Frank Yount

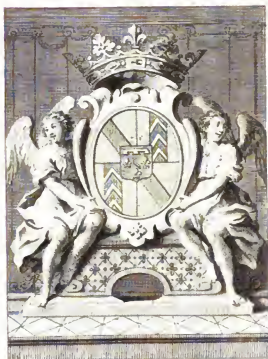

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

RERVM FORO-IVLIENSIVM

Libri vndecim;

ET

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

Libri quinque.

RERVM
FORO-IVLIENSIVM

Ab Orbe condito vſque ad an. Redemptoris Domini Noſtri 452.

LIBRI VNDECIM;

Necnon

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

LIBRI QVINQVE:

AVCTORE

HENRICO PALLADIO DE OLIVIS

Patritio Vtinenſi, Medico, & Philoſopho celeberrimo, VARIO ACADEMICO SVENTATO.

Ad Illuſtriſſimum, & Reuerendiſſimum Dominum,

D. IOANNEM DELPHINVM
PATRIARCHAM AQVILEIENSEM, &c.

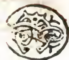

VTINI, Ex Typographia Nicolai Schiratti. MDCLIX.

ANNVENTIBVS SVPERIORIBVS.

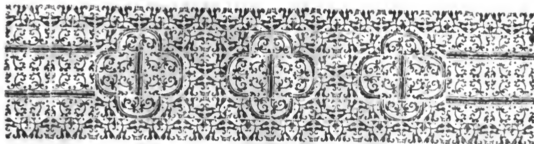

ILLVSTRISSIMO D. & D. REVERENDISSSIMO,

D. IOANNI DELPHINO

Patriarchæ Aquileiensi Amplissimo

Abbas Ioannes Franciscus Palladius de Oliuis I.C. Vtinensis Perpetuam Felicitatem.

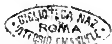

ETsi alternam variæ plerumque sortes habent vicem, non sortitò tamen accidisse, sed diuino prorsus consilio factum arbitror, IOANNES DELPHINE Præsul, & Patriarcha Amplissime; hoc est Natalium splendore, & maiorum consilio, manuque præstantium, & tua etiamnum virtute, & melioris famæ duratura semper celebritate clarissime; vt in nobilissimo gentilium tuorum stemmate Delphini imaginem præferres, quæ cognominis cum sit naturæ, & parem sibi cum Delphinis vendicet genium, eas intelligentiæ nostræ notiones ingerat, quas venerari magis liceat, quàm intemperantius prædicare.

Tyrrheni certè (homines mari innutriti) à natandi peritia, quam per industriam comparari certum est, Delphinorum scitè natantium in numerum veniunt.

Ab ipsa quoque natandi audacia, quæ experientia crescere, & inualescere consueuit, vti Gradonicæ gentis scien-

ſcientiſſimus natator, Delphinus vocitari commeruit, ita gradatim ab ipſo familia veſtra cognomento maximè accommodato Delphina cępit nominari.

In tanta porro veneratione hoc genus piſcium fuiſſe legimus, vt ab eorum captura, vel omninò abſtinerent, vel ſi minus cauti in piſcantium ſe retia implicuiſſent, ſine mora, & ſine noxa liberos dimitterent.

Quid quod horum venatio in eam veniſſe religionem traditur, vt non defuerint, qui Delphinos necare ſcelus duxerint, eſitare verò ſacrilegium putarint?

Quæ dum breuiter, ſtrictimque attingo patiatur nos indoli tuæ innatus pudor, veræ virtutis color, temet à teneris è doctrinarum, & ſcientiarum difficultatibus, & ciuilium mox rerum inuolucris, quaſi efferueſcentium vndarum fluctibus non modo audacter emergentem, ſed feliciter etiam enatantem ſuſpicere, & admirari; atque adeò eum tibi ab ingenio deferri cultum, quem in inueniendo, & conijciendo ſolertiæ tribuunt ſapientes.

Tua inſuper bona venia permitte nos mentis tuæ præclara quæque ſeriò meditantis, & ſedulò agitantis perennes motus in Delphinis tuis contemplari. Nam ſi, vt aiunt, Delphinus perpetuo motu præditus eſt, vt ne dormiens quidem à motione conquieſcat. quis te in ſalute animarum procuranda diligentior, quis in altiſſimi muneris functione tibi cęlitus commiſſa vigilantior?

Gaudent profectò diuina perpetuo motu, & iugi agitatione ſe vegetat æternitas; & quicquid nos laborem homines vocamus, tua, DELPHINE, Præſul natura eſt.

Enimvero vt indefeſſa vertigo cælum rotat, vt maria æſtibus inquieta ſunt, & ſtare Sol neſcit, ita tu con-

tinuatis

tinuatis negotijs in ſe quodam orbe redeuntibus ſemper exerceris.

Auſim dicere, te vno excepto vix alterum reperiri, qui dicenda prudentius cogitare, conſultius cogitata diſponere, aut diſpoſita prudentius expedire poſſit. Quid? velociſſimi ſideris inſtar te omnia inuiſere, omnia audire, & vndecunque ſtatim velut Numen adeſſe.

Verum vt plus vltra cum Delphinis non natando, ſed quæ ſunt notatu digniſſima notando, ſeu commemorando pedem proferamus: quale illud, quod apud noſtros inſuper nautas vulgò Delphini habentur tutorum receptuum præmonſtratores, præſagi & fidi indices, & futuræ tempeſtatis admonitores; quove nauigantes commodum ſeſe in ſtationes recipiant, nauesque ſubducant, aduentantibus colluſores obuios ſe præbent, geſtatores; ſi res poſtulet de vita anxijs futuri.

Quorum ego ſenſum, & naturam admiratus, quod inter huius vitæ turbines, & procellas, viderem omnes in te vnum oculos defigere; te vero tanquam è ſpecula periclitantibus ſalutis lumen oſtendere; deliberandum mihi diutius non fuit, quam in dubia, & ancipiti hiſtoriarum alea, velut in alto conſtitutus initæ nauigationis Cynoſuram deligerem, quando tu mihi, DELPHINE Antiſtes Illuſtriſſime, tutelaris in morem Numinis ad curſum à meis ſuſceptum occurriſti, cui Henrici Palladij de Oliuis hiſtoricas lucubrationes quaſi concepto voto dedicarem, & conſecrarem, quo me defunctum minimè putaſſem nisi haſce mei in tua merita obſequij teſtes Honoris tui ſublimi tholo tabellas appendiſſem.

In quibus inuenies annalibus eruta priſcis,

In

In quibus vſque leges rerum Foro-Iulienſium varietates, atque ſeſe ex alio in aliud mutantis fortunæ viciſſitudines: videbis Aquileiæ florentiſſimæ olim Vrbis originem, & funeſtum excidium. Nec abibis longius quin illam ipſam tuæ parentem familiæ recognoſcas, quin & auos tuos pacis, & belli gloria clariſſimos veneratus, Venerabilium ſubinde Antiſtitum præclara facta ab interitu vindicata non ſine pietatis ſenſu graturleris. Videbis & ampliſſimæ Vtinenſis Vrbis, quam tu mirificè foues, tuaque præſentia aſſiduè exornas, atque illuſtriorem reddis, antiqua primordia, & incrementa.

Quorum in Album & tu adſcriptus cum ſis, atque adeò inter primos Aquileienſium Patres dono quodam Diuinæ Prouidentiæ præ cæteris datus, in quo omnes vires tuæ Zelus Eccleſiæ experiretur, eſt vnde bonorum omnium largitori Deo, & tua, & noſtra cauſa plurimum debeamus.

Cui dum per vota, precesque gratias quàm maximas agimus, prætermitto collocatam à Cærano in Delphinos, & ab his benefactori ſuo repoſitam gratiam: Conſtat enim officioſos funeris ſui ſi non curatores, certè deploratores extitiſſe; quod aſſertor ipſe, numerata liberaliter pecunia à piſcatoribus redemptos libertate donaſſet.

Huc pertinet quod miti, & liberali ingenio tuo non minus proprium, quàm piſcibus tuis inditum à natura videtur. Nam ſi Delphinus ſolus inter piſces caret felle: quis te (quod Reges, & Principes ex omnibus maximè decet) vel placidum vultum, vel clementem animum deſiderare potuit?

Per-

Pergo dicere (propositi scilicet argumenti dulcedine abreptus) quod teneræ soboli veteres Delphini tanta mansuetudine, & cura non solùm adnatant, vt pedagogi videantur iuuentuti prępositi, sed teneros etiam catulos ex aliqua causa consternatos rursus excipiunt, & ventre complectuntur.

Quæ quis non videt luculenta esse tuæ lenitatis, clementiæ, beneuolentiæ argumenta, quam tu iam seorsim in singulos, iam collectim in omnes imitando posteris exemplo demonstras, quibus fit, vt omnium tibi animos vltrò deuincias, tuosque penitus efficias.

Quam propensam generosi animi facilitatem, ne dicam demissionem admirantur, & omnes, qui te norunt venerantur, quod quamuis tuæ gentis splendidissima in domo radiatæ spectantur auro chlamides, palmatæ togæ, paludamenta, purpuræ, fasces, litui, virentes, & lemniscatæ laureæ, & illustres pretioso lapillorum ordine tiaræ, & si quæ vllibi decora magis honorum rutilant insignia: quod etsi sapientia grande tibi in alios destinauit imperium, fortuna inito cum Gratijs choro meliorem cursum temporum pollicetur; non tamen audiunt te vel de nascendi felicitate, vel de transfusa maiorum tuorum fortuna cum virtute gloriari, vel de dignitatis amplitudine exultare, vel de rerum cum laude gestarum magnitudine iactantius ostentare, sed ita grauitatem, & maiestatem tuam placidissimi vultus comitate temperare, vt te nihil sit ad conciliandam beneuolentiam potentius, nihil siue ad colligendam, siue ad dispertiendam gratiam propensius.

Quæ omnia eximiarum virtutum, & titulorum præcellentium ornamenta

Quod collecta tenes, quæ vel diuiſa beatos
Efficiunt,
me facilè adduxerunt, vt tibi potiſſimum, Præſul Ampliſſime (quod ſupra iam feci) hoſce Henrici Palladij patrui mei immites forſan, & inſuaues fructus offerrem, quò, ſi tibi, cui cor ſapit, non deſiperent, auctoritate tua, & gratioſa commendatione fierent palato legentium gratiores.

Quod futurum ſpero pro tuo erga litteras, earumque cultores ſtudio ſingulari. Dum te ſacri ſplendorem ordinis, inſularum decus, & ornamentum antiquæ religionis exemplar ſaluere, & valere, quoad ipſe cupias, Deum Opt. Max. impenſius oro: quoad verò mecum boni omnes peroptant, vtinam exorem, ſic enim fiet, vt communes de amplioribus oſtendentis ſe gloriæ incrementis ſpes iam pridem excitatæ, vaticinationesque conceptæ optato exitu comprobentur. Vale.

Vtini Kal. Aprilis Anno reparatæ Salutis 1659.

ABBAS PALLADIVS
AD LECTOREM.

Tatuerat Henricus Palladius de Oliuis, quem quidem omnium disciplinarum apices attigisse, dicere ausim, potissimas Foro-Iuliensium res, variosque huius Patriæ casus, & vicissitudines, ab Orbe condito auspicatus ad suum vsque æuum prodere litteris; & quod alta mente concepit, nauiter etiam actione suscepit. Proinde hic iam mihi tuum videor videre animum, Candide Lector, oppido deuinctum huius industriæ Viri, qui in tantæ arcem causæ inuasit audentior, nec eam, nisi cum vita reliquit. Haud enim te fugit, quàm ille duram prouinciam, quàm spissum, simulque honorificum onus fuerit aggressus, cum vetera rimatus in eam totus curam incubuerit, vt posteris honestè viuendi documenta præscriberet. Putidum ergo esse arbitror à tua humanitate petere, vt æqui, bonique facias huius Auctoris vigilias, quibus ille hominum mentes ad virtutis normam componere, imbuere, ac penitus instituere conatur.

Duo tantùm Te volo rogatum; primùm, vt, si quid fortè mendi in opere offenderis, ignoscas humaniter; diuinitatis enim magis, quàm humanitatis est nusquam labi, nusquam incurrere. Deinde, vt æquiore animo feras intercapedinem, quam ab Auctore res antiquas scribendi factam conspicies (non enim hæc dicenda est cessatio, sed potius laboris commutatio) cum ille totam belli causam, tempusque inter Venetos, & Austriacos exorti, suis posthabitis priscis fastibus, sumpserit conscribendum, nam hoc quinque Libris præstito, ad suum se continuò munus, pensumque reuocauit impiger, ne cessationis furtum de industria quæsiuisse videretur. Sed dum ille haud segnem nauabat operam in persequendis suis annalibus institutis, en (proh dolor) illum intempestiua morte vidimus abreptum.

Ego autem huius tanti Viri lucubrationes ornatas apprimè, ac splendidas perire nolui, sed iam diù Tibi ab illo (dum inter viuos degebat) destinatas nuncupo lubens, tu eas læta excipe fronte, non solum enim styli suauitate demulcent, sed etiam mira eruditione ad omne officij munus erudiunt animos. Vale, diuque vale.

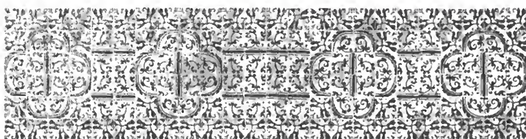

Æternæ memoriæ

HENRICI PALLADII DE OLIVIS

NOBILIS VTINENSIS

Medici, Philoſophi, atque Hiſtorici Clariſſimi

Hæc doctiſsimorum Virorum Carmina dicantur.

Ioannis Matthæi Buſtronij Cyprij.

Ε'Νρίκος ἱςορίην πολέμων συγγράψατο δέλτῳ,
Α'θάνατος γραφίσιν κρείσσοσι τῶν προτέρων,
Θȣ̃ρος ἄρης ἐκάλυψεν τείχεα πατρίδος αἴης,
Πλῆσεν ὑπερμενέτης αἵματι ἀνδροφόνῳ
Ε'͂ςε φυλάκτορες, ἐνπροσκείρατε πείρασιν ἐχθρȣ̀ς
Ε'κγονα ΟΥ'ΤΙΝΙΟΥ, δόξα ἐφημετέρα.

ΕΙ'Σ ΤῸΝ Α'ΥΤῸΝ.

Γράμματα ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ πολεμήϊα ἔργα φαείνει,
Θερμοτάτην σοφίῃν πνεῦσεν ἐν ἐσσομένοις.
Α῾ πόσσω ἀθλοφόρε μνησώμεθα ἱςοριάων,
Κύδεϊ ΟΥΤΙΝΙΟΝ, γράψεν ἐτητυμίην.

Eiuſdem.

ΕΙ'Σ

ΕἸΣ ΤῸΝ ΑΥ̓ΤΌΝ.

Ἔπρεπε ΠΑΛΛΑΔΊΟΝ μοῦνε δυΐα Παλλάδος ἔργα
　Συγγραφέμεν, δειὸς Παλλάδος ἦε τόκος.
Δῶρατα μὲν σοφίης πάλλει, ἄλλους γε τυπεῦντας
　Δεάκνυσίν ἔτι δ' αὐτοῦς πρὸς κλέος ἱστορίης.

Eiuſdem.

ΕἸΣ ΤῸΝ ΑΥ̓ΤΌΝ.

Σὸν κλέος εὐκέλαδον, φαεθοντίδα σύνθεο δῆριν,
　Διπλόας εὖχος ἔχεις Παλλάδος ἐν χθονίοις.

Eiuſdem.

ΕἸΣ ΤῸΝ ΑΥ̓ΤΌΝ.

Ὄλβιον ΟΥ̓ΤΊΝΙΟΝ γεγαὸς τέκε ἔξοχα ἄλλων,
　Εὐνεπίῃ, πολέμῳ, πατρὶς ἐν εὐγενέσιν.
Οὔνομα ῥωμαίων, σοφίης κλέος, ἄνδρας ἐνέχεις
　ΠΑΛΛΑΔΙΟΥΣ, ΚΑΙ ΜΟΥΣ, ΜΆΝΤΙΚΑ, ΔΑΙΚΙΑΝΌΝ.
Ἥρωας δὲ τόσους ζῶντας πέμψον χθόνα ῥώμης
　Στέμματα λεψομένους εἴκελα πορφυρέῳ.

Eiuſdem.

Iacobi Angeli Gosetti.

ABdita naturæ si quis secreta reclusit,
Si quis Pæoniâ depulit arte malum.
Mellifluo historias si quis pertexuit ore,
Is meruit doctæ Palladis esse nepos.
His quòd sed titulis HENRICVS iure superbit,
Eia age PALLADIVM suspice Musa virum.
Nam nisi sit Pallas virgo, ortum hunc Pallade credam,
Hunc ipsum aut iurem Palladis esse Patrem.

Allusio ad Excellentiss. D.
D. HENRICVM PALLADIVM DE OLIVIS.

QVã benè PALLADIO cognomẽ quadrat OLIVAE,
Scilicet hæc arbos Palladi sacra fuit.
An non Palladiâ censentur digna lucerna,
Lucent ingenij quæ monumenta sui?
Quantum olei insumpsit, purgatos consule fastos,
Excubias vigiles qui benè semper olent.

Eiusdem.

HEN-

HENRICVS PALLADIVS DE OLIVIS

Ad Insignia suæ Familiæ.

PAlladiæ aßistit plantæ regina volucrum,
Et decorat nostræ signa vetusta domus.
Quid verò (si noßse velis) hæc simbola signent,
Audi quæ dicam; nam mihi sensus inest.
Vltima ne metuam cariosæ damna senectæ,
Viuax non dubiam præstat Oliua fidem.
At ne dispereant venientibus edita seclis,
Ad vitam spondet quæ renouatur Auis.

Eiusdem.

Bar-

Bartholomæi Griffi
ODE.

OVid fabulosi laudibus Herculis
Vtraque famam nobilis alea
Clio recenses? quid vetustis
Consilijs animum fatigas?
Nunquid remotæ gentis ab Hespero
Armenta duxit? nunquid Amazona
Nodo resoluit? barbarosque
Bistonij Diomedis ausus
Audax repreßit? pabulum hiantibus
Equis, & atro sanguine sordidis
Datum? an catena traxit aurea
Attonitum temerè aure vulgus?
Hinc iam recedat, desine inutiles
Referre casus; Quid minimis iuuat
Donare cantus, & relicto
Oceano peragrare fontes?
Huc verte mentem; viribus vtere
Totis in ingens PALLADII *decus,*
Quod maius Alcidæ, fidemque
Gesta Fori capient Iuli
Cedro perenni digna; Nepotibus
Fax ad labores præuia, & inclytas
Vt moliantur res futuris
Præpositum populis καιρος.
Nam quæ beatos efficiant viros
Diuisa latè, PALLADIVS *tenet*
Collecta; sparguntur que in omnes
Quæque animos, benè mixta aceruo
Poßedit vnus: vis rapidos polos
Citique defectus Hyperionis
Motusque stellarum frequentes
Et varios Triuiæ labores?
Hunc volue Librum. vis refluas vices
Rerumque cautus, non sine gaudio
Nouisse casus; quæ senilem
Sufficiant repetita sensum
Annosque vertant? vis sub imagine
Non insolenti cernere Proteum?
Hic Liber vltrò profluenti
Eloquio retulisse gaudet.
An Ciuitatem quis deceat status
Qua lege vulgi mobilis impetum
Frænare vertat, fert Tyrannus
Ingenua seriem locare
Sub mente totam? vel vitia, & modos
Peiusque Scylla flagitium libet
Vitare? multa Hæc luce tutum
Monstrat iter Cynosura, & actos
Semper procellis Acroceraunia
Iouisque tactos ignibus, intonat
Queis parte ab omni; queis Gigãtũm
Mole sua cecidit Iuuentus.
At si reuulsis funditus Oppidis
Altas ruinas pectore concipis
Non Troia, tantis, rapta flammis
In cinerem, foret æqua damnis.
Rursus refectum si exitium voles
Iactis in altum molibus Vrbium;
Non doctior Thebæ locauit
Mercurij Citharædus arces.
Quid? strenuorum Prælia Principum
Iuuat tueri? puluere Martio
Bellona sæuit, torridisque
Acta furit facibus Megæra,
Ardetque in armis, raucaque tartaris
Perstringit aures Buccina cantibus,
Et fulger armorum volentes
Vrget Equos, Equitesque in iras.
Pacem ne poscis? non sine numine
Præfert Oliuam, munera Palladis
Vigent, & æternis moratur
Obijcibus fera claustra Ianus:

Tel-

Tellus superbit læta, poli æmula,
Cornuque pleno Copia; depluit
Astris ab aurum, Memnonisque
Alma parens sine nube fulget.
Quem tanta præstet non semel inritis
Votis requiris, post hominum genus
Natum, reperta HENRICVS *vrna*
Ante alios retulit fauores

Nunquam indecoros; Arctos in æquoris
Mergetur vndis & Siculi rapax
Consistet æstus, quàm silentes
Tantus honos abeat sub vmbras.
Nec plura Apollo. misit inutiles
Tum Musa laudes, ære perennius
Sertumque finxit fronde Oliuæ
PALLADII *Decus æuiternum.*

EPIGRAMMA.

N*Ititur* HENRICI *dum laudes promere Phœbus*
Innumeras, inopem copia larga facit:
Non satis est, inquit, totas Aganippedos vndas
Haurire, & doctis proluere ora vadis.
Iam vinci fateor; latè sublime Magistrum
Preuenit ingenium, mens benè tutà præit.
Desinat, VTINVM, *se tollere prisca vetustas.*
Nam quid fama canit, donat Oliua tibi.

Eiusdem.

ALIVD.

D*Ic mihi* PALLADIAE *cur sidis in arbore Oliuæ*
Omnia voluentis summa Tonantis auis?
Nunquid te Noè trepidæ suffecta Columbæ,
Vt referas pacem, misit ab Arce Deus?
Nunquid Athenarum, quæ numine protegit Arces
Tutari munus te sibi Diua dedit?
Falleris, ancipiti delusus imagine rerum;
Iupiter, & Pallas iußit, vt acta probem.
Est Aquila ingenij HENRICVS: *quod gesta recenset*
Iuli antiqua Fori, præstat Oliua decus.

Eiusdem.

Pari-

Paridis Pironei.

EPIGRAMMA.

Militia claros homines hæc illa, togaq;
Gens parit; at duplici rara decore nitet.
Hæc tibi laus primò debetur Iulia tellus:
Auctoris remanet vis generosa tui.
Palladis hic plures, plures sunt Martis alumni;
Nec minus hoc LAVRO crescit OLIVA solo.

Eiusdem.

Tolle moras, Liber, exi iam pulcherrime partus:
Musis proh tecum gaudia quanta feres!
Qualis in aduentu Solis fit splendor Eois,
Fiet Apollineis, te veniente, plagis.
Palladis hoc opus est: nec enim tibi nomen inane
Ipsius est tantum: mella sed oris habes.

Eiusdem, Dist.

Nuntia sic, HENRICE, puto est tua pacis OLIVA,
Arma tua cedent PALLADE victa togis.

Pro

Pro Impreſſione.

FR.Bonauentura Ripa Ferrarienſis Ord. S.Franciſci Min.Con. Artium, & Sacræ Theologiæ Doctor, Prouinciæ Saxoniæ Miniſter Prouincialis, in Ciuitatibus, & Diœceſibus Aquileiæ, Vtini, Concordiæ, ac alijs locis ſolitis, & conſuetis contra hæreticam prauitatem ab Apoſtolica Sancta Sede Inquiſitor Generalis ſpecialiter delegatus.

LIbros vndecim Hiſtoriæ D.Henrici Palladij de Oliuis Medici, & Philoſophi Vtinenſis; Rerum Foro-Iulienſium ab Orbe condito vſque ad annum Redemptoris aduentus 452. ac Libros quinque de Oppugnatione Gradiſcana eiuſdem Auctoris diligenter expendat Admod. R.P.Fr. Pius Porta Ord. Prædicator. Sac. Theol.Lector, ac Prior Conuentus S. Petri Martyris huius Ciuitatis Vtinenſ.& ſi in eiſdem nihil repererit, quod Fidei, Principibus, aut bonis moribus aduerſetur, ad Nos approbationis teſtimonium in ſcriptis mittet.
Datum Vtini apud Ædes Sanctiſſimæ Inquiſitionis 29.Iulij 1656.

Fr.Bonauentura Ripa Inquiſitor Generalis,
qui ſupra.

DE mandato Reuerendiſs. P.F.Bonauenturæ Ripa Ferrarienſis Ord. S.Franciſci Min. Con. & Sacræ Theologiæ Doctoris, Prouinciæ Saxoniæ Miniſtri Prouincialis, necnon in Ciuitatibus, & Diœceſibus Aquileiæ, Vtini, Concordiæ, &c. contra hæreticam prauitatem Inquiſitoris Generalis, Domini mei Colendiſſimi, perlegi verbatim, & recognoui diligenter Ego Fr.Pius Porta Ordinis Prædicatorum Sacræ Theologiæ Lector, & Prior Con.S.Petri Martyris Vtinenſ. manuſcriptum, incipien. Eam Italiæ partem, & finien. argumento referebamus, foliorum 261. cuius titulus eſt, Henrici Palladij de Oliuis Medici, & Philoſophi Vtinenſis rerum Foro-Iulienſium ab Orbe condito vſque ad annum Redemptoris Aduentus 452. eiuſdemque de Oppugnatione Gradiſcana Libri quinque foliorum 91. incipien. Sæpius auorum, & finien. conuerſi ſunt. In eo nihil noſtræ Fidei, & pijs moribus incongruum inueni; imò opus ſingulare mihi viſum eſt, digniſſimumq; vt ad communem diſciplinam typis mandetur.
Dat. Vtini in Conu.S.Petri Martyris die x.Decembris 1656.

Fr.Pius Porta, qui ſupra, manu propria.

Imprimatur.

Fr.Bonauentura Ripa Inquiſitor Generalis, qui ſupra,
manu propria.

NOI REFORMATORI
dello Studio di Padoa

HAuendo veduto per ſede del Padre Inquiſitor Generale d'Vdine, che ne gli vndeci Libri, intitolati: Henrici Palladij de Oliuis Nob. Vtinenſis, Medici, & Philoſophi Hiſtoriæ Rerum Foro-Iulienſium ab Orbe condito vſque ad annum Redemptoris, &c. Eiuſdem de Oppugnatione Gradiſcana Libri quinque; non ſi troua coſa alcuna contro la S.Fede Cattolica; & parimente per atteſtato del Segretario noſtro, niente contro Prencipi, e buoni coſtumi, concedemo licenza, che ſiano ſtampati, oſſeruandoſi le Leggi in queſto propoſito, e preſentandone due copie nelle Librarie publiche di Venetia, e Padoa.

Dat. 16. Luglio 1657.

{ Lunardo Emo Reformator.
{ Zuanne Peſaro Cau. Proc. Reformator.
{ Nicolò Capello Reformator.

Franceſco Verdizzotti
Segretario.

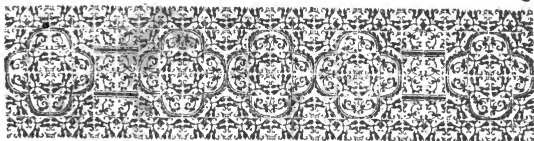

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Primus.

A EAM Italiæ partem, quam Carni prisci tenuere, nunc nostri Forum-Iulium dicunt. Huius ego variam vsque ad hanc diem fortunam dum scribere aggredior, quò patriæ charitati, maiorumq; meorum memoriæ, quantum in me fuerit, magnificè consulam, eius primùm ante oculos imaginem, quò magis fieri poterit ad viuum expressam proponam, Vrbes, flu-
B mina, portus in vnam veluti tabulam perstringens: vnde & ea, quæ dicentur, clariora fient, & animus legentium pulcherrimo huiusmodi locorum apparatu delinitus ad cætera cognoscenda promptior, & facilior accedat. hic mihi primus labor. quem continuò sequentur ea, quæ Romanis rerum dominis memoranda pertulit. inde tertio ordine Barbarorum tyrannides, Longobardorum imperia, tùm Francorum, & Germanorum tempora describemus. quartus locus
C sibi Patriarchas deposcit. his Veneti succeslere, de quibus vltimò agendum, id Diuino concedente, & probante Numine.

Prouincia, si soli vbertatem, situm, cęli clementiam perpendas, non reliquis Italicarum est inferior: si verò locorum varietatem, ele- Prouinciæ Fori-Iulij descriptio.

gantiam, proſpectum conſpicias, ſuperiorem fortaſſis habet nullam. adeò multa ſunt in ea, quæ non ſine incredibili quadam intuentium iucunditate incolarum non minus, quàm externorum animos aſſiduè ſibi conciliant, & demulcent, vt aliquando M. Valerius Martialis ille deliciarum, & charitum illecebris educatus, non alibi fata vltima comprecetur. A

Lib.1. epig. 105.

Et tu Ledæo felix Aquileia Timauo,
Hic vbi ſeptenas Cyllarus hauſit aquas: B
Vos eritis noſtræ portus, requieſq; ſenectæ,
Si iuris fuerint ocia noſtra ſui.

Altitudo Poli eiuſdem Prouinciæ.

Centrum regionis, quam partem Vtinum tenet, trigeſimo quinto à Fortunatis Inſulis gradu diſtat, quadrageſimum quintum, & ſcrupula triginta Arcton verſus occupat. Quod ſpatium mitiſſimam totius orbis plagam omnium Geographicorum conſenſus exiſtimauit. Vbi tellus nec Solis immodico torrida calore creditas ſibi ſementes exurit, nec duro torpida frigore gignendi vim inſitam amittit. quin C potius inter vtrunque poſita, ac duobus veluti contrarijs valida, ad omnem fœtum non vtero gerendum tantùm, ſed alendum etiam aptiſſima ingenti rerum prouentu regionem ditat, atque fœcundat; vt quidquid apud varias, & longè diſſitas nationes vix credas poſſe reperiri, hìc natura melius, quàm arte perfectum, & abſolutum agnoſcas. Quam aeris temperiem terra inæqualis, & diuerſis diſtincta formis plurimum adiuuat. Nam cum illa planitie non magis, quàm montibus culta longè, latèq; porrigatur: fontes ſtagnantium D aquarum, & decurrentium innumeros aperiat; ſiluarum hìc alat opaca, illìc aprica collium expediat; nil mirum, ſi pluribus, & contrarijs ſæpe grauida partubus, multarum Prouinciarum opes vna proferat continenter, & ad naturæ portentum reliquis etiam populis oſtentet.

Vina, & alia genera fructuum.

Primum in ea locum tenent Vina, generoſitate, & ſuauitate admiranda. quorum tot ſunt genera, quot vineta circum frequentantur. Nec inferior laus Cereri. ſeges vbique laudatiſſima, & fructus reliqui naturali pulchritudine, & bonitate commendati. Carnium verò ea E eſt præſtantia, vt cunctas dixerim noti, ignotiq; orbis terras in hoc quàm longiſſimè ſuperet. Hinc caſei, & quæ cætera lacte conficiuntur.

Piſces.

Piſces verò non mari tantùm, ideſt communi mortalium penu educti, ſed fluminibus, & lacubus expiſcati ſingulares. Quæ eò admirabiliora quis exiſtimauerit, ſi bonorum horum copiam ſimul attendat. quibus Prouincia adeò exuberat, vt longinquis nationibus

non

A non ad vsum modo, sed ad delicias etiam sufficere posse experientia demonstrauerit. Felix illa profectò, & fortunata, quæ tot naturæ aucta muneribus, exculta ornamentis, nihil insuper haberet, quod posset desiderare, nisi vna Barbarorum vicinitas infando passim, ne dicam perpetuo miseriarum cumulo fortunam omnem lætiorem conturbaret, aut conturbare posse quàm verissimè existimaretur. Nam vltra Timauum Iapides habet, & Istros ante Romanum etiam imperium

B hostes perpetuos; supra alpes Noricum, & Germanorum odia inexuperabilia, quorum minas quotidie exaudit, facta non rarò experta est. vt frustra natura inaccessibilia illa, & vsque ad nubes obducta claustra interposuisse visa sit, quò Barbaros longè ab Italia submoueret. Quo factum, vt sæpius agitata regio, & suis veluti membris diuulsa, ac proprijs penè ruinis sepulta longùm iacuerit: donec ad imperium mitissimi Senatus composita antiquam dignitatem, & natalium suorum condignum splendorem animo concipere, & viribus assequi posse non inani sibi persuadeat argumento.

C Amplissimos olim habuit fines. nam cum ad occasum Venetis iungeretur, & fines, & nomen cum ipsis non rarò commutauit. vt multos Geographiæ studio deditos quam præcipuè partem ibi incolerent Carni non rarò subterfugerit; sed vbi in Carsum effunditur, montem quàm latissimè occupasse, vel ex eo credimus, quòd T. Liuium auctorem habemus, C. Cassium ab Aquileia per Carnos, & Istros in Macedoniam properasse. quod vix fieri posse quis dixerit, nisi conceda- Fines Prouinciæ Fori-Iulij.

D mus, Carsi iuga, & circum adiacentes tumulos ad Carnos pertinuisse. nulla siquidem alia superest ab Aquileia in Istros via, nisi ea, quæ per Carsum frequentatur. Nunc certis distinguitur terminis: quos siue Principes fecerint, siue inuexerint Geographi, vniuersus habitantium retinet consensus, & nos hìc paucis reddemus.

Australis pars litore finitur, quod Adriaticum pelagus lambit. Septentrionalem alpes firmant. latera in occasum Liquentia, ab oriente Timauus flumina præcludunt. Alpium limites, vt cæteris minus

E certi, ita si linea imaginatione ducta comprehendas, fient clarissimi. Hæc à Timaui ostio assurgentia Carsi iuga complectens per Tulminam, & Roncinam Vallem propter ripas Sontij ad Pontebam; hinc aduerso Zeliæ cursu in Cadubrinos exeat: à quibus in fontes Liquentiæ terminetur. toto hoc circuitu montes includuntur. reliquo planities. Pars vtraque, & locorum frequentia, & habitantium studijs insignis. sed quæ montibus colitur asperior, & minus quàm campe-

ſtris ad vitæ commoditates inſtructa. De quibus ſeorſum ſcitu digna A
conabimur explicare, vt materia, quæ minimè facundiæ, & ſtyli capax eſſe videtur, hac dicendi facilitate, & locorum diſtinctione illuſtrata elegantioris homines notæ minus perhorreſcat. Igitur montes duæ propemodum incolunt gentes. ad orientem quidquid alpium dorſo, aut vallium ſinu continetur Sclaui ſunt: antiquorum Sclauorum reliquiæ, quibus Prouincia, atque adeò imperium Romanum vniuerſum fermè infeſtatum, & deuaſtatum eſt. Propriam habent B
linguam *Illyricorum* cognatam: corpora procera, ſalubria, laboribus aſſueta, quæ ſola fermè ſenectus diſſoluit. mores verò barbaros omninò deprehendas; quibus nullum finitimorum commercium, aut exemplum humaniorem ſenſum adhuc inuexit. Nulla apud eos Oppida, aut loca muro cincta, præter cœmeteria nonnulla in Caſtrorum ſpeciem munita. his, vbi vſus popoſcerit, ſe & fortunas ſuas includunt. Quod genus munimentorum pluribus etiam inferioris prouinciæ pagis commune videmus: eam rerum ſuarum ſecuritatem C
aduerſus crebros barbarorum inſultus paganis excogitantibus. Sclauorum Foro-Iulienſium finis, quo à Carnioleſibus diſtinguuntur, Sontius amnis eſt. hic ad imperialem Cluſiam macer, & exilis exortus in auſtrum ſemper fertur: cui vires continenter addunt aquæ in eum influentes, Vcea, Idria Germanica, Bacius, & Tolmina; & non multò infra Vipauus, Turrus poſtremò Natiſoni permiſtus: quibus adeò augeſcit, & alitur, vt nauigabili oſtio iij. millia paſſuum propè Aquileiam in Adriaticum penetret. Igitur toto eo ſpatio, quod ab D
Cluſia in agrum Goritienſem occupat amnis, accolas Sclauos habet. Vlterior ripa ad Carniolam pertinet, citeriorem Foro-Iulienſes tenent. atque hæc quidem ad ſemina excipienda non inepta, ad vites verò ferendas etiam feliciſſima exiſtimatur. Quare eius vina in pretio habentur apud Germanos. Ibi effugia ſunt aliquot, quibus recens circa Gradiſcam expeditio nomen dedit: Dobra, Vipulzanum, Sanctus Martinus, & horum magis ad montes Caporetum. huic murus, & foſſæ, & quædam arcis forma fuerat: ponte non ignobili ripas Sontij coniungente. ſed, Venetis cuncta deuaſtantibus, periere. Locus E
mercatura celebris, & patenti in Carniolam acceſſu frequens. Ripæ Sontij viam faciunt vſque in proximam Trauiſam (priſcum fuiſſe Tauriſium multi credunt) inter quam, & Caporetum Caſtellum memorabile montem premit: cuius muri, portæ, ſtationes viuo lapide exciſæ veram Romanorum magnificentiam referunt. Cluſia noſtris,

Sclaui Populi. Sontius flumen. Vcea. Idria Germanica. Bacius. Tolmina. Vipauus. Turrus. Dobra. Vipulzanũ. Sãctus Martinus. Caporetum. Trauiſa. Cluſia.

Clau-

A Claustrum antiquis dicta est. Præsidio Cæsaris firmatur, quam à Clusia Venetorum distinguentes, quæ Fellæ imminet, Imperialem vocant Germani.

Sed occidentem versus; vbi paulò supra Ventionum alpes veluti in quatuor sinus aperiuntur, mitiores occurrunt populi. qui vni antiquum nomen retinentes Carni appellantur. Caput regionis est Tulmetium. nomen fecere præterlabentes aquæ Tiliauenti fluminis; B quod Tulmentum Carni olim dixere. Oppidum à Patriarchis siue conditum, siue instructum. Regio in vniuersum vel saxis inuia, vel amnibus, & torrentibus glareosa, vt vix alicubi ligonem patiatur. sed incolentium industria vicit omnem naturæ asperitatem: siquidem cum acri illi, & facili vtantur ingenio, non vt reliqui agricolæ, solo patrio contenti spes suas omnes in agris posuere. sed ad eorum cultum mercaturam adiungunt; qua summis laboribus, & vigilijs vltima sibi senectutis alimenta conciliant. Quare quotannis, vbi frugi- C bus collectis, & seminibus iactis exigui ruris cura defuncti sunt, illicò ad intermissa negotia se conuertunt; & breui per vniuersa terrarum spatia effusi, suo, & alieno periculo pecunias vndique corradunt. Multa sunt in hac regione, quæ prætermitti sine rerum, famævè dispendio non possunt. pascua in primis ad alendas Oues vberrima, quo pecude Carni plurimum abundant. saltus nauali materia fecundi. lacus, & fontes piscium copia clari. adde venationes siluestrium Caprarum, Damarum, Leporum, quorum illi, qui summis alpibus agi- D tant, candore niues suas propemodum æmulantur. Aucupia nil his inferiora. Vniuersus Carnorum tractus in quatuor partes diuiditur. has montium sinus fecere; quibus aquæ assiduè percolantur. quare suam vnaquæque vallem, & flumina habet, ad quorum ripas accolæ Villas, & mapalia posuere. Primam vallem patria lingua Inchiaroium Clarisonus amnis findit. Explicat duas in Germaniam vias expedito homini peruias: alteram in orientem secundum radices Bombasi ad Pontebam ductam; alteram septentrionalem per iuga Lanicæ Alexan- E dri Bassæ audacia pridem nobilitatam; qui octo inde Turcharum millia in Zeliam traduxit. Porrò Zelia prima est Noricarum siue vallis, siue regio, quæ Carnis adhæret, nomen inuexit flumen Zelia, quæ proximis montibus effusa Villacum vsque procurrit. Iulia Romanis, à qua Alpes Iuliæ veterum scriptis vulgatæ. Ibi Equorum armenta, corporum pernicitate potius; quàm pulchritudine, aut proceritate æstimata. Eius loci hominibus guttur supra modum intumescit, aqua-

Carni Populi. Tulmetium. Inchiaroium Vallis. Zelia Vallis.

aquarum vitio fortaſſis. Cui corporis incommodo animi ſtoliditas, & amentia beſtijs proxima accedit: vt etiam loquendi vſum interuertat. atque ob eam cauſam Principibus Germanis, & delicatioribus viris plurimum expetiti, & conquiſiti, quò intempeſtiuis eorum ineptijs ingentes illos curarum æſtus, quibus aſſiduè premuntur, tanquam flabello admoto demulceant, & abſtergant. Quæ hic adijcienda exiſtimauimus, vt Ioannis Candidi Hiſtorici notam eluamus; qua ille regionis vicinitate deceptus Carnos aſperſit. Sed ad Carnos redeamus. Horum ſecunda vallis à B.Petro nomen traxit. Septentrionalis eſt prorſus. Butim rapaciſſimum excipit. qui vnà cum Clariſono iunctus non longè à Tulmetio vndas Tiliauenti inuadit. Ad huius torrentis ripas antiqui Caſtri-Iulij fundamenta viſuntur, vbi nunc S.Petri Eccleſia; quæ Canonicorum Collegio, & ædificij ſtructura inter ſaxa, & alpinas illas rupes conſpicua priſci decoris ſpeciem retinet. Arx quoque Moſcarda non longè ſteterat, à Beltrando Patriarcha ad cohibendos ex Zelia tumultus excitata. Plura in hac valle admirationem faciunt. in his lacus Tamauus ad Tamauum vicum puriſſimo fonte exiliens. cuius trottas excellentia ſaporis multò pridem palato commendauit. Senſim is lacus, labente terra ex monte propinquo, in arctiorem ſinum cogitur. vt veriſimile ſit, breui illum in ſolidam conceſſurum. Conſultò fabellas omitto, quæ vulgò iactatæ rei cauſam perſtringunt. E' regione lacus rupes aſſurgens trecentorum paſſuum altitudinem ſuperat. inde vnico ore tanta aquarum vis emergit, quantum ad piſtrinum circumagendum humana poſſet induſtria deſiderare. ſed omnia ſuperat Moſcardus torrens. Hic paulò infra Tamauum ex monte Primoſio, ſereno duntaxat cælo, & per æſtatem præcipiti gurgite erumpens, ſaxa eximiæ magnitudinis ſecum trahit: turbine, & vorticibus admiſtis; quales pluuiæ magnæ, & tempeſtates tantùm ſolent inducere; non ſine ingenti agrorum vicinorum damno, atque etiam hominum diſcrimine, quibus illàc euntibus torrentis natura ignota eſt. ſiquidem dum eo impetu cuncta rapit, aquæ ſub arena latentes omnem oculorum aciem ſubterfugiunt. quò ſæpe fit, vt multi integri abſorbeantur aliquandò, multi pectore, & capite tenus vertigine rotati vix accolarum auxilio mortem effugiant. Terribiliora hæc faciunt inconditæ voces è ſpecu ſæpius auditæ, tùm ſimulacra, & nocturnæ ſpecies illic obuerſantes. locus profectò ab infernis manibus habitari & dignus, & creditus. Summo montis iugo argenti venas aperiri antiquorum teſtimonio, & recentiorum fide accepimus. neque

S. Petri Vallis.

Butis fluuius.

Arx Moſcarda.

Lacus Tamauus.

Moſcardus torrens.

A neque hìc omittam sulphureas D. Petri aquas, quibus Carni scabiem detergunt. vt magno fortassis mortalium commodo ad frigidos morbos debellandos earum vsum Medicorum curiositas posset, aut deberet traducere. Vallis extrema mons Crucis occludit. ibi C. Iulij Cæsaris monumenta. & iter in Zeliam per saxum patefactum: olim curribus, & vehiculo, nunc pediti, & equo vix aptum. Tertia ab hac Vallis in occidentem, & arcton Gortium dicta est. B amne Decano alluitur. Castro Luintio à Patriarcha Nicolao diruto, & argenti fodina, non obscura. Eam in Auantio monte haberi fama tenet. Vallem finit Zappata regio. quæ vna Foro-Iuliensis ditionis Germanicè loquitur. Inde callis in Cadubrium. Plauis illìc ex monte Setia in anfractus Cadubrinos impetu decidens, diù siluestribus ripis, & repugnantibus circa Belunum scopulis luctatur: donec Taruisino agro excepta, nauigia sustinens, & ratibus opportuna Silum admittit. Sub-Cliuium quarta est Vallis, magis ad occasum bruma- C lem declinans. Castrum habuit Sub-Cliuium ab eodem Patriarcha, qui Luintium diruit, penitus euersum. Memorabilem facit vna Tiliauenti fluminis origo. Huic exigua admodum principia ex frigidissimo specu montis Mauri, pluribus mox eundo riuulis conceptam vndam trahens, vbi Decanum, & Butim sub Tulmetio, Fellam ad Ventionum accepit, verè fluuius, rapax, & ferox omnium validissimo cursu in plana Fori-Iulij deuoluitur; tanto Prouinciæ damno, quantum vix stylo me posse consequi certè scio. Violentiam faciunt pluuiæ, D & niues Noto solutæ. Nam alioquin sicca anni temperie terra absorptus per multa spatia penè ignotus labitur; donec non longè à mari iterum caput exerens in portum, & nauigabilem alueum Latisanæ desinit. Sed vbi terra Austris maducrit, & tempestates vndas inuexerint; tunc ripis excedens latè regionem implet; & non arbores modò, & saxa, sed Villas, & pagos integros exhaurit, aut agros saxis obruit; quos nulla ad cultum industria potest amplius reuocare. Patrum memoria Varmi binas arces, quæ firmissimo murorum steterant E ambitu, à fundamentis euulsas vepribus, & arena condidit. Nostra verò Belgradi meliorem partem solo adæquauit. modò eius loci Castello imminet munitissimo; & quæ sunt circa ipsum ædificia per vices expugnat. Spilimbergo agrum ad II. M. passus ademit. & siluam contra aquarum rabiem studiosè educatam vorticibus vniuersam demersit. Nec spes aliqua salutis Oppido superesset, nisi arx prærupto nitens scopulo imminentem posse arcere perniciem crederetur.

Qui-

Aquæ sulphureæ.

Mons Crucis.

Gortium Vallis.

Decanus fluuius.

Luintius.

Plauis fluuius.

Sub-Cliuium Vallis.

Sub-Cliuium Castrum.

Tiliauenti fluminis origo.

Quibus incommodis olim in prouincia ignotis profectò occaſionem dedere illi, qui Carnorum ſiluas, & robora aquarum impetum remorantia nonnullis ab hinc annis excidere. Quorum opera factum eſt, vt nullo in poſterum obice interpoſito, & nullis quaſi dixeris habenis curſus fluminis coercitus, aut detentus, immani extra montes præcipitio ruens cuncta ſecum ruinæ in modum ſit tracturus. Plura de huius fonte referunt Hiſtorici. In his ligna in eo immiſſa ſilice contegi, & folia, virgultaq; lapideſcere. Quod vtcumque ſit, non magis ad loci frigiditatem, quàm in occultam aquarum vim iuuet illud reijcere: cum frigida, æquè ac calida lapides fieri experimento pridem probatum conſtet. Proximis annis ad Dolemontium Sub-Cliuij vicum, terra in ingentem voraginem ſubſidente, nouæ aquæ apparuere: quæ lacum paſſibus XII. patentem circuitu efficiunt. Eius verò tanta eſt profunditas, vt accolæ de pecudum ſuorum ſalute ſoliciti illud totum ſpatium arboribus, & tabulatis contegere curauerint. Nulla ab hac parte via in externas nationes, niſi quam pedes in Zappatam fecerit. Hanc vero Cadubrium ferre paulò ante dictum eſt.

Ad Carnorum regionem pertinere, & quædam eius eſſe veluti appendices creduntur Ventionum, atq; Glemona. Vtrumque Oppidum ad fauces montium. Sed primum Carnis magis propinquum. propter quod Fella ex valle Moſacenſi magnam aquarum molem infundit. Huius torrentis origo eſt Ponteba, vltimus Venetæ ditionis pagus, & prima Carinthijs in Italiam porta, plauſtris, & iumentis opportuna. Hanc nouiſſimè ingenti auxit ornamento Hieronymus Ciuranus Prouinciæ Rector, illic à fundamentis extructo amplo, & nobili hoſpitio: quo alienigenæ excepti, & per plures dies detenti peſtilentiæ ſuſpicionem omnem eluerint. Opus paucis menſibus abſolutum hanc accepit inſcriptionem Varij Acad. Suent.

Fella fluuius.
Ponteba.

S. C.
HIERONYMI CIVRANI F. IVLII RECTORIS
PROVIDENTIA
IN AMPLISS. DEBELLATÆ PESTIS TESTIM.
ET PERPETVAM ITALICI CÆLI SECVRITATEM
HINC
CONTRA OMNES EXTERNORVM MORBORVM
INSVLTVS
PVBLICVM SALVTIS HOSPITIVM
MVNITISSIMVM SANITATIS PROPVGNACVLVM
OBIICIOR.
M DC XXVI.

Locus

A Locus mercibus semper refertus. quibus in Ventionum confluentibus, non mediocri eius loci Ciues emolumento afficiuntur. nam prę ter mercaturam nihil his reliqui fortuna fecit, quo vitam sustentent, nisi inter Oppidi bona velis referre vini acerbissimi prouentum; quo locus magis obruitur, quàm ditatur. Porro vltra Ventionum rara Vitis admodum, aut nulla profectò. vbiq; verò vinum austeritate omphacion refert. Quare maior Carnorum pars vino ex subiectis Fori-Iulij agris aduecto vtuntur. quod in Germaniam quoq; important, magno vtriusq; gentis commodo. Medio inter Pontebam, & Ventionum itinere Clusia Veneta obijcitur. Nomen ob eam causam videtur impositum, quia machinamento viam claudat. quo vim hostilem omnem à Ponteba irruentem paucorum custodum solertia posset retardare. locum ideo diligenter Veneti asseruant: ad id muneris Viro patritio singulis annis delegato. Clusiæ proximi sunt Dogna, Resea, & Roccolana torrentes: quibus rupes excesæ viam in Carinthiam pediti fecere. Nec longe Aupa, fluuius, & locus Abbatiæ Mosacensi sacer. Plures hæc olim Monachos alere assueta: nunc in vnum Abbatem Sedis Apostolicæ indulgentia ea commoda cuncta concessere. Sed Glemona montium dorso præfixa pulcherrimum inferioris prouinciæ prospectum vsurpat. Multa ibi antiquitatis vestigia. sed specula admirabilis, quæ viuo silice, eoq; altissimo ad hostiles explorandos impetus insculpta, nunc nisi volucribus adeunda relinquitur. fons etiam ad radices montis manantium laticum copia, & perspicuitate referendus: locus si quis alius siue vmbrarum opacitate amęnus, siue amantium commodis gratus. Ab eo fonte Hidra fluuius tructis fœcundus Tiliauento infertur. Circa Oppidum nobilium herbarum apparatus. in quibus Daucus optimus, & Cretico nihil inferior. Ciues habet industrios, & mercaturæ deditos, eandem cum Ventionensibus fortunam nactos. Supersunt in aduersa Tiliauenta ripa vasti rupium anfractus, qui Carnis Sub-Cliuijs contermini nihil ab eorum situ abhorrent. Cæterum regio obscura, & habitantium ignauia vix nostris cognita. aquis potius, quàm solo, & ouibus magis, quàm hominibus melior. Siquidem ibi Cauatius lacus tructas alit carpionibus æmulas. nec non tincas, & anguillas ingentis magnitudinis, & bonitatis. Caseo verò tanta est suauitas, & ad gustum demulcendum præstantia; vt longè dissitis Italiæ, & Germaniæ nationibus studiosè conquisitus, non postremum inter peregrina gulæ irritamenta locum habere cęperit. Asinium vocant ab Aso pago.

(Marginal notes: Ventionum. — Clusia Veneta. — Dogna, Resea, & Roccolana, torrentes. — Aupa fluuius. — Abbatia Rosacensis. — Glemona. — Hidra fluuius. — Cauatius lacus. — Asinius Caseus.)

Melo. Arginus. Coſa, flumina. Metuna. Celina, flumina.

Cauatius II. M. paſſus circuitu explet. ab eo fluuiolus Melo. & prope Arginus: mox Coſa. Primus ad Oſopum, alter ad Pinzanum, tertius propter Spilimbergum Tiliauento iunguntur. Argino vicinus Modoaria vicus: & occiduo propinquior Zimularia. ille Metunam; hic Celinam emittunt tantæ rapacitatis, vt alueum ad III. M. paſſuum patentem non rarò gurgite compleant. A

Citra Glemonam inferius Fori-Iulij latus amplo vacat campo. & quaquà verſus expanſum in non ignobiles terrarum tractus effunditur. vbi latius L. vbi longius LXX. M. paſſuum complexum. Montium extrema colles excipiunt. quibus paulatim decreſcentibus, ſolida in pelagus properat; multis illa torrentibus rupta; multis etiam maiorum fluminum ripis infeſtata. Nam cum hæc à montibus impetu acta deſcendant, ante perueniunt ad mare, quam vires frangant, aut curſum inhibeant. Cui incommodo Prouinciæ ſitus admodum inſeruit. quæ preſſa nimis, & in humiliores ſinus perpetuò ſe ſubmittens decurentium aquarum celeritatem adiuuat. Horum illuſtriora recenſentur, Liquentia, & Timauus regionis termini. & inter ea Sontius, & Tiliauentum. Atque hi quidem amnes non diſpari admodum ſpatio inuicem diuiſi tres fortè campeſtris Fori-Iulij plagas, nec inæquales omninò effecere. Orientalis inter Sontium, & Timauum agro Goritienſi, & Montis-Falconi litore continetur. Occidua propter Liquentiam, & Tiliauentum inuia Maniaci, & Polcenici iuga, & plana Portus-Gruarij occupat. Media à Tiliauento ad Sontium habet Vtinum, & non ignota circum Oppidorum decora. B C D

Quas dum ſigillatim nitor exponere, permittat lector, vt, ordine locorum prætermiſſo, manum extremis primum admoueam, mox contracto ſtylo ad centrum narrationem ducturus. ſiue quia illa laboris magis, & difficultatis plena exiſtimem, quibus cognitis, cætera plana euadent: ſiue potius, vt ibi terrarum hæc noſtra deſinat deſcriptio, vbi factorum hiſtoria exordium eſt habitura.

Regionis eius ſitus, quem Tiliauentum, & Liquentia lambunt, aſperi plurimum circa montes obtinuit. Quare loca ibi minus iucunda: ſecuritate verò reliquis etiam ſuperiora. Primum ex his, quod Tiliauento propè aſpergitur, Pinzanum eſt, Sauornianorum ædificijs, & ditione notum. Inde in occaſum deflexa Neocaſtrum, & Toppum Coſæ amniculo proxima, & Metunum, cui flumen nomen fecit. tum Phanum arcis Micæ faſtigio inexpugnabili ſubiectum. de quo illud mirum, quod ex propinquo monte marinarum concharum formas E

Pinzanum. Neocaſtrũ. Toppum. Metunum.

mas

A mas egregiè expressas aquæ decurrentes quotidiè trahunt: quas nemo est, qui non credat veras chemas in lapidem mutatas. His iungitur Maniacum, Celina Plinij. cuius memoriam saxa ibi effossa diutius retinuere. Infra Maniacum Mons-Realis. Inter vtrumque Celina fluuius ad Zimuliam ortus, vt dictum est. Riuus inde deductus in Naonem hanc habet inscriptionem. Maniacum. Mons realis.

Captiua hoc trahitur Celina cornu,
B *Et fessa in fluuium cadit Naonem,*
Fomenta Venetis datura flammis.
Præfec. Gabriel. Grad. M XIIID.

Polcenicum extrema montium finit, loci titulo, & vetustate insigne. Cui dignitatem faciunt Liquentiæ fontes circa ipsum scaturientes, & Gurges aquarum portento infamis. Si quidem hieme exhaustus siccum propè alueum deserit. æstate verò in immensam auctus magnitudinem vndis extra ripas exuberat. Cuius tanta tunc est frigi- C ditas, vt pecudibus, & hominibus potus æquè mortem inferat. Ibi quoq; Trinitatis templum venerabile. In eo loco Liquentia vt nata est in Austrum descendit pleno alueo, nullis incommoda mortalibus, vt in quam partem cursum agat, vix oculorum acie deprehendas. Vbi parum processit in duos ramos diuisa Sacile medium amplectitur, Oppidum si quod aliud situs amęnitate singulare. Mox iunctis iterum aquis Brugnaram, & Celina, Metunaq; amnibus aucta Metunam eiusdem nominis prætergraditur: Motam postremò frequenti in re- D liquam Italiam via celebre municipium. Vastæ de hinc paludes vsque ad mare: in quod Liquentia duobus ostijs exoneratur. Ab hoc flumine quidquid vsque ad Tiliauentum panditur spatij vniuersum fœcundæ tenent glebæ. Gignuntur ibi amnes placidi alioquin, & ab omni iniuria alieni. Quibus nec montes impetum faciunt, nec pluuiæ vastitatem addunt. sed vt sunt editi patentibus circumuecti campis, regionem ornamento non magis, quàm beneficio cumulant. Propter fontes Liquentiæ ignoti nominis Riuus occurrit, qui notissi- E mas Purlilias alluit. De hinc Naon, & Noncellus Portus-Naonis flumina. Longa illìc Germanorum imperia, & Aluiani virtus Oppido famam fecere. Sequitur Fluuius, & Sile; quos vt superiora nomine obruit, & vndis premit Liquentia: Tùm Lonconius Saluarolo Castro effusus. Post hæc Regina, & Lemen: illa ad Porturlonum, hoc ad Sanctum Vitum, exorta. Exiguum Porturlonum Castrum; sed S. Vito mœnia magnifica, & ampla; & locus habitatoribus frequens. In-

Polcenicum. Sacile. Brugnara. Metuna. Mota. Purliliæ. Portus-Naon. Fluuius. Sile. Lonconius. Regina, & Lemen, flumina. Porturlonũ. Sanctus Vitus.

Portus-Gruarius. Abbatia Sūmaquæ. Concordia. Capruleæ Inſula. Liguniana. Tiſana. Cordouatū. Abbatia Sexti. Valuaſonū. Spilimbergū. Portus maritimi. Timauus. M. Antonius Sabellicus.

ſra v I. M. paſſus amnis vterq; coit, vbi Portus-Gruarius totius fermè Prouinciæ emporium, quò merces ex Glemona aduectæ nauigijs in Adriaticum feruntur. Par illi cum Glemona ad quæſtum colligendum occaſio : ſed diſpar habitantium ingenium oblatam fortunam corrupit. Propè eſt Summaqua non aſpernendæ Abbatiæ commodis felix. Sub Portu-Gruario adeſt Concordia Lemen complexa. Coloniam fecere Romani ampliſſimam. ſed Vnnorum rabies pridem ruinis ſplendorem extinxit. Mox ſtagnantes aquæ etiam habitatoribus ſpoliauere. Nomine Epiſcopum, & Canonicorum Collegium, re Portus-Gruarius vtrumq; obtinet. Ad oſtia Leminis Capruleæ inſula, & Oppidulum, tutum illud piſcatoribus receptaculum, & ſedes non inamęna. Tenui Epiſcopatu, & Rectoris Veneti auctoritate ſuſtentatur. Patent ibi in orientem nuda maris litora, quæ Liguniana iners flumen, & mole ſua laborans humectat, & fœcundat. Extremas Tiliauenti ripas excipit Tiſana, cultu modica, ſed ſitu, & agrorum fertilitate optima. Extra hanc omnem fluminum, & exundantium aquarum vbertatem Cordouatum eſt, antiquo Caſtro, & noua Virginis æde clarum. Loci ſitus infra S. Vitum aperto imminens campo. Huic proximat Sextum vetuſto phano, & diuite Abbatia non ignobile. Per eandem oram Valuaſonum, non longo à Tiliauento ſecretum interuallo, & non procul ab eo Spilimbergum, à vorticibus Tiliauenti I I. M. paſſibus non multò ante ſeiunctum; nunc accola, & fluminis ripa factum. Atque hæc occiduę plagæ confinia, & loca. Cui, ne quid intactum relinquamus, portus quoq; lubeat adijcere, quibus à pelago nauibus in Prouinciam aditus aperitur. Sunt autem Liquentius ex maiori Liquentiæ alueo. S. Margaritæ portus, quem aquæ Liquentiæ, & Leminis ſimul creant. Tertium ab his Caprulanum Lemen edit ad Capruleas. Mox Baſilicatum Liguniana. Tiliauentanum quintum oſtia Tiliauenti fecere. Cæterum orientalis regionis termini anguſtiores Sontius, & Timauus, vt memoratum eſt. ſed ſoli vbertas, & locorum frequentia nomen his indidit ampliſſimum. Timauus fama aquis maiore fontes habet illuſtriores tres ad Carſum, paruo admodum ſpacio inuicem ſecretos. quibus riuuli, & aquæ circum ſcaturientes plurimæ vndas inuehunt. Tanta verò aquarum copia emergit, vt naues, & triremes illicò natus ſuſtineat. De quo accepimus ipſum longè in finibus Iapidię exortum in proximum fonti cuniculum quaſi manufactum præcipitari, atque ita abſorptum tandiu per ſubterraneos meatus ferri, donec ora in monte nactus hiantia, totus in

lucem

A lucem effunditur. Huic rei fidem faciunt aquæ pluuiosis cæli tempestatibus auctæ, & cum ingenti sonitu erumpentes. Quo tempore fluuius verè

——— Vasto cum murmure montis Virg.1.
It mare præruptum, & pelago premit arua sonanti.

Vt facilè intelligas, vim eam vniuersam aliunde properare: nec, nisi aquis acceptis, ali, atque augeri. quod pridem à Possidonio; deinde
B à Strabone obseruatum accepimus. Hic Timauum terras subire tradit: mox stadijs circiter centum triginta in mare deferri pluribus ostijs, inquit ille. Sed melius fortasse oribus dicendum esset. quæ sanè plura sunt; nec finitum numerum habent, si cunctas circum surgentes aquas inter fluuij fontes colligas. Hinc Virgilio nouem; Martiale septem, certum, pro incerto numero ponentibus. Mitto quæ de ipsis feruntur vana, & ab omni fide aliena. quorum illud ridiculum, eos salsas aquas emittere, vno duntaxat excepto: quodve eosdem Polib.
C dem accolæ appellent maris matrem, quod de Tanai, & ipsa palude Meotide Græci vix sine rubore mentiuntur. Patet flumen P. xv. impar longitudo vix D. CCC. accipit. sudo cælo, leni, & perspicuo vado; Australi concitato decidit; limum, & vortices trahens, atque periculum nauibus intentans. Vbi oritur vicus paruus. & ad ripam templum magnificum, eius templi numen Io: Baptista. Condidere olim Patriarchæ non longè à ruderibus antiqui Diomedis phani: cuius adhuc vestigia circa litus maris. Heroi veteres equis sacrifi-
D casse fama accepimus: & saxum habitatores demonstrant; vnde victimas in mare præcipites agere consueuerant. Hic equorum armenta priscis æquè, ac recentioribus commendata; Carso latè montana pabula præbente, & palustria Timauo. Neque hoc loci Pucini litora, Plin.14. nat. hist.c.6. aut Liuiæ Augustæ dilecta vina prætermittam. Pucinum inter Duinum, & Tergeste. Duino Timauus, cum Tergeste Istria terminat. vt Pucinum. hunc tractum iure Romani reliquæ Italiæ, necessaria veluti quadam terrarum accessione, adiunxerint. nec nos à Foro-Iulio reijcimus,
E vel quia credimus ab antiquis Carnis fuisse possessum, vt sub operis initio memorabamus; vel quia recentes loci cultores se Foro-Iulienses vocant. Duinum edita assurgit rupe; hinc vndis Adriatici, inde Duinum. monte tutissimum; eadem propemodum forma, & securitas Pucino fuit. quod eodem litore steterat, nunc pagus, & domus raræ. Circum rupes ad mare decurrens vites fouet, quæ palis, & arundinibus sustentatæ genus vini nobilissimum gignunt. cuius tanta est dignitas, Vinum Pucinum.

vt in multa ſæcula perdurans ſuauitate non tantum, quàm ſalubritate A
reliquas potiones facilè ſuperet. de quo, & de Liuia alius erit dicendi locus. Tergeſte Formioni proximum Italiam antiquis clauſit. nunc vltimum Fori-Iulij additamentum. Huius fecit mentionem Dionyſius, nihil ab eius ſitu aberrans

Tergeſte.

Dionyſ. de ſitu orbis.

Alta Tegeſtreon poſtremæ mœnia terræ
Qua ſinus Ionius finitur gurgite laſſo.

Colonia fuit Romanorum, quam, victis Iſtris, deduxere. Clades mul- B
tæ Oppidum nobilitauere, dum inter Patriarchas, & Venetos veluti victoriæ præmium in medio iacet. Sed ad Timauum pedem referamus. hunc ex Carſo vndas exerere dictum eſt. qui mons medius regionem occupat. à Sontio deriuatur; inde in orientem verſus Iapidiam peragit: noſtri Carniolam dicunt. Colitur circa planitiem ab vtraq; parte ſeptentrionali, & meridionali; nec Saxo deſunt ſua loca. quorum ea, quæ ad Forum-Iulium creduntur pertinere, ſunt Dorim-
bergum, & Raitimbergum, & quæ recens Gradiſcana obſidio no- C
tiora reddidit, Dobardò, Foianum, & ad ripas Sontij Sagra, & Rubia. Sub initio montis vaſtus aperitur ſinus plana regionis coniungens. Ibi antiquiſſimi Oppidi reliquiæ, & lacus proximus. Nos Ocram Strabonis fuiſſe ſuſpicamur: quod alibi explicabimus. A' meridie vbi iugum in campos effunditur totum illud vſque ad litora Adriatici Montis-Falconi ager. ſumpto nomine ab Oppido, quod propè montem poſitum, & antiqua ſtructura munitum viam in Iſtros tuetur.
opus quondam Theodorici Gothorum Regis, qui Verucam inſuper D
adiecit inter vicinas rupes; iuxta D. Antonij ædes: quam attingunt calidarum aquarum balnea ad frigidos depellendos affectus valida. iſchiadis præcipuè, & articulorum doloribus ſaluberrima. Inſula hæc olim; nunc ſaxum continenti adiunctum. Locum non Foro-Iulienſes tantum, ſed ex remotiſſimis Germaniæ partibus mortales frequentant. Sed à ſeptentrione minoris circuitus planities obijcitur Vipauo amniculo ab Carſo diſterminata: in cuius medio collis mœnibus cin-
ctus in ſublime fertur. Goritia hæc. Noreiam perhibent fuiſſe, No- E
rici mediterranei caput; nunc ſiue priſci decoris memoria, ſiue recentis Comitatus dignitate memorabilis. Loci ſitũ eminentiorem Veneti ducto in circuitum quadrati lapidis muro ad omnem bellorum neceſſitatem pridem inſtruxere. Germanorum commercio mirum quantum creuerit. Ibi præter Foro-Iulienſem, & Italicam linguam, Germanicam, & Sclauam inquilini vſurpant. Proſpectat ab oriente

Dorimbergum. Raitimbergum. Dobardò. Foianum. Sagra, & Rubia.

Montis-Falconi Oppidum.

Goritia.

San-

A Sanctæ Geldrudis, & Sanctæ Margaritæ lucos; olim Iunoni illum Argiuæ, hunc Dianæ Ætoliæ sacros. in quibus Lupos Ceruis admisceri, & demulcentium manus pati veteres Geographi prodidere. Quà in septentrionem vergit Sclauos Carniolenses habet, de quibus pridem dictum est. Eorum loca Sontio magis propinqua sunt Roncina vallis, recens Antonij Rabattæ ditio. & Tulminia Tulmino Oppido firmissima. Hæc Caporetum attingit. vt iam nostra orbem vnde cePerit finiat oratio. Tribus hæc regio frequentatur itineribus in Germaniam. Primum est per Roncinam, siue inde Caporetum petas, siue Tulminia Lubianam cogites. amplum illud Caporeti, vt dicebamus; hoc vix Iumento commodum, & non sine laboris, & viæ dispendio aggrediendum. Secundum ab agro Goritiensi in siluam Sanctæ Geldrudis, inde Lubianam. Tertium ab Monte-Falcone per Istriam. Horum medium longè, latèq; patens, perpetuam Barbaris inuadendæ Italiæ occasionem præbuit. quod vt obstruerent aliquan-

Roncina Vallis. Tulminia. Caporetum.

B perit finiat oratio. Tribus hæc regio frequentatur itineribus in Germaniam.

C do Romani Oppidum in Carso, de quo paulò ante mentionem fecimus, extruxere. Et in eius rei gratiam Goritiæ collis munitionem accepit. Quibus nouum addidere Veneti obicem, ad gradus Sontij Gradisca munita. Sed primò Tulminia Arx, & Caporetum creduntur sufficere. Vltimò Oppidum, & Verucam Theodoricus opposuit. Portus in hoc tractu, præter eum, quem Timauus efficit; vbi Bel-Fortis, siue arcis, siue scopuli molem piscatores ostendunt; Pontianus est ex Pontiano, & Sdobbius ex Sdobbia. Primus ignobilis re-

Portus maritimi.

D gionis fluuiolus, & piscatorum ratibus tantùm agitatus, alter aquarum copia cum Timauo conferendus. Hi tres, litore se in pelagus porrigente, Tergestinum sinum respiciunt. Sontius quartus ex Sontio, admisto simul Natisone, & Turro. Tuta vbique nauium statio, & gratus piscium recessus, quorum per ea litora ingens semper est prouentus. Media inter has regio Sontio, & Tiliauento finita, magnifica continet multa: Vrbes, Oppida, Castella; tantò reliquis præstantior, quantò situs excellentia illas facilè vincit. Flumina obtinuit

E ampla, quibus in nouas fermè partes diuiditur. Tum minora nonnulla ad litus maris. Hæc placida, & regioni necessaria. Illa violenta, & accolarum calamitatibus clara. Vbi Adriatico proximat in duo promontoria scinditur. Tenent dexterum Tiliauenti fauces, sinistrum Sontius, & Tilius. Quibus veluti frontibus in altum procurrens, non exiguum, quod medium est maris sinum complectitur. Paludem illud totum ob tenuiora vada, Marianam à vicino Oppido

dixe-

dixere. Hanc inſulæ modicæ à meridie cingunt, quæ paruo inter ſe A
diſtinctæ interuallo portus in palude quinque efficiunt, vt mox dicemus.
Gradus Inſula. Harum prima Gradus: reliquæ ſine nomine. Sed illa Aquileienſibus aucta Ciuibus, breui Oppidum facta eſt. Et illùc Patriarcha Attilam fugiens theſauros Eccleſiæ, & nomen dignitatis importauit: quod in Epiſcopo ſuo multis poſt ſæculis retinere non eſt verita.
Barbana. Inter continentem, & Gradum modicus ſcopulus aſſurgit. Barbanam vocant. Ibi nec ſerpentes naſcuntur, nec importati viuunt. B
Natiſſa fluuius. Aquileia. Sed circa litus ſiniſtram oram legentibus Natiſſa occurrit: qui primus in paludem fluit. Diuitis hæc quondam Aquileiæ portus, & flumen. Natiſonem Geographi perperàm vocauere. Ad eius ripam aliqua ad huc effigies Vrbis extinctæ; quam Poppo Patriarcha, nouis adiectis mœnibus, & templo, & aula magnificè extructis, inani ſtudio ad vitam reuocaſſe viſus eſt. Canonicorum, & Monialium Collegia ibi clara: à quibus per hiemem ædes ſanè coluntur. reliquis temporibus infectum aeris halitum veriti in mitiores plagas cuncti diffugiunt. C
Propè Vrbem Aquæ-Gradatæ memorabiles: quarum in ſacris Aquileienſis Eccleſiæ hiſtorijs frequens eſt mentio. Nunc vbi fuerint vix ſatis conſtat. Sed Naiadis illìc ad fontem quieſcentis inſcriptionem huiuſmodi nulla delebit obliuio.

Huius nympha loci ſacri cuſtodia fontis
Dormio, dum blandæ ſentio murmur aquæ,
Parce meum, quiſquis tangis ſacra marmora, ſomnum
Rumpere: ſiue bibas, ſiue lauere, tace. D

Strab. Agrum vicinum paſſim aurifodinis floruiſſe referunt ſcriptores. quarum quoque memoriam vniuerſam vetuſtas aboleuit.
Amphora, fluuius. Ab Aquileia præaltis Amphora ripis, & ad perpendiculum directis in mare labitur. Opus ad aquarum exſiccationem ſub ipſo Ciuitatis primordio à Romanis elaboratum.
Alſa, fluuius. Saciletum. Straſoldum. Poſt hunc Alſa fluuius Saciletto ab Antoniorum familia inſtaurato, & Straſoldo antiquo Caſtro non inglorius. Longè clarior futurus, ſi Palmam vſque inferri potuiſſet. Quod fruſtra Veneti tentauere; Canale ad id II. M. paſſuum longitudine excauato. E
Seruiana Inſula. Zelina. Porpetum. Mutianus. Tornianus. Ad fauces Alſæ Seruiana eſt inſula. Ab hac Zelina paruus amnis ex paluſtribus circa Caſtilonium aquis originem trahens. Ibi Porpetum nouiſſimi belli furore diſiectum. Sequitur Mutianus, & Tornianus, qui vno oſtio in paludem decidunt. Celebrem facit primum Mutianus pagus. cuius incolæ ad vnum olim excæcati ſuam erga Rempub. fidem indigno ſupplicio illuſtrauere. Mutiani, Zelinæq;

me-

A mediam litoris crepidinem tenet Marianum, vetuſtum Prouinciæ Oppidum, & Concilio contra Seuerum Patriarcham ſcriptoribus inclytum. Nunc munitione, & lectorum militum præſidio cuſtoditum, inter fortiſſima Fori-Iulij propugnacula locum habet. Vltimus ordine eorum, qui Marianam paludem ingrediuntur, Stella fluuius eſt. proprijs hic aquis exuberans alueo ſemper fertur nauigabili. Anaſum fuiſſe, ſiue Tiliauentum minus, ſunt qui aſſerunt. Cui aquæ torrentis Cornu incrementum addunt non rarò. Curſu Iſernicum Cæſaris Caſtrum adlabitur: Inde Areas Sigiſmundi Imperatoris obſidione nobilitatas. Tandem ad litus Palaciolum. Hic Marianæ paludis terminus, quæ inſulis cincta, vt dictum eſt, illarum beneficio quinque portubus inſignitur. quos exponemus conuerſo ordine litus recurrentes. Primus Lauianus eſt Mutiano, & Stellæ communis. Secundus Sanctus Andreas in Zelinam verſus. Tertio contra Alſam Buſio nomen dedere. Quartus, qui Amphoram proſpicit, Aquileienſis. Quintus Gradenſis ad Gradum Natiſſæ faucibus oppoſitum. His ſextum liceat adijcere; quem extra paludem Tilus amnis propè Sontium efficit. Atque hi ſunt portus, & oræ maritimæ proxima loca, quæ in hac media regione ſcitu digna viſa ſunt. Magis in continenti eſt Palma. media fermè inter Vtinum, & Aquileiam. Recens hæc Venetæ Reipub. ſtudium, quo Italiæ proſpiceret vniuerſæ. quod numiſmata ſub eo tempore his notis cuſa declarant.

Marianum.

Stella, fluuius.

Iſernicum.

Areæ.

Palaciolum.

Portus maritimi.

Palma.

D

E

Nouem exſurgit Caſtellis. tribus portis, foſſis, & externo muri, interno terræ ambitu firmiſſima. Riuum Turri Vtino emiſſum in eam deriuauit Antonius Grimanus Præfectus. cui Varius Academicus Suentatus hanc dedit inſcriptionem.

Quæ Turri fueram beata fontis
Nympha, & pumiceis iocabar antris,

C *Nunc*

Nunc arcis peto mœnia, & Theatrum A
Orbis luſtro nouum, tuum, Grimane,
Captiua imperium ſequuta Cornu.

Varmum. Per candem oram loca fuere duabus Varmi arcibus illuſtria. quæ Tiliauentum, & Stella pridem irrigabant, nunc ſilentium, & arena Belgradum. nomen, & opes contegêre. Tùm Belgradum ſitu, & periculo proximum. Varmus fluuius non longè procreatur, qui flexo ad veſperam curſu in Tiliauentum cadit. Tradit Plinius in Anaſus ſua æta- B
Anaſi fontes. te fluxiſſe. Non longè à Varmo Stellæ, ſiue Anaſi fontes. ibi Qua-
Quadriuiũ. driuium Oppidulum, in quod ab Aquileia, & Palma antiqua mili-
Via alta. taris via deſinit, pridem Bononiam vſque ſtrata. Viam altam nunc dicunt. & M.Lepidum, & C.Flaminium Ligurum Victores, ſtrauiſ-
Cornu torrens. ſe aliqui referunt. Cornu torrens ſiniſtram Quadriuij carpit. ſpatium inter ipſum, & Tiliauenti ripas loci ignobiles tenent. tantùm vete-
Sanctus Daniel. ris Turritæ memoria. Magis ad Septentrionem Sanctus Daniel tumulo incumbens, ædificijs, & ſitu conſpicuus. & Ragonea Tiliauen- C
tum attingens. cuius muri terræmotu labefactati in præterlabentes
Oſopum. aquas olim decidêre. Inde Oſopum bina collium faſtigia munitione complexum. Hyſſopum antiquis forſitan ob eius herbæ prouentum, quo rupes abundat. Arci veteri nouum addidit murorum ambitum Iulius Sauornianus. cuius Viri ſepulchrum edito inſculptum propugnaculo vacuum aſpicitur. Paulò infra Sanctum Danielem faſtigijs inſurgens mollioribus Prouincia paulatim in colles criſpatur. qui vi-
Faganea. tibus, & arboribus veſtiti latiſſimo exundant ſpatio. Siquidem ab hac D
Arcanum. Villalta. parte in orientem Solem conuerſi cuncta ad radices Alpium occu-
Morutium. pant; vſque dum Sontio interclusi vlteriorem ripam rigentibus Iapi-
Colloretũ. diæ cautibus relinquunt. Faganea reliquorum humilior, & prima
Brazzacum. Caporiacũ. arce olim florentiſſima, nunc ſolo penè exciſa. poſt hanc Arcanum,
Perſum. Villalta, Morutium totius Fori-Iulij proſpectu inſigne: Colloretum,
Melſum. Fõs-bonus. Brazzacum, Caporiacum, Perſum, Melſum, Fons-bonus, Trigeſimum
Trigeſimũ. Antonini itinerario adnotatum; Caſſianum, Montagnacum, Tarcen-
Caſſianum. tum, Buia; & Glemonæ propè iuncta Pramperus, & Artenea. hos à re- E
Mõtagnacũ. Tarcentum. liquis collibus Turrus fluuius, & à planitie Cormon torrens ſecreuit.
Buia. pluuijs hic tumens aliquando, ſed vbi campis ſe immiſerit, diſpergi-
Glemona. Pramperus. tur in tenues riuos, & deſpectus ſine nomine moritur. ſed Turrus ſuis,
Artenea. vicinorumq; torrentium vndis feruens, & Tiliauenti propè æmulus,
Cormon, torrens. niſi quòd magnitudine inferior, à Tarcentinis montibus in occaſum
Turrus fl. hyemalem emiſſus latè prouinciam deuaſtat. tandem Natiſone, &

Sontio

A Sontio admistus nomen, sed non vires, deserit. Vbi Turrum transieris cuncta magis aspera. Ibi Cergnei mœnia ripis fluminis, & saxis obruta. Paulò post Atemps rupibus, & saltibus inuium. Protestaneum ab eo minus rigidum. tùm Cucanea mollior; Zuccum, & Sussumbergum arces pridem inclytæ, nunc saxa, & arcium vestigia. Hinc Zuccula à Ciuidalensibus diruta. Postremò Ciuidale ipsum; Vrbs sanè nobilis. in qua saxa exesa, informes parietum structuræ, & viarum B angustiæ antiquos referunt, & retinent mores. Iacet ad Natisonem amnem XI. Canonicorum Collegio, nobili templo, & lapideo ponte singularis. cuius pontis hæc est inscriptio Quintij Æmiliani Cimbriaci Vtinensis.

Cergneus. Atemps. Partestaneũ. Cucanea. Zuccum. Soffumbergum. Zuccula. Ciuidale.

Pontem sublicium diù vetustum
Nunc stratum silice, arcubus duobus,
Quem tu sic pedibus premis sedentem,
Quanti, te precor, æstimas locatum?
C *Aut quot millia curruum tulisse,*
Qua nunc materia est fabris fabratus?
Quæ tu si benè cogitaris, vtrum
Auctores suos superet videto.
Scire hoc te volui hospes, & valere.

Ad sinistram Sclauos habet, in quos latè ditionem exercet. Illìc fluuius conceptus præcipiti in Ciuidale fertur alueo: sed vbi Oppidum est egressus mollioribus vndis in austrum properans non asper- D nendam aquarum molem Turro infundit. Insident vtranque ripam collium vertices peramœni, vini verò generosi copia etiam perillustres. Munitiones in his fuere præclaræ: nunc nomina, & informes murorum aspectus. Ad dexteram Butrium, Mantianum; sinistra Gramoianum, & Rosaceum, Abbatia celebre, & commendatis fortunatum poculis. Ab hoc parum degeneres tumuli Rotarius, Brazzanus, & Cormon. Subiectum huic est eiusdem nominis Oppidum, diuitijs, & habitantium ingenio tumens. Iosephus Sporenus, qui mul- E tò ante hęc tempora de Fori-Iulij antiquitate quinque libris accuratè non minus, quàm eleganter scripsit, Cormon à Carnis priscis conditum tradit, & ab eis Carnon appellatum. Cuius Plinius mentionem fecerit in hæc verba: *In hoc situ interiere per oram Inarine, Pellaon, Palsicium: ex Venetis Atina, & Celina, Carnon, Segeste, & Ocra. Tauriscis Noreia.* Nam sic legit Sporenus. Ac sanè antiqua illius auctoris exemplaria, & quæ Hermolai Barbari castigatione illustrata mox prodiere, conti-

Butrium. Mantianum. Gramoianũ. Rosacensis Abbatia. Rotarius. Brazzanus. Cormon.

Plin. nat. hist. lib. 3. c. 19.

C 2 nuò

nuò ab Atina, & Celina, *Carnos* habent. Contra in recentioribus, facta interpunctione, ſequitur, *Carnis*: vt facilè appareat primo ſcribendi modo Oppidum; altero regionem deſignari. Sed horum qui magis ad veritatem faciat alij iudicent. Nobis Sporeni auctoritatem ſequutis libeat Cormon inter vetera Prouinciæ loca retinere. Gradiſca his proxima tumulo & ipſa à Venetis impoſita: ſed ſitu, quàm arte melior: nam Sontio ab tribus fermè partibus inundata, nec tota vallo cingi poteſt, nec ab auxilijs intercludi. quæ res Arcem proximè Germanis ſeruauit. Propè Gradiſcam Medea pagus, & mons vnico ſaxo attollitur. vbi Lapicidinæ nobiles. à quibus Palma muros, & fundamenta accepta refert. Non obſcura illis Medeæ Æetæ regis filiæ memoria. cuius ſpecus adhuc monſtratur, & nocturnis ſpectris frequentari accolæ affirmant. Paulò infra hunc locum Sontius Natiſonem Turro miſtum recipit. Nec longè abſunt gelidarum fontes aquarum: in quos murus geminus Cæſaris Auguſti opus deſinit. Fuiſſe aquæ-ductum memorant, quo latices olim in Aquileiam importabantur. Ab his fontibus Tilius fluuius manat. quem huius regionis primum ſtylo attigimus. Hic igitur circini terminus. Quod medium interiacet principi Ciuitati natura, & Dij ſepoſuere.

Gradiſca. Medea. A B

VTINA hæc fuit: quæ centro Fori-Iulij modico colle aſſurgens, reliqua circum loca veluti de ſublimi quadam ſpecula circumſpectat, & ab ijs inuicem aſpicitur, & ſuſpicitur. Vrbs totius prouinciæ eſt hæc ampliſſima, & reliquarum Metropolis. in qua non tam Principum ſuorum indulgentia, quàm præſentis excellentiæ ſplendore vetuſtam Aquileiæ maieſtatem veluti reuiuiſcentem agnoſcas: duplici murorum ambitu cingitur, & tumulum ſinu complexa pulcherrimum in eo curioſæ induſtriæ ædificium oſtentat. Centum illud annorum opus; nec adhuc perfectum. quod eius generis moles vniuerſas regali propemodum ſuperat luxu. Riuis à Turro duobus irrigatur; & puteis profundiſſimis gelidas haurit. nec fontes publici deſunt, nec porticus, aut templa non religione melius, quàm ſtructuræ ornamento magnifica. His accedunt totius prouinciæ conuentus; fora; duplicis Magiſtratus faſtigia, Rector Venetus, & Aquileienſis Patriarcha: quibus Vrbs non exornatur tantùm, ſed perpetuis etiam augetur commodis. Digna profectò ea adiacentium Oppidorum corona; quæ in vnam Vtinam tanquam in ſuum principium conuerſa, illi fortunarum ſuarum ſecuritatem non magis, quàm amplitudinem acceptam referunt.

C

Vtinum, Vrbs ampliſſima, & totius prouinciæ Fori-Iulij Metropolis.

D E

Libri Primi finis.

HEN-

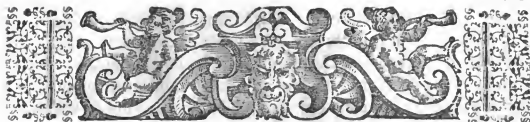

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Secundus.

A TYrrhenos primùm Italiam imperio tenuisse veterum testimonio accepimus. Hi iuuentute ad vtrũque mare disposita, Colonijs passim regionem exornauere. inter quas Carnorum gentem fuisse illud nobis argumento est, quòd Italo solo nati, externorum neminem suæ originis autorem agnoscunt. Ad quod accedit nomen ipsum, quod ab Carni Populi.
B antiquissimo Thuscorum rege Crano acceptum retinet posteritas. Vertumnum dicunt Romani, & Cranam eius sororem Vertumnam. Quam etiam transpositis literis Carnam appellant. cui vertendi cardines iura tribuêre, priscum regiæ potestatis symbolum nomine interpretantes. Donec igitur in Italia res Tyrrhena stetit, Carni simul cum his floruere. qui beatam regionem latè incolentes sui nominis splendore longinquos æquè, & finitimos sollicitabant. Vbi ve-
C rò Thuscorum decora fluere, & imperij vires imminui cæperunt, Carnos quoque externorum armis vexatos opes illæ inclytæ, & secunda vsque ad eam diem fortuna deseruit. Primi negotium Veneti exhibuerunt; qui siue à Paphlagonibus orti, Antenore duce, ad Veneti Populi.

eas

Galli Populi.

eas ſedes peruenerint; ſiue à Gallis Venetis fuerint profecti, quod credibilius videtur; cuncta Adriatico proxima complent. Hos Galli Boij ſubſequuti penitus Carnorum nomen à Pado deturbant. Quare in vltimum illi Italiæ angulum compulſi, nihil propemodùm de antiqua dignitate, præter nominis appellationem retinuiſſe viſi ſunt. quam dùm ſæpius negligunt ſcriptores, vel etiam in controuerſiam ponunt, parum abfuit, quin gentis memoriam vniuerſam vſque ad internecionem delerent; quod à Geographis in primis factum eſt: à quibus ita Carnorum populi vicinis ſiue Venetis, ſiue Iapidibus admiſcentur; vel dubijs adeò, & obſcuris limitibus circumſcribuntur, vt qui verè fuerint Carni nullus eorum (ſi vnum Ptolemæum excipias) literis commendauerit. Hiſtorici nihilo his diligentiores, vt quid in tam longa annorum ſerie geſſerint, nemo prorſus animaduertat: adeò inter tot Romanæ fortunæ caſus nec cogniti, nec in exemplum aliquod traducti, ſilentio vſque ad conditam Aquileiam perpetuo ſunt prætermiſſi. Sic, quo tempore Romanorum iugum acceperint, ſiue illi armis, & vi debellati, ſiue reliquarum victoriarum veluti additamentum acceſſerint, comperti nihil prodidere. cuius rei cauſam nullam profectò crediderim aliam; quàm quia collibus tantùm, & montibus per illam ætatem prouincia frequentata, planities vniuerſa, & proxima pelago litora habitatoribus, & commercio vacua aſpernebantur. Inde fiebat, vt intra rupes, ſaltusq; ſuos Carni abditi, ibique à nemine laceſſiti, aut neminem laceſſentes, procul ab omni humanarum actionum memoria, atque reliquo ab orbe veluti diuiſi, omnem tunc famæ loquacitatem ſubterfugerint. hac vna ſaltem re beati, quòd proprijs rebus, & modico contenti, maioris fortunæ diſcrimina nulla cognouere. Porrò quòd Carni montana primùm tenuerint, multa ſunt, quæ nobis perſuadent. priſcorum hominum conſuetudo in primis, qui opportuna quantumvis obiecta planitie nonniſi ſublimioribus locis ſedes ponebant: arborum prouentus, & ſiluarum tractus ingentes, qui humiliorem partem occupauerunt. ſed ante cuncta loci ſitus, & naturalis inſuper acceſſit neceſſitas; quæ vel inuitum ad tumulos adegit hominum genus. Siquidem prouincia ad mare depreſſa, & illuuionibus continenter obnoxia minus commoda ab ea parte cultoribus ſemper extitit. Quod noſtro ſæculo licet obſeruare; in quo multa circa maris oram vaſta relinqui neceſſarium eſt: quæ nihilominus, aquis in dies decreſcentibus, frequentiorem curam admittunt. vt non iniuria

A ria ad hoc animum adijcientes ſapientiſſimi Viri quamplures in eam venerint ſententiam, quòd plana Fori-Iulij ab Adriatico primùm fuerint poſſeſſa: quo ſiccato illa cultum, & homines accepiſſe. Superſunt huius rei veſtigia ad Suffumbergum,apud quod in monte ferrei conſpiciuntur anuli; quibus Nauium retinacula alligari non fama magis, quàm veriſimili ratione adducti accolæ prædicant. Quod profectò nulli mirandum videbitur, ſi terras alibi deliteſcentes ab B vndis modo emerſas, & inſulas factas intelligat; alias verò nunc pelago obrutas, quas homines olim habuere. Adeò vetuſtatis vis quædam, & poteſtas eſt incredibilis, cui cuncta miſcere, inuertere, atque iterum reſtituere diuina quadam licentia permiſſum eſt. Nobis ſanè marinæ Conchæ, & piſcium cruſtæ grandiores ad manus peruenere, quæ inter arandum effoſſæ omnem de hac re dubitationem ſuſtuliſſe viſæ ſunt. Cæterùm incerta huiuſmodi pro certis nunquam auſim affirmare.

C Igitur iam non eſt dubitandum Prouinciam ad montes antiquitus cultores habuiſſe. Quibus verò locis præcipuè conſederint, aut quas Vrbes condiderint vetuſtatis vmbra inuoluta, vt cætera multa, ea omnia obliuio extinxit.

Prouincia ergo ob eas, quas memorabamus cauſas ab omni mortalium cognitione ſepoſita, ſine nomine quam longiſſimè delituit. donec Aquileiæ erectione nobilitata, atque tunc iterum per ora hominum traduci cæpta in meliorem ſpem erigitur. Aquileia, vt con-D deretur Galli fecere. Tunc regionem tenebant Romani, qui Italia perdomita, arma ad ortum ab occaſu circumferentes, in ſummam potentiæ opinionem peruenerant. Sed recentes de Philippo, & Antiocho victoriæ etiam ſuſpiciendos reliquis mortalibus faciebant. Vni Galli, qui ad ripas Rheni fuere, eam armorum maieſtatem deſpicati, profectionem in Italiam parant. Domi coniurauere Principes iuuentutis; qui ſuopte ingenio vſi, nulloq; ad hoc publico expectato conſilio, mobiles adoleſcentium animos facilè peruertêre. E Mouerat hos agrorum inopia, & dura rerum in Patria egeſtas. Hanc non alio modo lenire, quam ſi ſedes alias quærerent, ſibi perſuadent. Ingens igitur in vnum cogitur multitudo. hæc Rhenum emenſa, per eam Iuliarum Alpium viam, quam non multo poſt C. Iulij Cæſaris opera complanatam, atque nobilitatam poſteritas accepit, in Forum-Iulium tendit. Hæc prima Barbarorum in Prouinciam expeditio, quam eò admirabiliorem quis exiſtimauerit, ſi locorum iniquitates,

Anno ante Chriſtũ natum 179. ex Sigonio. 183. ex Glareano. An. ab Vr. C. 564. Sig. 568. Glar.

Galli Tranſalpini in Forũ-Iuliũ tranſgrediũtur.

tates, per quas ſigna intulerint, animaduertat. Nam, ſiue illi ab Rheno per Germaniam in Noricum mouerint, ſiue ab eo fluuio in occaſum deflexi, per Heduos in Rhætiam, atque inde Tiroli, quæ nunc eſt, regione ſuperata, ſub Alpes Carnorum peruenerint, maximis difficultatibus vbique diſtentos vltimas non rarò rerum neceſſitates ſubijſſe certum eſt. Adeò vbique flumina ingentia, rapacia; ſiluæ horrentes, magnæ; montes verò aſperitate non minus, quàm altitudine inuij. quos omnes hi, qui ſunt in Carnis, longè ſuperant; vt quantumvis per eos rotabile ab Romanis iter poſtea patefactum fuerit, noſtra tamen tempeſtate omninò fermè deſijt frequentari. Igitur Galli ſumma animorum obſtinatione Prouinciæ iugis ſuperatis, in mitiores terras peruenere. XII. millia virorum fuiſſe memorant: quorum magna pars inermis. reliqua ex agris raptim arma collegerat. vt illos ex patria, non ad vim inferendam, ſed ad famem arcendam profectos intelligeres. Poſt quam omnia circum quieta vident, habitatores raros, eosq; nihil hoſtile molientes, agros feraces, & cultui aptos, cuncta in rem ſuam interpretati, illic ſibi conſidendum exiſtimant. Quare per ocium loco ad Oppidum condendum delecto, ibi genti, & proli, ſi per Deos liceat, Vrbem pergunt inſtituere. Hanc fuiſſe prope agrum, vbi nunc Aquileia eſt, auctores habeo. Aliqui etiam ad XII. ab Aquileia lapidem ſitam ſcribunt; vt non inuitus in eorum ſententiam adducar; qui, credunt, Gallos collem, qui Vtini nunc medius erigitur, operibus à principio communiſſe. Nam præter locorum diſtantiam, quæ eadem ſanè eſſet, ſi Aquileia antiquo murorum ambitu terminaretur, illud mente ſubit, quòd occupatis per ea tempora collibus, atque ſuperiori vniuerſæ regionis parte habitatoribus plena, vt dictum eſt, vix fieri potuit, vt noui incolæ in tam vaſta ſolitudine depreſſis, atque humentibus locis tecta ponerent, vnico in ea planitie colle præterito; quem, ſi Caſtris faciundis locus fuiſſet eligendus, ne dum Ciuitas locanda, ex rei militaris peritia debuerant ante cuncta præripere. Magna ſiquidem apud eos homines de collium opportunitate ſemper extitit opinio; vt non meliori loco in hoſtem dirigere, aut ab eo ſe tueri poſſe, quam tumulo incluſi exiſtimarent.

Galli Oppidum in Prouincia Forij Iulij moliūtur.

Origo Vtini.

Ea, meo iudicio, Vtini fuere fundamenta, ac veluti futuræ ampliſſimæ Vrbis ſimulacrum quoddam anguſtum, quo Galli tres integros fermè annos ſe tenuere, vt poſtea dicemus. Interim Carni conſilium, & opera Gallorum conſpicati, de his omnibus, quæ acciderant,

A rant, per Oratores suos Romanos certiores faciunt. Barbaros homines, siue pennis per aera vectos, siue nubibus cælo demissos rectà in Prouinciam descendisse, eius vacuam partem occupasse. Nunc Vrbi mœnia facere, quo diutius parto potirentur. Illos quidem ciuiliter admodum, & nulli iniurios vsque ad illud temporis se gerere. pacem, amicitiam cum finitimis colere; agrorum curam suscipere. Cæterum sibi nec Barbarorum ingenia, nec arma placere. Alterum B hoc ab Annibale exemplum, quod quàm Italiæ periculosum, quàm ipsis Romanis graue sit futurum, ipsi viderint; qui si transitus nouos per alpes, & inuios vsque ad eam diem saltus sinant recludere, breui exteris exundantibus populis, Vrbem oppressam, & Imperium collapsum agnoscent. Mouit Patres tam seuera admonitio. quare non sine honore dimissis Carnis, extemplo trans Alpes Legatos destinant: Ibi qua auctoritate ea sit profecta multitudo percunctantibus responsum est, illos non publica auctoritate profectos, non publicis C armis instructos; quid rerum modò in Italia gerant nec scire, nec curare. Ipsos hi, ad quos maximè pertinet, vi, & imperio coerceant. Serius, quàm fieri debuit, Romam redeuntibus Legatis, negotium omne de Gallis in nouos Coss. reiectum est. Hi fuere App. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Sed vtrumque bello Ligures distinuere. dum hic Apuanos, ille Ingaunos premunt, fugant, trucidant, annus vertitur. Coss. in eorum locum facti P. Claudius Pulcher, & L. Porcius Licinius. Galliam citra Alpes Porcius est sortitus; D Foro-Iuliensem agrũ ea amplectebatur Prouincia. ad quam cum peruenisset, atque exercitu instructo, ad expeditionem se comparasset, alijs subinde curis hominem excipientibus, vt verisimile est, à Foro-Iulio se abstinuit. Crescebat interim Oppidum, & Galli ad vnam rem familiarem intenti armorum studia omiserant. Igitur domos ædificare, terras arare, arbores ponere, fruges colligere; ac veluti si patria illa foret sine alicuius metu quiete, & otio oblectari; quin etiam cum finitimis commercia iungi cæpta, & connubia fortassis; adeò il- E los facilitas quædam, & mansuetudo Barbaris insueta omnibus propè commendauerant; vt eius rei gratia etiam factum crediderim, quòd Romani ad eos expellendos negligentiores in dies sunt redditi. Sed * M. Marcellus Cos. factus nimiam illam tranquillitatem interturbauit. Huic Magistratum inituro curam ingerunt Patres de Gallis in Forum-Iulium transgressis. Ad hoc L. Iulius Prætor in Prouinciam præmissus; vt quatenus verbis, & imperio posset, illos ab Oppidi

Carni per Oratores suos Romanis Gallorũ in prouinciã aduentum significant.

Romani trans Alpes Legatos mittunt.

Gallorum ad Ro. Legatos respõsum.

An. ab Vr. C. 565. Sig. 569. Glar.

An. ab Vr. C. 566. Sig. 570. Glar.

* *An. ab Vr. C. 567. Sig. 571. Gl.*

Senatus Ro. M. Marcello Cos. curam committit de Gallis in Forum-Iulium transgressis.

L. Iulius Pretor in Foru-Iulium præmittitur.

D ædi-

ædificatione prohiberet; ſin armis opus eſſe intelligeret, Conſulem A
certiorem faceret. Ille confeſtim per homines idoneos Senatus ſententiam Gallis ſignificat. abſtineant à Prouincia Rom. atque in patriam quamprimùm proficiſcantur. Hunc vnum moderantiæ ſuæ fructum habere, quòd ſine caſtigatione aliqua dimittantur. Galli quamquam inexpectata ea denunciatione perculſi, à propoſito tamen non recedunt. Placet omnia prius pati, tentare, quàm præſentem fortunam omittere. Diebus pluribus hinc inde altercando abſum- B
ptis, vbi Prætor tandem ſe ludificari cognoſcit, Marcello, in quo ſtatu ſint res Gallorum ſignificat: ad eos cohibendos ferro, non verbis opus eſſe. Quibus acceptis Conſul, non vltra eam audaciam ſuſtinendam ratus, L. Porcium Proconſulem adhuc in Prouincia cum exercitu ſe continentem admonet, vt ad nouum Gallorum Oppidum legiones admoueat. Se in itinere copias aſſecuturum; nec multò poſt literas ſuas ſuperuenit. Cæterum Galli, qui procul ab omni pericu-

M. Marcellus L. Porcio Procõſ. præcipit, vt ad nouum Gallorum Oppidũ Legiones admoueat; ipſeq; paulò poſt ſuperuenit.

lo poſiti de rebus ſuis malè ſperare vſque ad eam diem nullo modo C
potuerant, vbi Romanorum ſigna conſpexere, & terror veluti de propinquo inter armatas acies interfulgens omnium oculos ſimul perſtrinxit; tunc primùm fortunarum ſuarum ſtatum contemplati, quid tandem ſibi agendum foret ſeriò conſultant; tunc primùm qui audaciores habebantur, hærere, nutare; & ſententia, quæ ante omnium vna fuerat, in duas partes ſcindi cæpta. plures arma, & vim ſuadere. ſe virtute ſua, & maiorum gloria dignum facinus admiſſuros, ſi pro libertate nulla detrectent pericula; vita potius, quàm Op- D
pido pellantur. Nam quò ſe vertant, aut quas terras amplius quærant? Romanos ſtare à fronte, tergori circumfuſos Iſtros, ferox hominum genus, & quotidie cum finitimis bella ſolitum gerere; an patriam repetant, vbi ſuorum animos magis infenſos, quam hoſtium arma experiantur? Igitur in dextris vnicum rebus ſuis auxilium ſupereſſe. Quod ſi neglexerint, ſciant, ſe continuò ignauiæ pœnas daturos: contra in defenſione tutiora omnia: bellorum euentus varios, inopinos, ineſpectatos. haud raro ab exiguo milite multitudinem E
ſuperatam: non numero, ſed virtute victorias ſtare; ad hæc habere ſe Oppidum non muro tantùm, ſed aggere, operibus, & colle muniti ſſimum. eo, ſi acie contendere minus tutum exiſtimant, ſe contineant, donec Deus aliquis, aut Fortuna conditionem eorum meliorem faciat. Secus differebant qui Romanorum inuicta robora, & potentiam nullis vſque ad id tempus periculis victam agnoſcebant. eos

Gallorum conſultationes.

nun-

A nunquam ab incepto quieturos, donec nomen omne Gallorum deleuerint: odia inter eas nationes immortalia semper extitisse: Alpes superatas; Forum-Iulium insessum, prætextum belli magis, quàm materiam esse: veram irarum causam prætermitti, Romam à maioribus olim captam, incensam, Penates euersos, Patres trucidatos, quæ nulla temporis diuturnitate, nulla hominum memoria potuerunt consenescere, nunc illos horum factorum pœnas exposcere: hoc B Consulem in eos missum; hoc consularem exercitum demonstrare. Tot verò armatorum millibus Vrbem obsidentibus, quibus artibus, quibus viribus occurrendum? se quidem iuuentutem habere non exiguam; sed si cum Romano conferas, in nullos militares vsus accommodatam; sine armis; sine disciplina; in qua si quid pristinæ virtutis, aut bellicæ laudis opinionis supererat, ea vniuersa otio longiori, & nouæ patriæ caritate extincta, elanguescere. Quid igitur si magis secundando, & obtemperando sæuientem hanc in nos procellam de- C clinemus? Arbores validæ dum contra ventorum rabiem adnituntur, conuulsæ vt plurimum, & disruptæ corruunt; sed arundinum calami, & genistæ, quas leuis quælibet aura inflectit, integræ perdurant. Ea est innata Romanis animis siue natura, siue consuetudo, vt ampliori semper in resistentes impetu ferantur; supplices facilè fouent, & adiuuant; Ad arma sustinenda cum pares non simus, quid misericordiam prohibet experiri? Legatos mittamus, qui liberis saluis capitibus, deditionem faciant. Si eam acceperit Consul, saluos D credite, sin minus, bellum tanquam extremum, desperatis rebus subsidium adhuc integrum superest. Secundum eam consultationem perhonorifica Legatio Consuli decernitur, quæ Vrbem dedat. Hanc in fidem acceptam Marcellus præsidio firmat. Deinde arma iubet omnia ad se deferri. Et quia id ægrè admodum passuros apparebat, milites per vias disponit, qui inuitos cogerent. multa ibi fœda, & non ex dignitate P. R. admissa. simul cum armis omnia fermè quæcunque apud eos fuere adempta sunt; atque in hunc modum spolia- E tos extra munitionem, atque agrum Romanum iubet abire. Vix ab Consule impetratum, vt donec Legati de hac re ad Senatum mitterentur, sub tectis esse permitteret. Legati, qui de his querantur, Romam missi nobiliores. his in Senatum à C. Valerio Prætore introductis, eorum natu maximum talem habuisse ferunt orationem.

Galli Marcello Cos. Vrbem dedunt.

Marcelli in Gallos deditos sæuitia.

Galli Romam Legatos mittunt.

Nullus est aut tam miser, aut tam impius, qui Deos iratos prece placari non credat. Id modò nos facimus P. C. qui, siue scelerum fu-

Gallorũ in Senatu oratio.

furijs agitati, ſiue potius iniuſtæ calamitatis pondere obruti, ad vos, A
quos tanquam Deos vt veneremur, fortuna noſtra facit; ſupplices accedimus. Vobis ærumnas noſtras exponimus, quas ſi non reſpicitis, neque ab Dijs immortalibus auxilij quidquam quod expectemus nobis ſupereſt. Nec quòd in Maieſtatem huius Imperij dicamur deliquiſſe à propoſito deterremur; Nam ſi illa, quæ nobis obijciuntur, vera ſunt crimina, ſimplici factorum confeſſione pietatem tentabimus, ſin meri ſunt errores, etiam excuſationem conſequemur. B
Hoc vt clarius appareat, paucis actionum noſtrarum rationem expediam. Nos, P.C. patriam infelicem, & aſperi ſoli in Gallia habuimus; quare cum per paupertatem vitam illìc tolerare admodum difficile eſſet, alias terras, quæ alimenta præberent, ab omnium Deorum, Dearumq; potentiſſima neceſſitate cogimur inquirere. Hæc nos perinuitos adigit in Carnos: ibi planities, quam nunc tenemus, oblata eſt, inculta non modò, & vacua, ſed ſine vllo habitatore; ſolitudinem, non agros diceres; quæ abnuentibus nobis, & C
detrectantibus etiam vltrò debuerat offerri. Quod igitur extra omnium iniuriam antiquo gentium iure exiſtimauimus permiſſum, ad eam colendam animum, & vires adiecimus. ex quo factum eſt, vt breui cuncta nouam circum faciem acceperint. Agri frugibus, arboribus virent; & vbi fuerant modò limus, & cannæ paluſtres, latè in Equorum pabulum gramina ſuccreſcunt. Quin etiam Oppidum fecimus, nec iniucundum aſpectu, nec habitatoribus infrequens. Eum verò locum ad id delegimus, vt facilè Prouinciæ caput futurum auguremur. D
Hæc non hoſtium, non latronum ſunt opera; non inquieti, non iniurioſi animi argumenta, quæ ſi quis etiam extra omnem liuorem conſideret, tantùm abeſt, vt in Romani nominis contemptum, aut contumeliam facta exiſtimet, vt potius ad Imperij dignitatem, atque etiam amplitudinem pertinere fateatur. At Senatus ante fuerat conſulendus; P.R. Quiritium ſenſus explorandus. Si hæc apud vos ſunt crimina, nihil eſt, quòd peccaſſe inficiamur: ſed quid? recens ex longinquis locis aduentantibus, ab omni E
politiori veſtra conſuetudine alienis facilè hæc animo excidêre. Quin illud magis ad nos pertinere arbitrati ſumus, ſi non verbis, ſed factis noſtrum erga vos animum exprimeremus; hæc certiſſima intimorum ſenſuum teſtimonia exiſtimantes. Quod & vos feciſſe velim P.C. vel potius Conſulem veſtrum animaduertiſſe, qui pro his à nobis geſtis, nullo prorſus excuſationi loco relicto, acerbiorem,
quàm

A quàm de ſicarijs hominibus ſumi ſolet, vindictam in nos exercet. Quidquid trium annorum ſpatio noſtro labore, noſtra induſtria partum habuimus, nunc illius in manu ſunt. Non arma, non veſtis, non ſupellex relicta. Parum quin in corpora libera fuerit ſæuitum. Hoccine innoxios, immeritos tractare? quos vel omni ſcelerum genere obſtrictos, ob eam ſaltem cauſam debuerat ſeruare, quia deditos acceperat. Nempe P.C. non vt hoſtes, aut ferro victos tenet: dedi-
B tionem fecimus. Nos, noſtraq; omnia prius in fidem, quàm in poteſtatem P.R. dedimus. Hoc vnum patientiæ noſtræ experimentum, culpam, ſi qua foret, omnem potuit abſtergere. huic vni vindictam omnem debuit ille condonare. Sed contra omnia fecit; tanquam in victos, nullum crudelitatis, nullum auaritiæ genus prætermiſit. Parum fuerat Oppido expellere, niſi etiam bonis nudaret. Videte modo Patres, ſi hæc ad illam, quæ per omnes nationes vagatur, de clementia veſtra opinionem faciant. Apud nos quidem ſic
C conuenerat, Populum Romanum non armorum magis diſciplina, quàm facili in ſubditos moderatione in tantum potentiæ perueniſſe. Quare cum bellum experiri potuiſſemus, pacem dubijs Martis euentibus prætulimus. Cuius fructus tantò vberiores nobis fingebamus, quantò ab omni in Rempublicam veſtram facinore nos eſſe alienos certum erat. Sed vtcunque ea ceciderint, vnius Conſulis libidini iuuet illa imputare. De Populo Romano nihil ab humanitate, nihil à pietate alienum putamus. Quare ad veſtra genua procumbentes,
D P.C. fidem, clementiam, miſericordiam diuinitus veſtro generi inſitam imploramus. Et ſiue hic error, ſiue crimen fuerit, præclara illa, qua inter mortales excellitis, animi magnitudine, miſeris ſubuenite. Ad huc integrum apud vos eſt diſcrimen inter armis victos, & in fidem acceptos facere. Quod de Gallorum gente ſtatueritis exemplo reliquis erit, qui in clementia P.R. ſummam fortunarum ſuarum poſuere. Nos quidem illud tantùm petimus, vt non acerbius in deditos, & innoxios, quàm in hoſtes, & ſontes ſæuiatis.

E Hæc cum dixiſſet Gallus, Senatu amouetur. Patres, quamquam animus à miſericordia non abhorrebat, Barbaros tamen intra montes ſuos cogendos exiſtimant. illos exemplo non bono, ſed damno peiori Italiæ agros vberrimos tenere. Igitur S.C. huiuſmodi Legatis recitatur. Quoniam Galli, iniuſſo Senatu, Alpes penetrauerint, placere, eos ab Italia decedere. decedentibus arma Conſul, & ſua omnia reſtituat. Qui hoc ad Conſulem ſignificarent miſſi L. Furius Papirio,

Senatus Gallis imperat, vt in Patriã trans Alpes redeant.

rio, Quintus Minutius, L.Manlius Acidinus. His illud adijciunt, vt copias decedentes vſque in Galliam proſequantur. Illic Barbaris ſeuera oratione caſtigatis, iubeant, ſuam domi multitudinem continere; ni faciant, per eadem iuga, quæ primi ipſi peruia feciſſent, Romanorum ſigna in eorum perniciem decurrentia breui inſpecturos. Igitur Galli, rebus ſuis receptis, poſt annum fermè tertium, quo in Prouinciam venerant, iterum Carnorum montibus ſuperatis, natali ſolo reſtituuntur. Legati, qui ſecum venerant, Concilio gentis coacto, P. R. iuſſa exponunt. Quæ comiter, & placidè cum Galli excepiſſent; ſe quidem gratias agere Senatui dixerunt, quod ſuos malè de P. R. meritos ſine pœna dimiſiſſent. Sed melius apud vtroſque actum iri, ſi graui aliqua in vagantem illam, atque effrænam iuuentutem animaduerſione edita, malè mulctatam, ſiue benè plexam extra Imperij fines abegiſſent. Quod ſi ab illis factum eſſet, nec Gallo in poſterum ſuperandarum Alpium cupiditas vlla animo acceſſiſſet, nec Romanos de finibus ſuis anxietas aliqua vexaret. Nunc ſe timere, ne præclarum huiuſmodi pietatis, & clementiæ argumentum in peſſimum exemplum trahatur, quod & gentem ſuam cladibus aliquando, & P.R. ſollicitudine perpetua afficiat. Cæterum daturos ſe operam, ne, viuis ipſis, talia deinceps quiſquam audeat committere. quod tam ſanctè ſeruare promittunt, quàm eam Senatus in noxios indulgentiam, omni prorſus contumelia indignam cognoſcerent. Poſt hæc, donis & obſequio Legatos oneratos vſque ad Alpes deducunt. Gallis à Prouincia profectis, M. Claudium Conſ. ea cura ſubijt, vt Oppidum eorum continuò deleret. Nam ſi ſtare permiſerit, Barbaris dubio procul ad repetendam Italiam incitamentum fore. Hoc cum ſe facturum edixiſſet, non æquis animis à finitimis acceptum eſt. Nec deerant, qui Gallorum operibus delectati, nimiam Conſulis in eos duritiem incuſarent; multos etiam cupido non exigua tenebat eorum potiundæ Vrbis, quam rebus ſuis commodam nemo non videbat. Igitur ad deprecandum facinus Carni propè vniuerſi accurrunt. Ac non pro finitimo quidem, aut ſocio, ſed pro eo loco, qui iam ſuus eſſe cæperat, Conſulem orare, ne talia faceret, obteſtari. in memoriam reducere, Prouinciæ non modicæ, & ab humano cultu vaſtæ, mœnia illa neceſſaria propemodum, quæ ſi Romanorum mancipijs repleat, quale aduerſus exteras nationes propugnaculum firmet, neminem non cognoſcere. Se quidem Vrbis modo natæ, & à qua nullam iniuriam accepiſſent, vicem miſereri; ſed ſi nul-

Gallos à Prouincia Forilulij diſcedētes Legati Ro. vſq; in Galliā proſequuntur.

Legati Cōcilio Gallorum mādata P. R. exponunt.

Gallorum reſponſio.

Galli Legatos Ro. muneribus, & officijs cumulant.

A B C D E

A ſi nulla extaret omninò, vt ibi ab Romanis conſtrueretur, ipſos auctores futuros. Nam ſi à Barbaris hominibus frequentata tantum vſque ad eam diem ſplendoris accepit, vt Romanorum oculorum acies ſuſtinere illam non potuerit, quantum mox politiori auctæ populo, aut mitioribus excultæ ingenijs, ſiue nobilitatis, ſiue maieſtatis acceſſurum ſperamus? Dum talibus Carni Conſulem quotidie defatigant, Romæ Senatus de illius conſilio certior factus, continuò,
B vt Oppidum ſeruet per literas admonet. Quippe iam inter Patres agitari cæptum erat, illam Prouinciæ partem nouis cultoribus indigere, cui non dubijs animis Coloniam mox deſtinabant. Sed Marcellus ſiue Senatus decretum opere præuenerit, ſiue acceptum vulgari non permiſerit, ab incepto non deſtitit, donec nouis ſolo mœnibus adæquatis, ſimul cum ædificiorum forma coaleſcentis Ciuitatis nomen penitus extinxit; atque hoc modo deletum Gallorum Oppidum crediderim potius, quàm Marcello Senatui aduerſante: nam ſi
C in publicæ auctoritatis contemptum tale quid ille admiſiſſet, vtique facti ratio *fuiſſet* reddenda in ea Ciuitate, in qua magni ſemper honores maximis ſimultatibus locum fecere. Porrò Marcelli Conſulatus omnium Latinorum conſenſu clarus vtique habetur, & ab omni publica, aut priuata contentione liber; vt parum ſincerè L. Piſonem ſcripſiſſe appareat, à M. Marcello Oppidum ad XII. ab Aquileia lapidem, inuito Senatu, deletum; niſi quis Piſonis verba ad noſtram interpretationem traducat. Duo ad huc Vtini memoratu digna ſu-
D perſunt, quæ ob antiquitatis certiſſima veſtigia Gallorum opera exiſtimauerim: Puteus, & ſubterranei fornices. Ille quidem ad radices collis aperitur; quem locum nunc Rubeorum familia, magnificis ibi conſtructis ædibus, obtinet. In eo verò non forma tantùm, & aſpectus, quàm aquarum ſcaturigines admirationem faciunt ſingularem. quippe totus viuo ſaxo, vel manu exciſus, vel certè à natura, perforato monte, excauatus ad LXX. propè paſſus deprimitur, cuius imam partem alluunt vndæ frigidiſſimæ, quæ perpetuo curſu manantes
E opacas montis cauernas ingenti ſtrepitu verberant continuè. Ferunt, noſtra tempeſtate Anſeres ibi demiſſos; qui poſtea in Alſa fluuio inuenti ſunt. Hic ab Vtino XV. millia paſſuum diſtat. Ferri autem ſemper flumina ſub terris, ab eiſque aquas omnes in lucem erumpentes ortum accipere, præter Philoſophorum decreta, quæ id apertè teſtantur; quilibet etiam vel mediocri rerum vſu inſtructus ſuopte ingenio cognoſcet. Sed fornicum non inferius miraculum. His magnam

Marcellus Vrbem Gallorũ in Prouincia Fori-Iul. delet.

Vtini certiſſima antiquitatis veſtigia, & monumenta.

Puteus.

Subterranei fornices.

gnam partem Vrbis antiquæ ſuſtineri conſtans apud omnes opinio A
eſt; quam confirmant huius operis veſtigia pluribus in locis fortuitò oblata, dum vel ædes ſenio labefactas reficiunt, vel nouas extruunt habitatores. illorum verò ea eſt vaſtitas, & altitudo; vt in quos vſus fuerint excitati vix poſſis affirmare. Quamquam vero magis ſimile eſt, cùm ad loci inæqualitatem complanandam, tùm ad paludis circa collem ſtagnantis exſiccationem factos. Nam quòd aquis plurimum hæc Ciuitatis regio laborauerit, ſi quid aliud, ſoli B
natura ſignificat; quæ humilis adhuc, & ſi cum ſeptentrionali parte conferas, longè inferior, imbres decurrentes facilè excipit. Porrò huiuſmodi ſunt, quæ nunc extant Vtini, ſiue Gallorum, ſiue vetuſtioris alterius induſtriæ monumenta. ſanè eſſe antiquiſſima nemo dubitabit. Marcello in Oppidi ruina occupato nunciatur, Iſtros noua moliri. Nam fines Prouinciæ irruperant, & prædas ex vicinis locis conuectabant. Bellum cum Iſtris pridem geſſere Romani, P. Scipione, & M. Minutio Coſſ. à quibus partim vi, partim volun- C
tate in deditionem adducti, diutius quieuere. Nunc verò, nouæ prædæ oblata ſpe, ad arma conuolabant, quibus Romani per ſeptem fermè annos defatigati, an potius deluſi, tandem C. Claudij Conſulis opera Prouinciam confecere, vt mox dicemus. Igitur Conſul inexpectato excitus tumultu, petit ab Senatu, vt in Iſtriam exercitum liceat traducere. Quo annuente, dum lentius, quàm par fuerat, in hoſtes pergit, Romam Comitiorum cauſa reuocatus exercitum dimittere, & rem omnem in ſequentem annum differre coactus D
eſt. Interim Senatum deducendæ in Forum-Iulium Coloniæ cupiditas non mediocris inceſſerat. Certè omnibus vna erat ſententia, vt deduceretur; nam præter proximum Gallorum aduentum, recens etiam in Iſtria motus exorti tantò impenſius eos ſtimulabant. nec ambigebatur, Prouinciam cultoribus non magis, quàm cuſtodibus indigere. Sed illud adhuc non conuenerat, an Latinam Coloniam, an Ciuium Romanorum deducerent. Poſt longas contentiones id muneris Latinis conceſſum, quò proximis Cartaginenſium E
bellis aſſumptos penitus, ne dum attritos, eo oblato beneficio, ſubleuarent. Deducendarum Coloniarum Romanis auctor fuit Romulus, qui Oppida vi capta neque diruere, neque ſeruitute mulctari ſuſtinuit; ſed in agrum bello acquiſitum Colonos ab Vrbe deduxit. Quo inſtituto mirum, quantum res Romana coaluerit; vt aliquandò prodiderit Gellius, Colonias fuiſſe Ciuitates ex Ciuitate

Iſtri Foro-Julienſem agrum populabundi inuadunt.

Senatus Ro. agit de Colonia in Forum-Iul. deducenda.

Romana

A Romana quodammodò propagatas. Earum vsus vt fuit multiplex, ita nullus sine ingenti vtilitate. Nam præterquam quòd sic inutili multitudine Vrbe exhausta, & seditionibus modum imponerent, & stirpem augerent; illud etiam ad Ciuium paupertatem leuandam videbatur facere, quòd agrorum studio proposito, facilius vitæ incommoda tolerarent. Quin etiam milites de Repub. benemeritos præmijs hoc pacto afficere consueuere; Vnde Coloniæ huiusmodi militares postea dictæ sunt. B Sed quod hæc omnia anteibat, illud ex Colonijs egregium Reip. commodum insuper accedebat; quod fidelissimo Ciuium per Prouincias distributo præsidio, eorum semper opera, siue ad subditorum animos nudandos, siue ad hostiles incursiones arcendas, nulla publici ærarij iactura, vtebatur. Ex quo factum est, vt eas M. Tullius non Oppida Italiæ, sed Imperij propugnacula vocare non dubitauerit. *M. Tull. or. 2. Agr.* Ac sanè ea tunc fuit causa, quæ ad Coloniam deducendam Romanos sollicitasse, atque etiam impellere potuisse visa est. C Quòd verò Latinos potius, quàm Romanos deduxerint; illud ad sociorum animos conciliandos pertinere nullus est, qui nesciat. Cæterum Istris Prouinciam continenter perturbantibus, neque hoc anno, neque sequenti deducta est Colonia. Siquidem illi postquam de Senatus consilio suboleuere, quod futurum erat rati, vt perpetuo à Foro-Iulio prohiberentur, omnibus viribus incumbunt, nè Romanos accolas habeant. Quare nauibus ad litora appulsis, *Ann. ab Vr. C. 568. Sig. 572. G.* quotidie terrorem inferebant. Senatus ad hæc commotus mandat D Marcello, cui ex Consulatu prorogatum imperium erat, vt in Forum-Iulium proficiscatur, quem extemplo septem millia peditum sociorum, Latiniq; nominis sunt prosecuta. His copijs maris oram tueatur, & si ei videbitur, in Istriam traijciat. *Romani milites in Forum-Iulium tendunt.* Quæ tunc à M. Marcello Proconsule aduersus Istros gesta sunt, silentio auctores præteriere. Nullius verò, aut exigui admodum momenti fuisse ex eo apparet, quòd Istri hoc anno audacia elati vsque in Apulia Tarentinos, & Brundusij habitatores latrocinijs infestauerint. Quare Senatus illius *An. ab V. C. 569. Sig. 573. G.* E belli curas coactus diuidere, anno qui sequutus est (is Consules habuit P. Corn. Lentulum, M. Bæbium Pamphilum) Prætoribus Q. Fabio Buteoni Galliam citra Alpes, L. Duronio Apuliam, & Istros decernit. Fabius à Marcello accepto exercitu, impigrè admodum, & ex concepta hominis opinione Prouinciam administrat. Istros cladibus affectos, breui ex Fori-Iulij finibus deturbat; neque hostile quidquam dum ipse regioni præfuit, committere ausi sunt. De his

Senatus per literas Prætoris edoctus, tum demum Coloniæ animum adiecit. Peditum tria millia nomen dedere. De equitibus numerus non conſtat. Deduxerunt Triumviri ad id creati P. Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Sciuerant pridem Patres de nomine, & loco. Nomen dederunt Aquileia, ab eorum Aquila, qua pro ſigno adhuc Aquileienſes vtuntur. Locum ad mare eſſe voluerunt, quo ſimul transmarinis nationibus, & barbaris ex monte mouentibus, ea Ciuitas obſtaculum eſſet. Conditur ergo Aquileia, M. Bæbio Pamphilo, & P. Cornelio Lentulo Coſſ. anno ab V. C. D LXXIII. in extremo ferè angulo Foro-Iulij, vbi fluuius Natiſſa in mare perrumpit. Huius Vrbis ſitum curioſo verborum ambitu in hunc modum expreſſit Strabo. *Aquileia Adriatico ſinui proxima à Romanis condita eſt incumbentibus impoſita Barbaris. Ad eam flumine aduerſo onerarijs nauigatur Nauibus per Natiſonem fluuium plus ſtadijs* LX. Summa ſtadiorum ad paſſus redacta, paſſus ſeptem mille quingentos facit, quo interuallo tunc Ciuitas à mari diſtabat. Cæterùm quòd Natiſonem pro Natiſſa dixerit, nominum ſimilitudo certè fecit. Siquidem Natiſo longè alius à Natiſſa II. M. paſſus orientem verſus regionem ſecat; vbi Sontij vndis admixtus ab eo nomen, & magnitudinem accipit. Sed præter Natiſſam aquas perpetuò manantes, & riuulos plures Aquileia habuit; quibus vndiq; conſperſa, & irrigata nauiculas in ſinum per ſingulos vicos admittebat. Ea aquarum copia in Amphoram deriuata breuiori itinere ad mare ferebatur. Sic fiebat, vt nullibi ſtagnante humore, aer ab omni noxioris halitus infectione liber occurreret, & perennem habitatoribus temperiem conciliaret; quam, obrutis canalibus poſtea, in triſtes morbos, atque infamem valetudinem conuerſam, non ſine extrema Inquilinorum pernicie, ætas noſtra experitur. Signatis aratro mœnibus, & inſulis ad ædificiorum ſtructuram diuiſis, dum noui Ciues operi incumbunt, Triumviri, Prouinciæ parte inculta peragrata, in Gallorum Caſtellum incidunt. Collis in ſpeciem arcis aſſurgebat, ſed arcem rudera obſederant. Illi ſitus admiratione primò capti; mox etiam Oppidi caſum miſerati, Marcelli audaciam, libidinem incuſare: qui vnus tot hominum ſtudia fruſtratus præclara gentis monumenta diſſipauerit. Optare ergo Oppidum ſtare; locum, collem, aquam, omnia opportuna. Poſt multa inter eos agitata conſilia, placet Collem rurſus in ſpeculæ formam adornare, & muros circa ipſum facere. quibus turrim triangularem adijciunt. Ibi ad omnes

Marginal notes: Aquileiæ origo. — Strab. 5. Geogr. — Vtini inſtauratio.

Section letters: A, B, C, D, E

casus

A casus armatorùm præsidium esse voluerunt. Priuatorum ædes propè arcem, atque in primis Oppidi ruderibus postea excitatæ, vicos fecere; donec habitatoribus auctus inter reliqua Prouinciæ Oppida nomen habere cæpit. Hæc Vtini instauratio, de qua, vt nullus dubitandi locus relinquatur, testem profero eundem Iosephum Sporenum. Is inter cætera, quæ super hoc argumento fideliter literis commendauit, de hac triangulari turri à Triumviris extructa hæc ad ver-
B bum memoriæ prodidit. *Præterea id etiam probationi accedit, quod à Petro Antonio Sbroiauacca, & Petro Alchaino Vtinensibus, qui antiquitate plurimum delectantur, olim accepi. Narrabant sibi cum Fontana Venetorum Architecto, cuius opera Iacobus Cornelius Prætor in ædificanda rursus arce {Vtinensi} vsus est, familiaritatis multum intercessisse, ac dum excauationi veteris arcis pariter assisterent, ter Arcem incensam sub fundamentis reperisse; vbi turris triangularis vestigia visebantur; in fundamentis cuius numismata commenti sunt P.Corn. Scipionis Nasicæ, C.Flaminij, & L.Man-* *Iof. Spor. de Foro-Iul. ant. lib. 4.*
C *lij Acidini, à quibus Colonia ex Latio Aquileiam deducta est. Numismata hæc Cornelius Prætor habuit, & sua in fundamenta arcis, quæ nunc extat, collocauit.* Hucvsque Sporenus. Quod autem dicat, Arcem ter incensam pro eo, ac si ter deletam dixisset accipiendum est; quod, fundamentis inspectis, clarè potuit conijci. Primum loci excidium sub Marcello exposuimus: reliqua prosequemur, quando de Cimbris, & aliorum Barbarorum irruptionibus mentio inciderit. Cæterum rebus in hunc modum circa Collem dispositis, Triumviri ad partien-
D dos agros conuertuntur. Antiquissima diuidendorum agrorum ratio apud Romanos fuit, vt viritim bina iugera assignarentur, quod vsque ad primum bellum Punicum peruenisse auctor est Varro. Quamquam ex Columella satis appareat, post exactos Reges septena etiam à Trib. Plebis fuisse diuisa; quem numerum longissimis temporibus Senatus retinuit, vt ex Valerio Max. licet colligere, qui M. Curij moderationem laudibus prosequutus, ait, ipsum, cum sibi quinquaginta iugera Senatus tribueret, reliquis septena, popularis assi- *M. Varro de Re rust. 1. c. 10.* *Val. Max. lib. 4. c. 3. An. ab V. C. 443.*
E gnationis modum excedere noluisse. Sed dena etiam fuisse distributa passim legimus. Porro Triumviri, qui agro diuidundo Aquileiæ præerant, hos omnes limites egressi, quinquagena pediti, centena Centurioni, centena quadragena Equiti esse voluerunt. Cuius facti rationem in agri vastitatem iuuet reijcere. quæ tantùm abest, vt tenuiorem partitionem sustinuerit; vt ex eo in publicum tantum ferè aliud redactum sit; vt mox videbimus. Hoc aucti commodo Aqui-

leienſes ad colendas terras ſtudia conferunt. Ingentia erant agrorum ſpatia, quæ cuique obuenerant; quare ſingula Villas expoſcebant, quæ ſeruos, iumenta exciperent. Has cum extruerent Latini, nomina ſingulis dedere, vel ſua propria, vel locorum, ex quibus profecti erant; ita ſiue patriæ recordatione, ſiue imagine, ipſius deſiderium temperantes. qui mos fuit antiquis admodum familiaris; ſic Æginam in Creta conditam, ſic Troiam apud Siculos accepimus. ſic Palatium Romæ.vt Helenum etiam non erubuerit in modico vico Ilion, & in amniculo præterfluenti Xantum agnoſcere. Ad hunc modum Latini illi Aquileienſes in Forum-Iulium Tibur, Tuſculanum, Antemnam, Fregellas, & huiuſmodi plura tranſtulere; nomina ex parte corrupta vulgaris ſermo adhùc obtinet. Quibus Collis, & recens circa triangularem turrim munitio conceſſit, Atinates fuere; & fortè ita euenerat, vt locus ſitu Atinam referret; ſic illa editiori monte poſita arcem ſuſtinet. Vnde Silius Italicus.

Sil. Ital. lib.8.

—— Nec monte niuoſo
Deſcendens Atina aberat.

Vtinũ Atina dictum.

Igitur Atinates in Patriæ memoriam eum locum Atinam dicunt. Quam poſteri, vna mutata, an potius inuerſa litera, Vtinam dixere. ſcilicet nihil frequentius in antiquis vocibus nominum peruerſione occurrit. Hanc ſuæ ſtirpis originem retinuiſſe viſa eſt Ciuitas, quæ publico ſigno Atinæ primam literam inſculpſit; linea tranſuerſa, vel temporum vetuſtate, vel certè hominum conſenſu obliterata; quò ſimul cum antiquo Vrbis nomine, nouum vocabulum, hoc veluti hieroglyphico, non ineleganter exprimeret. Nam ſi notæ lineam addas, Atinam dicit; ſi ſitum inuertas, quæ fuit Atina, mox Vtina fiet; vt non illepidè ab eodem Sporeno in poemate, quod Atinam inſcripſit, hæc de Vtinenſis Ciuitatis nomine, & ſtemmate luſerit.

Ioſeph Spor. Atina de antiq. Fori Iulij lib.2.

Hæc Vrbs, quam gemino præterfluit æquore Turrus
Progenitus latebris Muſarum, & carcere cæco
Rupis inacceſſæ, Latiæ vetus obtinet Vrbis
Nomen, & à priſca genitrice vocabula ſeruat.
Illa potens Atina fuit, qua vindice, Turnus
Nequicquam Rutulos armauit, & impiger igneis
Nauibus iniecit Phrygijs, ne maximus heros
Æneas mox Italiam ditione teneret;
Et ſeptem geminæ fundaret compita Romæ.

& mox.

A &mox.

Ex illo fertur Latij Mauortia pubes
His sedisse locis; hæc propugnacula summo
Erexisse iugo, turritaq; mœnia nostræ
Vrbis areniferi posuisse ad flumina Turri;
Et Patriæ Atinam de nomine compellasse.
Postera mox, annis Vrbem fugientibus, ætas
B *Vtinam dixit, mutataq; litera prima est;*
Immo inuersa pedes, cælo vestigia fixit,
Et caput in præceps dedit, illisitq. barathro.
Vtinam hinc omnes appellauere minores.
Insigni tamen Vrbis adhuc nigrantibus hæret
Interfusa notis, veterisq. ab origine formæ
Ostendit Latij genus, Atinamq. figurat.

Idem Marcus Vasius Ciuidalensis sentire visus est, eleganti hoc edito C hendecasyllabo ad Vincentium Diedum Patriæ Rectorem. *Apud Ios. Spor. loc. cit.*

Aue spes Venetûm, ac decus, soliq;
Nostri gloria, prouidumq; Numen.
Vno quo Duce, & auspice, æuiternæ
Spe pacis fruor, & superba tandem
Magni filia Cæsaris resurgo.
À quo Iulia sum vocata tellus.
Paßim spumifero fluens Liæo,
D *Et latè segetum ferax, supinis*
Cincta collibus, atque opaca siluis.
Quam Turrus, Natiso, Varamus, Alsa,
Et longè gelidis refusa lymphis
Cursu Muricæ lubricant fluenta;
Sæpit Adria præpotens. Ope ergo
Tua iam Latium, patremq; spiro,
Romanamq; animam induo, mihiq; est
E *Atina in medijs renata campis;*
Vtni nomine nuncupata ab Vnnis;
Quam Romæ quoque comparare poßim.

Cæterum Atinæ Foro-Iuliensis celebris est memoria apud Plinium. *In hoc situ*, inquit, *interiere per oram Inarine, Pellaon, Palsicium: ex Venetis Atina, & Celina. Carnis* (nos Carnos legimus, Sporenus Carnon sine interpunctione) *Segeste, & Ocra. Tauriscis Noreia.* Quare si Pli- *Plin. lib. 3. nat. hist. c. 19.*

Plinij tempeſtate interijt, multò ante ipſum floruiſſe neceſſarium eſt. A
De Celina conſtans apud omnes fama manet, ad Celinæ amnis ripam mœnia ſua habuiſſe. de qua cum nulla extent veſtigia, nemo tamen, quòd illic fuerit, vſque ad hanc diem potuit dubitare: vt non videam, cur non magis de Vtino ſit dicendum Atinam fuiſſe, tot in Vrbe antiquitatis ſuperantibus adhuc veſtigijs; nomine verò in primis ad priſcum accommodato, quem locum ſi excipias, nulla omninò eſt coniectura, quæ alibi Atinæ monumenta poſſis deprehendere. B
Sed cum dicat Plinius, ſua ætate interijſſe, id videtur innuere, quòd à primo ædificiorum ſplendore, vel hominum frequentia defecerit; ſic apud nos modò Aquileia, & Concordia dubio procul interiere, tametſi harum vtraque habitatores habeat, & aliquam veluti parui Oppidi formam referat. Nec mirum, ſi illud Plinius de Atina. quippe poſt cladem à Cimbris acceptam nunquam vſque ad C. Iul. Cæſaris tempora, ad priſtinæ fortunæ ſplendorem acceſſit. Adde, quòd tunc temporis cum Plinius hæc literis commendaret, C
res Aquileiæ mirum in modum vigebant, vt facilè fuerit, proximorum Oppidorum Ciuibus in hanc commigrantibus, illa ad interitum propè recidiſſe. Hæc ſunt, quæ de Vtini reſtauratione probabili argumento viſa ſunt in medium potuiſſe referri. Quibus lubens acquieſco potius, quàm Vvolphangi Lazij commento ſubſcribam; qui Vtinum fuiſſe Idunum Ptolemæi, non tantum ex eo credidit, quia Idunum, tranſpoſitis literis faciat Vdinum, quam quia altitudo etiam Iduni Vtinenſium polo maximè conueniat. ea eſt G. 45. M. 30. quæ D
ſanè magni apud omnes momenti forent, niſi Ptolemæus Idunum inter Noricos populos poſuiſſet, prætcrito eius nomine in Carnorum, & Venetorum tabulis. Nec ea Norici diuiſio apud Vvolphangum in Ripenſem, & Mediterraneum cauſam eius meliorem facit; quia ſi demus, Vtinum in Norico Mediterraneo eſſe, nempe etiam reliqui Carni, & Veneti ad Noricum pertinebunt. Quare vno contextu horum loca debuit complecti Ptolemæus. Quod cum non fecerit, ſed Carnorum, & Venetorum Oppida à Norico penitus ſecreuerit, vtique E
Idunum illud Noricum nihil ad Vdinum Carnicum faciet. Et ſi altitudo Poli conuenit, certè librariorum lapſu potius, quàm, auctore ſic ſcribente, factum exiſtimo; à quibus non pauca eius voluminis loca deprauata conſpicimus.

VVolph. Laz. 14. com. Rep. R. ſec. 6. c. 2.

Altitudo Poli Vtini.

Cl. Ptol. 2. Geog. c. 14.

Libri Secundi finis.

HEN-

image
not
available

gnitate, & ſuorum damno perciti, tandem iuſto exercitu ſibi cum A
Iſtris rem gerendam exiſtimant. Creati Conſules erant M. Iunius
An. ab V.C. 572. Sig. 576. Glar. Brutus, A. Manlius Volſo. Manlio bellum Iſtricum decernitur. Hic ſecunda, & tertia legione inſtructis, & ſociorum altero tantum Latini nominis ſibi adiuncto, in Forum-Iulium proficiſcitur. Ad eius belli famam Galli citra Alpes exciti, atque etiam à Conſule acciti cum copijs accurrunt. Cornelius Regulus III. M. armatorum ducebat; quibus Conſul imperat, vt Sontio tranſmiſſo, per iuga Carſi (Iapidum ea fuit regio) ſigna inferrent. ipſe per planitiem, quæ Adriaticum attingit (Montisfalconi ager nunc dicitur) contra hoſtes pergit. Timauus fluuius vtriuſque populi ditionem terminabat. Illùc poſtquam peruenit Conſul, quingentis paſſibus à fluuio Caſtra ponit; Iuſſis Tito, & Caio Ælijs Tribunis, vt cum legione tertia, via poſt ſe, quæ Aquileiam ducit, ſubſiſterent. hac manu pabulatores, & lignatores tueantur. Ab ea regione inter Iapidum ſaxa paucorum paſſuum interuallo, Galli ſe continebant. Timauus ſubterranea Iapidiæ prætergreſſus tribus fontibus non longè quàm paſſ. DC. à mari erumpens ingentis magnitudinis fluuium facit. Hunc vocat lacum Tit. Liuius, an quia aquarum copia, & lenitate lacui magis, quàm fluuio propior, incedat; vt, in quam partem curſum deflectat, vix oculis deprehendas. Nam aliter hunc lacum dicere nemo audebit. Ego quidem lubens viro ad res innumeras prope intento pro flumine lacum ſcribere permitterem, modò reliqua hiſtorica fide, id eſt integrè abſoluiſſet. Porrò multa ſunt in ea narratione, quibus contra locorum ſitum peccat, atque illud inter cætera, quòd vltra Timauum ad fines Iſtriæ portum, qui nullibi eſt, excogitauit. & quòd Conſulem v. M. paſſus à mari Caſtris locum feciſſe dicit. quod ſpatium inter Aquileiam, & Timauum, vbi pugnatum eſt, vix deprehenditur. Nec non, quod Iſtri poſt Collem Caſtra Romana fuerint ſecuti, veluti ſi multorum dierum itinera ea expeditio occupaſſet: quæ omittenda non duximus, vt illud, quod ſæpius inter ſcribendum occurret dicere, operis initio comprobemus, auctores in ijs, quæ nuſquam viderint, facilè allucinari. Ad eas copias, quas terreſtri itinere in Iſtros Romani comparauerant, alia ſubinde ex mari auxilia tranſmittunt. Claſſi aduerſus tranſmarinos tumultus præfecerunt Duûmviros nauales C. Furium, L. Cornelium: huic ab Rauenna dextra Italiæ litora in orientem commiſſa. Furio læua vſque in Aquileiam. Hic igitur à Conſule accerſitus onerarijs nauibus Timauum ſupe-

A superauerat, quo commeatu exercitum leuaret. quare cum discurrerent vltrò, citròq; milites continuò, necessaria in castra portaturi, breui ad flumen emporium fecere. Ad eius securitatem Consul inter flumen, & castra præsidium locat: duabus ibi stationibus positis, quarum alteram bini manipuli secundæ legionis; alteram cohors Placentina seruabat. Sic munito itinere, maior in dies hominum frequentia ad Naues fiebat; & cuncta in castris erant solutiora. Statio-
B nes inualidæ, turba inermis, ad quam nulla adhuc de hoste fama peruenerat. Sed ille interim copijs quàm maximis comparatis, duce Æpulone eorum Regulo, inter abrupta eius partis Carsi consederant, quod Timauo imminens vtriusque exercitus prospectum adimebat. Sed facilè inter cautes abditi speculatores cuncta referebant, quæ apud Romanos agebantur. Vt igitur milites palatos, Consulem metu vacuum, Castra incustodita intelligunt, extemplo ferocientibus Barbaris animus creuit, & ad præsidium emporij delendum im-
C petu feruntur. Tempus erat matutinum, & nebulosus aer circum montem obduxerat. quare cum illi à Carso supra fontes Timaui silens agmen mouerent, prius penè ad stationes peruenere, quàm ab aliquo fuerint obseruati. Sed vt armorum fulgor, quem Sol, paulatim discussa nube, faciebat, insidias aperuit, illicò Romani veluti œstro exterriti concidunt. Improuisus pauor cuncta veris atrociora ostenderat, & lux adhuc dubia multiplicem aciem intuentium oculis offerebat. Quare virtutis, & belli immemores, in fuga, quod
D vnum reliquum erat, salutem omnem locauere. pauidos, & inermes plerósq; Castra maiora receperunt; ibi dum hostium numerum ingentem, & fide etiam maiorem referunt, cuncta metu, confusione replent. ab his tumultus circa portas fieri cæptus breui vniuersa Castra peruadit. terror omnes incesserat, sed causam terroris nemo nouerat. Ex quo factum est, vt tanto magis se periculo propiores existimarent. Clamor ergo inconditus, & sciscitantium voces exaudiebantur, & milites hinc inde incursantes, & alius in alium incidentes
E confusionem illam obscuriorem faciebant. Sub eo rerum turbine fuere nonnulli, qui repentè ad mare conclamant. Vox ea reliquis veluti deserendorum Castrorum signum, & initium extitit. vbique ad mare conclamatum, & passim armati, inermesq; ad naues dilabuntur. Nec Consulis auctoritas, aut imperium retinere illos potuit, quo minus compositiori saltem fuga litora peterent. Ecquid milites (clamat ille) vmbras, & verba formidatis? nullus hic adest arma-

Istri Romana Castra inuadunt.

Trepidatio Romanorũ, & fuga.

F tus

tus hoſtis, nulla inimica ſigna ante Caſtra conſpicio. quæ ſi intra vallum ſtarent, non turpi fuga, vt vos cæpiſtis, ſed dextera, & pectore eſſent propellenda. ite viles animæ, & terga illa Romana, quæ nuſquam hoſtis vidit, inani nunc periculo date, virgis poſtea, & flagellis, ſi Barbarus vir eſſe voluerit, propediem daturi. Hoccine Reipub. fidem exoluere? Conſulem veſtrum ſeruare? maiorum decora, gloriam factis anteire? Talia dum nequicquam iterat, & manu etiam fugientes apprehendit, paulatim, in agros effuſa multitudine, Caſtra nudari conſpexit. quare & ipſe ſuos inſequi coactus ad mare peruadit. Nec minori illic ignauia trepidatum. Videres Mercatores ſollicitos commeatum, & venalia reliqua, quæ antea expoſuerant, ad Claſſem deportare, vel potius rapere. Milites ſcaphas, remos arripere; retinaculis in Naues irrepere; vnam ſalutis ſpem exiſtimare, ſi à litore ſubmouerentur. Contra Nautæ multitudine territi, quia Naues pondere opprimi timebant; in aduerſos adnituntur. Naues à litore impellunt: nec verba atrociora, nec facta defuere. Multi hinc inde vulnerati, & cæſi Nautæ, & milites cadebant: quando Conſul ſuperueniens iubet claſſem omnem in altum ſubduci. quo facto, & fugæ modum impoſuit, & confuſas militum mentes ad ſaniora conſilia potuit reuocare. Interim hoſtes, qui, ſtationibus captis, & deprædatis, rurſus ad montem deflexerant, vbi Romanorum tumultum, & effuſam multitudinis fugam ab editiori loco conſpiciunt, id, quod erat, animo conſpicati, confeſtim conuerſis ordinibus in Caſtra deſerta contendunt. &, nullo repugnante, intra vallum penetrant. Vna M. Licinij Strabonis tertiæ Legionis Tribuni virtus eam expeditionem nobilem fecit. Is cum tribus ſignis in Caſtra permanſerat, nec vt illa desereret vlla ratione adduci potuit. quare ad primum hoſtium tumultum cum ſuis inſtructus accurrit; ingentem multitudinem ſuſtinet, & propellit etiam: tanto ſiue virium robore, ſiue animorum obſtinatione, vt non niſi ſatiata cruore dextera, inter conſertos armorum, corporumq; tumulos, mortem oppetierit. qui cum eo erant eadem virtute interiere. Tunc Iſtri populabundi per Caſtra effuſi prædam ſupra opinionem colligunt. Impetum retardauit Vini ingens oblata copia, & ciborum liberalior apparatus; ad quem conuerſi, vbi largius corpora expleuere, ſomno ſe dedunt, non hoſtium, non propinqui periculi memores. Namq. inter hæc Romani ſpe Nauium fruſtrati dum ſe colligunt, dum ab litore oculos in terram vertunt, vbique ſolitudinem, vaſtitatem mirantur. Nullus erat, qui

M.Licinij Strabonis virtus.

A B C D E

A qui sequeretur: nec quid fugerent, apparebat. quare omnes pœnitentia affici; dolore cruciari; supplices ad Consulem manus tendere; veniam erroris daret, quò vellet duceret tentaturus militum animos. At ille ira percitus, & iusta causa ferox, infestissima oratione, ignauiam, impudentiam eorum insectatus, à nullo deinceps verbo se abstinuit, quod in ganeones, & perditos homines dici solet. scilicet milites contra hostes experiar, inquit, quos contra leuissimum tu-
B multum omni muliere molliores agnoui? quibus verbis, quibus armis eos in pugnam adducam, quos vmbratilis pugna viribus, & armis spoliauit? Maiores nostri, quia Legiones ad Cannam contra Annibalem, idest contra omnium fortissimum Imperatorem, malè pugnauerunt, probro notatas, perpetuo pœnæ exilio in Siciliam damnauere. Nunc si à vobis pœna delicto conueniens exigatur, nullum erit inhospitum maris saxum, non Scylla, aut Carybdis damnata scriptoribus nomina, quæ facinus admissum possint expiare, adeò
C multa in vnum concurrunt, quæ impudentiam, timiditatem, ignauiam vestram arguunt, vt si quis à vobis quærat, vbi, aut aduersus quos pugnastis; quare præcipiti fuga Castra deseruistis, Consulem prodidistis, nihil omninò erit, quod ad leniendam culpam respondeatis. Non hostium virtus, non numerus, non itineris defatigatio, non æstus, non si quid aliud, quod ad minuendum dedecus ab hoste illatum effingi, aut excogitari possit. Sed contra, in Castris vestris, armati, nulla perurgente inimicorum manu, alius alium fu-
D gistis. Et quod longè ridiculum fuit, ratibus, & pelago potius, quàm securo valli munimento salutem vestram commisistis. His obstrictos sceleribus milites, vt ego iterum contra hostes adducam? & quem vadem commutatæ voluntatis, (nam virtutis dicere non possum) quem testem huiusce nouæ audaciæ dabitis? qui fugerunt militum vultus agnosco; eorum, qui pugnauerunt nullum video propemodum. Atque vtinam aliquam pristinæ virtutis opinionem, aut Romani animi vestigium in meo exercitu superesse animaduer-
E terem; quo fretus olim tot pulcherrima aggressus est, & Dijs volentibus perfecit etiam, vt ego vltimum hoc fortunæ vestræ experimentum volens, & nimium lubens aggrederer; quo vel inexpectato armorum ausu inustam hodie notam deleretis; vel saltem honesta morte ad admissi criminis grauitatem iustè plecteremini. Hoc animo si in hostem properatis, nihil erit, quod à Castrorum recuperatione vos prohibeam. Videte modò quantum intersit ignominiosè,

E 2 vi-

viuere, aut cum laude occumbere. Ego, quatenus ad me attinet, illud mecum in animo deſtinaui, ſatius fore inimicorum manibus ſub vallo Romano animam perdere, quam amicorum iudicium Romæ expectare. Ab his dictis, cuncti veluti furijs agitati in arma ruunt; ducat ſiue ad mortem, ſiue ad gloriam, ad vtrunq; milites paratos habere. Mitius à Centurionibus, & Tribunis agi cæptum. In his L. Atius Tribunus primus ſecundæ legionis milites adhortari, docere, hoſtibus Deos fortunam dediſſe, mentem abſtuliſſe. nam ſi eo impetu, quò Caſtra ceperunt, in fugientes irruiſſent, nulli dubium, quin vltima clade exercitum potuiſſent afficere. quod cum non fecerint, veriſimile eſſe, illos circa cibos, & vina diſtineri: quibus repletos, atque etiam demerſos facilè fore, vt ipſi opprimerent; & memorabili edita ſtrage, ab præſenti ignominia Romanam virtutem vindicarent. Conſul vt milites ad benè agendum paratos cognouit, extemplo nuncijs ad tertiam legionem, & Gallorum preſidium miſſis, qui nulla interpoſita mora copias ad repetenda Caſtra ſollicitarent, ipſe quidquid roboris, aut armorum in exercitu ſupererat, deligit: (pleroſq; ſine armis, omnes fere ſine equis pauor egerat:) & iumenta, quibus onera inſtitores ferre conſueuerant, in ſpeciem equitatus adornat; ſingulis equitibus pedes dorſo additus. His copijs quanta poteſt celeritate in hoſtes properat. parte alia T. & C. Ælij ſociorum periculo moti, tertiam legionem mouerant, & Galli ſubſidio accurrebant. Quare ex tribus partibus, eodem ferè temporis momento, Caſtra oppugnari cæpta ſunt. A. Baçalonius ſignifer fuit ſecundæ legionis, vir ingentis animi, & corporis fortitudine ſingularis: hic à Tribuno iuſſus, vt ſignum propè vallum admoueret, totis viribus enixus illud intra vallum iacit: &, vt ſe ſequerentur, Commilitonibus adhortatis, primus omnium Caſtra intrauit. Iſtrorum quicunque mero parcius ſe inuitauerant, primum Romanorum ardorem ſuſtinere auſi partim fœdè trucidantur, partim in fugam vertuntur. Reliqui ferè omnes mortem ſopori coniungunt. Inter eos, qui fortunæ beneficio incolumes euaſere Æpulo eorum Rex fuit; quem properè ex conuiuio raptum, & in equis impoſitum fideliſſimi ſerui abduxere. ita paucarum horarum ſpatio Romanorum Caſtra ad Timauum ab hoſtibus primùm capta, mox à Romanis recepta ſunt. Cæſi ex Iſtris octo millia dicuntur, capto nullo propemodum; adeo ira, & indignatio ab omni prorſus humanitate, & miſericordia victores alienauerat. horum CCXXXVII. ſunt deſiderati; quos Strabonis

Romani Caſtra recipiunt.

A bonis æmulatione potius, quàm Castrorum recuperatione perijsse constat; tametsi Liuius eos matutino tumultu sublatos asserat, quod fieri vix potuit, quia terror ibi tantùm, non pugna fuit. Porrò huius tam inexpectati infortunij fama multò ante Romam peruenit, quàm de victoria nuncium acceperit. Nam casu duo nouelli Ciues Aquileienses Cn. & L. Gauillij cum in Castra Consulis commeatum importarent, penè in Barbaros incidere; sed equorum pernicitate pe-

B riculum elapsi; vbi Aquileiam peruenerunt, non tantùm Castra capta, sed consularem exercitum deletum quoque denunciant. Nam qui aliter fieri potuisse crederent, vt saluo Romano milite, Istri Castra eorum fuerint potiti? hæc paulò post Romam delata ingentem in Vrbe tumultum exciuere. Patres rerum atrocitate territi ad maiora remedia animum conuertunt, illicò duas legiones Romanorum Ciuium extra ordinem scribunt, & vt socij nominis latini X M. peditum, & D. pararent Equites, imperant. Consuli M. Iunio, qui tunc

C in Liguria erat, vt Aquileiam cum copijs properet, edicunt. ille protinus siue ad ferendum auxilium Collegę, siue ad res perditas sustinendas, cum exercitu aduolat. Postquam in Prouinciam peruenit, & vbique res opinione feliciores, Consulem incolumem, exercitum saluum intelligit, scriptis ad Senatum literis, Vrbem metu leuat. Auxilia etiam, quæ à Galliæ Ciuitatibus impetrauerat, omnia remissa; & Romæ delectus, qui ad id fieri cæpti erant, exauctorati. Sed Istri, qui post acceptam à Romanis cladem copias iterum reparauerant,

D & ab inferenda iniuria non cessaturos apparebat, vbi Romanos Consules binos, bina Castra aduersus se instrui animaduertunt, non expectato periculo, singuli in suas Ciuitates digressi omnem armorum curam abijciunt. Sed Vere ineunte acrior belli facies apparuit. Nam Romani ira adhuc, & accepti dedecoris stimulo acti, multò quàm ante promptiores in Istrorum damna ferebantur: & Istri ad rerum suarum direptionem indignatione accensi, copias vndique cogebant. Postquam exercitus in conspectum se dedere, maximo vtrinque ani- *An. ab Vr. C. 573. Sig. 577. Glar.*

E morum conatu ad manus ventum est. In Romana acie duo erant Proconsules. hi copias inter se diuiserant, & vno impetu in hostem direxerant. Istri numero pollebant, collecta ex vicinis populis multitudine; quare à principio anceps pugna fuit; & terroris, & periculi plena. Sed instante Romano, sensim animus, & vires hosti dilabuntur; quatuor millibus eorum cæsis, reliqui in munitiora loca se recipiunt. inde Legatis missis, de pace agi cæptum est. Itaque obsides *Alia pugna inter Romanos & Istros.*

des imperatos dederant, & cuncta ſe facturos Proconſuli pollicebantur. quando nouus Conſul C. Claudius, cui Prouincia obuenerat, ſtudio Iſtricæ victoriæ præripiendæ inexpectatus ſuperuenit. Ille non votis prius in Capitolio nuncupatis, non paludatis de more lictoribus Roma diſceſſerat, quare nec ab exercitu receptus eſt; nec tanquam Conſul verus obſequio, & honore cultus, vt volens, nolens iterum Romam redire coactus ſit. Manlius interim, pace infecta, Iſtrorum Oppidis exercitum admouet, & Neſactium obſidione cingit. Ibi *Æpulo Rex*, & reliqui Iſtrorum proceres ſe continebant. Sed Claudius Conſul ijs, quæ ad Magiſtratum pertinebant, Romæ ritè peractis, iterum in Iſtriam aduolat, quo vbi peruenit, veteri exercitu, ducibusq; iuſſis decedere; ipſe cum nouis legionibus, quas ſecum adduxerat, Oppidi obſidionem peragit. impedimento erat amnis, qui inter Romana Caſtra, & mœnia fluens, quo minus propius vineæ admouerentur, efficiebat. Igitur, nouo alueo multorum dierum opere facto, eius fluminis curſum aliò diuertit Conſul, & ſimul Iſtris extremam rerum neceſſitatem imponit. qui operibus vndique cincti, nec tum quidem ad pacem inclinantur, ſed fœdo, tametſi Barbaris vſitato exemplo, in mutuam cædem conuerſi, coniuges, puerosq; primùm, mox ſe ipſos ferro conficiunt. Iſtris facinori intentis, Romani per deſerta murorum in Oppidum penetrant; & viſo ſpectaculo omnium atrociſſimo, qui ad ſtragem edendam acceſſerant, vt morti deſtinatos à ſtrage ſubducerent necquicquam adnituntur. namque maior pars iam perierat. & Rex Æpulo Romanos intra mœnia conſpicatus ſuomet gladio incumbens vitam fuderat. Ad Naſactij caſum acceſſit Mutilæ (nunc Mugia forſan) & Faueriæ expugnatio, quas Romani vi captas diripiunt. his tandem malis Iſtri domiti in Conſulis poteſtatem vniuerſi ſe tradunt. Ita Claudius ex animi ſui ſententia celeriter confecta Prouincia, ad Ligures ſubigendos ex S. C. victricem aciem conuertit. Eo metu vacui Aquileienſes ad Vrbem ſuam impenſius muniendam animum adijciunt. adhuc mœnia ſummum ambitum non acceperant, & turres inchoatæ, & propugnacula neglecta iacebant; quibus cum manum vltimam Ciues conarentur imponere, & ad id opem à Conſulibus implorarent, nullus prorſus fuit, qui eorum poſtulatis moueretur; ſiue quia grauioribus curis intenti, hanc tanquam leuiſſimam aſpernarentur; ſiue quia profligatis Iſtris, nihil deinceps de rebus Italicis vellent dubitare. Interim Macedonici belli incendium latè vires effu-

An. ab Vr. C. 574. Sig. 579. Glar.

A B C D E

A effuderat, & Gentius Rex Illyricorum in Persea propensus ab armis alienus non videbatur; quem Istros imitaturos satis apparebat. Ad hæc accessit, quòd C. Cassium, qui tunc Galliam cum imperio obtinebat, libido ingens ceperat exercitus in Macedoniam traducendi, eius rei gratia cum Aquileiam venisset, itineris ducibus à Carnis acceptis, per Istriam, & Illyricum legiones pergit ducere. Hæc ad rem suam in primis pertinere Aquileienses interpretati, Romam Le-
B gatos destinant, qui aliquam de eorum Colonia curam ingerant Patribus. hanc primam omnium inimicis, aut certè infidis nationibus expositam non magno conatu, siue ab Illyricis, siue ab Istris posse occupari: à quibus vix vnius diei itinere distarent. sibi ad eam muniendam vires, non animum deesse, quibus si ab Senatu auxilij quippiam accesserit, breui futurum, vt nullum deinceps à Barbaris impetum reformident. Digna Patribus res visa est, cui curam adijcerent. Legatis responsum datum, se integrum eius firmandæ Colo-
C niæ negotium Cassio Consuli mandaturos. Tunc illi, Ecquem nobis spem in Cassio ponitis, qui modò in Macedoniam iter arripuit? Ad hæc hærere primùm Patres, & rem pro miraculo suspicere; C. Cassium, inscio Senatu, in alterius Consulis ditionem per infestissimos populos signa ferre: vix Legatis fidem præstare; vbi verò id constanter ab ipsis affirmari intelligunt, extemplo ad reuocandum Consulem Legatos mittunt M. Cornelium Cethegum, M. Fuluium, P. Marcium Regem. Ea de Consule sollicitudo omnem muniendæ
D Aquileiæ curam in aliud tempus distulit. Sed paulò post, noua Carnorum, Iapidum, & Istrorum legatione Senatus fatigatur. Hi de C. Cassio Consule conquestum venerant, ipsum de medio itinere regressum fines eorum infesto agmine petijsse; cunctos hostium numero habuisse; liberos, coniuges in seruitutem abduxisse. non à Barbaris hominibus peiora potuisse pati, quàm ab Romano Duce; quem pridem omni officiorum genere abeuntem excoluissent. Quæ causa Consulem impulerit ad hæc tam fœda in socios, atque etiam subdi-
E tos populos perpetranda non satis constat. hominem hunc fuisse vanum, & suopte ingenio vsum, hæc, & superiora satis demonstrant. Verum enimverò Senatus ad hæc ira accensus de his Cassium rationem redditurum, quando Romam venerit, Legatis respondit. Interim daturum se operam, vt iustis eorum querelis publicè satisfiat. ad id Legatos missurum. Missi C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memius. Ab his Legatis illorum populorum res in integrum bre-

breui vendicatæ; qui in ſeruitutem fuerunt abducti, conquiſiti, & in libertatem reſtituti: Vrbes inſtauratæ. nec dubium, quòd eorum etiam opera integram Aquileia acceperit munitionem. quamquam eius rei mentionem nullam fecerit Liuius. quod in temporum iniuriam nemo non reijciet; per quam factum eſt, vt plura eius auctoris monumenta perierint; & ſi quid aliud, loca ferè omnia, quibus rem Aquileienſem pertractat, mutila, & aſteriſcis notata ad noſtra tempora peruenerint; vt in tam ancipiti ſcriptoris ſenſu vix certa rerum geſtarum ratio inueniatur. Sed quod ſors abſtulit, iudicio, & coniecturis eſt reſarciendum: quod nobis facientibus nemo conſtrictæ frontis homo in vitium vertat. quandoquidem ſatius fuerit aliquid, quod vero proximum ſit, in tam perditis rebus commentari, quàm nihil omninò in medium afferre. Igitur Aquileienſes, Legatis adnitentibus, ſiue etiam ſequentium aliqua Conſulum induſtria (certè rem tantam à Senatu neglectam nemo exiſtimauerit) Vrbis ſuæ monumenta perficiunt. Murorum ambitus, qui tunc fuerit non eſt in promptu dicere, modicum tamen fuiſſe & pro Coloniæ ratione credimus; quem Auguſtus Cæſar poſtea in eam amplitudinem deduxit, quam loco reddemus. Tunc etiam temporis quadrati lapidis pontem ſuper Sontium factum putauerim: qui vno fornice vtranque ripam amplexus, non longè ab Aquileia, commodum in Iapidiam, atque adeo in agrum Montisfalconi tranſitum faciebat. huius veſtigia prope Gradiſcam adhuc conſpiciuntur. locus dicitur Mainiza. Quibus ex ſententia abſolutis, illa Ciues ſubijt cura, vt hominum frequentia mœnia implerent, & ſimul agrorum ſolitudini conſulerent. quippe multa adhuc vaſta erant circa Vrbem, & operoſam manuum induſtriam videbantur expoſcere. Igitur iterum ad Senatum legatione miſſa, petunt ab eo, vt nouis familijs Vrbem, quam fecerint, & Prouinciam augeat. Nec irritæ fuerunt Aquileienſium preces. Ex S. C. mille quingentæ familiæ in Coloniam miſſæ. Triumviri eas deduxerunt T. Annius Luſcus, P. Decius Sabulo, M. Cornelius Cethegus, quibus familijs latè Foro-Iulienſis ditio coli, & exornari cepta eſt. Ab eo tempore vſque ad Cimbrorum aduentum inſigni vacaſſe otio Prouinciam accepimus; quæ Romano Imperio florente incolumis, & ab omni calamitate aliena, opibus, & ædificiorum cultu ad ſummum felicitatis peruenit. Sub ea rerum tranquillitate plura, quæ nuſquam fuerant loca facta, plura etiam, quæ fuerant, operibus illuſtrata ſunt. in his Celinam extructam ſuſpicamur

An. ab V. C. 580. Sig. 584. Glar.

Pons ſuper Sontium.

An. ab V. C. 581. Sig. 585. Glar.

Colonia ad Aquileiam deducitur.

Circa Ann. ab V. C. 590
Celinæ extructio.

A B C D E

A mur ad amnem Celinam, vbi nunc Maniacum eſt. præter ſitum nihil omninò de hoc Oppido ſupereſt, atque vt incertus eius ortus, ſic ſine nomine interitus. Pauca de illo Plinius, vt dictum eſt. quibus duo pittacia prope locum inuenta liceat addere, & hæc ſanè ſcriptorum potius beneficio, quàm marmoribus æternitati fidem ſeruantibus, ætatem noſtram attigere. primum eſt.

C. HOSTILIVS. & L. EGNATIVS VEITOR XV
B LEGIONIS TRIBVNI PRO S. P. Q. R. CVM BARBARIS DIMICANTES PARITER OCCISI HEIC PARITER IACENT. SINGVLARE POSTERIS EXEMPLVM, ET CHARITATIS, ET FORTITVDINIS.
CELINENSES XXL. DIES ATRATI LVXERVNT.

Aliud.

C C. VIRGINIO SVAVISSIMO FILIOLO RARÆ PVLCHRITVDINIS, ET LEPIDITATIS ADOLESCENTVLO, AB AQVILEIANIS MILITIBVS PRÆSSO, DE PONTE LAPSO, COLLISO, ATQVE MISERABILITER EXTINCTO C. VIRGINIVS LEGATVS L. POSTHVMII DICTATORIS, ET LOLLIA L. FILIA DILECTISSIMA CONIVX INFELICISSIMI
D PARENTES P.

Inter hæc quoque res apud Atinam meliores fiebant. Loci opportunitas, & aeris ſalubritas quædam incredibilis vel longinquos etiam, & detrectantes ad ſe alliciebat, quos cum tumulus capere non poſſet, ad radices eius domus ponere coacti, non longo temporis interuallo ambitum inferioris Ciuitatis repleuere. tunc reliqui in planitie putei effoſſi; qui vſque ad hoc temporis profunditate non tantùm, quàm perenni aquarum copia conſpicui commendantur. His habitatores
E aquam ex Turri amne deriuatam adiungunt; qua foſſæ circum impletæ ſummo cum Ciuium commodo, non mediocri Vrbi ornamento fuere. Porrò quæ fuerit antiqui Oppidi facies, quave rudi mœnia tunc ſteterint arte, liceat in medium afferre, antequam vlterius noſtra progrediatur oratio. Triumviri collis faſtigium mœnibus cinxerant: porta ad occaſum brumale reſerata. ab hac obliquus per ſaxum trames ad infima montis ducebat. ibi alia porta, & nouus muforum

Circa Ann. ab V.C. 600

Atina ampliatur.

Antiquiſſima Atinæ forma.

rorum ambitus, quo cliuus vniuerſus meridianæ, & occiduæ regioni A
oppoſitus latè cingebatur; opere ad id ab vtroque latere ſuperioris circuitus deducto. huius operis extrema binæ vtrinque turres firmauerant, altera in auſtrum, altera in occaſum. Contra ad ſeptentrionem nulla fuit ſaxi munitio. nuda illìc rupes, & ſuomet ſitu ſecura omnem artificum induſtriam effugerat. Hæc prima forma arcis, qua non contenti Oppidani, ab ijs turribus, quas modò memorabamus, mœnia futuræ Ciuitatis in occidentem exporrigunt; qui- B
bus vbi paulùm proceſſere, rurſus flexo opere ſpatium ſtadiorum decem fermè, muro amplexantur. vbi murus flexum fecerat, propugnacula, vt ea ferebat ætas, munitiſſima conſtituunt. eorum ſiniſtrum brumali occiduo, dexterum obuerſum latè campos proſpectabant; vt quadrata propè Ciuitas ad antiquarum normam de ſuperiori loco intuentibus appareret. Portæ tres in ea fuere, Aquileienſis læua, haud procul à fonte, qui nunc ex nigro lapide manat. Glemonenſis dextera ad calcem veteris fori. inter has tertia eo penè pro- C
pugnaculo iuncta, quod in meridiem verſum dicebamus. Poſcollenſi nomen dedere, quia poſt collem ſteterat. Huius ſepti fragmenta aduerſus omnem temporis iniquitatem in noſtrum æuum ſeruata haud dubiam de remotiſſima Ciuitatis origine fidem faciunt. Nam quidquid à Poſcollenſi ponte ad Petri Martyris Cęnobium decurrit vniuerſum vetuſtiſſimis Oppidi fundamentis innititur: & propè portam, vbi angulus ſiniſter fuerat, portæ forma abſoluta deprehenditur: quæ vna neſcio quo bono Vrbis fato ſuperſtes, prima illius D
incunabula mordicùs retinuiſſe viſa eſt. Murus quoque, qui ab colle in illam ferebatur, duobus licet viarum flexibus interceptus, & ædificijs penè obrutus, multis nihilominus in locis ſe prodit. quem craſſitudo, & firmitas à reliquis parietibus ſatis diſcreuere. hic à publica curia veluti emiſſus inter vicum Vrbis Vtinum propriè dictum, & eum, quem ab merce fœnarium nuncupamus, medijs priuatorum ædibus rectà Poſcollenſem ambitum petit. & cum eo inter nouam, & antiquam portam coniungitur, vt ſatis appareat, portam, quam E
modo frequentamus, extra pomœrium fuiſſe, nec niſi longa poſt ſæcula extructam. Sed clariora in occidentali angulo huius vetuſtatis ſigna. Nam in Cœnobio Petri Martyris plena alterius propugnaculi latera trianguli ſpeciem referunt. & ab eo loco ad collem ſecundum ripam riui, qui foſſam olim faciebat, priſca mœnium ſtructura agnoſcitur. vbi etiam portæ Glemonenſis veſtigia. in domo ſanè Bertho-

lina

A lina ad imum montem posita, operosæ murus compaginis perdurat, qui à turri deriuatus Ciuitatem ab ea parte intercluserat. Et turris, quod magis mirum, ferè intacta seruatur. Reliqua propemodum interiere. quæ nos interea ex varijs scriptorum documentis post longam obliuionis caliginem luci tandem, & veritati restituimus. Quo loci illud etiam omittendum non duximus: quod circa infimum collis sinum, quam partem accolæ modo in hortorum delicias exercent,
B rudera plura, & inconditas murorum formas adnotauimus, quas inferiorem arcis ambitum existimamus. Nam hic quoque non obscura portæ delineatio obijcitur. hanc paulò infra turris in vastam altitudinem assurgit; & hæc exesæ prorsus antiquitatis in militares vsus tantùm accommodata, vt illam ad portæ, quæ sub arce fuit, securitatem adornatam nemo non videat, adeo vna inter tot circumfusas Ciuium ædes merum nunc senium, & cariosam ætatem redolet.
Quæ dum ab Atinensibus geruntur; Senatus nouum de firmanda *Circa Ann. ab V.C.610*
C Prouincia consilium init. Transmarini tumultus, & crebra eorum populorum latrocinia scrupulum iniecerant, ne aliquando Illyrici Foro-Iuliensi litore potiti, infesta aduersus Rempub. arma propius admouerent. igitur quandò Aquileia satis ad tuendam oram inter Tiliauentum, & Timauum crederetur; vltra hæc flumina vtrinque noua Oppida excitant Romani. Ad Istriæ finem, in eo agro, vnde Istros modò expulerant, Tergeste: quod mari incumbens latè ab ea parte viam tuetur. Concordiam dextro latere ad vtranque ripam *Tergestis origo.*
D Leminis, & hanc haud procul tunc ab Adriatico. modò aquis exsiccatis, plusquam pass. IV. M. ab eo distat. Hæ, quia vberes circum se Campos habuere, familijs Romanis in vtramque traductis, Coloniæ factæ sunt. quibus firmata Prouincia, nulla deinceps à mari pericula exhorruit. Quam diligentiam si Romani ad Alpium transitus muniendos conuertissent, nulli dubium, quod non Foro-Iulio tantùm, sed vniuersæ etiam Italiæ multò melius ab ijs consultum fuisset. siquidem quæ ex pelago successere calamitates leues admodum sem- *Concordiæ origo.*
E per, & tanquam nubes, inani impetu Prouinciæ statum vix turbauere. Contra, quæ à montibus procellæ detonuerunt, sæuas vtique, & iratum, cladiumq; plenas regio semper perpessa est. Ab his enim rupibus Gallorum inundationes priscæ, mox Theutonum, & Cimbrorum irruptiones. inde quoque Vnni, Vandali, Gothi, ad nos venere; & Longobardi postremò Italiam cædibus, & ruinis cumularunt. Vt satius fuisset Romanis, litoris tuendi cura deposita, ad Al-

pes tunc primum animum adieciſſe, quas dum incuſtoditas relinquunt, Barbaris inuadendi Imperij aditum ingentem præbuere. Verùm opus illud immenſi fortaſſis fuerat laboris, cuivè non ſic facilè manum poterant admouere: cùm quia tranſitus multi erant, tùm quia, locorum natura repugnante, Caſtella rupibus inuijs, aut obeſis fluminum ripis nulla poterant obijcere. Vna fuit per Carſum via, quæ vti reliquis æquior; ita à Tranſalpinis magis frequentata. hanc, vt aliquo modo obſtruerent, tentaſſe Romanos crediderim. Nam inter Carſi iuga adhuc nobilis Oppidi veſtigia viſuntur; quod viæ imminens, omnem Barbarorum impetum ab ea parte potuit retardare. Locus eſt ad Dobradò; hunc clarum fecit noſtra tempeſtate Horatij Balionij caſus; apud quem is cum copijs Venetis (durante Gradiſcana obſidione) ab Germanis confectus eſt. Habet lacum mœnibus adiunctum, & adhuc ruinoſi propugnaculorum flexus antiquam loci formam repræſentant. Hanc fuiſſe Æmoniam multi credidere, quam Italicarum Vrbium primam Herodianus appellat; ſed hoc quàm ineptè, ipſum Herodianum conſulant; qui Æmoniam ad radices alpium ponit; & in Iſtriam ex Pannonia iter facientibus primam, inquit occurrere. Oppidum verò, de quo loquimur, non niſi Forum-Iulium petentibus obijcitur; vt quod illud fuerit verè, quavè fortuna occiderit, nemo ſit, qui poſſit dicere. Sanè à Romanis circa hæc tempora extructum eſt, à Barbaris verò in Italiam mouentibus, quicunque illi fuerint, vltimas paſſum calamitates nemo dubitabit. Nos, ſi qua fides coniecturis, vel Ocram, vel Segeſte Plinij ſuſpicamur, quorum primum magis placeret, modo Ocra eſſet Oppidum, non regio; quod Strabo videtur expreſſiſſe his verbis. *Ocra verò humillima pars eſt alpium, qua cum Carnis & Iapides & iunguntur, & per quam onera ex Aquileia in Pamportum plauſtris deportantur*, quibus ad vnguem prima Carſi iuga ob oculos legentium exponit. Nam hæc ſunt humillimæ alpium partes, quibus Carni Iapidibus continuantur. Et per has patens via eſt ab Aquileia in Lubianam, propter quam Pamportus labitur, vt ex eodem loco Strabonis apertè licet colligere. Igitur ſi hæc Ocra eſt regio, Caſtrum ibi extructum potius erit Segeſte, quod coniunctim cum Ocra reddit Plinius, accepta regione pro Oppido, niſi velimus dicere, regionem ab Oppido nomen tenuiſſe; & ſic nihil obſtabit, quod illius maceriæ ambitum Ocram dicamus, quam in Ocra poſitam ſatis agnoſcimus. De Segeſte ſanè cum nuſquam memoria ſuppetat certa, in eam opinionem facilè adducor,

Marginal notes: Dobradò Caſtrum. — *Herod. Hiſt. lib.* 8. — *Anno ab Vr. C.* 620. — *Strabo Geog. lib.* 5.

Margin letters: A, B, C, D, E

vt

A vt Sancti Ioannis vicus ad Timauum id fuerit, quem olim arcem habuisse munitissimam, & ruderum circuitus, & scriptorum monumenta declarant. Adde loci situm præsidio accipiendo accommodatum, per quem ex Istria in Italiam vnicus patet aditus; vt si aliqua Segesti in Foro-Iulio coniectura superest, eam quidem longè à Timauo quærere inutile non modò, sed superuacaneum etiam existimem. Concordia ædificata, naturali veluti quadam Vrbium accessione Portus- *Portus-Gruarius conditur.*
B Gruarius à Concordiensibus condi cæptus est. Romatinum à Romano imminuto nominè dixerunt. Vrbis fuit emporium, & portus. vnde Plinius. *Colonia Concordia, flumen, & portus Romatinum.* vt nil mirum si à posteriori ætate locus Portus fuerit appellatus. quare verò Gruarius dictus, siue à Gruibus flumen incolentibus, siue barbaræ alicuius vocis significatione, non est in promptu explicare. tantum addam, nomen Portus à flumine fortassis emanasse; quod cum Græcis λιμὼν dicatur, Portum Romani reddidere. De Concordiæ am- *Plin. 4. nat. hist. c. 19.*
C plitudine scio multos multa commentari; vt Aquileiæ illam adæquare non sint veriti. quod vix mihi persuadeam, cum eius Oppidi memoria apud Romanos scriptores sit rara admodum, & obscura; adeò vt Historicorum nullus, quòd sciam, illius mentionem fecerit. Adde, quòd rudera, atque loci vestigia, quæ passim exercentibus terram apparent, vix M. passuum circuitum implent. Extra quem nulla propè antiquitatis monumenta deprehenduntur, fuisse verò curiosi operis, & Romano verè apparatu instructam, præter marmora ingentia,
D & sepulchrorum memorias, pauimenta etiam produnt, inter arandum reperta: quæ Musiuo opere magnifica de prisca fortuna Ciuitatis videntur fidem facere. Lapis inde effossus paternis ædibus Portus-Gruarij asseruatur cum hac inscriptione

SEX. NVMISIVS
SEX. L. HILARVS
CINCIA M. F.
SECVNDA VXOR
E NVMISIA SEX. F.
PRIMA.
SEX. NVMISIVS
SEX. F. NIG. F. P.

Atque hæc ad summum fuere Coloniæ, quas Romani in Prouinciam deduxerunt; Aquileia, Tergeste, & Concordia. Namque Tergeste Italiæ, ac proinde Foro-Iulio fuisse adiudicatum, & Plinius memo- *Plin. loco cit. tato.*

riæ

riæ prodidit, qui terminum antiquum auctæ Italiæ Formionem fluuium aſſerit vi. M. paſſus vltra Tergeſte; Et priſca Romanorum conſuetudo facit, vt credamus, qui Prouincias non antiquis limitibus magis, quàm Imperij finibus vt plurimum terminabant. Sic Auguſtus non multò poſt vniuerſam Iſtriam Italiæ adiecit; non ob aliam cauſam, quàm quia ad Italicarum Prouinciarum formam regebatur. A

Præmiſſis leuia adhuc liceat adiungere, ne aliquam partem hiſtorici officij in nobis deſideret poſteritas. Hæc ſunt variorum locorum nonnullæ veluti harum Coloniarum propagines paſſim per Prouinciam diſſeminatæ, quas tunc ætatis ſucceuiſſe, nomina ipſa, ſi quid aliud, demonſtrant. Sunt in his Marianum, Antonianum, Flauianum, Claudianum, & ſexcenta huiuſmodi, de quibus ne quis dubitet à Romanis facta fuiſſe, aut nomen ab ipſis habuiſſe, ſequens inſcriptio faciet. Hanc Flabiani inuentam ſcriptum reliquit Antonius Bellonus in loco dicto Maſerijs, in nemore Schiedin an. 1505. Lateritia fuit ſeſquipedalis diametri hiſce cum literis B C

Inſcriptio Flabiani reperta.

Bell. in lib. Inſtrumentorum ab anno 1504. vſque ad annum 1509.

Q. CÆCILII FLAVIANI.

Trigeſimum etiam tunc factum crediderim ſic dictum, quia trigeſimo ab Aquileia lapide in Germaniam euntibus occurrit. huius mentionem feciſſe Antoninum Auguſtum in itinerario, primo volumine dictum eſt. Huic proximat Caſſianum à Caſſia famiha ſine dubio. Ad hæc tempora quoque Caſtri-Veneris extructionem fama refert. hoc Sbroiauaccam verſus florentiſſimum ſteterat. Quo à Cimbris deleto, in eius locum Sancti-Viti Oppidum poſtea munitionem accepit. Situm Caſtri-Veneris paludibus, & perpetuis aquarum illuuionibus infamem paucis ab hinc annis purgauit Dominicus Ruzinus Prouinciæ Rector, & viam ibi frequentiſſimam, quæ iam penè obſoleuerat, rotabilem iterum fecit, non ſine ingenti prouincialium commodo, quod illi teſtatum reliquere, hoc ad pontem inſculpto Elogio Varij Academici Suentati. D E

Trigeſimum cur ſic dictũ.

Et cur Caſſianum.

Caſtri-Veneris extructio.

Sancti-Viti Oppidum poſtea in eius locum munitum.

Hic, vbi limoſi ſtagnabant gurgitis vndæ,
Et latuit cæcis ſemita prima vadis;
Nunc ope Ruzini ſicco ſuper aggere ducta
Panditur: antiquum carpe Viator iter.

VETE-

A VETERI MILITARI VIA
AD SBROIAVACCAM STAGNANTIVM
AQVARVM VORAGINE
ANTIQVATA
NOVAM HANC SVMMA CVM INDVSTRIA,
ET CELERITATE ABSOLVTAM
FOROIVLIENSIBVS
RESTITVIT
DOMINICVS RVZINVS
P. R.
M DC XXIII.

Tertij Libri finis.

HEN.

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Quartus.

Actenus fortuna ſecundis Foro-Iulienſium rebus A
indulſit . proxima mox cladium , & miſeriarum
plena vltrò Lectorem humanę admonebunt condi-
tionis; quæ ſemper cum ratione, ideſt cum diui-
no, eoque expetibili bono, anxios vbique cura-
rum ſtimulos neceſſaria veluti quadam boni acceſ-
ſione coniunctos habuit . adeò nihil dulce eſt , B
quòd ibi & acidum non inuenias. Prouincia eo, quo dicebamus,
Oppidorum ſplendore, agrorum cultu, populorum ſtudijs illuſtra-
ta, vſque ad quartum Marij Conſulatum feliciſſimum otium luſit.
hoc ſpacium ab Aquileiæ exortu annos LXXIX. complectitur. C.Ma-
An.abVr.C. rio IIII. Q. Catulo Conſulatum ineuntibus, immani ſæuientium Bar-
648. Sig. barorum tempeſtate penè conuulſa corruit. Cimbri fuere qui ab ex- C
652. Glar. trema Cimmeria vltra Tanaim, & Mœotim paludem in Germaniam
profecti bello ſedes quærebant. Ibi cum Teutonibus miſti inuaden-
dæ Italiæ Conſilium ineunt. omnem famam numerus anteibat. ſu-
pra triginta myriades fuiſſe pro vero affirmatur. Ad hoc gentis ac-
ceſſerat ferocia. qua magis ad animorum elationem oſtentandam,
quàm

A quàm in necessarios belli vsus, incredibilia quædam, & humanis viribus longè maiora quotidie perpetrabant. nam & montium iuga glacie, & niue obducta facili nisu superabant, & inde, scutis corporibus suppositis, in præceps se dabant. omnis profectò vitæ, & salutis obliti. quin etiam niue contegi, aut fluminibus mergi minimum apud eos audaciæ, & fortitudinis fuit argumentum; vt nil mirum si ad hæc humanæ naturæ portenta Vrbs rerum domina exhorruerit ali-
B quando, & de rerum suarum securitate anxia, maiori quam vnquam ante armorum apparatu eam peste à se dimouendam existimauerit. Vna fuit salutis spes in C. Mario. Hic, deuicto nuper Iugurta, magnus apud Romanos euaserat, & solus, quem tutò ad eam rabiem possent obijcere, videbatur. Quare in eius rei gratiam quartus illi Consulatus fauore populi decernitur. Quo tempore postquam per tres continuos annos Barbari vltra Alpes arma circumtulere, in Romana Prouincia tandem signa sistunt. illùc Marius res P. R. defensu-
C rus aduolat. Sed Barbarus multitudine laborans vniuersas copias in duas veluti acies partitus fuerat. altera Theutones: altera Cimbros tenuit. Hi iussi per Noricum festinare, vt claustra Italiæ occuparent antequam Q. Catulus alter Consul ea insedisset. Nam audierant, Catulum cum copijs ad fines Noricos descendere, vt ab ea parte eorum impetum frangeret. Theutones ad delendum Marium relicti. Sed Catulus vbi plures ex Norico aditus in Italiam ducere animaduertit, quos nisi partito milite, & de exercitu quidquid fuerat robo-
D ris imminuto, custodire desperaret, satius duxit ad radices Alpium hostem expectare, & de summa rerum, vbi occasio se dederit, decernere; quàm inuijs montium saxis inani conatu vires dispergere. Itaque in Foro-Iulio substitit. quod ea Prouincia ab Norico Italiam petentibus prima esset, & per quam iter facturos Cimbros verisimile erat. Nec Ducem spes fefellit. Namque Barbari Norico circumuecti, per patentem viam, vt credere par est, in Carsum perueniunt. Oppida ibi munierant Romani Ocram, & Segeste, vt verisimili pro-
E batione paulò ante dictum est, eo veluti obice interposito, magis in iram accenduntur Barbari; quare scalis admotis, corona locos cingunt; & quamquam Oppidani acriter pro muris pugnarent, irrepunt tamen in arces, vbi per omnia crudelitatis genera grassati, non nisi Castrorum excidio furori modum fecere. Ab his in planitiem irruentes Noreia, & Sontius amnis detenuit aliquandiù. sed breuior cura circa Noreiam, quam illicò captam penitus deuastant. Sontius Cimbri Forum-Iulium inuadunt.

magis negotium exhibuit. Pro Sontio Atiſonem habet Plutarchus, A vitio illius ætatis, quæ ſæpius Sontium dixit Natiſonem. Ad pontem copiæ Conſulis fuere. vbi Caſtello excitato, tranſitum Romanos defenſuros apparebat. Tunc Cimbri fluminis impetum contemplati, quando ad manus nihil aliud fuit, quo vim illam aquarum refringerent, immania ex monte ſaxa euulſa, & terrarum tumulos integros in flumen conijciunt. ad hæc, vaſtis immiſſis roboribus. Pontem nituntur deturbare. Quod vbi proſpiciunt Romani, ſiue B inſuetis illis virium experimentis territi, ſiue formidabili Barbarorum aſpectu, aut etiam multitudine attoniti, extemplò de deſerendis Caſtris rationem ineunt. Labentes, & paulatim in aduerſum portum recedentes vbi Catulus retinere non potuit; ne flagitium ex fuga in maius augeretur; ipſe cum Aquilis ad primos curſu contendit. ibique ordinibus explicatis, abeuntis magis, quàm fugientis exercitus ſpeciem præbuit. Huius facti meminit Strabo in hunc modum. *Strabo Geogr. lib. 5.* *Flumine ſurſum nauigatur ſtadijs* M C C. *ad Vrbem vſque Noreiam. vbi* C *Cn. Carbo collatis aduerſus Cimbros ſignis, re infecta diſceßit.* Nimirum rem geſtam ordine referens, tantum in nomine Ducis labitur. Sed facilè auctorem Carbonis auctoritas decepit, quæ tunc ingens in Rep. erat, & ipſe Marianæ factionis defenſor, ac Princeps propemodum, præclara multa bello, & pace geſſerat, vt facilè eorum temporum facta memoranti pro Q. Catulo irrepſerit Cn. Carbo. Recedente Conſule, in citeriorem ripam tranſcendunt Cimbri, & Caſtellum aggreſſi, quia defendentibus Romanis, non ſine periculo in manus D venturum videbant, omnes incolumes dimiſſuros promittunt. eius rei iuramentum ſolenne ad Taurum æneum peractum, quem tunc Barbari, pro Deo habuere. hunc Taurum poſt rem cum Cimbris benè geſtam, triumphi loco in Domum Catuli deductum ferunt. Sic Caſtello potiti hoſtes in Prouinciam, nullo reſiſtente populabundi effunduntur. eo impetu plura regionis loca euerſa ſunt. Cormon certè primam belli facem hauſit. hoc Sontio proximum, & primum furentibus Barbaris obiectum rabiem illam diutius ſuſtinere non po- E tuit. Ruit igitur antiquum Oppidum, & priſcorum ſedes Carnorum depaſcentibus flammis abſumitur. Habitatores in vicinas Vrbes delapſi Celinam, Aquileiam, Atinam, non minus terroris ibi fecerunt, quàm ſecum ipſi attulerint. Ad hæc acceſſerat, quod Q. Catulus diſcedens iuſſerat Ciuitatibus, vt ſibimet ipſæ conſulerent. Sed illæ quamtumvis à Conſule proditæ, aut inimicorum multitudi-

ni

A ni impares, ad defensionem se expediunt. & cum vires modicas, aut nullas haberēt, in virtute fortunam sibi repositam existimabant. Igitur dum impigræ aliȩ alias ad se tuendum hortantur, improuiso Barbarorum aduentu penè omnes interiere. Atina ante alias impetu oppressa manus dedit. quæ tunc mœnibus, & ædificijs secundum arcem incensis, inter Ciuitates Prouinciæ desijt ab eo tempore numerari. Post hanc Celina solo adæquatur: eò miserabiliori Oppidorum fato, B quòd nulla Ciuium decora, nulla pro Patria occumbentium monumenta ad nos peruenerint, vixque tantarum calamitatum fama, eaque perexigua posteritatem attigerit; vt quo hæc gesta sint ordine, & an verè tunc temporis gesta fuerint affirmare vix audeamus. coniecturis tantùm persuasi hæc Cimbris iuuat imputare. nam si ab his Oppida excisa quis negauerit, nulla superest alia malorum materia, ad quam clades huiusmodi referre possimus. Siquidem nullis alijs ab hominum memoria vsque ad Attilæ aduentum, bellorum incendijs C Prouincia deflagrauit. nec ciuilibus, aut externis armis petita, si tumultus aliquot excipias, qui non magni momenti fuere, infortunium vllum sustinuit memorabile; vt si qui sunt etiam, qui diuersam ab ea, quam retulimus, viam Cimbros Italiam quærentes iuisse fortassis existiment, hac vna ratione adducti, quia horum Oppidorum casus alios habere non possunt auctores, quàm verissimè fatebuntur, illos per Forum-Iulium in Italiam penetrasse. Aquileiæ, & Concordiæ salutem attulit, quod ad mare sitæ longè ab instituto Barbaris itinere D distabant. Siquidem hi obuia tantùm, & vicina torrentis in modum trahentes, paucis in Prouincia morati diebus, ad insequendum Consulem Galliam versus profecti sunt. Huius in Forum-Iulium expeditionis, præter ea, quæ modo dicta sunt, testem quoque habeo Plutarchum, qui apertè per Noricum Cimbros in Italiam venisse asserit. Noricum verò Foro-Iulio coniungi, ac penè continuari rerum Geographicarum peritos nullos latet. Cuius etiam partem montanam Norico mediterraneo magnæ auctoritatis viri includere non sunt veE riti. Sed Plutarchus Natisonis etiam meminit, vt dicebamus, quem corruptè Atisonem vocat, vt sine dubio mendum in Liuij epitomatibus crediderim, vbi legitur ad Athesim Q. Catulum Cimbris occurrisse. Ad hæc non parùm etiam facit M. Antonij Sabellici auctoritas, viri si quis alius in perquirendis, & dignoscendis antiquitatibus peritissimi. apud hunc legimus Cimbris Italiam petentibus Forum-Iulium primum occurrisse. Sed ea quoque, quæ de illorum Oppido-

Atina à Cimbris oppressa.

Celinæ destructio.

Plut. in vita C. Marij.

Plut. loc. cit.

Epit. Liu. lib. 68.

M. A. Sabell. de Vetust. P. lib. 2.

Plin. lib. 3. c. 19. rum deuaſtatione retulimus, ad Plinij fidem facimus, qui ſua tempeſtate Celinam, Atinam, Cormon, Ocram, Noreiam, & Segeſte per oram interijſſe refert. Ex quibus Noreia, Atina, & Cormon adhuc vigent, hoc in Caſtelli formam, antiqua eius arce ſæpius demolita, & rurſus inſtaurata, donec noſtro ſæculo penitus collapſa corruit. Reliqua vetuſtæ dignitatis famam antecellunt. Multi ſunt, qui aliter, quam nos fecimus Plinij verba interpretati, in eam de Atina venerint opinionem, Oppido nihil æquè magis, quàm Aquileiæ viciniratem offeciſſe, quæ tunc opibus, & multitudine florens propinqua loca ferè omnia cultoribus expoliauit. atque hoc modo nullum ab hoſte paſſam incommodum, ſed per ſuos Ciues proditam Atinam interijſſe. Quod aliquando Latij Ciuitatibus accidiſſe notat T. Liuius: ex quibus cum in Vrbem Ciues continuò commigrarent, breui vltima penè ſolitudine oppreſſę ſunt. Porrò quæcunque eius rei cauſa fuerit, illud certum eſt, Atinæ nomen Cæſarum tempeſtate penè antiquatum. & de tanto modo Oppido nihil præter arcem, & pauca ſub monte ædificia, quæ veterem vix benè murorum ambitum implebant, ad Attilæ ætatem perueniſſe; hæc ipſe antiqua ſtructura offenſus in melius poſtea mutauit, & Ciuitatem vniuerſam in ampliorem formam reſtituit, vt dicemus. Marius interim Theutonibus prælio victis, magnis itineribus in Italiam peruenerat. ibi cum Q. Catulo coniunctis copijs aduerſus hoſtes ſigna mouit. Ad Vercellas pugnatum eſt. ea pugna Barbari ad vnum deleti temeritatis pœnas dedere. Atque hæc fuit ſecunda Tranſalpinorum irruptio in Prouinciam, per quam ipſa primum, idque propè extremum excidium paſſa eſt. Namque Galli, qui ante cunctos venerant, in pacatum agrum progreſſi bonis vndequaque regionem cumulauere. Et Iſtrorum bella, quæ ſubſequuta ſunt, latrocinijs potius, quàm veris certaminibus ſimilia terrorem magis, quàm damnum intulerunt. Sed, Cimbris ſtragem flammis, & ferro miſcentibus, cuncta peſſum iere. Et nihil omninò circa mediterranea, aut ſancti, aut profani fuit, quod rabiem illam non ſenſerit. Nec dubitamus quin Caſtrum Veneris etiam eo furore fuerit abſumptum. quod poſtea Ducum Longobardorum induſtria propius Tiliauentum tranſlatum S. Viti nomen tenuit. de quo ſuo loco. Poſt Cimbrorum diſceſſionem res in Foro-Iulio quietæ haud mediocrem inſtaurandæ Prouinciæ occaſionem præbuere. cui tamen lentè animum Romanos adieciſſe crediderim; non tam quia vni tunc Aquileiæ augendę intenti reliqua ferè neglexiſſent;

Caſtrum Veneris dirutum.

An. ab Vr. C. 649. Sig. 653. Glar.

quàm

A quàm quia proximis expeditionibus edocti, non murorum ambitu, aut arcium robore, sed pectoribus, & dexteris Imperia stare, omnem deinceps locorum munitionem despexerint. Ex quo factum est, vt, cum priuatorum opes exiguæ publicas expensas tolerare nequirent, passim Vrbes sine cultu, vepribus, & ruinis sepultæ relinquerentur. Quod Celinæ quidem accidisse compertum est; quæ post cladem à Cimbris acceptam deserta iacuit omninò. Mitiùs cum Atina
B actum. Hanc vicinos Aquileienses sui saltem commodi causa continenter fouisse, & cultoribus frequentare non desijsse minimè dubitamus. Tametsi, & ipsa à prima magnificentia exciderit plurimum, & vsq; ad C. Iulij Cæsaris aduentum, sine nomine ferè, in obscuro iacuerit, vt dictum est. In hunc modum Foro-Iuliensium rerum ludicrum variante fortuna, regio ad eiusdem Cæsaris Consulatum peruenit. Hic quadragesimo tertio post Cimbros anno cum Imperio Prouinciam tenuit. homo plusquam dici potest gloriæ, & honoris cupi-
C dus. Habuit legiones, suo ipsius testimonio, in hibernis apud Aquileiam; id est Atinæ, & locis circum adiectis. Et quia bello nihil tunc fuerat quod ageret, illud in pace quæsiuit, ne Consulatum suum obscurum posteritati transmitteret. Aquileia vsque ad id tempus Prouinciæ caput cuncta ad se trahebat. ibi iudicia posita, rerum venalium fora instituta, concilia facta. vt non sine reliquorum Oppidorum indignitate, addè etiam dispendio in vnam Aquileiam Prouinciales cuncti confluere cogerentur. scilicet illud regioni ad cæteras
D bellorum calamitates insuper accesserat. Hoc ne in futurum fieret prouidit Cæsar, nouo in mediterraneis foro instituto. vnde illa propemodum omnia peterent commoda habitatores, quæ ante fuerant Aquileiæ. Quo facto non tantùm Prouinciæ vtilitati consuluisse visus est, quàm proprio nomini prospexisse. Siquidem regio vniuersa ab eo Foro in posterum FORVM-IVLIVM dicta perennem tanti benefactoris gloriam continua facti recordatione exornare nunquam desinit. Fora eandem vim obtinere cum conciliabulis multi
E sunt, qui tradunt. quippe coniunctim hæc sæpè vocabula ab antiquis proferuntur. vtraque verò tùm ad nundinarum, tùm ad iuris dicundi rationem sine dubio pertinent, quæ in eius gratiam singulis propemodum Prouincijs, & regionibus Consules, Censores, atque etiam Prætores esse voluerunt: quò commodius populi commercia inter se iungere, controuersias agitare, causas dicere possent. Sunt in Italia passim Forum-Liuij, Sempronij, Appij, & horum plurium, qui

An. ab Vr. C. 692. Sig. 696. Glar. C. Iul. Cæs. com. de bell. G. lib. 1.

Atina Forum-Iulium facta.

Prouincia Fori Iulij à Foro C. Iul. Cæs. sic dicta.

qui ea condidere, quorum nomina adhuc retinent. Quare cum non publico Senatus, Populivè Romani decreto, ſed ad nutum particularium Magiſtratuum inſtituerentur, inferiorem ſimul prærogatiuam obtinuere ab Municipijs, & Colonijs, poſt quæ tertio ordine connumerantur Fora, quarto, vt aliquibus placet, conciliabula, vt aliquando ſcriptum legerimus ius Fori ad prædia etiam fuiſſe translatum. Sic Suetonius, Claudium Cæſarem ius Nundinarum in priuata prædia à Conſulibus refert petijſſe. & Plinius iunior aliquando ſcribit, Virum Prætorium à Senatu contendiſſe, vt ſibi inſtituere in agris ſuis nundinas permitteret. Sed tales, ſi quæ fuerunt, Nundinarum inſtitutiones, mera fuiſſe putauerim conciliabula; quibus nihil fortaſſis præter nundinas exercebant mortales. Et ſi quæ diſtinctio fuit inter Forum, & Conciliabulum, hæc ſola prorſus extitit, quòd Conciliabula nundinas tantùm, Fora & has, & iuris dicundi Magiſtratum habuere. Conſtat tamen, priſcis ætate conſeneſcentibus moribus, lege Iulia ſancitum, vt Fora huiuſmodi Coloniarum prærogatiuam haberent quare & ipſa deinceps Senatum ſuum inſtituere, Decuriones, Duumviros, Triumviros creare, reliquos Magiſtratus facere potuerunt. quos ad Romanæ Reip. formam Coloniæ multò pridem vſurpabant. Id anſam fortaſſis præbuit vulgo primùm, mox ſcriptoribus etiam, vt huiuſmodi Fora Coloniarum nomine aliquando vocarent. Ad quem modum irrepſit ſine dubio apud Ptolemæum (ſi Librarij à culpa vacant) nomen Coloniæ; vbi Forum-Iulium Romanorum Coloniam dicit. Porrò C. Iulius Cæſar ſui Conſulatus initio, quo tempore ad Aquileiam ſtatiua habuit, Forum ijs impulſus cauſis, quæ dictæ ſunt, in Prouincia inſtituit. Paulus Diaconus, qui primus huius rei mentionem facit, paucis facti memoriam complectitur. *Huius Venetiæ*, inquit ille, *Aquileia Ciuitas caput extitit. pro qua nunc Forum-Iulium (ita dictum, quod Iulius Cæſar negotiationis Forum ibi inſtituerit) habetur*. Qua dicendi formula liquidò apparet, Iulium Cæſarem nullum locum à fundamentis in Forum erexiſſe: ſed in loco iam facto Forum inſtituiſſe. Vnde, certè ante Cæſaris Conſulatum ſtetit id Oppidum. Et illud inſuper à Cæſare habuit, vt Forum deinceps eſſet reliquæ Prouinciæ: & nomen ab ipſo, veteri obliterato, ſeruaret. Cæterum quod fuerit primum Oppido nomen, vel ſanè ſua ætate quodnam eſſet Forum-Iulium, Paulus non explicauit; niſi pro Paulo dicendum ſit, rem ſua tempeſtate notiſſimam clariorem delineationem non deſideraſſe. Aptè quidem. ſed nos ea res notiſſima

C. Suet. Tranq. in vita Cl.
Pli. in epiſt. ad Valeriũ.
Paul. Diac. 2. de reb. Long. c. 10.

A B C D E

A ma in densas errorum, & ignorantiæ tenebras impegit; & non paruas inter plura Prouinciæ loca turbellas excitauit; dum certatim vnumquodque suæ originis principia ad C. Iulium Cæsarem nititur trahere. Sed & hæc quam malè, & ridiculè etiam fortassis, ex ijs, quæ modo dicebamus, quilibet colligit. Nam Cæsar re vera nullius Oppidi auctor extitit, sed Forum medio Oppido instituit tantùm. Quibus non obstantibus multi nostræ ætatis, & sanè docti viri

B ri fuere, qui ex varijs Pauli locis hanc rei veritatem introspexisse sibi persuadent. Nos, ne quid officio nostro deesse videamur, summam Auctorum breuiter subijciendam duximus, qui de hoc Foro-Iulio suopte ingenio aliquid posteritati tradidere; Quo rei iniquissima temporum iniuria maiori ex parte deperditæ in integrum restitutionem non prætermittamus. In primis Sigonius, Siluius Piccolomineus, & Blondus Forum-Iulium sub Cacani ruina, penitus sublatum existimauere. Adeò, vt nulla eius ad hanc diem vestigia su-

C peresse horum aliqui scriptis suis commendauerint. Quod dictum velimus, non quia huic sententiæ subscribamus, sed vt nihil, quod de hoc loco scriptum sit, intactum relinquamus. Nos autem Forum-Iulium, post eius euersionem, instauratum fuisse pro certo habemus. Docent hoc quamplurima facta in eodem loco sequuta successiuis temporibus post Cacani discessum, & à Paulo Diacono fusius descripta; quæ cum ita sint, videamus modò varias de eius situ scribentium opiniones. Sabellicus an Iulium Carnicum in Alpi- *Sabel. 2. de vet. Aq.*

D bus Forum-Iulium foret dubitauit. Bernardus Iustinianus Venetus, qui cum generis nobilitate historici laudem coniunxit non vulgarem, *Iust. Hist. lib. 7.* quam constantissimè credit Iulium illud Carnicum priscum Forum-Iulium fuisse. Quod quomodo deprehenderit ipse eleganter, vt omnia solet, his verbis expressit. *Oppidum illud Forum-Iulium Auari radicitus euertunt. Vt non solum instauratum sit nunquam. Sed vbi nam situm fuerit nullis certioribus vestigijs, aut monumentis constat. Nisi quod dum in ea Prouincia legationis munere perfuncti admiraremur interijsse no-*

E *bilis Oppidi vestigia; & scrutaremur incolas, & loca, repertus est in ingressu Alpium, aliquanto supra Tulmetium, vicus adhuc cum nobili Ecclesia, vbi pauimenta conspiciuntur, musiuo opere depicta, & lapides iuxta templum antiquis, & magnis incisi literis; Eius loci nomen cum quæreremus, & Zulium respondissent, facilè intellexi locum esse, quem quærebamus, & Zulium, corrupto nomine appellari.* Hæc Iustinianus, qui nominis similitudine deceptus, Iulium-Carnicum pro Foro-Iulio accepit, cum, re

vera

vera ipſa loca ſint omninò inter ſe diuerſa; Iulium enim Carnicum in montibus ſitum fuit, Iulium verò Forum in planitie poſitum eſt; vt inferius dicemus. Sabellicus autem, ante cunctos, Ciuidale olim Forum Iulium fuiſſe, quando apertè affirmare non potuit, aut non debuit, certè tamen digito, veluti commonſtraſse viſus eſt, in hæc verba. *Ciuidatum, quod Natiſo prærupto, & confragoſo alueo interſecat, Oppidum inter reliqua Patriæ vetuſtate inſigne. Libeat ſuſpicari Forum-Iulium id eſſe, quod Ptolomæus poſt Aquileiam, & Concordiam inter mediterraneas Carnorum Vrbes numerat. Niſi nunc quoque extarent antiquiſſimi Oppidi veſtigia in Montanis Carnis, quem locum proximi incolæ Iulium vocant. Quamquam Plinius Carnicum Iulium appellat, & nos Forum-Iulium illud in montibus ſitum, vt fieri poſſit Iulium diuerſum Oppidum fuiſſe à Foro-Iulio. Quod illud in Alpibus; hoc vero ad radices montium ſederit.* & alibi ſic. *Vulgus tenet, quod & Paulus Diaconus affirmat, Forum-Iulium fuiſſe, quod nunc peculiari nomine Ciuidatum appellant.* Hæc Sabellicus. Sed à quo loco Pauli id mutuum ſumpſerit, certè neſcio, cum nullibi in eiuſdem Pauli Hiſtoria hoc appareat. Poſt Sabellicum Ioannes Candidus, quadraginta fermè annos ab edita Sabellici Hiſtoria, cum Ciuidale Forum-Iulium dicere non potuiſset; Ipſum Caſtrum Iulium appellat ſic. *Iulium Caſtrum nunc Ciuitas Auſtriæ à Iulio Cæſare cognominata.* Hoc tamen Candidus, qui ob Ciuiles diſcordias, animo erat in Vtinenſes non ſatis æquo, in Ciuidalenſium gratiam eſt commentus. Ab his recentiores nonnulli; qui ad ſua ſenſa Sabellici, & Candidi verba trahentes, iam non cunctanter, vt illi Ciuidale Forum-Iulium dixere. Et præſertim Frater Leander hæc habet Italicè, quæ latinis verbis reddemus. *Superius inter montes inſpicitur Ciuidale Carnicum; Hæc eſt Ciuitas Forum-Iulium; primum à Theodorico Oſtrogotorum, mox à Cacano Pannoniæ Regibus diruta, vt habet Paulus, & Blondus nono Hiſtoriarum.* Sed quam iniquè Paulum, & Blondum teſtes adhibeat, qui vtrunque auctorem viderint continuò intelligent. De Paulo poſtea dicemus. De Blondo tantum abeſt, quod aſserat Ciuidale eſse Forum-Iulium, vt immo ipſum à Cacano funditus euerſum, nunquam reſtauratum fuiſse affirmauerit, ſicuti paulò ante retulimus. Vvolphangus Lazius noſtri æui Hiſtoricus, hæc ad vnguem de Foro-Iulio. *Supereſt hoc etiam nunc Municipium Forum-Iulium non minus atque olim cultum. Sed mutato nomine, quam videlicet Ciuitatem Auſtriæ vocant.* Hæ tamen iſtorum opiniones virorum, cum nullis fultæ appareant rationibus, nimirum fidem etiam omnem apud poſte-

Sabell. 1. de Aq. vetuſt.

F. Leander 18. Reg. Ita.

VVolph. Laz. 12. com. de Rep. R. 6. cap. 2.

A B C D E

A posteritatem perdidere. Quod facilè quis animaduerterit si seriem temporum consulat, & quibus hæc scripta sint ætatibus, & affectibus, seriò perscrutabitur. Sic liquidò intelliget cunctos hosce viros à scopo penitus aberrasse. Siquidem nullus eorum est, qui nisi sexcentos, & amplius annos post Paulum stylo manus admouerit, quare quidquid ad Paulum adiecere de suo fecisse certum est. Ac de Paulo quidem, quod nihil horum affirmauerit, supra dicebamus. Videant B igitur illi, qua fide huiusmodi commenta ad Historiæ veritatem traduxerint. Quod si alicui videbitur vero proximum esse, vt post tot annorum interualla, quæ nullum propemodum rerum Foro-Iuliensium scriptorem habuere, nunc noui isti homines veritatem veluti de Cælo delapsam vni fuerint assequuti; suo periculo hoc illi faciant.

Quod autem Vtinum verè priscum sit Forum-Iulium, rationes, quas mox subijciemus, id ponderis obtinent, vt earum nos grauissi- C mo impulsu moti, in hanc tutissimam sententiam manibus, pedibusq; descendamus. Huius Vrbis situs ante cuncta nos mouet, qui vnus inter montes, & mare medius patentia à Germanis non modo, sed à citerioribus, & vlterioribus Gallis itinera ad Aquileiam excipit; Vt non alium ob hanc causam locum in Prouincia inuenias magis ad negotiationem accommodatum; quem non debuit ille prætermittere, qui non Vrbem, sed Forum in aliqua iam condita Vrbe sisti voluit. Accedit Vtinensis tumulus mœnibus incumbens antiquus D Gallorum Oppidi splendor, & dignitas. Stat ibi Arcis Iuliæ recens memoria, sub qua frequens Vrbis regio radices montis complexa Forum-vetus adhuc appellatur. Vt verisimile sit à propinqua munitione Iulium-Forum fuisse olim dictum, atque inde Vrbi, & Prouinciæ nomen dedisse. Dum enim ad constituendum Forum istud hic commorabatur Cæsar, Arcis Atinæ à Cimbris deuastatæ casus mentem subijt. Quare, ad maiorem Fori securitatem, iterum muris, & propugnaculis munitam, secunda hac instauratione, conspi- E cuam fecit. Ex quo & Arx ipsa, pro vt fuit de Foro, à conditoris nomine dicta fuit. Hæc de ea Candidus breuiter. *Et Vtinæ, quam Plinius ait interijsse, Arx ab eodem Iulio Cæsare instaurata, Iulis appellata est: Vbi multa antiquitatum vestigia.* Quo loci illud obiter, vel Candidum apud Plinium loco Atinæ Vtinam legisse, vel ipsum Vtinam pro Atina interpretatum esse, quod magis verisimile; Vt omnes clarè intelligerent, ipsum in nouæ Atinæ extructione veteris Atinę splen-

Arx Atinæ Iulia dicta.

Io. Cand. Comm. Aq. lib. 1.

dorem perpetuò agnouiſſe, nec aliam Vtinam ab Atina feciſſe. A
Quod ad confirmationem eorum faciet, quæ à nobis de primordio Vrbis Vtinæ dicta ſunt. Addunt robur varia Longobardorum facta, quibus perpenſis, vt ſuo tempore onus erit, reſpectu ſitus, facillimè Forum-Iulium Vtinum eſſe comprehenditur. Quę omnia etiam in varijs manuſcriptis pertractantur, & præcipuè in impreſſa Apologia Ioannis Dominici Salomonij. Hæc quæ diximus, quamvis ſatis, ſuperq; ad firmandum ſufficiant, Forum-Iulium nuſquam niſi apud Vtinum quærendum eſſe; lubet tamen, ex abundanti nonnullos ex multis Auctores, eoſdemq; magni nominis in medium afferre, qui rem hanc ſcriptis ſuis apertè commendarunt. Inter iſtos eſt præſertim celebris antiquitatum illuſtrator Ioannes Pierius Valerianus Bellunenſis; qui in ſuo de Hierolyphicis libro, poſtquam plura de continentia exempla in medium adduxit, hæc de Pemmone habet. *Inuenies huiuſmodi exempla in Hiſtorijs etiam recentioribus, vt de Pemmone Bellunenſi; quem Vtinenſes, ob integritatem, iuſtitiam, ſummamq; prudentiam, Principem ſibi delegere.* Porrò hic eſt Pemmo, quem Fori Iulij Ducem, poſt Ferdulphum vocat Paulus: vt ſit neceſſarium dicere Pierium Vtinum idem cum Foro-Iulio feciſſe. Nec ab hac interpretatione Petri Bembi Cardinalis Hiſtoria differt. Hic locis omnibus, quibus Latinè Forum-Iulium ſcripſit, Italicè poſtea (nam vtraque lingua de Venetorum rebus commentaria exarauit) Vtinum ſemper reddidit, quod potiſſimum libro octauo, bis repetitum licet obſeruare. Nicolaus Zeno, Senator Venetus, qui Hiſtoriam de Barbarorum origine ſcripſit, quamquam ea ſine Auctoris nomine, noſtro æuo, circumferatur, loco Fori-Iulij, Vtinum dixit perpetuò. Sed locus eſt inſignis in perpetrato ab Romilda facinore, vbi Vtinum perditam fœminam Cacano Regi Pannoniæ memorat prodidiſſe. Verba, ne prolixior fiam, lubens prætermittam. Huius Romildæ factum narrant quoque Io: Baptiſta Pigna in Hiſtoria Eſtenſium Principum, & Petrus Meſſia Hiſpalenſis Eques, qui pariter, cum referant Romildam inſano amore captam, Vtinum eidem Regi tradidiſſe, dubio procul Vtinum, & Forum-Iulium idem fecere. Clariſſimè etiam hæc omnia comprobat antiquiſſima Opitergij Cronica, his verbis. *Tria emporia generalia in hac ora fieri conſtituit Iulius Cæſar; Primum Opitergij; Secundùm Vtini, quod meritò vocatur Forum-Iulij, in memoriam ipſius C. Iulij Cæſaris inſtitutoris, quod vſque in hæc tempora perſeuerat; vbi Patria initium ſumit; Tertium Aquileiæ celebratur.*

Ioan. Dom. Salom. Apo. Cap. Vtin.

Pierij Bell. Hierog. cap. de conti.

Paul. Diac. rer. Long. lib. 6. ca. 25.

Pet. Bemb. Hiſt. lib. 8.

Nicolaus Zeno lib. 6. Long.

Ioan. Bap. Pigna Hiſt. Eſt. Princ.

Petrus Meſſia cap. 15. 3. par.

Aſt,

A Ast, vt cum Rege Propheta loquar, *Veritas de terra orta est, & Iustitia de Cælo prospexit*. Etenim anno salutis millesimo quingentesimo decimo septimo, dum Vtini, Iacobo Cornelio Præside, noui celeberrimi Prætorij Palatij fundamenta iacerentur, ibidem iuxta Basilicam Diuæ Mariæ effossa fuit marmorea tabula, in qua literæ incisæ nostram sententiam de Foro-Iulio Vtini à Iul. Cæsare constituto, mirificè firmant. Hæ autem sunt marmoris notæ.

B C. IVL. CÆS. D. P. IMP. OL. CXVIIIC. A. P. VT. GEN. IVL.
FOR. S. INST.
VN. NO. PRO. SVMP.

Quas quidem notas eruditissimus Vir Camillus Camillus sic interpretatus est.

CAIVS. IVLIVS. CÆSAR. DICTATOR. PERPETVVS. IMPERATOR.
C OLYMPIADIS. CENTESIMÆ. OCTVAGESIMÆ. SECVNDÆ. ANNO. PRIMO. VTINI. GENTIS. IVLIÆ. FORVM. SECVNDO. INSTITVIT. VNDE. NOMEN. PROVINCIA. SVMPSIT.

Igitur Forum in hunc modum Vtini constituit Cæsar.

Dum autem huic rei operam impendit ipse, Heluetij, copijs Rhodanum traiectis, in Heduorum fines intrauerant. Erant hi socij P.R. & multis in Remp. grati animi editis documentis, summo studio ab D Romanis fouebantur. Quare cum ab ipsis auxilium postularent, Cæsar, ad quem Gallia vtraque pertinebat, occasionem amplexus, ad eos, quà breuiori poterat itinere, vt in tempore adesset, proficiscendum existimat. Cogitanti qua parte signa traduceret, prisca Gallorum via animo occurrit, per quam ipsi in Forum-Iulium olim peruenere. igitur legionibus ex hibernis deductis, in montanos Carnos peruenit. Vicatim, vt credere par est, ea tunc loca frequentabantur. nec insigni vllo munimento aditus septi regionem firmabant. Quare E non tantum contra hostiles impetus omnes, quam vt in Prouinciam reuertenti tutior occurreret recessus, in ipso montium accessu, paulò vltra locum, quo nunc confluenta Butis, & Tiliauenti aquas miscent, arcem amplissimam locat. hæc, statiuo præsidio recepto, & inquilinis ad eam commigrantibus, Oppidum deinceps factum est. Iulium Carnicum dixere. Iulium quidem in conditoris gratiam. Carnicum verò ad distinctionem Fori-Iulij, quod in planitie steterat.

Iulij Carnici extructio.

Quippè pars ea regionis, vbi Forum fuerat, ſine dubio Carni nomen amiſerat; & Venetia, ſiue Aquileia paſſim vocabatur, ab Aquileia ibi condita. veluti impoſterum Forum-Iulium dicta eſt à Foro Iulij Cæſaris. Huius Oppidi nobiles ſcriptores mentionem fecere. Ptolemæus in Geographia ſic. *Inter Italiam verò, & Noricum Iulium Carnicum* 34 ½. 45 ½. Et Antoninus Auguſtus in itinerario. *Ab Aquileia*, inquit, *Valdiſena* M. P. CCXV. *ſic*. *Ad Triceſimum* M. P. XXX. *Iulio Carnico* M. P. XXX. &c. quod ſpatium inter hæc loca adhuc noſtra ætate quis facilè circino poſſet dimetiri. Nunc Iulium Carnicum, commutata prima litera, Zulium dicunt incolæ, nulli dubio, vt Annio placet, lingua, & prolatione Thuſca. à quibus Carnos prognatos ſecundo volumine demonſtrauimus. Sic Alpes Iulias Zulias, & corruptè Zelias appellari idem auctor voluit. *Nam literam Z. in communi prolatione*, inquit ille, *proferebant (Hetruſci) vt Zaſius, Iaſius; Zulius, Iulius: vt in inſcriptionibus Hetruſcis inuenimus*. In eo loco plura ad huc antiquæ magnificentiæ viſuntur veſtigia. Superioribus verò annis Dominicus Ruzinus Prouinciæ Rector, qui ad præclaras animi dotes rerum antiquarum ſtudia ſummopere coniunxit, dum ea loca cenſoria auctoritate extra ordinem ſibi à Senatu commiſſa, perluſtraret, iuſſit rudera curioſius deduci, & arcis fundamenta perquiri. & continuò præter plumbeum aquæductum, & vermiculata pauimenta ab incolis olim reperta, marmora plura, ingentia, fornices, & ſepulchra integra apparuere, in quibus numiſmata ſub Chriſtianis Cæſaribus cuſa nonnulla, quæ nos vidimus. Inſcriptiones, quæ locum commendant, hæ ſunt;

Cl. Ptol. Geogr. lib. 3. cap. 4.

Annius in Com. C. ſem-per. de diuiſ. Ital.

A B C D E

I. SEX. ERBONIVS SEX. L. TERTIV...
C. RVTENIVS. C. L. SPVERVS.
GN. CORNELIVS. GN. L. RVFIO.
SEX. ERBONIVS. SEX. L. ADIVTO.
M. QVINTILIVS. M. L. SECVNDVS.
SEX. ERBONIVS. SEX. L. PRINCEPS.
Q. MARIVS. Q. L. MYRO.

II. SEX. ERBONIVS. SEX. L. FRON....
REGONTIVS. PRIMI. ET GENTIL. L. IVCVN
... POTITIVS. T. L. PHILEMON.

SEX.

A SEX. ERBONIVS. SEX. L. PHILOGEN.
GAVIVS. PHILEMONIS. L. HILARI . . .
. . . EGONTIVS. L. L. STEPHANVS.
. . . MVLVIVS DITIONIS LATINÆ SENECIO
GAVIVS. L. L. GRATVS.
. . . IARVS VETTI. T. SER.
B . . . AGISTRI ÆDEM HERCVLIS D. S. P.
SEX. ERBONIO SEX. L. DIPHILO.
. . . . QINCTILIO M. L. DONATO . . . .
MAG. VICI.
III. SS. SA. . . . .
PECVNIA REFECERE. ET
INAVRATA IN FASTIGIO V.
C ET SIGNA DVO DEDERVNT.
. . . NIO P. L. PRINCIPE.
. . . POTITIOR SEX. L. ARGENTILLO.
MAG. VICI.
IIII. ARGENTILLÆ
ET SVIS.
V. . . . . . S. Q. F. CATO
D . . . . . S. C. F. PRISCVS.
. . . VS. M. F. MARCELLV.
. . . VS. L. F. AQILO.
. . . VS .C. F. RVFVS.
. . . VCIVS Q. F. CASTEL. . . .
. . . . . T. F. NIGER.
. . . . . T. F. PRISCVS.

E Quibus & sequentem liceat adiungere, olim ex Iulio Carnico in ædes Brazzacas Vtinum deportatam.

VI. C. F. HVIR. T. F. I.
RETINACIA L. F. SE-
CVNDA VXOR.
RETINACIA L. F. GAIA
L. RETINACIVS L. F. CRISPVS.

Ex

Ex harum secunda, & tertia illud prӕterea, quӕ hucusq; dicta sunt, A
liceat colligere, locum inter Romanos vicos potius, quàm Oppida
priscis illis temporibus adnumeratum. qui postea operibus auctus,
sine dubio Oppidum dictus est. siue vicus ideo dicitur, quia angu-
stiori quàm Oppidum deceat mœnium ambitu terminabatur, maio-
rem amplitudinem non patiente natura loci. Siquidem inter mon-
tem, & flumen positus ad Passus vix sexcentos expandi potest.
Atque hӕc de Iulio Carnico sufficerent, nisi aliorum sententiӕ mo- B
ram necterent. quibus breuiter vt respondeamus necessarium est om-
ninò. Vvolphangus Lazius, qui sub prӕtextu Austriaci dominatus
res Foro-Iulienses Germanicis miscuit aliquando; inter cӕtera, quӕ
satis oscitanter profert, Iulium Carnicum id esse, quod nunc Vellach
dicitur, ausus est affirmare. nulla alia coniectura adductus, nisi vocis
cuiusdam Germanicӕ sono; qui quomodo ad rem faciat, nec ego
scio, nec ipse forsitan satis explicauit. illud certè patet, quod licet
Iulium hoc Carnicum à Ptolemӕo inter Noricum, & Italiam pona- C
tur, non tamen ad Noricum dixit pertinere. Et nomen ipsum satis
declarat in Carnis fuisse, in quibus nostrum est Zulium. Vellach ve-
rò extra Carnos, atque omnem Italiam Norico sine dubio adiudica-
tur. Nec minus insulsè Volaterranus. *Est, inquit, aliud Iulium Car-
nicum supra ad montana pertinens, cuius Colonos Iulienses Carnos appellant.
quod nunc putauerim Golitiam esse. cui Comes prӕsidet Duci Austriӕ subie-
ctus*. Cum Volaterrano facit Scoliastes quidam Ptolemӕi, qui Iulium
Carnicum Golitiam interpretatus est. Eius rei veritas ex nullo alio D
loco aptius peti potest, quàm ex Antonini Augusti verbis. Apud
hunc habemus ab Aquileia Iulium Carnicum tendentibus primò
Tricesimum occurrere. Porrò Iulium nostra tempestate secundum
hanc viam situm est. Goritia verò longè ad aliam oram posita quid
cum Tricesimo commune habeat non video. huic adde spatia Anto-
nini, nihil ad Goritiӕ, & Aquileiӕ interstitium facere, quӕ mille
P. XV. vix inter se distant. secus Iulium à Tricesimo ad MXXX. ferè,
aut paulò minus elongatur. Cӕsar, fundata arce, eaque viris, & E
machinis munita, ad extrema alpium copias duxit. Mons-Crucis
nunc dicitur, qui vno saxo horridus omnem intersepisse viam visus
est. vt non mediocris admiratio Romanorum mentes tenuerit, quo-
modo Galli pridem rupes illas inaccessas tentare, nedum superare
ausi fuerint. Quare cum nullibi ad transitum calles oculis deprehen-
deret Cӕsar, retrò verò signa mouere sine imprudentis, aut incon-
stan-

VVolph. Laz. 12. de Rep. Ro. sec. 6. cap. 1.

Raph. Volat. Geogr. lib 4. Venet. reg.

Anton. in itin.

A ſtantis animi nota non poterat, ad digna ſuæ virtutis conſilia conuerſus, iubet ſaxum ad iter complanari. Quod quomodo fuerit factum, nec imaginatione quidem comprehendere, ne dum verbis me exequi poſſe exiſtimauerim. ferro nempe, & igne ad Annibalis exemplum id totum perficitur. in quo quantum laboris, & patientiæ inſumpſerit, qui locum inſpexere facilè cognoſcent. ipſe verò id exiguam ſui hominis memoriam interpretatus, nullum penitus in Com-
B mentarijs à ſe editis de hac re verbum facit. Quemadmodum etiam reliqua in Prouincia præclarè ab eo geſta ſilentio præterijt, quæ vna immortalem gloriam, vel ambitioſioris notæ homini conciliare potuiſſent. Sed ad maiora intento facilè animo cecidere, tantùm in ſilice hæc inſculpenda curauit.

C. IVLIVS CÆSAR VIAM INVIAM.
SOLERTIA S. ET IMPENDIO ROTAB.
C REDD.

Notæ adhuc in monte apparent, ſed corruptæ adeo, vt vix interſtingui poſſint. Quam temporum iniuriam eodem modo ſtratum per ſaxa iter perpeſſum paucos admodum noſtro hoc æuo viatores excipit. Atque hæc ſunt loca præcipua in Prouincia C. Iulij Cæſaris monumentis illuſtrata; ſiue omnia eo ipſo anno, quo illam Conſul adminiſtrauit; ſiue ſequentibus, quibus quantum per belli Gallici tumultum licuit, regionem coluit, atque frequentauit. quod non obſcurè
D ex M. Tullij Vatiniana interrogatione elicitur, vt non immeritò ad viri memoriam æternandam, cui præclara tot accepta Prouinciales referunt beneficia, Prouinciam vniuerſam eſſe Forum-Iulium voluerint; & ſe Iulienſes in poſterum dicere non ſint veriti; deducto nomine à Foro per eundem Cæſarem (vt ſuperius diximus) Vtini conſtituto.

M. Tul. Cic. in Vatin. orat. 34.

Quarti Libri finis.

HEN-

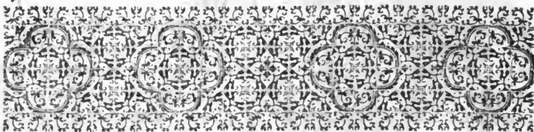

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Quintus.

Rbem vniuersum victor habebat Romanus. & nihil iam supererat, quod aut imperium detrectaret, aut potentiam conuelleret. Quare in tam vasto dominatu, grassante in dies libidine, & auaritia, breui factum est, vt mutuis in se telis conuersis, verum Ciues in sinu repererint hostem, qui foris nec per somnium quidem occurrebat. Partium A B

An. ab Vr. C. 706. Principes Gn. Pompeius, C. Iulius Cæsar. Hi ad Æmathiam signis collatis primi Reip. nomen sustulerunt: & multo insuper suorum sanguine fuso, egregias extinctæ inferias facere non dubitarunt. Ea pugna mortales continuò armorum strepitu attonitos tenuit vsque ad *An. ab Vr. C. 725.* confirmatum imperium Augusti; in quem tandem summa rerum omnium conuersa, pax denuò insperata de medio armorum turbine af- C *An. ab Vr. C. 752.* flictis gentium rebus illuxit. Hac quam longissimè illius æui homines *Christi nati Ann. 1.* vsi fabulosam antiqui sæculi felicitatem omnem supergressi sunt. siquidem ciuilibus latè, atque exteris conticentibus armis, DEVS, Natiuitas D. N. Iesu Christi. DEVS ille humani generis auctor, & creator; quò primi parentis lapsum ingenti in nos edito charitatis argumento rependeret aliquando,

atque

A atque emendaret; ad humanam naturam ſponte traductus, & homo factus occluſam beatitudinis viam tunc primum errantibus populis reſerauit. id totum Auguſto à Sibylla Cumana præmonſtratum ferunt. qui ideo aram in Capitolio cum hac inſcriptione dicauit. ARA PRIMOGENITI DEI. Quæ ſiue vera, ſiue falſa; certum eſt prodigia, quæ Chriſti ortum anteceſſere, omnem inferioris naturæ vim, & potentiam illuſiſſe. in his Soli circulus obductus. templum

B plum Romæ ſponte collapſum; quod incolume vſque ad Virginis partum vates promiſerant. Et præter hæc fons, quem oleo media Vrbe fluentem Romani ſunt admirati. Sub eo tranquillarum rerum ſtatu Auguſtus Aquileiam aggreſſus nouis ornamentis Oppidum illuſtrat. vt non iniuria, ſe eius conditorem, atque inſtauratorem appellari paſſus ſit. vt in inſcriptione, quam mox ſubijciemus. Nam, Ciuium exundante multitudine, quæ iam priſco murorum ambitu ſiſti non poterat, pomœrium quàm latiſſimè protulit; nouis mœnibus

P. Oroſius li. 6. c. 20.

Imperator Auguſtus Aquileiam aggreſſus.

C bus auxit; turribus, propugnaculis firmauit; Templa, Theatra addidit, portum muniuit, vias ſtrauit: vt nihil iam Vrbi ad ſummam deeſſe felicitatem quis iure exiſtimauerit. Auctum ab Auguſto circuitum XII. M. Paſ. complecti, ſunt, qui tradant. quidam etiam XVIII. in ea verò cenſa fuiſſe CXXX. M. Ciuium capita Candidus refert. Quæ omnia credibilia fecit Auguſti ſtudium in eam ſingulare. namque hic, ſiue Ciuium ingenio delectatus, ſiue loci ſitu in primis perſuaſus, plurimùm quoad vixit Aquileiæ ſe continuit. huius rei teſtis

Aquileia aucta.

Ioan. Cand. Com. Aq. 1.

Murus geminus.

D adhuc murus geminus, quem non ſine aliqua antiquitatis illius horrore integrum ferè totum conſpicimus, ad II. M. Paſ. decurrentem rectà in Orientem fertur: veluti ſi parallelas lineas duas immiſeris, quarum altera alteram vix tangat. in hunc modum murus hic duplex exſurgit: & tactu tantum, non materia, aut cæmento iungitur. in eo lapis olim inſignis. Nunc in ſacrarum Virginum Clauſtris Aquileiæ ſeruatur cum his literis: CÆSAR AVG. AQVILEIENSIVM RESTITVTOR ET CONDITOR. VIAM QVOQVE

E GEMINAM A PORTA VSQVE AD PONTEM PERTINGENS IVVENTVTIS NOVÆ ITALÆ SVÆ DELECTVS POSTERIORIS LONGI TEMPORIS LABE CORRVPTAM MVNIVIT, ATQVE RESTITVIT. Porrò ea fuit huius Principis in Aquileienſes charitas, & animi propenſio; vt primus Coloniam Ciuitati Romanæ donauerit. Quæ deinceps Vrbis rerum dominæ priuilegijs vſa in tantum pulchritudi-

Aquileia ſecunda Roma.

nis, & potentiæ peruenit, vt ſecundæ Romæ nomen non immeritò A ſibi vindicauerit. Apud hanc ille Herodem regem de filiorum contumacia conquerentem audiuit: ſiue potius ad mugitum immanis illius belluæ mitiſſimum viri ingenium exhorruit, & ingemuit. vt aliquando de illo apud familiares dixerit; feliciori fato apud Herodem ſues in lucem prodire, quàm filios naſci. Abſtinent ſiquidem ſe Iudæi à porcello: at Herodes in filios graſſatus, dum alium poſt alium obtruncat, impia tandem crudelis pater natorum propè omnium B funeribus lumina ſatiauit. Cæterum Liuia Auguſti coniux non tam Vrbis aſpectu, quàm bonis delectata, tantum Pucino vino tribuiſſe ferunt, vt aliud nullum in epulas admiſerit. hoc ad Timauum propè Aquileiam decoqui à principio dictum eſt. cuius vini ſiue ad palatum mulcendum, ſiue ad ſanitatem conciliandam ea ſemper extitit vis, atque præſtantia, vt facilè Falerna illa, ne dicam decantatum Deorum nectar, ab eo ſuperata quilibet ſanioris guſtus affirmare non dubitabit. Certè Liuia ad vinum Pucinum LXXXII. annos vitæ acceptos retulit; nec immeritò fortaſſis. Nam eorum omnium, quæ C intus corpus immutant, & commodum humanæ naturæ excoquunt alimentum, nulli dubium, quod vinum primas tenet. quod non qualitate tantùm apta ſanguinem reficit, ſed fluxili ſui ſubſtantia quà quà verſum penetrans reliquo alimento eſt vehiculum, ſimul & temperamentum. quare ſi conuenienti ad ſingula corpora proportione ſumatur, innumerabilia vtique vitæ commoda ſecum affert. in quibus ſenſuum promptitudo, ingenij acumen, ætatis longitudo non ſine D omnium commendatione præcipua numerantur. Talia vinum præſtat. Quæ Pucino diuinitus veluti, & planè excellentiori quodammodo inſita quis mirabitur, ſi eius vtendi facultatem nactus parcius aliquid de illo quotidie hauſerit? ſed hæc fortaſſis externa; & aliunde petita Aquileienſis Ciuitatis ornamenta, & monumenta. Quod verè illius per hæc tempora gloriam auxit, & nomen illuſtrauit, Gn. Corn. Galli Poetæ virtus, & ingenium fuit. Hic Aquileiæ natus, & per bonas artes ad clariorem famam prouectus Auguſtum familiariſ- E ſimum habuit, à quo inter cætera beneuolentiæ pignora Ægypti Præfecturam obtinuit. Latinis poetis, qui tunc viuebant omnibus, ſed Virgilio in primis cariſſimus. hic illum amore Licoridis impatientem Ecloga nobili proſequitur, & partem quarti libri Georgicorum ad illius famæ commendationem inſumpſit, quod totum ad Ariſtæi fabulam mox traduxiſſe dicunt, iubente Auguſto; in cuius indignationem

Liuia Auguſti coniux vino Pucino delectata.

Gn. Corn. Gallus Poeta Aquil.

nem

A nem Gallus incidit tandem suspicione coniurationis; sed Dion grauissimus Romanorum rerum scriptor aduersam omnem Galli fortunam in Valerij Largi, qui socius eius, & conuictor fuerat, pessimum ingenium reijcit. hic primus Augusto Gallum accusauit, quod in illum vana plura blaterasset, quodvè insolenter nimis in Præfectura se gereret: & statuas sibi per vniuersam propemodùm Ægyptum poneret. Quæ multi gratiam Largi quærentes confirmare non dubitarunt, va- *Cass. Dio. histor. lib. 53.*

B rijs insuper de Gallo delatis criminibus: vt ab Senatu illi exilium fuerit decretum, cuius rei dolorem non ferens Gallus, morte voluntaria damnationem præuenit. Hæc totius facti tragœdia apud Dionem. quam aureis hic terminat verbis in hunc modum. *Documento fuit is Galli casus quàm parum sincerè plerique alios beneuolentia prosequantur: quando eos se Gallo, quem adulati hactenus fuerant, præbuere, vt eum ad inferendas sibi manus adegerint: & ad Largum, quoniam eum iam crescere videbant, studia sua conuertere, procul dubio si quid similis rei euenisset, eadem*

C *in ipsum staturi.* illud addens prętereà. *Certè Proculeius ita de Largo sensit, vt obuiam eo fortè facto, nares suas, osque manu compresserit, ijs, qui secum erant significans, ne respirare quidem, Largo præsente, quemquam posse.* quæ adijcienda putauimus, vt in Gallo fatum potius, quam mentem posteritas accuset. sed illi Augustum illacrymasse Tranquillus refert; & vicem suam doluisse; quòd amicis non liceret, quatenus vellet irasci. Huius viri pauca, vel nulla ad nos peruenere (si modò sunt Galli aliquæ earum elegiæ, quæ eius nomine circumferuntur.) *Suet. Tranq. in vita Augusti.*

D quæ sanè elegantiori stylo, & cultu verborum explicata auctoris ingenium commendant. Euphorionem in latinum transtulit, de quo Virgilius.

Ibo, & chalcidico quæ sunt mihi condita versu, *P. Virg. M. Ec. vlt.*
Carmina pastoris Siculi modulabor auena.

Et libris quatuor amores suos in Citherida, quam Licorim vocat, nobilitauit. hinc illud vulgatum

Gallus & Hesperijs, & Gallus notus Eois;
E *Et sua cum Gallo nota Licoris erit.*

Inter hæc à Christo Saluatore nostro, vanissimo Idolorum cultu, atque omni curiosa in dęmones superstitione antiquata; noua hæc, & salutaris in orbem introducta est religio: per quam ad ipsum æternorum bonorum fontem inhiare, atque adeo Cælum spirare (quæ summa fuit legislatoris pietas) vilis quilibet de plebe audet homuncio. Igitur continuò per Romanas Prouincias non tantùm, sed ignotissi- *Ann. Christi 34.*

mis penitus terrarum partibus lex Christi indicitur, & ſummo bonorum omnium conſenſu ſancitur; Apoſtolis ad reliqua Orbis conuerſis. Roma Petro eorum Principi ceſſit. ſic Diuino confirmante Spiritu, vt ibi cæleſtis imperij caput exereret religio, vbi mundi gubernandi ſummam fortuna ſtitiſſet. Porrò iactis Romanæ Eccleſiæ fundamentis, prima curarum Petrum excepere de Aquileia ad Chriſtum concilianda. Nempe harum duarum Vrbium, quæ in Italia maximè pollebant exemplo, cæteras facilè manus daturas. Marcum is habuit *ſui familiarem*, quo interprete vtebatur apud Romanos. Hunc initio ſui Pontificatus Aquileiam ablegat: eiuſque Ciuitatis Epiſcopum primum, an potius Patriarcham deſignat. Sed locus, & nomen Patriarchæ me admonent, vt altius aliquid de hac dignitate repetam; vel ob eam ſaltem cauſam, quia ſummi noſtra ætate viri eam in Aquileienſi Antiſtite impugnare non ſunt veriti. atque cò contemptus, ſiue arguendi ſtudium proceſſit, vt tantæ Eccleſiæ nomen, non vt præcarium modó, ſed vt ſchiſmaticum etiam ſugillauerint. Quam iniuriam vt ab ea Sede repellam, non charitas Patriæ tantùm, quàm rei veritas vel nolentem impellit. Igitur neminem fugiat, dignitatum nomina coaleſcentis Eccleſiæ initijs partim fortuitò oblata, partim reliquis religionibus fuiſſe communia. Hinc Græcis Presbyteri, & Diaconi; ſic dicti, illi ab ætate, quia ſeniores; hi ab officio, quia miniſtri. Pontificum verò, & Sacerdotum latina ſunt nomina. & in ſacris faciundis apud priſcos Romanos frequentata. Nempè Sacerdos is fuit, qui ſacrificijs præfuerat; Pontifex, cui præter ſacrorum curam, reficiundi pontis in Tiberi officium ſuberat. Hi cæteros ſacrificulos eminentiori prærogatiua anteceſſere. quorum ſupremus Pontifex ſummus dictus. id nominis noſtri ad ſummam Chriſtiani cętus auctoritatem poſtea tranſtulere. idem venit dicendum de Epiſcoporum, Archiepiſcoporum, & Patriarcharum nominibus. quibus vel multò pridem antiqui vſi ſunt. vel Chriſtiani parum diuerſa ab eis ſignificatione rebus ſuis accommodauere. Quod cum à principio confusè adeo, & ſine vllo delectu factum fuerit; ætas inſequens, & rerum experimenta deinceps certas ſingulis interpretationes inuenere. Quare cum Epiſcopi paſſim infimi, & ſummi Antiſtites dicerentur, vſus inualuit, vt ij tantùm eſſent Epiſcopi, qui cum vnicæ præſint Ciuitati, aut Diœceſi, Archiepiſcopos ſuperiores habent. Contra Archiepiſcopi, qui Epiſcopis pluribus imperant. Idem in nomine Patriarcharum euenit. Quod cum plu-

Ann. Chriſti 45.

S. Marcus primus Patriar. Aquil.

Cur ſit vocatus Patriarcha.

A plures olim Archiepiſcopi vſurparent; nunc eos deſignat Archiepiſcopos dumtaxat, qui plures nutu Archiepiſcopos moderantur. & ſunt quatuor Conſtantinopolitanus, Hieroſolymitanus, Antiochenus, & Alexandrinus. Hanc ſanè nominum expreſſionem nonniſi poſterioribus Eccleſiæ temporibus factam eo potiſſimum conſtat; quod ſub primo illo Græcorum Patrum ſæculo inſignium quoſque Præſules Vrbium, quæ Prouinciarum veluti capita fuere, Patriarchas B nominatos ſcimus. Quod apud priſcos Eccleſiæ Commentarios licet videre; in quibus non Orientalium tantùm, ſed Occidentalium etiam Patriarcharum facta eſt mentio. adeò vt Summus ipſe Pontifex Romanus, Patriarcha quoque dicatur, & præter hunc ſublimiores aliqui. inter quos nunquam poſtremi Aquileienſes Antiſtites: vt veriſimile ſit, ſub ipſa illius Eccleſiæ primordia Patriarchas etiam fuiſſe dictos. De huius nominis vſu apud Orientales, quo Archiepiſcopos Patriarchas vocabant, teſtem habemus Iuſtinianum, qui ſic ali- *Iuſtin. Imp.* C quando. *Iubemus beatiſſimos Archiepiſcopos, & Patriarchas, hoc eſt ſenioris Romæ, & Conſtantinopoleos, Alexandriæ, & Theophilos, ideſt Antiochiæ, & Hieroſolymarum*. & alibi. *Iuſtinianus Aug. Anthemio Sanctiſſimo, & Beatiſſimo Archiepiſcopo Conſtantinopolitano, & vniuerſali Patriarchæ*. *Nouell. ij. & 123.* *Nouell. 16.* Sed quod idem apud Occidentales loquendi modus inualuerit, Epiſtola Theodorici regis ſatis demonſtrat, ad Ioannem Papam. vbi hæc. *Caſſiod. Var. lib. 9. epiſt. 15.* *Vos autem qui Patriarcharum honore reliquis præſidetis Eccleſijs; quoniam conſtitutio noſtra ab illicita promiſſione liberauit, reſtat, vt bona imitantes* D *exempla ſine aliquo Eccleſiarum diſpendio dignos Maieſtate Pontifices offeratis*. Quo loci nulli dubium, quod Patriarcharum nomine Archiepiſcopos compellat. Nec Cæſ. Baronius S.R.E.C. qui hanc ipſam *Baron. T. 7.* epiſtolam annalibus ſuis inſeruit, ab eo ſenſu abhorret. illud tantùm *An. 533.* ad loci explicationem adijciendum putauit, vt lectorem admoneret, Italos Patriarchas non à communi fidelium vſu, ſed à Gothis primùm ſic appellatos. cui ſententiæ non modo ea, quæ hucuſque dicta ſunt apertè refragantur, ſed vox ipſa acriori telo inſiſtit. quæ cum E Græca ſit, commodius ſanè, & aptius à Latinis, quibus cum Græca literaturæ maxima interceſſit ſemper familiaritas, quam à Barbaris hominibus aut potuit, aut debuit primùm vſurpari. atque huiuſmodi fuere Gothi, vt prorſus ab omni veritate alienum ſit, eos ante Romanos huiuſmodi in Italiam nomen inuexiſſe. Et, ne quis credat, nos noſtro ingenio vſos hæc in medium afferre, conſulat Ioannem Azorium celeberrimum noſtri æui Theologum; apud quem hæc habentur.

Ioan. Azor. inſtit. mor. P. 2. lib. 3. cap. 33.

tur. *Et in Oriente nonnulli Epiſcopi, præter Conſtantinopolitanum, & Antiochenum Patriarchæ nomen retinuerunt. quia talis eſt apud eos conſuetudo, vt Archiepiſcopos nominent Patriarchas. Hinc etiam factum eſt, vt in Occidente Archiepiſcopus Aquileienſis habuerit nomen Patriarchæ. Quia Epiſcopi, & Presbyteri Dalmatiæ, & Iſtriæ more Orientalium eum ſic nominabant. cui parebant tanquam earum Prouinciarum Archiepiſcopo. Et hoc maximè conuenit cum ipſa nominum etymologia. Nam Patriarcha Græcè dicitur Patrum Princeps. hoc eſt Epiſcoporum primus. Et Archiepiſcopus dictus eſt Epiſcoporum Princeps.* Hæc Azorius, & verè quidem: quamquam variatis ætate nominibus, quatuor illi, Patriarchæ nomine ſibi vendicato, nunc Archiepiſcopi vocari deſierunt. Nec Archiepiſcopus aliquis hodie in Occidente Patriarcha dicitur, præter vnum Aquileienſem Antiſtitem, qui, ſiue illud ex B. Marci inſtitutione hauſerit, ſiue ex Sedis ſuæ, & Ciuitatis ſplendore mox fuerit conſequutus, Patriarcha perpetuò dictus eſt, & à ſummis etiam Pontificibus ſic appellatus. Quæ cum ita ſe habeant, & meridiana luce clariora, vel diligentius perſcrutanti interſulgeant, non poſſum non valdè Cæſaris Baronij Cardinalis ſenſum admirari, viri ſanè omnium in Eccleſiaſtica hiſtoria eruditiſſimi: tantum verò de Romana Eccleſia benemeriti, quantum nemo alius fortaſſis ante ipſum; ſed in Aquileienſem, neſcio, quo malo noſtro fato, aut parum æqui, aut indiligentis certè; qui ad eam, quam Patriarchali nomini in Italia notam hucvſque inuſſit; noua inſuper, eaque impuriori Aquileienſem aſperſerit dignitatem. Nam circa tempora Paulini primi in nomen Patriarchæ fortè incidens, illud ſchiſmaticum eſſe, & à ſchiſmaticis contra Romanum Pontificem excogitatum definire non eſt veritus: nulla alia ratione adductus, niſi quia, inquit ille, ante Paulinum Patriarcham, ſchiſmaticum, nunquam fuit auditum hoc nomen in Italia. Quod quomodo viro doctiſſimo irrepſerit prorſus neſcio. pro multis, quæ aduerſus hanc opinionem poſſent vndique conquiri, ſatis ſit dicere, hæc Baronium ſui met oblitum protuliſſe, qui multò pridem Theodorici epiſtolam illam in medium dedit, quæ Patriarchas Italiæ alloquitur. Ergo ante Paulinum nomen Patriarchæ auditum in Italia. Quod libentius mihi adijciendum putaui, quò Baronius non dubitanter, aut perplexè, ſed clariſſimis verbis illud non affirmare tantùm, ſed veluti de pleniore aliquo auctoritatis fonte ſanciri non dubitauit; nullo ad hoc vel ignobilioris ſcriptoris adhibito teſtimonio, vel alicuius momenti coniectura ad trutinam reuocata. Sed cuncta non ſecus,

Cæſ. Baron. Tom. 7. anno 570.

Tom. 7. An. 533.

cus,

A cus, ac se ipse his temporibus affuisset ingenio suo comprehensus, vt etiam hoc tanquam dictorum corollarium de suo quam humanissimè addiderit. *Habes igitur hæc de Aquileiensis Ecclesiæ Patriarchatus origine, ex schismate deriuata. Quod quidem nomen eidem retinere bono pacis permissum videtur; quo ad præsens vtitur Sedis Apostolicæ indulgentia.* Itanè, indulgentia? Ecquæ optime senex isthæc permissio per tuam fidem? quæ indulgentia? an Patriarchatus nomen aliquando in controuer-
B siam positum? vel contra omnem consuetudinem Ecclesiæ, aut dicendi modum retentum, aut vsurpatum fortassis? nihil omninò. nusquam aut de nomine, aut de dignitate disputatio. Aquileiensis Præsul quod pridem habuit adhuc obtinet. de nouo nihil dignitati additum, vel tributum. in hunc modum apud plerasque Ciuitates Canonici dicebantur Cardinales. nunc Compostellæ Canonici priscum nomen retinent. an ideò incusandi, aut in suspicionem schismatis reuocandi? vel indulgentia Apostolicæ Sedis hoc illis permissum *Carol. Sig. de Reg. Ital.*
C nomen dicemus? scilicet non nominum, sed rerum notio sub quæstionem cadit. Sint quantumvis Cardinales Compostellenses: Cardinalitijs vtantur ornamentis Rhauennates, & Mediolanenses; dum aut Pontifici Romano assidere, aut Concistorio sententiam dicere, siue (quod maximum fuit eius ordinis additamentum) ad Pontificatum Romanum aspirare non possint. in hunc modum sint Patriarchæ Aquileienses Antistites, dum ipsi limites Archiepiscopo permissos non egrediantur. sint & Veneti, modo ex Patriarchali Aquileiensi
D dignitate nihil imminuant. Nomina ad rerum formas nil faciunt. sed formæ per nomina commodius explicantur. scilicet voces ad nutum inmutari, variari contingit. res suo robore nunquam destituuntur. Vt meritò Socrates aliquando irriserit sacra illa mysteria ex verbis petita, aut obseruata; & nostri, qui tantum ponderis in syllabis, & literis ponunt, vanissimo labore se ipsos, & res perdunt pulcherrimè. Sed iam ad rem nostram. Restituto Patriarchali nomine ad pristinum decus, restat, vt reliqua eius Ecclesiæ accuratiùs videamus.
E quævè ab ipso Baronio in dubium apparent reuocata. Ac primùm an Beatus Marcus id muneris obiuerit in Aquileiam missus. mox de tempore, quo ad eam accessit. atque de Euangelio ibi conscripto. Ac quod B. Marci opera Aquileiensis Ecclesia sua habuerit fundamenta, præter plures egregij nominis scriptores; habent in primis sacra acta, quæ diebus B. Hermagoræ martyrio solemnibus Sacerdotum Chorus singulis annis repetit. Hæc per tot ætatum spacia ab

ædi-

æditius ſanctiſſimè cuſtodita, ab omni dubitationis ſuſpicione quam longiſſimè abſunt. In his inſpicies Marcum Euangeliſtam ab Apoſtolo Petro primum Aquileiæ Epiſcopum conſtitutum; ibique plures annos degiſſe. Vt iam manifeſtè appareat Euſebium Cæſarienſem, & cum Euſebio Baronium non ſatis temporum momenta captaſſe, qui credunt Marcum primo Petri anno (is fuit quadrageſimus quintus à Natiuitate Chriſti) Alexandriam profectum. cuius rei cauſam, vel coniecturam hanc videntur habuiſſe, quòd Philo Alexandrinus eo ipſo anno Romæ Hebræorum legatione perfunctus in patriam conceſſit. eo cum Petrus amiciſſimè vteretur, vero proximum facit Baronius, vt Marcum ſecum adduxerit. Sed videant iſti ſummi viri, an tanti Philonis fuerit amicitia, quæ tunc Marcum ab innumeris curis euulſum in alienum veluti orbem potuerit deportare. Petro ille latera cingebat continuè interpretem agens. quod munus, ſi quòd aliud, nouo homini in ampliſſima Vrbe neceſſarium fuit ſanè vt nulla ratione adductus dixerim Petrum ſui Pontificatus initio eo commodo carere voluiſſe. Ad hæc adde, Marcum in Romanorum gratiam Euangelium ſcripſiſſe antequam Alexandriam adiret. quod opus non exigui temporis, aut laboris fuiſſe nullus eſt, qui non videat. dum ſingula percunctatur, excipit, ſtylo explicat, iterum ad examen reuocat, iudicio Petri ſubijcit, menſes, & anni fortaſſis circumuoluuntur. ſed quid? Prima ante Alexandriam vel ipſius Baronij conſenſu erecta eſt Eccleſia Aquileienſis. B.Hermagoras poſt Marcum ibi Epiſcopi munere initiatus; quæ non tumultuariè, aut momento temporis fieri potuerunt, quin potius multa Hermagoræ conſecrationem præceſſiſſe veriſimile eſt. verbi Dei annunciationem, diſquiſitionem, confirmationem, credentium numerum, qui ſine moderatore, aut duce aliquo non debuit relinqui. Quare miſſo facto nunc Philone in Alexandriam ſine Marco; hunc Aquileiæ egregium Chriſto Domino opus inchoaſſe dicamus, vel ſub fine præſentis anni, quo Petrus primùm Romæ ſedit, vel initio ſequentis, in quem Baronius quoque eius Eccleſiæ initia viſus eſt reieciſſe his verbis. *Habuit à Petro inſtitutos Epiſcopos Siciliæ Pancratium, Martinum, Berillum, & Philippum. Capua Priſcum, Neapolis Aſprem, aliter Aſprenatum. Terracina Epaphroditum. Æquicoli populi Marcum, alium tamen ab Euangeliſta. Ptolemæum Nepe, Romulum Feſulæ. Paulinum Lucæ. Rhauenna Apollinarem. Verona Euprepium. Patauium Proſdocimum. Ticinum Sirum. Aquileia poſt Marcum Euangeliſtam Hermagoram.* Igitur Marcus ad annum

In feſto SS. mart. Herm. & Fort. lect. 1.

Euſeb. Cæſ. in Cronic. Baron. ann. 1. ann. 45. art. 15.

Bar. loc. cit. an. 45. n. 32.

Bar. loc. cit. an. 45. n. 19.

Bar. loc. cit. ann. 46. n. 2.

Bar. loc. cit. ann. 46. n. 2.

A B C D E

A num ab ortu Christi XLVI. prima Christianæ doctrinæ semina dedit Aquileiensibus. Rei benè gerendæ occasionem ab Ataulpho accepisse visus est. hunc summo loco natum, & diuitijs pollentem morbus inuaserat contumacissimus: elephantiasin Græci dicunt; quo cutis intemperies vniuersa inuertitur, & color immutatur. in eum cum fortè incidisset Euangelista portam Ciuitatis tunc primum ingressus, extemplò iuuenis cõditionem miseratus comiter manu apprehensum B vltrò alloquitur. & se medicum eius morbi professus sanitatem pollicetur: modo dictis fidem præstet. ille tam inexpectato nuntio delectatus intra paternas ædes hominem adducit, vbi per otium Christianis sacris imbutus baptismi fonte abluitur, quo mentis simul, & corporis sordes dicto citius euanuere. Pater Vlphius ad hæc præsens Christo dat manus continuò, & miraculum per vicinia vulgatum hospitem multitudini commendauit. Mox si qui fuerant corpore malè affecti ad eum perducuntur; & sub nomine Christi sanantur. inde C de Christo percunctatio, studium, fauor. vt iam incæpti muneris Marcum non pœniteret. Nec contentus quotidiano sermone, quo incolas ad Christi fidem perpetuò sollicitabat, scripta etiam oratione retinendos existimat. fuit hoc Euangelium, quod anno superiori Romæ conscripserat Latinis verbis profectò, vt à latinis hominibus intelligeretur. Sed cum Aquileiæ tunc esset, Vrbe Italicarum vltima, in quam quotidiè orientalium populorum appulsus fiebat incredibilis, opus vniuersum ad Græcam linguam traducendum existi- D mauit: quò duplici hac vulgata editione, non Aquileiensibus tantùm, sed etiam cæteris nationibus suæ industriæ fructum communicaret. Non longè ab Aquileia mari alluitur litus. id in altum excurrens scopulo in vndas desinit. in eo scopulo ædicula piè magis, quàm magnificè colitur. ibi Beatum Marcum alterum hunc in Euangelio laborem insumpsisse constans est antiquorum traditio. Prototypus auctoris manu exaratus ab Aquileiensibus Patriarchis quàm longissimè custoditus est, donec petentibus Venetis, in quorum ditionem E Forum-Iulium tunc primùm concesserat, eorum Legatis traditur. factum non sine diuini numinis testimonio narratur. Nam cum Canonici Aquileienses non æquis animis Venetorum postulata excepissent, & proinde omnes circa sacram aram, vbi codicem imposuerant, tristes mussarent, quid facerent, non facerentvè incerti: horum studio Dardanus quidam offensus (impurioris notæ hominem fuisse exitus demonstrat) audaces exporrigit manus; & temerario nisu librum

Ann. Christi 46. Claud. Imp. 4. Ioan. String. lib. 1. vita S. Marci c. 5. Pet. Æquil. Episc. in catalog. lib. 4. cap. 86.

arreptum Venetis tradit. ſed contemptæ religionis pœnas Diuina non diſtulit vindicta, nam ſubitò manus prophanæ exaruere; breuiq; in furorem adactus, dum ſe totum dentibus diſcerpit, miſerandum in modum vita functus eſt. Veneti præclarum in patriam munus deferentes inter precioſa Vrbis ornamenta condidere. Porrò quòd ſecunda hæc editio Euangelij Græca fuerit non Latina præter cætera perſuadet, quòd ad Latinas dicendi formas plurimum ea lectio accedit: vt veriſimile ſit auctorem magis de ſenſu, quem pridem Latinè expreſſerat, laboraſſe, quàm ſtylo indulſiſſe. Dum his operam impendit Marcus, nec ceſſat interim verbo, & exemplo ad Chriſtianæ vitæ èxcellentiam populos allicere, atque etiam impellere; breui Diſcipulorum numero auctus non cõtemnendam Chriſto multitudinem adiunxit. Tunc Dæmonum ſacris Aquileienſes intenti, præcipuum Numen Apollinem habuere. quem Felenum, & Belenum dixere. Hic ab Herodiano Beles. De Feleno hæc habentur apud Giraldum. *Eodem modo Latini Faunum coluere: Sabini Sancum, vel Sangum. Romani Quirinum, qui eſt Romulus. Murica fuit Dea Minturnenſium, Felenus Aquileienſium.* Sed clarius Iulius Capitolinus, in hæc verba. *Quum fruſtra obſideret Aquileiam Maximinus Legatos in eandem Vrbem miſit, quibus populus pene conſenſit; niſi Menophilus cum Collega reſtitiſſet, & Deum Belenum per Haruſpices ſpopondiſſet, Maximinum eſſe vincendum. vnde etiam Maximini Milites iactaſſe dicuntur, Apollinem contra ſe pugnaſſe.* Huius Dæmonis multa ſuperſunt monumenta, quæ curioſius his annectere operæpretium duxi. ſunt autem huiuſmodi.

Felenus, & Belenus Aquileienſium Numina.

Herod. Hiſt. lib. 8.

Lel. Greg. Gi. in lib. de Dys Gent. ſint. 1.

Iul. Capitol. in Maxim.

I. BELEN. AVG. IN MEMOR. IVLIOR. ET
MARCELLÆ. ET IN HONOREM IVLIARVM
CHARITES. ET MARCELLÆ FILIARVM
ET LICIN. MACRON. IVNIOR NEPOTIS
C. IVL. AGATHOPVS IIIIII VIR AQVIL.
L. D. D. D.

II. BELENO MANSVETIVS VERVS LAV.
LAV. T. VIBIANA IANTVLIA V. S.

III. FONTI BELENO.
C. AQVILEIENSIS. DIADVMENVS.
B. V. S.

M. HO-

A M. HOSTILIVS.
AVCTVS.
IIIIIIB. S. D. VIR.

IV. BELINO SEX. CÆSERINVS FAVSTVS
IIIIII VIR. V. S. L. M.

V. BELENO AVG. SACR. L. CORNELIVS L. FIL.
B VELL. SECVNDINVS AQVIL. EVOC. AVG.
N. QVOD IN VRBE DONVM VOVIT AQVIL.
PERLATVM LIBENS POSVIT. L. D. D. D.

VI. BELINO AVG. SACR. VOTO SVSCEPTO
PROA. AQVILIO GE. POMP. VALENTE.
IIII V. I. DESIGN. PHEBVS LIB. V. S. L. M.

C VII. T. MARIVS APTVS VERCELLEN. ET
ASIATICVS MAN. BELENO.
V. S. L. A.
P. C.

VIII. APOLLINI BELENO C. AQVILEIEN.
FELIX. . . . .

D Locus, vbi olim Feleni templum ſteterat, nunc Sancti Felicis Martyris nomine in titulum Præpoſituræ clarus conſpicitur. eius ædis Præpoſitus ad communem totius Prouinciæ conuentum admiſſus calculi prærogatiuam habet. incolæ non Felicem, ſed Felum dicunt; non obſcura ſcilicet ad priſcum vocabulum alluſione. De Belino certior memoria: quippe eius nominis nobilis adhuc ſupereſt Aquileiæ Abbatia, & hæc, vt ſuperior Præpoſitura, ſuffragij iure vtitur, cuius Diuus tutelaris Martinus eſt: ſed Belinus paſſim vocatur; haud alia, E vti reor, cauſa, quàm Idoli recordatione, quæ tot annorum ſæculis elapſis, nullo veræ religionis cultu aboleri, aut extingui potuit. vt nunc Belinenſe Templum prætercam. hoc ad Fulignam parum vltra Liquentiam: vbi ara nobili commendata miraculo; quod in rabidis canum morſibus quotidie deprehendi multorum teſtimonio confirmatum eſt. Porrò cum Aquileienſes Belinum hunc, ſiue Felenum magnificis tanquam Deum colere ſacrificijs non deſinerent, & in

Feleni Templum.

Abbatia Belinæ.

eam ſuperſtitionem propenſi nimis, & addicti externa ſacra omnia exhorreſcerent; quicunque eius Dei cęremonijs initiati fuerant non paruo Euangeliſtæ impedimento eſſe cæperunt, quò latius is Chriſti doctrinam ſereret. Hinc illud Beati Siri, fama magis, quàm auctoritate vulgatum, qui aliquando Ticinum ingreſſus celebrem eius Vrbis gloriam ob Chriſti fidem ſuſceptam, contra Aquileiæ eiuſdem fidei iugum detrectantis perpetuam prædixit vaſtitatem. Ex quo apparet non plenam omninò, aut vberem ex opinione meſſem D. Marci labores aſſequutos, quamquam innumeros propè crediddiſſe, & ſacri Baptiſmi fonte expiatos Chriſtianam pietatem cognouiſſe nullus eſt, qui neget. Incertum, an ob hanc cauſam offenſus Marcus, ſiue potius vt Petrum inuiſeret, poſt aliquod temporis de profectione cogitat; quam non eſt aggreſſus, niſi, facta prius de ſucceſſore ad Diuina myſteria pertractanda deliberatione, & electione. Fuit Hermagoras Ciuis Aquileienſis, præclaris ortus parentibus; ſed Chriſtianarum virtutum ſplendore longè admirabilis. Hic communi Chriſtiani populi conſenſu in paſtorem depoſcitur. quod futurum promittens Euangeliſta illum ſibi præcipuum itineris comitem deligit. Huic Fortunatus Diaconus,& nouelli plures Chriſti ſectatores adiuncti ſanctiſſimum Antiſtitem in Vrbem proficiſcentem proſequuntur. Et Aquileia quidem prima poſt Romam in occidente hoc modo Chriſti legem amplexa, ipſum Chriſtiani gregis paſtorem acceſſit veneratura. Fama tenet, his per æſtuaria nauigantibus, dum fortè circa inſulas continenti proximas tempeſtate detenti oberrant, Beato Marco earum inſularum futuram maieſtatem cælitus præmonſtratam, illic breui, vicinis circumfluentibus nationibus, inclytam fore Ciuitatem, cuius Imperium non magis, quàm pietatem, & religionem futuræ gentes prædicabunt. in ea verò præclarum ſibi apud poſteros ſepulchrum Diuina Numina deſtinare. vbi votis, & frequenti hominum ſtudio cultus, Venetorum patronus, & interceſſor vocari aſſueſcat. Hæc ille ab Angelo. Quare oculis fortunata litora lubens circumluſtrans; & quæ animo futura præuiderat, veluti præſentia contemplatus; iam tum à Deo O. M. promiſſa expoſcere, pro patribus, & Senatu non dum ſibi cognito preces fundere. Ciuibus, populo bona omnia precari. Quæ nunc æternæ proximus menti continenter expetere, atque à ſummo bonorum omnium fonte tanquam debita etiam exigere, qui res eorum geſtas, regni amplitudinem, animorum præſtantiam, fidem, iuſtitiam contemplantur, dubitare nun-

Ann. Chriſti 52.

Hermagoras ſecundus Patriarcha Aquileienſ.

Fortunatus Diaconus.

A B C D E

A nunquam possunt. Quo tempore Marcus Aquileia Romam diuerterit, vix possumus affirmare. adeo cuncta illius æui perpetuo quodam, nescio dixerim ignauiæ, vel potius ignorantiæ sopore oppressa vsque ad nostram ætatem iacuere. Nempè illud commune omnibus ferè de rebus Christianis scriptoribus; sed ijs præcipuè, qui Martyrum vitas stylo sunt assecuti, vt volentes, & scientes annorum seriem non rarò prætermiserint. quam facilè, siue ad Augustos Principes, siue ad
B Consules creatos, qui priscorum mos fuit frequentissimus, potuerant, aut debuerant accommodare. hinc multa apud illos obscura, dubia, & aliquando etiam à fide, & à veritate abhorrentia. quæ suis distincta temporibus splendorem non minus, quàm auctoritatem accepissent. Quare non parum ijs debemus hominibus, qui huic operi plurimum insudantes Ecclesiasticam Historiam exornauere. id primum ab Eusebio tentatum mox plures tractare non sunt veriti. inter nostri qui doctiores omnium celeberrimi, & industrij Onophrius Pan-
C uinius, & Cæsar Baronius Cardinalis. tametsi in vtroque plura sint fortassis, quæ humana curiositas posset desiderare. Cæterum vt ad Marcum redeamus, ipsum non nisi post firmatam Aquileiæ Christi fidem Romam cogitasse crediderim. Quare non menses, sed annos ad hoc insumptos. Demonstrant hoc in primis vetusta Hermagoræ acta pridem à nobis repetita; quibus multis annis Marcum Prouinciæ præfuisse scriptum est. vbi populorum querelas, & lacrymas videas, discedente Pontifice obortas; quibus ille motus de successore
D cæperit cogitare. idem sentire visus est Petrus Episcopus Æquilinus, qui Sanctorum res gestas vno volumine complexus est. Hic Marcum post aliquot annos Aquileia profectum asserit. Nec aliena tradunt Alexander Græcus antiquissimus Ecclesiæ Historicus; & Gerebrardus huius ætatis celeberrimus scriptor. quorum alter nouem annis Marcum Ægypto præfuisse memorat; secundus vix quinquennium tribuit; vt magna sanè, horum vtriusque sententia, supersint Aquileiæ temporum spatia, quibus illa Euangelistam habuit. Siquidem
E cum apud omnes constet Beatum Marcum anno à Christi ortu sexagesimo tertio, vel ad plus quarto, hanc, quam dicimus vitam cum æterno beatissimorum animorum æuo commutasse, vtique post quinquagesimum quartum, si Alexandrum sequaris, vel non ante quinquagesimum octauum, si Gerebrardo acquiescis, Ægyptum ille instruendam suscepit. atque hoc modo Aquileiæ duodecim, vel nouem, quod minimum annis sacra Christi mysteria reserauit. Sed cum hæc

P. Æquil. Episc. lib. 14

Apud Metaphr. 11. Iunij.

Gilber. Gerebr. Cron. li. 3. fol. 371.

An. 63. secũdũ Gerebr.

An. 64. secũdum Baron.

hæc opinione firmata potius, quàm certa auctorum fide in medium A referantur, nos neutram ſententiam comprobantes, quadriennio contenti erimus Marci primum Pontificatum includere: ob eam ſaltem cauſam, vt ſucceſſori locus relinquatur, quem vigeſimo ab inita dignitate anno, Nerone Principe ad Superos emigraſſe conſtanti antiquorum traditione compertum retinemus. Quod fieri vix potuit, ſi vltra dictum ſpatium Marcus in Prouincia agitaſset: vt ex his etiam, quæ in ſequenti volumine dicemus, clarum apparebit. in hanc par- B tem eò lubentius inclinat animus, quò Ioann. Stringa Canon. Venetus parum ab his diuerſus, Beatum Marcum duobus annis cum dimidio Aquileiæ Sedem habuiſſe ex antiquiſſimis Marcianę Eccleſiæ, quæ Venetijs colitur, manuſcriptis teſtatum relinquit. Vt iam ex dictis liceat colligere Marcum Euangeliſtam primum Aquileienſis Eccleſię Patriarcham anno Domini quinquageſimo, qui quartus eſt ab eius in Prouinciam aduentu, vel paulò ante ſanè Romam profectum, vacuam ſui Epiſcopatus Sedem poſteris reliquiſſe. Et ſic noſtra cum C Metaphraſte celebri ſcriptore perbellè congruet ſupputatio: qui anno quinquageſimo primo Petrum edicto Claudij cum cæteris Iudæis eiectum in Aphricam refert nauigaſſe, & Carthaginenſem ibi erexiſſe Eccleſiam. atque ab eo loco Alexandriæ appulſum, Marcum Ciuitati Epiſcopum dediſſe. neque ab his Baronium abhorrentem habemus, vt in actis eiuſdem anni apud ipſum ſatis deprehenditur. Atque hæc de Beato Marco, eiuſque in Aquileia Præſulatu pro Hiſtoriæ neceſſitate dicta velim. Nam quæ deinceps in Ægypto, & vicinis D Prouincijs opera edidit; quovè mortis genere ibi pro Chriſti fide retinenda vitam effuderit, noſtri inſtituti non eſt referre. Quibus reliqua cordi ſunt; inſpiciant Armacanum, Voraginem, Petrum de Natalibus: & inter recentiores Ioannem Stringa. à quibus hæc omnia, & ſuperiora plura fuſius, & clarius fortaſſis pertractata accipient. Quo loci illud ſaltem prætermittere non debemus, quod paucis ab hinc annis à Franciſco Barbaro Patriarcha excogitatum, & ſummis laboribus, atque impenſa abſolutum Aquileienſi Eccleſiæ ſplendo- E rem eximium attuliſſe viſum eſt. Nam cum Patriarcharum ſeriem, atque etiam acta, veluti in obſcuro iacentia noſtri plerique, ne dicam omnes ferè ſcriptores ſicco pede præterijſſent; vt ex eis præter Antiſtitum nomina, quicquam memoriæ dignum vix poſſis elicere; ille ſingulorum, qui vſque ad ſua tempora fuerunt Patriarcharum imagines in ſuperiori aula Palatij à ſe magnificè Vtini extructi, coloribus

Metaphr. 29. Iunij.

Baron. T. 1. ann. Domini 51. nu. 3.

Armac. li. 9. de quæſt.
Iac. Vorag. in ſerm. de S. Marco.
Petrus de Natal. in cathal.
Ioan. String. lib. 1. vita S. Marci.

expri-

A exprimendas curauit, & singulis elogia, & inscriptiones adiecit, quibus, proposita ante oculos hac antecessorum recordatione, successores ad eorum gloriam æmulandam quotidie incitarentur. Opus à Io: Baptista Scarsaburfa Patriarchali Locumtenente, & Apostolico Protonotario, viro sanè eruditissimo breui confectum, amplissimi Præsulis diligentiam quam longissimis temporibus prædicabit. Hoc ne aliquando ætatis iniuria, aut successorum ignauia, quod in rebus
B humanis non rarum, depereat aliquo modo, aut situ confectum corruat, ad ea, quæ de Patriarchis Aquileiensibus præclara dicemus, has ipsas inscriptiones adiungere operæpretium duximus; quò simul & narrationi fides constet; & Francisci Barbari memoria, non iniucunda illius nominis repetitione toties excitata, quàm sæpissimè requiescat. Porrò si quid etiam in his aut dubium, aut à vero alienum apparuerit, id totum exponere, & ad examen reuocare non dubitabimus, ne quid eorum, quæ ad rerum Foro-Iuliensium cognitionem
C pertinent, aut non intentatum, aut non discussum accipiat posteritas. Primum, quod sub Beati Marci simulacro occurrit Epigramma, tale est.

S. MARCVS EVANGELISTA A PRINC. APOSTOLORVM
PETRO MISSVS AQVILEIAM,
IBI PRIMVS ANTISTES SEDIT,
D AC FIDEI CHRISTIANÆ IECIT FVNDAMENTA.
INDE EVANGELIO GRÆCE LATINE CONSCRIPTO,
MISSVS ALEXANDRIAM,
ILLAM QVOQVE ECCLESIAM INSTITVIT.
PRÆDICATO DEMVM EVANGELIO IN LIBIA,
MARMARICA, PENTAPOLI, THEBAIDE,
ATQVE VNIVERSA PROPE ÆGYPTO,
E ALEXANDRIÆ GLORIOSVM MARTYRIVM
CONSVMMAVIT.

Quinti Libri finis.

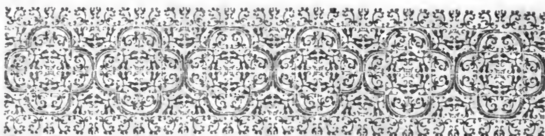

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Sextus.

Anno Domini 50.

VBi Petrus Romæ de ſtatu Aquileienſis Eccleſiæ A
Marcum differentem audiuit, qualivè coaleſcentia illa Chriſti germina cultu indigerent accepit; in maximam rei benè gerendæ ſpem erectus nouum populis ſufficiendum Antiſtitem exiſtimauit: qui morum ſanctitate, & religione inſignis incboato à Marco operi vltimam manum impo- B
neret. Hæc in Hermagora futura non obſcurè apparebant, cui non Aquileienſium conſenſus tantum, ſed Marci fauor inſuper acceſſerat. Quare Petrus ad ſe adductum, manibus de more capiti impoſitis, illum Prouinciæ Italiæ Epiſcopum pronunciat: & ſimul dignitatis inſignia adijcit baculum, & velamen; quorum vtrunque inter pretioſam Aquileienſis Eccleſiæ ſupellectilem religioſè cuſtoditum C
noſtram ætatem attigere. Baculi materies lignea, nulla carie, nullo ſitu confecta. altitudinem habet pedum IV. cuius pars ſuperior inflectitur ad litui, quo canitur ſimilitudinem; vnde nomen à Romanis obtinuit. Pedum etiam dixere antiqui; & propriè fuit bacillus, quo paſtores Capras, aut oues humi iacentes ſubleuabant. huius mentio

Baculum Patriarchale Aquil. & Velamen.

eſt

A est apud Virgilium --- *At tu sume pedum*. Et in Enniana Hiphigenia legebatur ---- *gratum proferre pedum cessas*. Quod Pontificibus ad officij expressionem tribuit priscorum consensus: vt inde charitatis in subditos, ac diligentiæ admonerentur. & propterea clarissimum fuit Augurum insigne: quorum Sacerdotium publicum, perpetuumq; fuit. Hinc in Augurum nummis lituus insculptus perpetuò, quem aliquandò ad caput Auguris positum inspicimus; non ra- *Virg. Ecl.* *Festus.*
B rò in parte aduersa inter reliqua Pontificum insignia; vt numismata Cæsaris demonstrant; in his pedi, siue litui forma curiosè expressa. Porrò lituum, vt pleraque multa ad Christianorum Pontificum dignitatem exornandam Catholica deinde traduxit Ecclesia: quæ non tantum nomina, vt superiori libro dicebamus, sed res insuper plures nefarijs Dæmonum sacris dicatas in veri Dei cultum vendicare non est verita: vt his quasi hostium manubijs, & spolijs conspicua, præclarum de victa superstitione trophæum vbique circumferret. Ad
C ea, quæ de lituo B. Hermagoræ retulimus, illud non omittendum, quod multis admirationem fecit. nempe eius ligni speciem cunctis hucusque ignotam latere, vt de eo possimus dicere, quod de telo Cephali apud Poetam prodidit Phocus:

———— certè si fraxinus esset,
Fulua colore foret; si cornus, nodus inesset.
Vnde sit ignoro: ———— *P. Ouid. N. lib. 7. Metamorph.*

Nec minori miraculo velum intuentium oculos torquet; quod ab
D hinc mille sexcentos annos baculo suspensum, siue colorem aspicias candidum, & cum niuibus certantem, siue serici operis pulchritudinem, & subtilitatem nebulas æquantem admireris, nunc primum artificis manu emissum, & pectine recisum iure possis affirmare. adeò cuncta in eo recentis texturæ studium videntur exprimere. Atque hæc quidem non aduerso Foro-Iuliensibus Numine vsque ad hęc tempora peruenere. Quòd si priuilegia tunc Hermagoræ à B. Petro concessa vnà adseruari dedissent Superi; nihil iam esset, quod ad sui
E maiestatem Aquileiensis Ecclesia posset, aut vellet desiderare. Si quidem inter cætera, quibus Petrus auctam in Hermagora dignitatem illustrare, atque ob omnium oculos ponere summoperè conatus est, illud in primis decreto firmauit, quòd eius Ecclesiæ Sedes, prima post Romanam inter Italicas agnosceretur. quod non sine ratione factum credimus. Nam cum hæc origine temporis reliquas præcedat, honoris etiam prærogatiua cunctas debuit antecellere. Huius *Ecclesia Aquil. prima in Italia, post Romanam, à D. Petro pronũciata.*

rei ab Apoſtolo tabulis conſignata documenta retinuere Aquileienſes vſque ad Longobardorum aduentum. quo tempore, cum illa incendio conſumpta deflagraſſent, ne facti memoriam æterna præmeret obliuio prouidit Leo VIII. Pont.Rom.nouo conceſſo diplomate Aquileienſi Patriarchæ, quod loco dabimus. interim pauca hæc, quæ faciunt ad rem præſentem illinc excerpta habeat Lector. *Et vt omnibus pateat Chriſtianis quanta te charitate diligamus ob amorem B. Marci Euangeliſtæ Paſtoris noſtri glorioſiſſimi diſcipuli, qui veſtræ præſedit Cathedræ, renouamus vobis per præſens priuilegium illud antiquiſſimum Sanctiſſimo Hermagoræ Euangeliſtæ ſucceſſori à Beatiſſimo Petro contraditum; verum peccatis noſtris promerentibus à Paganorum ſæuitia concrematum. Volumus ſcilicet, & Apoſtolica auctoritate iubemus, vt inter omnes Italicas Eccleſias Dei Sedes, prima poſt Romanam Aquileienſis, cui Deo auctore præes, habeatur.* Quod ſubinde Pontifices ſequentes confirmare non ſunt veriti, nouis editis ſanctionibus, in quibus Ioannis XX. decretum illuſtre ad Poponem Patriarcham, cuius hæc ſunt verba. *Confirmamus vobis, veſtriſque ſucceſſoribus Patriarchatum Sanctæ Aquileienſis Eccleſiæ fore Caput, & Metropolin ſuper omnes Italiæ Eccleſias. quoniam ante omnes conſtitutum in fide Chriſti fundamentum fuiſſe cognouimus. Ac volumus Sanctam Aquileienſem Eccleſiam in cunctis fidei rebus peculiarem, & vicariam, & ſecundam eſſe poſt hanc almam Romanam Sedem, ſicut olim à Beato Petro conceſſum fuiſſe videtur.* Cuius rei ſi quis antiquiora velit teſtimonia, inſpiciat B. Hermagoræ acta, quæ omnium conſenſus à primis propè naſcentis Eccleſiæ temporibus accepta hucvſque retulit. in quibus hæc. *Tunc B. Marcus dixit ad populum, vt eligerent ſibi quem voluiſſent virum Chriſtianiſſimum. Turba populi elegerunt ſibi elegantem perſonam nomine Hermacoram. tunc iter faciens cum B. Marco ad Vrbem Romam, & à B. Petro baculum Pontificatus, & velamen Sacramenti ſuſcipiens, factus eſt Protoepiſcopus Prouinciæ Italiæ.* Qua dicendi formula nullus eſt, qui non videat ſummam in Italia prærogatiuam Hermagoræ relinqui; quam tunc Hermagoram, & poſt illum ſucceſſores exercuiſſe alijs auctoribus demonſtrabo. Longè pluribus fortaſſis rem comprobaturus, ſi priſci illi Antiſtites pluris dignitatis ornamenta, quàm dignitatis officia feciſſent. Sed ea tunc erant tempora, quibus recenti Chriſti exemplo humilitatis, & modeſtiæ aſſiduè Paſtores admonebantur. Vnde fiebat, vt eos impenſior ſemper cura teneret de populorum ſalute, quàm inutilis ſollicitaret ambitio de ditionum amplitudine. Nunc quantum ab illo interno ſplendore defeci-

Ex lect. in fest. S. Herm. & in antiquo Breuiario Aquil. impreſſo Venetijs anno 1496. per Andream Torriſanum de Aſula.

A fecimus, tantùm externa huiusmodi decora ardentiori prosequimur cupiditate. Facit ad huius Ecclesiæ primatum confirmandum ante cuncta Concilium, Carolo Magno Imperatore, Francofurdij coactum; cuius Concilij acta cum magna ex parte exciderint, libellus ad Episcopos Italiæ superstes summam Aquileiensis Ecclesiæ maiestatem, & in reliquos Episcopos auctoritatem satis declarat. Siquidem Paulinus Aquileiensis Patriarcha est, qui libellum edidit, & cætero-
B rum nominibus suum præfixit; quod non fecisset, nisi auctoritate alios anteisset. vt clarius in libello videbimus, cuius aliquam partem, quando de Paulino veniet agendum, in medium dabimus. Hoc idem non obscurè comprobant illa, quæ Baronius ex Concilio Romano contra Ioannem P. XII. facta recenset. ibi primum Concilij locum Elgiberti Patriarchæ Vicarius obtinet. post quem Episcopi Itali, Galli, Hispani, Germani, & reliqua Ecclesiasticorum decora. Quod nemo ob aliam causam factum animo concipiet, nisi quia pri-
C mus Patriarcha post Pontificem, perpetuo vsque ad ea tempora exemplo, publicis præsidebat conuentibus. Nec causam nostram deteriorem facit, quod Baronius eiusdem acta Concilij in dubium videtur reuocasse: quia non legum in eo latarum vim modò perpendimus; sed suffragiorum ordinem tantùm obseruamus: qui sic facilè immutari, aut peruerti non potuit, sed potius credendum quòd Patres illi, quo magis à vera Conciliorum formula se abesse intelligebant, eò curiosius hisce externæ pietatis ornamentis operam impen-
D derint, vt priscum Ecclesiæ morem retinerent, quem confudissent omninò, si præpostero ordine inferior Episcopus reliqua dignitatum fastigia vnus antecessisset. Nec à præsenti consideratione ea penitus sunt reijcienda, quæ Carolus Sigonius de Eberardo Patriarcha memoriæ prodidit: quantumvis illa à Mediolanensi Episcopo mox oppugnata: de quibus & nos suo loco clarius aliquid differemus. Nam in Concilio, quod Romæ Clemens II. coegerat, ait Sigonius, Eberardum dexteram Pontificis summi sibi vendicasse. quod factum
E antiquæ prærogatiuæ firmissimum extitit argumentum: sed omnium clarissimè Vuolphangus Lazius, qui Cæsarum, & Germanorum Principum scrinijs assuetus, & versatus, vnus mortalium veritatem hanc potuit introspicere. Siquidem summa semper cum Germano Imperio necessitas Patriarchis intercessit. vt non aptius eorum ornamenta, aut emolumenta, quàm ab illus Archiuijs peti posse cuncti fateantur. huius viri sensus est. *Petri vestigijs insistens, vt magistri*

Bar. ann. 963.

Carol. Sig. li. 8. de Reg. Ital. ann. Dom. 1047.

Vuolph. Laz. comm. Reip. R. li. 12 sect. 5. c. 8.

diſcipulus, Beatus Hermagoras Epiſcopij Sedem primus (in Aquileia) poſuit; quæ poſterius non ſolum Metropolitanum ius, ſed & Patriarchatus inſuper apicem conſcendit, locumque in dignitate Eccleſiaſtica à Roma ſecundum obtinuit. Finem dictis imponam, & illud addam; nuſquam apud Eccleſiam vſum inualuiſſe, vt ab ſuperiori ad inferiorem ordinem Epiſcopi promoueantur. Quare cum illud hucuſque obſeruatum fuerit, vt Aquileienſis Præſul, Patriarchatus nomine abdicato, nunquam in alieni Epiſcopi Sedem irrepſerit, ſed potius contra ampliſſimi Antiſtites plures, ſuis poſthabitis infulis, Aquileienſem Eccleſiam exoptauerint aliquandò, & ab Romanis Pontificibus impetrauerint etiam; quod Mediolanenſis, Patauinus, Comenſis, & huius notæ viri olim fecere; nimirum illud neceſſariò ſequitur, Patriarchalem hanc in Italia magnificentiam, reliquas omnes ſine dubio eminere, & in ea cunctos primatum perpetuò agnouiſſe; eoque Patriarchas ſine controuerſia ſemper vſos: donec Cardinalium Collegio vtrunque latus Romani Pontificis occupante, præclara hæc antiquarum dignitatum veſtigia prorſus euanuere.

Cæterum Hermagoras his à B. Petro auctus muneribus, & præceptis, admonitionibusq; ſacris abundè inſtructus, ſummo bonorum conſenſu Aquileiæ excipitur. ibi ille conceptæ ſatis de ſe opinioni, ſatis deſiderio facturus, ad egregia quæque vires conuertit. Nec laboribus corpus, nec difficultatibus animus frangitur. Dum omnia tentat, monet, & ſe vbique parentem ſimul, & Paſtorem exhibet; aliàs caſtigatione, aliàs indulgentia vſus; multa argumentando, & ratione; plura miraculis comprobat; breui annorum interuallo Ciuitatem in Chriſti ſtudium conuertit. Vna fuerat hominis ſententia, mortales ad Idolorum cultu reuocare, antiquos gentium errores abſtergere, pietatem, religionem animis inſerere. huic vni intentus reliqua omnia aſpernari. non Magiſtratus potentiam vereri, non Cęſaris gratiam quicquam facere, quem nimirum non leuiter offendi certum erat, nouo hoc adorationis genere in Ciuitatibus conſtituto. Nam inde & Reipublicæ adminiſtrationem perturbari, & populorum animos ab Principum charitate abalienari ſimul ſibi perſuaſerant. Ad hoc accedebat Pontificum, & Sacrificulorum nimia cura de rebus ſuis, & anxietas; quas in dies peſſum ire animaduertebant; confluente ad Eccleſias multitudine; eorum interim templis, & aris ſine victimis, ſine foco deſertis. ex quo factum; vt de tollendo Chriſtianorum nomine, vna veluti totius Orbis facta conſpiratione, iam tum pri-

A primùm ratio iniri cæpta fuerit, quæ nouis subinde accedentibus causis aucta postmodùm, & magis confirmata tandem sub Nerone Claudio Principe in summam Christianorum perniciem emersit. Sed ea fuit Summi Numinis potentia, siue potius in genus humanum facilis miseratio, qua nouam errantibus de Cælo viam voluit demonstrari; vt nulla Dæmonum fraus, nulla Tyrannorum rabies, non illa Imperij Romani robore armata crudelitas, aliquam surgenti Eccle-
B siæ noxam intulerit, aut mediocre saltem inflixerit periculum, quin potius acrior inde resurgens, &, veluti de Hydra fabulantur Poetæ, post sanguinem, & mortes, maiori, validioriq; conatu in resistentes inuecta, amplissimam tandem terrarum Orbis debellati victoriam est consequuta. Atque ea tunc fuere, quæ Christi sectatoribus damna parabantur, quævè Hermagoram sui Episcopatus initio non parum cæperunt exagitare. Sed ille nullo incursantis fortunæ casu territus, postquam circa Aquileiam res satis ex sententia succedere animad-
C uertit, ad sibi commissæ Diœcesis amplitudinem animum conuertens; nouo Antistite opus esse intelligit; qui Cenomanorum, Insubrium, & adiacentium populorum aspera pectora sanioris doctrinæ fomento inciperet demulcere. Ad id operis Sirus destinatur, quem inter Aquileienses Christianos moribus, & disciplina egregium prospexerat. Quare Ticini Episcopum factum in eam Vrbem dirigit, addito itineris, & laborum Comite Inuentio impigro viro; quem postea Sirus in Episcopatu successorem habuit. Ecclesiam pariter Lau-
D reacensem instituit per Fortunatum Diaconum. Horum opera factum est; vt nouam extemplò faciem ea reciperet Ciuitas: & quæ pridem nullis non dedita superstitionibus infandas Dęmonum sordes in sinum habuerat, sub eo tempore, veri Dei lumine exornata, nullis mortalium bonis in posterum inuideret. Sed interea maior in dies Aquileiæ Christiano gregi fiebat accessio; in his plures rerum gestarum splendore inclyti; qui periturae patriæ gloriam nullis interituram sæculis conciliasse visi sunt. De quibus sanè eò impensius mihi
E agendum esset, quò præclara eorum priuatim, publicèq; edita facinora omnem proculdubio mortalitatis conditionem exuperant; nisi argumenti amplitudo, & secretiora illa Christianæ religionis instituta audentem admonerent, diuina hæc omne scribendi genus effugere, nedum abiectum hoc, & impura exaratum manu. iuuet nihilominus aliquid è multis decerpere, & fœminarum saltem decora his nostris scriptis interponere. quod illæ æquis patiantur animis expli-

care,

care, vt hoc qualicunque in eas edito obſeruantiæ, & charitatis officio, nulla nos ætas in poſterum, aut ingratitudinis arguat, aut impietatis condemnet. Fratres tunc nobilitate, & opibus illuſtres Aquileiæ duo fuere: Valentius, & Valentianus. hic Chriſtianus, & veri cultus ſectator: idolatra alter, & ſuperſtitionibus deditus. Singuli filiarum par habuere. Euphemiam, & Dorotheam Valentius. Valentianus Teclam, & Eraſmam. has vti generoſa ſtirpe natas decuit, liberalibus inſtructas diſciplinis non vulgaris inſuper commendabat pulchritudo. Sed iam Tecla, & Eraſma aſſiduo patris alloquio, & continua ſacrarum literarum lectione Chriſtum pectore conceperant; iamque parum de corruptibili forma ſolicitæ æternam Dei ſpeciem cupidiſſimis animis inhiabant. ad quarum exemplum patrueles commotæ non aduerſas Chriſto aures præbuere. Hermagoras tunc in Aquileiæ ſuburbio ſe continebat; Pabulum vitæ, id dicebatur: quo loci B.Marcum Sedem tenuiſſe ferunt. nec ſucceſſor ab ea ſolitudine abhorruit. tantum vbi vſus popoſcerat Ciuitatem frequentabat. Igitur inde ab Valentiano accerſitus Chriſtianæ doctrinæ præceptis puellas erudiens, altiſſimos his legis ſenſus, & ſecreta religionis myſteria ſenſim aperiebat. interim Valentius ad opus nouum, mirandum manus admouet. Natiſſa fluuius ædes interfluebat; huius vtranque ripam arcubus ille coniungit, & turrim vaſtam ſuperimponit; eo conſilio, vt filias ibi contineat, donec maritos acciperent: nam cum forma excellenti eas cerneret ſuccreſcere, non meliori modo earum pudicitiæ conſultum iri exiſtimauit, quàm ſi firmo murorum ambitu incluſas longè ab omnium oculis relegaret. Quod cum feciſſet Valentius, Aquileia euocatus, multos extra Vrbem dies impendit. interim puellæ ad duas, quæ in turri fuerant; feneſtras tertiam adijciunt in orientem; ad quem de more Chriſtianorum conuerſæ Deo preces effunderent. operi occupatis Tecla, & Eraſma ſuperueniunt, vt par fuerat inter puellas de amore loqui cæptum; ſed amor hic fuerat in Diuinam mentem ardor, & impetus tantum: ſales, iocique aberant; & præter Chriſtum nihil purus animus nouerat; in quem dum verba, cogitationesq; omnes intendunt, ecce ibi Valentianus, & cum eo Hermagoras Archidiacono Fortunato comitatus; quos proximè inſequebantur tres Clerici Amatus, Benignus, & Honoratus. horum virorum aſpectu, & auctoritate relaxata cuſtodia, puellæ ad flumen deſcendunt. ibi aliæ alium aggreſſæ, vt ſacro tandem baptiſmate ablutas Chriſto conſacrarent ſummopere con-

SS. Euphemia, & Dorothea ſorores Aquil.
SS. Tecla, & Eraſma ſorores Aquil.

A contendunt. E' quibus Euphemia in aquas conuersa dum dignas mysterio preces ad Deum effundit, vndarum impetum stetisse ferunt, & fluuium sine cursu immotum diutius perdurasse: quo miraculo persuasus Hermagoras continuò Virgines baptizat, & nouis exercet documentis: quibus dum virginitatem laudibus cumulat, ad virginitatem suam Deo dicandam non inuitas compellit. Pater post hæc Aquileiam regressus, fenestram in pariete admirari, facti rationem
B exquirere. ad lumen excipiendum extructam respondent, quo locus plurimum laborabat. atque ita vocis ille ambiguitate deceptus, acquieuit. Sed de illustriori illo, diuiniorió; lumine facilè Virgines intellexere, quod in hunc mundum veniens densissimas errorum tenebras ab humanis mentibus tunc primum abstergebat. Nero interim ad Romani Imperij fastigium euectus, post multas domi, forisq; humano generi clades illatas, tandem in Christianos vniuersam furoris tempestatem conuerterat. primùm de incendio, quod ille Romæ *Anno Domini 66.*
C excitauerat, accusati, aliquam infortunij causam præbuisse visi sunt. Mox Principis grassante crudelitate, tantum quòd essent Christiani delati, impietatis crimine arguebantur. Sic post multos cruciatus quot quot in manus venerant necati, de illorum temporum iniquitate fidem faciebant. Ea lues in cunctas Imperij Prouincias breui effusa Aquileiensem Ciuitatem diutiùs vexauit. ibi Sebastus locum Principis non tantùm, sed mores etiam agebat. Nam nihilo Nerone mitior, maximè ad sui gloriam pertinere arbitrabatur, si recentem
D religionem funditus extirparet. Nulla vox est, quæ sanctorum virorum calamitates dignè possit explicare; passim infimi, summiq; ad mortem deposcebantur; vnus erat mortis prætextus, quia Christum colerent; sed verè plures inuidia, & auaritia perdidere; eorum bonis, fortunisq; in accusatores commigrantibus: multos etiam dicendi libertas perdidit: qua dum Principis crudelitatem prosequuntur, in eam facilè incidebant. felices in hoc tamen, & fortunati, quod leui præsentis lucis dispendio beatam sibi, nullisque sæculis perituram vi-
E tam sunt assequuti. Sub hoc rerum statu Valentius filias suas in primarias familias despondit. fit ad turrim concursus. pater generis latera stipatus, quod sibi, natisq; faustum, ac felix precatur, se eas nobilissimis adolescentibus in vxores dedisse nunciat. At illæ, quibus pridem vnus virginitatis amor pectoribus insederat, faustum illud, ac felix abominatæ, paucis parentem, & sponsos docent, Christo multò ante desponsatas nullo mortalium vinculo posse amplius alli-

gari.

gari. præſentibus ad ea conſternatis, pater in tantum iræ exarſit, vt gladium illicò in filias ſtringeret; ſed generi illum furorem detinuere, donec puellæ extra tumultum elapſæ ad patruum Valentianum perueniunt, à quò peramanter ſuſceptæ, in occultiſſima ædium parte vnà cum ſuis ſeponuntur. commodùm exierat Valentianus de his omnibus Hermagoram certiorem facturus, quando pater cum amicorum, & ſeruorum turba ſuperuenit. perquirenti vbi lateant, & domum vniuerſam diligentius perſcrutanti ſeruus indicium detulit; quare non filias tantum, ſed neptes etiam tanquam erroris ſocias arreptas ad ſe iubet deportari. ibi nullo ſaniori admiſſo conſilio, cunctas ad Prætorem defert: & vt in eas lege contra Chriſtianos agat ſummoperè expoſcit. Rapiuntur virgines ad tribunal, & quæ vix infra domeſticos parietes hominis aſpectum admiſerant, nunc præſenti populo Chriſtiani nominis reæ, magni veluti alicuius ſceleris cauſam coguntur dicere. placidè Sebaſtus primò, generis præſtantiam, ætatem, formam laudare: nihil his indignius, quàm crucifixi hominis delirijs, impietatibus immiſceri; Ioue interim Opt. M. & Romani Imperij vindicibus Dijs præteritis, aut neglectis: his vt cultum exhibeant hortari, atque etiam precari; ſi faciant, multa, eaque præclara polliceri; factorum impunitatem, nuptias clariſſimas offerre, quales ipſæ votis ſciant concipere. detrectantibus compedes, verbera, neces parata. eorum optionem penes illas eſſe: quid velint eligant: mox ab eo loco non ſine ingenti aut præmio, aut pœna diſceſſuræ. Sed illæ breuiter, vnum Chriſtum Deum profiteri. ab eo nullis ſe artibus poſſe abduci certò ſciat. vitam prius, quam ſemel conceptam veritatem deſerturas. Tunc patientia rupta toruus ille, ac ferox exclamat. Agite, videamus, an facta ferocioribus verbis reſpondeant. I, lictor, expedi faſces, & nudas ad ſatietatem virgis cæde. amouere vultum honeſtiores. & populus ad tam immane ſpectaculum infremuit. Vnæ virgines veluti ab omni doloris ſenſu abalienatæ importunam illam feritatem rident. & inter verbera poſitæ iucundiſſimo carmine verum ſuarum nuptiarum epithalamium ludunt. tunc ille pedibus iubet vincula inijci, & inuerſas trabe ſuſpendi. ibi ictus repetiti; & ora malleis contuſa, donec virginei cruoris riuuli latè curiam inundarent. ſic extremam propemodum agentes animam publico carcere cuſtodiendas tradit. Quæ ſub eam noctem illìc geſta ſunt nemo eſt qui referat. ſcilicet maiora fuere, quàm hominum oculis perſtringi, aut mentibus concipi potuerint. poſtride

Præ-

A Prætor ad ſe adductas ſuſpicere, faciem, humeros contemplari. nullus in corpore liuor, nullæ verberum notæ. Nempe, inquit, tandem Belenus ſuas in vos exercuit artes: ſiue veſtra ille ætate, ſiue parentis optimi pietate motus. quodcunque illud fuerit, vos diuinum munus ne ſpernite: & cum nullam poſſitis gratiam referre, generoſa ſaltem gratiarum actione beneficij magnitudinem agnoſcite. tunc illæ: abſit ò Sebaſte, vt quod à Chriſto acceptum ferimus Beleno imputemus.
B conferat ille, ſi qua habet medicamenta, ad amentiam veſtram compeſcendam; qua dum in Cacodæmonum cultus perciti ruitis, æternam rebus veſtris perniciem comparatis. iam facto, refert Prætor, experiemur, quis noſtrum maiori inſania laboret. Et illico ſuſpenſas Equuleo, admotis facibus iubet torreri. quibus dum Virginum latera incenduntur, illæ nihilo mœſtiores Chriſto laudibus plaudunt, ac veluti ſi de alieno corio res ageretur, inter triſtes tormentorum ſonitus de futura beatitudine verba faciunt. Magis irritatur Seba-
C ſtus, & ad atrociora conuerſus mammas tum primum turgentes Virginibus præcipit amputari. & ſic tot modis miſerè dilaceratas, nudasque per Ciuitatem traducendas miniſtris committit. Dum illæ rubore præſentis ignominiæ ingemiſcunt, & ſupplices ad Cælum manus tendunt, vt hoc vnum iudici iniquiſſimo non liceret deprecatæ: protinus excellenti forma iuuenis, maiorque humana ſpecie viſus, qui precioſis veſtium voluminibus explicatis, ſingulas regali propemodum inſtruit cultu. tunc plagæ obductæ & vulnerum cicatrices
D deletæ, additusque decor vultibus immortalis; vt in quamcunque partem oculos verterent, ſtupore non minùs, quàm religione attonitos homines in ſui admirationem traherent. Turba fauet miraculo, & alacri clamore euntes comitata, non iam vt reos ad pœnam, ſed vt triumphantes ad gloriam per Vrbem deducit. Poſtquam hæc vt acta ſunt Sebaſto fuerunt nunciata; & ipſe præſens inſolitum oculorum ſplendorem ſuſtinere non eſt auſus, capitali tandem damnatas ſententia Valentio permittit, vt in eas more patrio animaduertat.
E Vniuerſæ is fuerat tragœdiæ ſpectator, nec ferum ingenium hucvſque aut tormenta demulcere, aut portenta potuerunt infringere. Sed vt pœnæ deſtinatas agnouit, vltrò ſe carnificem profeſſus, vt erant, vinculis conſtrictas in turrim abripit; & ſtricto gladio incumbens ſingulis ceruicem ſecat; corpora de feneſtra in Natiſſam præcipitat, quò inhumata diutius, & aquis iactata Chriſtiani nominis hoſtibus oſtentui forent. ſed non tulere Superi impietatem, & violati Numinis *Anno Domini 67. III. non. Septemb.*

pœnas exposcentes acri in nefarium vindicta concitantur. igitur A
continuò Cælum misceri, terra motu quati, & tempestates, & grandines insequi: & cum grandinibus immista fulmina volitare. quibus turris petita miserabili incendio in cineres abijt, & vnà Valentius, & qui cum eo erant momento temporis absumpti periere. Sed frater Valentianus, & Hermagoras successu mœsti, nocte, quæ sequuta est sacra pignora de flumine expiscaturi ad portam Valentianam conueniunt. Nec mora, nauis multo lumine interfulgens in qua Sancta- B
rum Virginum corpora conspicua secundo fluminis cursu ad ripam appulit. Vectores aderant duo ore, & cultu insignes, qui ad Hermagoram conuersi, vt sacrum suscipiat thesaurum admonent; nec plura loquuti in auras recessere. Sed illi oblatis muneribus læti, spolia omni auro præferenda de nauicula legunt, & ad domum Valentiani deportata marmoreo ibi condunt sepulchro. Mox, ara dicata, domus efficitur templum; quod primum Christiani intra mœnia Ciuitatis tenuere. Huiusmodi exitus eam virtutem habuit; quam dum stu- C
pet Sebastus, & Valentij casu attonitus aliquem furori contra Christianos concepto modum imponit, spatium præbuit Hermagoræ, quo labentem Ecclesiæ statum sustentaret, & ad futuras calamitates impensiori studio etiam firmare posset. quod ipse præstitit, nulla ad opus diligentia prætermissa; tanto verò populi fauore, vt iam de Idolorum cultu actum existimares. siquidem sub ijsdem diebus tria millia hominum capita salutaribus vndis abluta Christo nomen dedere. quorum exemplo vnus post alium continenter ad B. Antistitem D
aduolabant. Ex quo factum est, vt, primo suæ habitationis loco relicto, Patriarchalem B. Marci Sedem in Vrbem ad recens extructum templum transferret. quod ideò Ecclesiæ matrem postea populus appellauit. huius Sedis non memoria tantùm, sed structura etiam integra ad nostra tempora peruenit, quam ebore intersectam se Gradi vidisse refert Candidus. nec mirum, cum inter cætera Episcopalis dignitatis ornamenta Sedes non in vltimo loco ponerentur; de quibus Antistites sacra verba populo faciebant. vnde ille accepti memor E
beneficij primorum Episcoporum Sedes colere, & inter eximia Ecclesiarum decora habere cœpit. vt iam Romanos non pigeat inter tot Vrbis miracula B. Petri Sedem festis diebus proferre. Et Hierosolymis Sedes Iacobi, Constantino Principe, intacta seruabatur. quod de altera quoque Sede Marci apud Alexandriam factum Eusebius est auctor. Igitur Hermagoras vnà cum Sede, Patriarchatus fastigio in domo

Sedes Beati Marci adhuc integra seruatur.

Euseb. Hist. Eccl. lib. 4. cap. 14.

A domo Valentiani conſtituto, maiori quàm vnquam ante factum eſt, animi ſiue ardore, ſiue impetu ad Chriſtum populares ſuos compellebat: vt breui tertiam Ciuitatis partem in ſententiam tractam ob omni Idolorum ſuperſtitione liberaret. Ea res cum à Sebaſto negligi videretur; magis impiorum Sacerdotum animos accendebat. nam honoribus templi, & ſacrificiorum quæſtibus aſſueti, tunc vtriſque ſe ſpoliari non obſcurè intelligebant. Et cum dolorem conceptum diutius *Anno Domini 68.* *Anno Domini 69.*
B perferre nequirent, agmine facto in Prætorium tendunt. ibi diù, multumq; de Chriſtianorum iniurijs conqueſti, quibus perpetuum templis ſuis bellum indictum apparebat, vnam malorum cauſam in Hermagoram conferunt. hunc caput, & fontem ſcelerum accuſant, in quem niſi Prætor pro delicti ratione animaduertat, rem integram ſe ad Cæſarem delaturos; atque ab eo non de Chriſtianorum magis contumelia, quàm de miniſtrorum ignauia pœnas expoſcituros. Eo ſtimulo Sebaſtus accenſus, ſopitos in Chriſtum ſpiritus exſuſcitat.
C & confeſtim vt Hermagoram ad ſe adducant imperat. nec imperium mora vileſcit. Continuò vir ætate, & moribus conſpicuus, manibus ad tergum reuinctis ante tribunal ſiſtitur. ingens Aquileienſium turba ſequebatur amore, & obſequio in paſtorem ſuum effuſa: & pro ipſo mortem parata oppetere: veluti ſi in eo capite non de Hermagoræ tantum vita, ſed de communi omnium ſalute, & fortunarum ſumma ageretur. Sed ille impauido ad Prætorem vultu, doctrinæ, & factorum ſuorum rationem reddens, Deum Optimum Maximum
D vnum eſſe commemorabat; qui vi, & bonitate ſibi ſoli ſimilis, cunctorum auctor, & parens extitit. ac proinde vni illi parentis, & auctoris, & Dei veri honores deferendi; abrogata in impuriſſimos homines adoratione; quales Ioues illi, & Martes, atque alij fuere, in quibus nihil æquè quàm ſcelera, & libidines ſuſcipias. Hæc quantum à Diuina Natura abſint neminem neſcire: qui ſub nomine Dei Sanctum quid, & purum, & ab omni labe alienum concipiunt. Huius ſe cultum per xx. annos profeſſum, nihil inauditum populis per-
E ſuaſiſſe; pietatem, caſtitatem, iuſtitiam tradidiſſe, peccatorum expiationem docuiſſe: quam vnus ille Deus in mundum inuexit, ad hoc Ieſu Chriſto Filio eius inter mortales delegato, vt morte ſua totius humani generis crimina luens, de futuræ vitæ beatitudine certa nobis relinqueret argumenta. Hæc cum ſumma, qua plurimum pollebat, grauitate peroraſſet Antiſtes, pauci in eo conſeſſu fuere, quos hominis ſapientia non commoueret. At Sebaſtus, hactenus

longis ambagibus, inquit, aures præbuimus. Ite famuli, præcipitem hunc rapite, & lento cruciatu confecto corpore, damnatam animam ad inferos dimittite. Dum illi iuſſæ inſtrumenta necis expediunt, & ferrum, & ignes parantur; verſis ad Cælum oculis Pontifex gratias Deo agebat, quòd in ea tempora incidiſſet, quibus ea ſibi pro Chriſti fide tuenda certamina forent ſubeunda. hæc in votis, in ore aſſiduè habuiſſe: præſentia tantùm abeſſe vt detrectet, quòd potius beneficij loco accepta referat. tantùm Diuina Numina precari, vt ſi qua populum Chriſtianum ſecundarum vſque ad eam diem rerum mutatio maneat, vniuerſam ſanguine ſuo expiatam anteuertat, & vnus capite reliquorum pœnam ſentiat, & ſuſtineat. Talia dicentem flagris adorti carnifices, innumeris plectunt verberibus. inde in Equuleum ire coactum ferro corpuſculum laniant, & ardentibus in plagas immiſſis laminis vſque ad viſcera torrent. cruor vndique manat, & nerui patent, denudata cute. iamque nihil erat niſi vulnus vnum: quando ille eo, quem primum induerat, vultu, imperterrito ſcilicet, & iucundo, ad Prætorem conuerſus; ecquid inſuper, inquit, condimenti habes, quo aſſatum palato ſuauiorem facias? ſiſamo aſperge, cinnamum, acetum adijce, antequam vltima operi cruſta accedat. Sed multitudo tribunali effuſa vltra ſe nequit continere. vnuſquiſque clamorem tollere, probra in Iudicem, in Deos ſuos iactare; nec manibus temperaturos apparebat, niſi continuò Hermagoram Equuleo dimiſſum Pontianus cuſtodiendum ſuſcepiſſet. Illi mœſti, ac veluti parente orbati lacrymis, & querelis Vrbem replent. facti atrocitatem nimiam, viri ſanctitatem infelicem deplorant, ſequentes mulierum cætus clamitant, eam ne bene factis conditionem, ea iuſtitiæ, ac pietati præmia deberi? in eam ſpem ſe liberos educare, vt ad vnius libidinem vita, & opibus priuentur? multaq; alia, quæ in muliebri dolore æger linguæ animus ſolet ſubijcere. quæ eò miſerabiliora videbantur, quò non in eo capite iram Principis extingui, ſed ab illo membra cætera inuaſuram præuiderant. quare non tam facinoris horrore, quàm futurorum diſcrimine attonitos ſtupor altus Ciues defixerat. & quò reliquos vel fama, vel opibus quis anteiret, ſe periculo magis propinquum intelligebat. Sed iam Hermagoram diuina reſpexerat miſeratio; quando Pontiano interiora carceris flammis collucere viſa ſunt. & gratulantium voces exauditæ ſcrupulum faciebant. quare clauſtris dimotis quid rerum eſſet inſpecturus carcerem intrat; & ſimul virum laudes Deo ſoluentem inſpi-

ſpi-

A ſpicit. cui præter ſanitatem, & priſtinum virium robur, auguſtior aſpectus, & lumen acceſſerat diuinum. quare ad pedes procumbens, vt in Chriſtianorum numerum permittat eſſe hominem tunc primum Chriſti potentiam agnoſcentem deprecatur. Hermagoras benignè alloquutum ſacris imbuit myſterijs. inde iubet, vt ieiunio, & precibus diuinum Numen placet; quibus peractis ſalutaribus vndis aſpergit. Lætus ille beneficio, & ad conceptum pectore ardorem diutius B reticendum impotens, publicis Aquileiæ locis ſe Chriſtianum profiteri. miracula viſa exponere. iniuſtè virum ſanctiſſimum contumelia affici. Quæ populari fauore excepta iratos animos magis in Sebaſtum acuebant. igitur ad carcerem plebs ruere, armis, & Imperio, quando verba non ſuccederēt, Patriarcham in libertatem vindicatura. quos alloquio mitigabat Hermagoras, & aſſiduè de futura beatitudine diſſerens ab omni vindictæ ſenſu alienabat. Nam hæc, ad quam vos ſollicito, dicebat ille, vera eſt vita, quam non niſi per ſumma di-C ſcrimina obtinendam Deus propoſuit. vt iam nullo meliori argumento ad eam me properare vobis perſuaſum exiſtimem, quàm ſi minimam huius ergaſtuli curam habens, tormenta, & mortis genera illa crudelia, quæ Tyrannus oſtentat, pro Chriſti fide retinenda deſpexero. Eam conſtantiam dum Chriſtiani æquè & Idolatræ admirantur, magnus horum numerus Chriſtum amplectitur; quos ipſe, & Fortunatus poſt aliquot dies baptiſmo initiat. in his clarum Gregorij nomen. hic genere, & diuitijs inter Aquileienſes facilè princeps fi-D lium habuit dæmoniacis prǣſtigijs vexatum, quem fruſtra, humanis, diuiniſq; tentatis remedijs, ad ſanitatem reuocare hucuſque conatus erat. igitur ea, quæ Hermagoræ acciderant, ſecum reputans, & aliquid ſupra naturæ vires in homine ſuſpicatus, quem nec ferrum, nec ignis aliquo affecerant nocumento, ad eum accedit. infortunium filij, familiæ calamitatem exponere, multis lacrymis remedium exorare. in eo ſuam, filijq; ſalutem pendere. Ille iuſſos, in Chriſtum ſpes omnes ponere, vbi ſacra doctrina vtrunque ſatis exercuit, ad baptiſ-E mum admittit; & ſimul Dæmonis imperio iuuenem liberat. quod factum nobiliſſimos quoſque Hermagoræ addixit; vt nec Matronæ ab eius colloquio ſe abſtinerent. inter has Alexandrina illuſtris fœmina de adempto oculorum vſu conqueſtum veniens, vnà cum externo lumine, internum mentis ſplendorem impetrauit; & non multo poſt à Fortunato baptizatur. Hæc ad Sebaſtum Sacrificuli ſui quotidie deferebant. Sed ille populares impetus veritus ad tutiora confugerat

Alexandrina Aquil. à B. Hermagora lumen recipit.

con-

Fortunatus Diaconus à Sebaſto iuſſus comprehendi.

conſilia. placet vindictam in aliud tempus differre. interim ne tacendo vires feciſſe ſeditioni videretur, Fortunatum iubet comprehendi, & vinculis adſtrictum vnà cum Hermagora adſeruari. illi carceris otio bene vſi, Chriſti familiam nouis auctam pignoribus perpetuò fouent; doctrina, & miraculis alunt; & ſuorum exemplo ad omnes caſus inſtruunt. noctu etiam aliquando extra cuſtodiam egreſſi ſunt; vt Eccleſiæ ſuæ neceſſitatibus præſentes inſeruirent. quod præcipuè in baptiſmo Gregorij ferunt accidiſſe; quem intra proprias ædes Hermagoras cum vniuerſa familia lauacro expiauit: adeò nihil erat quod captiuis Pontianus non indulgeret; vt per eos ſtetiſſe certum ſit, quominus proximum necis periculum effugerint. quæ res in primis Hermagoræ auctoritatem faciebat ſingularem; vt iam de carcere, veluti de libero quodam loco quotidie ad populum conciones haberet. Nec Sebaſto ad multitudinem arcendam ſatis animorum fuerat. contra Sacerdotes ira torqueri;& ſecum die, nocteque de fortuna ſua, de Idolorum cultu ſublato conqueri. ſtat ſententia hominem perdere antequam cuncta peruertat. nihil ſe ipſos, nihil Sebaſti ſecuritatem facere. lubet in peſſum cuncta dare, modo ea ruina Hermagoram etiam attingat. Quare vt erant cultris, & ſecuribus inſtructi, quibus in *ſacrificijs* vti conſueuerant, vno impetu ad Sebaſtum pergunt. & iam non cunctanter, aut precibus agunt. tollat quam primum de medio Magum, & Ciuitatem ſuperſtitione liberet, vel ſe neglectis Numinibus primam actutum victimam ipſorum manibus caſurum credat. Res improuiſa horrorem incutit. & obiecta religio omnem cunctationem vicit. igitur recedentibus ſacerdotibus, ipſe intempeſta nocte in carcerem lictoribus miſſis, vtrunque capite plectit. ea laborum requies ſanctiſſimis viris. quos in hunc modum humanarum rerum curis defunctos ſummo Aquileienſes honore ſunt proſequuti. illud futurum ſibi perſuaſi, vt qui dum viuerent pro eorum ſalute acerbiſſima pati non recuſauerint, nunc cælo redditi, ardentiori inde ſtudio in Eccleſiæ ſuæ commoda quam promptiſſimè ferantur. Hinc Patroni Prouinciæ ab omnibus, & dicti, & crediti. & aræ magnificæ illis inſtructæ. dies verò, qua occubuerunt inter ſacras adſcripta; quam ætas præſens ſolemni cultu quotannis celebrat, & veneratur. indicto inſuper pridie eius diei ieiunio, ex Prouincialis Synodi decreto, quam Vtini proximè habuit Franciſcus Barbarus Patriarcha. Cadauera Pontianus ſuſtulit: & Alexandrina ingenti bonorum omnium lacrymis, & plangore comitantibus in proximo agel-

SS. Hermagoras, & Fortunatus Foro-Iuliēſium Tutelares.

A agello honorificè ſepelienda curauit. Nunc Aquileiæ nobiliſſimo ſacrario cuſtodiuntur vnà cum oſſibus Sanctarum Virginum Dorotheæ, Teclæ, Euphemiæ, & Eraſmæ, & aliorum plurimorum, qui pro Chriſto vltimam paſſi ſunt neceſſitatem. quo theſauro felix adhuc, & fortunata Ciuitas reliquas temporis iniurias minus perhorreſcit. Veneti à principio Hermagoram Imperij ſui tutelare Numen habuere, accepto à Gradenſi Epiſcopo vexillo Diui effigie claro, quo
B proſperè ad bella diutius vſi ſunt; donec Marci corpore ex Ægypto ad eos delato Magiſtrum Diſcipulo præferre non dubitarunt. Neque hìc prætermittam ſacrificia, quibus ſolemniter pro infantium ſalute inſtitutis, ab omni Dæmonum vexatione regionem liberatam credimus. quod Hermagoræ meritis Prouincialium conſenſus pridem imputauit. Huius Elogium in Patriarchali Vtinenſi Palatio tale eſt.

S. HERMAGORAS AQVILEIENSIS A S. MARCO
C ALEXANDRIAM ITVRO DVCTVS ROMAM
A S. PETRO PRINCIPE APOSTOLORVM ANTISTES
AQVILEIENSIS CONSECRATVS,
VELAMINE SACRO, ET PASTORALI BACVLO INSIGNITVS,
ATQVE ITALIÆ FACTVS PROTOEPISCOPVS,
MISSIS TICINVM SS. SIRO, ET INVENTIO
AQVILEIENSIBVS DISCIPVLIS.
D ET POST TICINI EPISCOPIS AD FIDEM
IN INSVBRIA PRÆDICANDAM,
COHORTE SS. MARTYRVM, CONFESSORVM,
ATQVE VIRGINVM,
TVM INSVBRIVM, TVM AQVILEIENSIVM,
PRÆEVNTE, COMITANTE, ET PROSEQVENTE,
E MIRACVLIS CLARISSIMVS,
VNA' CVM FORTVNATO AQVILEIENSI DIACONO
GLORIOSISSIMO MARTYRIO TRIVMPHAVIT.

Sexti Libri finis.

HEN-

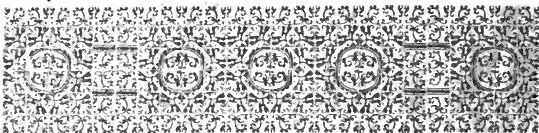

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Septimus.

Anno Domini 69.

Tempora, quæ deinceps Aquileiensibus, & reliquis A Fori-Iulij habitatoribus vsque ad Maximinum Imperatorem consequuta sunt, quantò minus aut scriptorũ stylo pertractata, aut factorum recordatione illustria apud posteros emicuere, tantò ab omni fortuna & varietate, & acerbitate aliena magis, otij plus, & commodi secum attulisse quam B verissimè existimamus. Namque non Italia tantùm, sed vniuerso fermè terrarum Orbe ad vnius moderationem confirmato, nulla in posterum pericula esse potuerunt, quæ Imperij Prouincias diutius, aut insolentius diuexarent: nisi forsitan de Principatu dissidentes Romani, se ipsos aliquando perditum issent: vel circa fines tumultuantibus Barbaris, fama magis, quam ferro externorum iniurias hausissent. C Hoc verò non sine Diuini Numinis prouidentia factum quis dixerit; vt ab omni armorum strepitu vacui mortales, post summos & corporum, & fortunarum suarum exantlatos labores, enixius inde, ac facilius quidem ad mentem exornandam studia quisque sua conferre, & ingenium exercere non dubitàrit. Quod cum superioribus tem-

A temporibus sæpè vsu venerit, quibus parta pace, bonæ artis in precio haberi, & coli cæptæ sunt; in hoc tamen sæculo altiori quodam modo, & munere planè diuino homines in sapientiam incitati ab vltimo illo benè, beatèque viuendi scopo vix vnquam, at ne vix quidem aberrare potuerunt. illud verò his euenisse præcipuè certum est, qui ad Christi doctrinam amplectendam conuersi, spes omnes, cogitationesq; suas in illam primi contulerunt: quâ, dum ignorantiæ caliginem detergunt, & nouæ Philosophiæ fontibus impurum antiquorum cœnum abluunt, pulcherrimam beatitudinis speciem, atque ipsam rerum veritatem nullis ambagibus abditam, non coloribus, non fuco depictam, sed qualis esse, & quanta solet, quando Diuorum mentibus se spectandam præbet, soli omnium inspexere diutius, & felicissimè sunt contemplati. Sensit Orbis felicitatem suam; & tunc primum Saturni tempora cæpit contemnere. ibi iustitia, & religio lapsæ cælo mortalibus apparuere. libertas verò, quæ vsque ad hanc diem iniquo sub iugo pressa hosti omnium acerbissimo manus dederat, ruptis iam tandem catenis, liberum humanum genus salutat. tunc diuinationes periere, & si qua populos illudebant, oracula siluere vniuersa. non Tripos in Delpho, non Dodonea quercus in precio habita. Triphonius ad Thebas, & Apollo Tyrxeus in Licia cecidit. Sic Nilo suo Serapis, & Ammon arenis delituere. eam amissi Imperij confessionem perpetuo in posterum silentio Dijs illis suppositítijs exprimentibus. Sub eo otio priuatim, publicèque Aquileiæ Christi cultus auctus mirum in modum adoleuit. Tantum verò abfuit, vt Hermagoræ excidio quicquam ille de pristino decore immutauerit, vt potius nouum in dies splendorem accepisse, & ex Pastoris morte immortales fidelium Ecclesia spiritus assumpsisse visa sit. quibus non clanculum, vt ante, aut per vices, sed palàm deinceps, atque in lucem prodiens, Prætoribus idolatris bellum ausa indicere pulcherrimam omnium victoriam consequuta est: cui rei adiumenti plurimum dedit mors Principis improuisa. nam eo è terris sublato, vnà leges ab ipso latæ antiquantur. in his aduersus Christianos decreta abolita; noua restituta, quibus vsque ad vltimos Domitiani annos, nullo reclamante, recens per Romanas Prouincias religio feri, & dilatari permissa.

(Margin letters: B, C, D, E.)

Quo tempore Hilarius Aquileiensem Patriarchatum adeptus nihil, quod ad illum exornandum pertineret, prætermisisse visus est. Nam lingua, & moribus illustris cuncta facilè persuadebat, & mira- *Hilarius Patriar. Aql. 3. Anno Domini 70.*

O culis

culis editis præclariſſimis, hominum mentes ad veritatem retrahe- A
bat. vt iam nouo hoc, & ſalutari Aquileienſibus affulgente lumine,
facilius populi Hermagoræ deſiderium tolerarent. Initio eius Ponti-
ficatus ciuilibus Prouincia motibus concuſſa non mediocriter exhor-
ruit, & parùm ab periculo abfuit; ſiquidem Vitellianorum armis
primùm tentata latè belli facem reliquæ Italiæ prætulit: qua quid
quid Padum inter, Alpesq; Vrbium, & camporum iacet, longiori
poſtea deflagrauit incendio. Mox Antonio, & Varo cuncta circa B
Aquileiam occupantibus, iterum in diſcrimen adducitur. Sed facili
negotio Vitellio ſuperato, & ad Flauium Veſpaſianum fortuna re-
rum ſumma inclinante, priſtinæ reſtituitur tranquillitati. Dùm inte-
rim Tito Principis filio oppugnatore debitas ab Hebræis impietatis,
& perfidiæ pœnas diuina exigit vindicta. qua factum eſt, vt poſt in-
numeras gentis clades, & infanda populorum funera, Vrbis vnius
excidio antiquiſſimum eorum imperium oppreſſum, atque à ſtirpe
penitus euulſum corruerit vniuerſum. Veſpaſianum Titus hic ipſe C
excepit, orbis amor, & humani generis delitiæ ob ſingularem huma-
nitatem dictus. Tito Domitianus ſucceſſit, quantum initio paternæ
virtutis, aut fraternarum laudum æmulator egregius, tantùm nouiſſi-
mis temporibus Caio, aut Neroni proximior. ibi alteram in Chri-
ſtianos procellam excitat homo impuriſſimus, tanta animi acerbita-
te, aut perfidia, vt non generi ſuo pepercerit. ſiquidem Flauium Cle-
mentem Conſulem patruelem ſuum, & eius vxorem, & filiam, Fla-
uias Domicillas, cum nihil aliud haberet, quo illos perderet, quia D
Chriſtiani erant, per ſummos cruciatus vita, & bonis ſpoliauit. inter
hæc Beronio Aquileiæ Præfecto Hilarius impietatis defertur, & cum
Hilario plures Chriſtiani nominis accuſantur. Ille vinculis conſtri-
ctos ad ſe iubet adduci, & verbis non melius, quàm factis de conſtan-
tia martyrum periculum facit: ſed demum vbi fortia virorum pecto-
ra nullis tormentis labi, aut ſupplicijs loco moueri intelligit, inter
eos eminentiſſimum quemque de medio tollendum exiſtimat, vt mul-
titudinem exemplo coerceret. itaque Hilarius ſecure percutitur; & E
vna Tatianus eius Diaconus interficitur, eandem ſortem ſubiere
Dionyſius Largus, & Smeragdus, illuſtria apud Aquileienſes nomi-
na. Mox felici huiuſcemodi vitæ exitu illuſtriora apud poſteros futu-
ra. Die hæc acta ſunt XV. ante calend. Aprilis; quam anniuerſario
cultu Prouincia celebrauit. anno verò, ſi coniecturis non decipimur,
Anno Domini 96. nonageſimo ſexto, aut ſeptimo poſt natum Chriſtum, qui fuit vigeſi-

mus

A mus ſeptimus Patriarchatus Hilarij. Quod, ſi quid aliud, antiqua certè Hilarij acta nobis demonſtrant, quæ Antiſtitem mortem narrant oppetijſſe Domitiano Principe. hoc verò non niſi poſt annum ſalutis noſtræ nonageſimum eueniſſe certum eſt; quo tempore Imperator in Chriſtianos cæpit furere. ſed cum ſenſim à principio id ab illo fieret, ſub exitum vitæ quàm maximis potuit viribus in eorum perniciem debacchatus eſt, vt non iniuria in nonageſimum ſextum, ac for-
B taſſis etiam in ſequentem Præſulis caſus veniat reponendus. Adde primarium in ſua Eccleſia virum, ex cuius vita reliquorum ſalus non obſcurè pendebat fermè vniuerſa, debuiſſe primos illos irarum impetus declinare, & ſecretioribus locis ſæuientem Tyrannorum rabiem eludere. quod Petrus ante ipſum, & reliqui Pontifices Romani tunc faciebant, quibus cauernæ, & montium receſſus tutiſſima contra illam
C peſtem effugia fuere. Atque hæc non tantùm ad illuſtranda Hilarij tempora dicta velim, quàm vt annorum ſeriem apud Hiſtoricos veteres, ſed in chronico potiſſimum Patriarchali paſſim recepto, tanquam fallaciſſimam arguam: quod ſi ſequamur, manifeſtis deprehenſi erroribus citas pœnitentiæ pœnas dabimus. cuius rei nobis argumento ſit, quod Hilarium decimo ſui Pontificatus anno Cælo redditum chronicon affirmat. hoc ſi demus, iam non in Domitiani tempora, ſed in octauum Fl. Veſpaſiani annum, vt Antiſtitis fatum collocemus neceſſarium erit. idem error irrepſit in recenſendis reliquorum Patriarcharum temporibus ſaltem vſque ad Aquileiæ excidium; quo-
D rum omnium annos ſi ſummatim colligas, vix tertiam partem æui attingent, quo res Aquileienſium integræ perdurarunt. Quare operæ precium facturum exiſtimaui, ſi probabilioribus veritatem aſſequutus coniecturis rem aliter, quam chronicon refert, in poſterum compoſuero. ſic præclarè futurum mihi perſuadens, vt factorum illa narratio, quæ inani verborum ſtrepitu legentium animos hucvſque defatigauit, ſuis mox diſtincta ſpacijs, & proprijs illuſtrata temporibus, ſimul cum ſplendore certiorem apud poſteros fidem accipiat,
E & auctoritatem. Hæc de Hilario in Patriarchali Palatio Vtini leguntur.

S. HILARIVS EXEMPLO SVI MARTYRII FECIT,
VT IN SÆVISSIMA IMPP. PERSEQVENTIVM
TEMPESTATE
AQVILEIENSIS ECCLESIÆ CHRISTIANI
IN MARTYRIO VERAM TRANQVILLITATEM
NANCISCERENTVR.

Corpus Antiſtitis, & ſociorum in maiori Aquileienſi Eccleſia ſumma veneratione cuſtodiuntur. A

Anno Domini 97. Hilario Griſogonus ſuffectus eſt, Græcus genere, vt ex nomine facilè deprehenditur; quod etiam in ſequentibus tribus licet obſeruare, Theodoro, Criſocoma, & Agapeto, quibus ob præſtantem animorum virtutem ſummam Eccleſiæ credere non ſunt veriti Aquileienſes. idem per ea tempora facientibus Romanis, quibus Anacletus Athenienſis tunc impoſitus, ſummum Pontificatum egregiè tutatus eſt. eius viri exemplum ſequutus Griſogonus in cuſtodiendo grege ſibi commiſſo diligentiam ſuam deſiderare non eſt paſſus. Hoc vt commodius abſolueret Diuina effecit Prouidentia, Cocceio Nerua terrarum Domino conſtituto; mitis ingenij viro, & à cædibus abhorrenti; in Chriſtianos verò deditiſſimo; quibus parcendum omninò duxit; ſi Dionis verba alium fortaſſe ſenſum non habent. ſunt verò, *Cæterum Nerua omnes, qui impietatis in Deos rei fuerunt, abſolui voluit, & exules in patriam reduxit*. & paulò infra. *Neminem quoque impietatis, aut ritus Iudaici accuſari permiſit*. Ab hoc multum diſtans Traianus grauia multa, & atrocia in fidelium nomen admiſit, & Remp. Chriſtianam plurimum, eo Principe, laboraſſe veterum ſcripta teſtantur. Sed quàm inani hæc omnia conatu mouerent Imperatores, vnus declarat Plinius Nepos tunc Proconſulari poteſtate in Bithiniam profectus. huius ad Traianum extant epiſtolæ, quibus Ciuitates Chriſtianis cultoribus repletas queritur, templa verò adeò ab omni hominum frequentia deſolata, vt vix emptor victimis reperiretur. Adeò vbique victus Deorum inanium cultus, noua creſcente religione, loco pellebatur. Tantùm quod in illa ætate doleamus illud ſupereſt, quòd plura tunc Sanctorum Virorum egregiè pro Chriſto facta, paſſavè, non temporum iniuria magis, quàm Imperatorum perfidia perierint. in his nulli dubium, quod res Aquileienſium meliores intercidere; & proinde de priſcis iſtis Patriarchis tenuis admodum memoria ad nos peruenit. De Griſogoni verò factis, aut obitu nullam prorſus habemus: an ille fulmine Principis ictus corruerit, ſiue naturali fato vitæ conceſſerit. vtcunque illud fuerit, eum Cælo redditum meritò credimus, & laborum ſuorum præmia illa recepiſſe, quæ famæ iacturam omnem facilè rependant. Annos xx. diuinis præfuiſſe rebus ſuſpicamur. Cui in Aula Patriarchali huiuſmodi dedit Elogium Franciſcus Barbarus.

Griſogonus Patriarcha Aquil. IV.

Anno Domini 99.

Dio in Nerua.

Anno Domini 100.

B C D E

GRI-

A GRISOGONVS GREGEM AQVILEIENSEM, FVRENTE TYRANNORVM RABIE PERTERRITVM PASTORALIS CVRÆ SOLICITO STVDIO INTRA DOMINICVM OVILE CONTINVIT.

B

Theodorus Patriarcha Aquil. v.

Grisogoni locum Theodorus suscepit sanctissimus Præsul. Multis hunc vexatum periculis, & indigna plura ab Christiani nominis hostibus tulisse Imperatorum ingenia nobis sunt argumento; quorum ætate ille Aquileiensem Ecclesiam rexit; Traiani, & Adriani. truculentus vterque in Christum, sed intolerabilior adhuc Adrianus nihil omninò prætermisit, quod ad eius cultum delendum crederet pertinere. Magnà vtrique certamina cum Barbaris: quibus non citra
C sanguinis, & laboris plurimum finem posuere. Verùm Adriano omnium difficillimum cum Hebræis bellum exoritur, quos post clades plures hinc inde datas, & acceptas domuit tandem; & vsque ad internecionem fermè redegit. Vrbem verò Hierosolymam ab ipso iterum ædificatam nouis repleuit habitatoribus, & de suo nomine Æliam voluit appellari, porrò in eius porta ingentis magnitudinis porcum sculpendum curauit, quo incisæ bestiæ symbolo oblato, scirent Iudæi, se perpetuò patria cariturος. Ab eo die res eorum fractæ
D penitus corruere. Christianorum contra meliores fieri. Imperatorum vires, fortunamq; ipsam longè superare. Siquidem Athenis agenti Adriano Quadratus illius Vrbis Episcopus, nobili coram habita oratione, & apologetico insuper libello pro Ecclesia edito, conceptum in Christianos furorem vnus iam cæperat extinguere. vt si qui in posterum morte sunt affecti, hoc non Imperatoris iussu factum fuerit: sed ministrorum calumnijs, & astu, quo nouis confictis criminibus, aut in deterius antiqua Romanorum iura trahentibus, plures perde-
E re non desierunt; quod sacræ passim demonstrant Historiæ; quibus non sub vltimis Adriani temporibus tantùm, sed sub Antoninis etiam mitissimis Principibus sanctorum martyrum certamina passim describuntur. in his Theodori Patriarchæ casus non postremus, qui post multos domi, forisque pro Aquileiensium salute actos labores, imperante Antonino Pio, vt credimus, Præfecto verò Aquileiæ Agone, martyrij gloria illustris in Cælum receptus est. Corpus tenent Aquileien-

leienſes. & quotannis Diuo ab vniuerſa Prouincia parentatur. Sedit annos XXXII. Eius effigies in ædibus Patriarchalibus ſequens habet Epigramma. A

S. THEODORVS MARTYRII TRIVMPHVM CHRISTIANÆ FIDEI CONSTANTISS. PRÆDICATIONE OBTINVIT.

Anno Domini 151. Criſocomas Patriarcha Aquil. VI.

Criſocomæ, qui ſequutus eſt, vt breuis Pontificatus, ita omninò obſcurus. Annum non exceſſiſſe Chronicon, & Patriarchalis inſcriptio aſſerit. quæ talis eſt. B

CRISOCOMAS CIRCVLO XII. MENSIVM, QVIBVS ANTISTES FVIT, MVLTORVM ANNORVM LONGA SPACIA PROFICIENDO PERFECIT. C

Anno Domini 153. Agapitus Patriar. Aquil. VII.

Iuſt. philoſ. & mart. in Dialogo cõtra Triph.

Poſt hunc Agapitus, cuius Pontificatus longiſſimus præcedentis breuitatem ſatis compenſauit. Statum hic nactus eſt Eccleſiæ tranquilliſſimum. de quo teſtem affero Iuſtinum philoſophum, qui Romæ per ea tempora præclarum ingenij ſpecimen præbebat. *At qui*, (inquit is) *ne vnum quidem eſt genus mortalium, ſiue Barbarorum, ſiue Græcorum, ſiue etiam aliorum omnium quocunque appellantur nomine, vel Amaxobiorum, vel Nomadum domo carentium, vel in tentorijs viuentium, & cum pecoribus vitam tolerantium, inter quos per nomen Crucifixi Ieſu ſupplicationes, & gratiarum actiones, patri fabricatori rerum omnium non fiant*. Et Tertullianum nunc prætercam, qui non longè ab hoc ſæculo vixit, & apud Imperatorem .... hæc de Chriſtianis auſus eſt diſſerere. *Externi ſumus, & veſtra omnia compleuimus, Vrbes, Inſulas, Caſtella, Municipia, Conciliabula, Caſtra ipſa, Tribus, Decurias, Palatium, Senatum, Forum. ſola vobis reliquimus Templa.* Vberrimæ huius meſſis ſatorem, ſartoremq; egregium Agapetum, vt credimus, multa ſunt, quæ nobis perſuadent. Pax Eccleſiæ reddita, Auguſtorum tolerantia; ſed B. Pij Pontificis Maximi ſanctitas in primis, & eruditio ſingularis: hic Aquileiæ honeſto loco natus, Petri Sedem tunc tenebat. ab eo verò loco veluti de ſublimi quadam ſpecula interfulgens, latè veritatis viam reliquis Eccleſijs demonſtrabat, vt veriſimile ſit, non vulgares illum benè agendi ſtimulos in Agapetum præcipuè contuliſſe; quibus vir ſuapte natura feruidus promptiorem D E

S. Pius Aquileienſis Sũmus Pontif. *Anno Domini* 158.

A in dies de Aquileia curam & susciperet, & exerceret. Porrò de Pio cum multa supersint ab ipso literis tradita, ex his aliqua iuuet referre, ne hanc saltem partem sicco penitus pede emensi, Aquileiensium gloriæ, quæ maxima cum Pio semper floruit, parùm prospexisse videamur. Huius Pontificis curarum prima in Ecclesia fuere, diem, statum, formamq; celebrandæ Paschæ definire. quo iudaizantes populos ad B. Petri normam traduceret. Siquidem passim ea irrepserat
B consuetudo, vt quartadecima Lunæ eius diei solemnia vulgo agerentur. quod ab Asiaticis obseruatum reliquis Europæis, & Africanis errandi occasionem præbuit. Igitur Pius, ne altercantium studio Apostolorum placita aliquo modo conuellerentur, Dominicum diem Paschati adiudicauit, &, vt à fidelibus obseruaretur in posterum decreto ad id edito sanciuit. quod diuino admonente, atque etiam impellente Numine ab eo factum esse testatum reliquit Hermes, siue Hermas Pontificis frater: edito per eos dies libro sub titulo Pastoris,
C in quo se ab Angelo pastoris formam vultu, & corporis cultu exprimente, admonitum refert Superûm cordi esse, vt Christiani non nisi die octauo annuam resurrectionis memoriam colerent. Huius Hermæ meminit Tertullianus in hæc verba. *Tertull. cõt. Marc. lib. 3. carm.*

Post hunc deinde Pium: Hermas cui germine frater
Angelicus Pastor, quia tradita verba loquutus. *Athan. de Incar. V.*

Non postremæ fuit auctoritatis hic liber apud antiquos Theologos Athanasium, Eusebium, Hieronymum, & horum similes, & legi in *Eus. 3. hist. Eccl. 3.*
D Ecclesijs suis multi voluerunt, quamquam inde auctoritatem ad fidem confirmandam accipere supersederint omnes, vt rectè admonet *Hier. de Viris Illust.*
Ruffinus Aquileiensis. Pij Pontificis quatuor supersunt Epistolæ, *Ruff. in expos. Simb. Athan.*
quæ quantum ab inani hoc nostro, & turgido scribendi genere recedunt, tantùm Christianæ magis proximæ simplicitati pulcherrimam nascentis Ecclesiæ imaginem ob oculos proponunt, & vel ob hanc causam referendæ; sed breuitati consulentes duas tantùm dabimus, atque eas minus prolixas. vtraque est ad Iustum, qui apud Gallos
E Viennensi præfuit Ecclesiæ. prima ante initum Pontificatum est huiusmodi.

Pius Episcopus Romanus Fratri Iusto Presbytero. Antequam Roma exisses soror nostra Euprepia (si bene recordaris) titulum domus suæ pauperibus aßignauit; vbi nunc cum pauperibus nostris commorantes missas agimus. De te autem super beatè, post quàm ad Senatoriam Vrbem Viennensem perrexisti, quid factum sit nosse cupimus, & vt sementem Euangelij sparseris

ris audire multum deſideramus. Presbyteri illi, qui ab Apoſtolis educati vſque ad nos peruenerunt, cum quibus ſimul verbum Fidei partiti ſumus, à Domino vocati in cubilibus æternis clauſi tenentur. Sanctus Timotheus, & Marcus per bonum certamen tranſierunt. Vide Frater, vt illos imiteris ſequendo, ne vinculis Mundi illigeris. Feſtina palmam perſeuerabilem cum Sanctis Apoſtolis tenere, quam per multas paßiones Paulus ſuſcepit, & Petrus: cui Crux charitatem Chriſti tollere non potuit. Salutant te Soter, & Eleutherius digni Presbyteri. Saluta Fratres, qui tecum viuunt in Domino. Cherintus Primarcha Satanæ multos auertit à fide. Gratia Chriſti habitet in corde tuo. A B

Altera eundem Iuſtum Epiſcopum creatum alloquitur in hunc modum.

Pius Epiſcopus Romanus Fratri Iuſto Epiſcopo S. Attalus epiſtolas Martyrum portaturus ad nos venit, gaudium inæſtimabile faciens de triumpho eorum: qui dixit nobis, Sanctum Verum collegam noſtrum victorem de mundi Principe triumphaſſe. Tu verò apud Senatoriam Vrbem Viennenſem eius loco à fratribus conſtitutus. & habitu Epiſcoporum veſtitus, vide, vt miniſterium, quod accepiſti in Domino impleas. cura autem Sanctorum Martyrum corpora, ſicut membra Dei, quemadmodum curauerunt Apoſtoli Stephanum. Carceres Sanctorum viſita, ne aliquis tepeſcat in fide; Martyria Sancta Spiritu Sancto proba, vt perſeuerent in fide eis incitator inſiſte. Presbyteri, & Diaconi non vt maiorem, ſed vt miniſtrum Chriſti te obſeruent: Plebs vniuerſa ſanctitate tua protegatur. Fratres noſtri, quos per Attalum recognoſces, de Tyranni ſæuitia iam liberati requieſcunt in Domino. Presbyter Paſtor titulum condidit, & dignè in Domino obijt. Reuelatum mihi eſſe ſcias, collega beatißime, citius me finem huius vitæ eſſe facturum. Vnum flagitabo. in commune ſta, & mei ne obliuiſcaris. Salutat te Senatus pauper Chriſti apud Romam conſtitutus. Saluto omne Collegium fratrum, qui tecum ſunt in Domino. C D

Anno Domini 167. Atque hæc in epiſtolis, in quibus, vt cætera omittam, diuinationem illam futuri obitus quàm veriſſimè agnoſce. Siquidem anno, qui ad hæc ſequutus eſt, quarto verò M. Aurelij, & Q. Veri Impp. felici martyrij triumpho ad Superos euolauit. Porrò nomine titulorum, de quibus in vtraque fit mentio, templa martyrum nominibus dicata intelliguntur. quæ titulos, & memorias priſca Eccleſiæ conſuetudo appellare conſueuit; quo ab idolorum templis ſua diſtingueret. Nomen apud Romanos tenent, & in hanc diem Cardinalitiæ Eccleſiæ Tituli dicuntur. Extant huius Pontificis decreta plura, quæ E

à Gra-

A à Gratiano collecta, suisque distincta locis, & argumentis apposite referuntur, ad quem Lectoris curiositatem reijcimus.

Romanum Pontificatum post Pium tenuere Anicetus, Soterus, & Eleutherius; quos omnes Agapetus factorum suorum testes proximos habuit. Sed ætate Aniceti duos Imperatores intra muros Aquileiæ conspexit, M. Aurelium, & L. Commodum: dùm contra Marcomanos signa moturi, illic hibernarent. Hos Galenus iussus B subsequi, vt in Vrbe tamen relinqueretur benignitate Marci impetrauit: quo ille benè vsus otio, ad scribendos suos de Medicina Commentarios animum dedit. Sed breui Verum ab expeditione redeuntem Apoplexia de medio itinere sustulit. Sunt qui dicant, hunc ad Concordiani coloniam, quæ Lemini adiacet, dùm lectica veheretur, mortem oppetijsse. Marcus aduersum Marcomanos solus bellum gessit: satis aduersa primùm fortuna, si Luciano credimus. Nam vano Pseudamantis ille oraculo fisus, postquam Leones duos in Da- C nubium immisit; xx. suorum millia propemodum ferro absumpta desiderauit. Ea strage vsque in Aquileiam est trepidatum; quæ eiusdem impostoris fraude parùm abfuit quin in hostium potestatem veniret. Factum vti notum veluti digito demonstrasse contentus Lucianus in hæc verba concludit. *His similia sunt ea, quæ in Aquileia contigerunt, cùm parùm abfuerit quin ea Vrbs caperetur.* Cæterum periculo defunctus Marcus Marcomanos subegit: atque ab his in Quados inuectus diuino certè beneficio ab imminenti nece eripitur. quod à D Mago Ægyptio Cassius Dio, ab Christiana Legione Xiphilinus acceptum refert. Cuius precibus factum est, vt Barbari fulmine, & ignibus absumpti omnium præclarissimam victoriam Romanis reliquerint. Sanè eius beneficij ergo Legio in posterum fulminatrix appellata est. Et ita metu leuatus Imperator Aquileiam repetit: & inde triumphum in Vrbem duxit. Hoc fatis absumpto, Commodus eius filius cœpit terrarum orbi illudere, gladiator, mimus, auriga, adulter, & quidvis aliud potius quàm Imperator. De quo illud vnum E admiratione dignum, quòd cum ærumnis innumeris Romanum Imperium diutius vexauerit, nullum inter hæc Christianis hominibus damnum, aut incommodum intulit; vt non alio sub Principe felicior vsque ad eam diem Ecclesiæ status illuxerit. Sub his Agapetus Patriarcha laboribus, & senio confectus extremum clausit diem. Ad nonum annum Commodi, vti reor, & vigesimum septimum sui Pontificatus. Eius imagini hæc adscripsit Franciscus Barbarus.

M. Aurelius, & L. Commodus Aql. hibernant.

Galenus hos subsequutus, ibidem Cōmētarios de Medicina conscripsit.

Lucian. in Pseudamāte.

Anno Domini 176.

Dio in M. Aurel.

Xiphilinus ibidem.

Marc. Aurel. Imp. in Aquileia.

Anno Domini 182.

AGAPITVS, QVIA AQVILEIENSIS POPVLI CARA SALVS FVIT: IDEO DILECTI DEO, ET HOMINIBVS NOMEN CONTIGIT. A

Fortunatus primus Patriarcha Aquil. VIII. *Anno Domini 190.* *Anno Domini 193.*

Fortunatus primus poſt Agapetum Aquileienſem adeptus Eccleſiam, exercendi ingenij campum quàm latiſſimum habuit: ſiquidem B in eos Principes incidit, qui bellum paci ſemper antepoſuerunt, nec ærumnis finis eſt repertus, donec in vltimum adducta diſcrimen Aquileia non multum ab excidio diſtaſſe viſa eſt. Plura fuere, quæ eorum temporum clades denunciarunt; in quibus templum pacis ſubito incendio abſumptum non dubium extinctæ tranquillitatis portentum præbuit. idem incendium Veſtæ delubrum euaſtauit. & tunc primùm Palladium in oculos hominum venit: arcanum illud Romanæ Vrbis numen: & multa ante tempora ab Troia euectum, quod C tunc ignibus raptum Veſtales media ſacra via in palatium detulere. Omen Commodus ante cunctos expertus, poſt paucos menſes fraude Martiæ meretricis extinguitur. Nec Pertinaci, qui ſequutus eſt, diu licuit Imperio frui. vix renunciatus Imperator ad necem depoſcitur. nec odij cauſa promptior, quàm quia Remp. ſeruatam voluit. ſcilicet corruptiſſimi eius ætatis mores, non niſi violenti remedij genere ſanitati reſtitui debuerant. Præſtitit hæc Seuerus homo Barbarus, qui per vim Imperio potitus, ſanguine, & ciuilibus bellis D vniuerſum deformauit. nihilo patre mitior Caracalla cuncta in peſſum dedit. hunc à fratris cęde regni exordia auſpicatum xx. millia intra aulam, quia fratrem cognitione attigerant, ferro ſuſtuliſſe narrat Herodianus. ex quibus cætera quis facilè cognoſcet. Horum tempeſtate Tertullianus pro Chriſto luculenter ſcripſit, & Origenes ille ingenti literarum flumine inundatus Chriſtianam Religionem tuendam ſuſcepit. inter Græcos hic; inter Latinos ille clariſſimi; vterque doctrina, lingua, & morum integritate inſignis; ſed fędus E vtriuſque exitus, & vitæ anteactæ, & ſcriptis probabilioribus fidem detraxit. Siquidem in multos errores ſtudio contentionis delapſi, vtrique hæretica labe infecti Catholicorum conſenſu damnati ſunt. Cęterùm ſublato Caracalla, Macrinus, huic Heliogabalus ſuffecti ſi quid reliqui ſuperiorum libidinibus, aut crudelitati fuit, de ſuo abundè congeſſere. Vnus Alexander paucorum annorum ſpacio Orbem le-

Anno Domini 195. *Anno Domini 196.* *Anno Domini 224.*

A leuauit. Hunc ex Imperatoribus primum à Christianorum sacris non alienum ferunt; vt non iniuria eius in administranda Repub. moderationem scriptores omnes laudibus prosequantur. Huius principatum attigisse Fortunatum credimus. genere Afrum fuisse Patriarchales inscriptiones demonstrant. secus habetur in Chronico, vbi alterum Fortunatum Afrum agnosces. sedit paulò minus annis L. de quo hæc habentur Vtini in Patriarchali Palatio.

B

FORTVNATVS PRIMVS AFER, RE IPSA SANCTOS PATRES AFROS OSTENDIT MAGIS CHRISTIANÆ CHARITATIS INCENDIO VBIQVE GENTIVM EXARDESCERE, QVAM SOLIS RADIIS IN PATRIO SOLO FERVERE.

C

Quæ ad Ciprianum potissimum referri debere illud mihi persuadet, quia sub his Imperatoribus Cartaginensis ille Episcopus egregiam Christianæ Reipub. operam tunc nauabat, vsus Tertulliano doctore, quem assiduè in manibus habebat. cuius rei auctor Hieronymus hæc habet. *Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod est Oppidum Italiæ senem, qui se B. Cipriani grandis ætatis notarium, cum ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret: referreq; sibi solitum, nunquam Ciprianum absque Tertulliani lectione vnum diem pertransisse; ac sibi crebrò dicere, da magistrum; Tertullianum videlicet significans.* Quæ hoc *Hieron. de scrip. Eccles. in Tertull.*
D loci non prætermittenda existimaui, non tantùm quia Concordiæ meminit, cuius apud scriptores rarissima est mentio; quantùm vt obiter colligat Lector, malorum consortio, vel sanctissimos viros labem posse contrahere. Quod Cipriano euenit, qui à Tertulliano sententiam contra Hæreticorum baptisma mutuatus, tanquam propriam postmodum defendere non dubitauit, vt à Baronio rectè notatum est. *Baron. T. 2. anno 217. nu. 5. 6.*

Defuncto Fortunato Valerius (modò in Chronico mendum non *Anno Domini 224.*
E irrepserit) Aquileiensem Ecclesiam regendam suscepit. quo tempore Romani ex diuturna illa, & intolerabili miseriarum serie ad insperatam euecti felicitatem, Alexandro Mammeæ filio Imperatore, aureum tunc primum sæculum veluti de propinquo sunt contemplati. adeò cuncta in eo Principe inerant, quæ ad populorum beatitudinem necessaria communis hominum consensus existimat. prudentia in primis, & mansuetudo, & animus à cęde, & sanguine tantum abhor-

rens, vt nullum extra iudicium occidi paſſus ſit. Verùm enimverò in tanta bonitate quid carperet habuit inuidia; vitio datum, quòd matri fœminæ auariſſimæ nimium deditus, plura muliebri impotentia adminiſtrari pateretur. quod ipſum, & matrem ad extremum perdidit. ſiquidem dum, educto contra Germanos exercitu, ad ripam Danubij cunctatur, & parùm felici conatu inde Barbaris reſiſtit, tyrones Pannonij ingenio hominis offenſi, primi in Maximinum oculos direxere; fortem bello virum, & quem ex armentis olim, & ſtabulis ad ſummam militiæ famam ſola virtus extulerat. hunc igitur Imperatorem dicunt. commilitonibus in ſententiam adductis, extemplò Alexandrum, & matrem obtruncant. Sed ille oblata poteſtate crociter vſus breui in non dubiam tyrannidem ingenium barbarum vertit. Romæ non minus, quàm in exercitu cædes quotidie edebantur. ipſi verò, qui Ciuitatibus, qui Prouincijs præerant, nulla habita aut ætatis, aut dignitatis ratione vehiculis impoſiti ad Imperatorem rapiebantur: quos vel exilio, vel morte mulctabat; bonis certè ſemper; quorum gratia hæc omnia fiebant. Ad eam feritatem Africa primum nutare cæpit. ibi Gordianus ab Cartaginenſibus Princeps acclamatur. Et Senatus P. Q. Ro. occaſionem, tanquam diuinitus oblatam complexi, continuò Maximinum Reip. hoſtem iudicant. Quæ neceſſariò propemodum conſilio ſuſcepta, factis inſuper audacioribus confirmantur. Maximini Miniſtri quotquot in manus veniunt, interfecti. Legati ad Prouincias miſſi. Vrbes, nationes, ad auitam recuperandam libertatem ſollicitatæ, euocatæ. delectus vbique iuſſi. arma præparata. nec ardorem minuit nuncius de Gordiani cæde allatus. nam quantò immaniſſimi Principis iram ſe excitaſſe, & pœnam propius imminere cognoſcunt, tantò ſibi enitendum exiſtimant, vt nulla ſalutis habita ratione, vnam euadendi ſpem in excidio Maximini reponant. Adhuc cum Barbaris in Germania bellum is gerebat. quare vt hoſtilia circum omnia eſſe intelligit, non Italiam modò, ſed vniuerſum fermè terrarum orbem in eius perniciem coniurare, Romam primum, quantò citius aggrediẽdam ſtatuit. igitur ſubitò ad iter militem inſtructum quàm maximis poteſt itineribus in Italiam pergit ducere. Alpes Iuliæ magis proximæ fuere; quas vbi attigit, ad explorandas viarum anguſtias ſpeculatores præmittuntur: nam veriſimile erat, primos illos aditus Romanos obſtruxiſſe: vnde modica quantumvis manu hoſtiles impetus omnes poterant cohibere. ſed præter ſpem cuncta neglecta nunciantur. ſiue ad id animum non adiecerint

Anno Domini 237.

Anno Domini 239.

A B C D E

A cerint Romani, siue quia cum multæ essent viæ, non sic facilè omnes posse firmari existimarent. Quin etiam Æmonam ipsam Italicarum Vrbium primam ad radices Alpium sitam reliquerant habitatores. & fortunis inde omnibus ablatis penè vniuersam diruerant, atque incendio deformauerant. Quare nullo resistente, Maximinus cum exercitu in Forum-Iulium descendit. Quà tunc ille vsus via copias duxerit, non est in promptu affirmare: Æmona præsertim ad nostram B ætatem antiquata. Nam quòd Glemona Foro-Iuliensis sit antiqua illa Herodiani Æmona nec per somnium quidem suspicandum venit; vel ob hanc saltem causam, quòd nostra citra Alpes est, illa vltra steterat. & præter hæc ab Æmona Aquileiam petentibus flumen viam disterminabat. ab Glemona verò nullus fluuius, ac propè ne dixerim aqua vsque ad Aquileiam negotium facessit. vt tantùm coniecturis locus supersit, quibus huius itineris vestigia inquiramus. quod faciemus, si quæ super hoc argumento primo volumine dicta sunt, in me- C moriam reuocabimus. nempè tribus tantum locis aditus plaustris accommodatos ex Prouincia in Germaniam patere. primum secundum Pontebam ad Villacum. alterum ex Goritia in Lubianam. tertium à Monte-Falcone, & Tergestino sinu in proximam Croatiam. Primus reliquis iniquior: vbi Alpes illas vltra nubes obductas, colles inuios, saltus, & rupium prærupta facilè agnoscas, quæ Herodianus ambitiosè non minus, quàm verè prosequitur. Medius lato effunditur campo. quem ideò Atthilam agitasse fama tenet, dùm ex Pannonia D moueret. Vltimus asperitate propè cum primo conferendus; per quem non rarò Ottomani in Prouinciam expeditiones suscepere, dum illi ex Græcia Venetis negotium exhibent. Porrò Maximino ab Sirmio Pannoniæ Metropoli in Italiam properanti non alia via, quàm commodior, & breuior erat ineunda; quæve minus ab hoste posset circumsedi. His verò Goritiensem commodis frui nullus est, qui nesciat. quæ rectà in Pannoniam exporrigitur, nullis periculis, aut impedimentis obnoxia, si Geldrudæ lucum excipias. Contra in reliquis E omnia importuna. Tergestina longitudine, & angustijs laborat: Pontebanam præcipitia territant. vt nihil magis ab Maximini solertia alienum appareat, quàm si se ipsum, & copias suas his voluisset difficultatibus intricare. quare satius crediderim Herodianum locorum ignoratione deceptum montium iuga, & scopulorum asperitates, dùm ipse Italiam alpibus ita obductam credit, vt nulla ex parte commodè possit adiri. Cæterum de Æmona mirum, quòd nusquam appa-

Maximinus Imperator in Forum-Iulium descendit.

apparet. nam poſt hanc calamitatem fuiſſe reſtitutam, & cultu floruiſſe inſigni ex poſterioris ætatis ſcriptoribus ſatis conſtat. Vnus Vvolphangus Lazius ſitum deſignat propè Lubianam, quem nunc Iggium appellant. hunc fuiſſe Æmonam ex Romanorum monumentis ſibi perſuadet. monſtrantur etiam antiqui Oppidi veſtigia in ſilua Geldrudis: quod proximius vero eſt Æmonam fuiſſe. nam ſilua, & locus Goritienſe ſolum propemodum attingit. vt iam non inani argumento fuerit demonſtratum, Maximinum per hanc partem in Italiam penetraſſe. cui quiſquis addat ea, quæ mox de ponte, & de flumine ſubijciemus, quàm veriſſimè colliget, quantùm loca huiuſmodi Goritienſi viæ conueniunt, tantùm à Pontebana toto Cœlo diſtare, & in Herodiano melius eloquentiam, quàm veritatem admirabitur. A B

Interim Romani rebus ſuis intenti nouos Imperatores deligunt Maximum Pupienum, & Clodium Albinum, ſpectatæ nobilitatis Senatores, quibus iuſſu populi Gordianum adoleſcentem adijciunt. His Reip. cura commiſſa. videant illi ne quid hæc detrimenti patiatur. inter eos verò ita conuenit; vt Albinus Romæ præſidio ſit, Pupienus contra Maximinum pergeret. iamque ille Rauennam peruenerat, & exercitum nouis delectibus contrahebat, non ex Italis tantum, ſed ex Germanis etiam, qui, Pupieno auxiliares promptiſſimè acceſſere, ob multa ab eo pridem in populares ſuos collata beneficia. Sed cura de Aquileia in primis nouos Imperatores, & Senatum anxios faciebat. ſcilicet hanc Barbarorum faucibus obiectam, primùm Tyranni furorem excepturam: Vrbem ſummæ auctoritatis, & poſt Romanam alteri non conferendam; qua capta, reliquas manus daturas apparebat; ſuſtentata verò, reliquis animus, & vires acceſſura. igitur pro illius propugnatione extemplò illuc conſulares viros duos mittunt cum ſumma poteſtate Criſpinum, & Menophilum, qui Ciuitatem in officio continerent, dum Pupienus, iuſtis comparatis copijs auxilio accurrat. Sed is fuit tunc rerum Aquileienſium ſtatus, vt nec auctoritate ad ſeruandam fidem, nec milite ad ſui defenſionem indigeret; namque Romana pridem Oppidum donatum Ciuitate, & patricijs hactenus auctum familijs non aliam, quàm Romanam fortunam multò ante ſibi animo deſtinauerat. populi verò multitudine, & loci ſitu munitum nihil minus quàm hoſtiles impetus verebatur. Ad quod accedebat, quòd ex vicinis locis non aſpernendam Comprouincialium manum recens acceperat; quæ deſertis vicis, & Caſtel- C D E

A ſtellis in vnam Aquileiam, tanquam in commune ſalutis hoſpitium confugerat. ſed præter hoc ingens hoſpitum, & mercatorum numerus aderat, qui circum à continente non tantùm, quàm à pelago Vrbem frequentabant. Illyricis inde, & Germanis, atque etiam Italiæ vniuerſæ neceſſariam rerum copiam aſportaturi. quare factum, vt mortalium in ea multitudo eſſet incredibilis. Ex quibus bello idoneos armis inſtruxere Duces, & per centurias diuiſos ad Vrbis cuſto-
B diam præpoſuere. inde ad inſtauranda mœnia conuerſi, quidquid ſuperiorum temporum tranquillitate neglectum corruerat, tunc ſumma celeritate reficiunt, & pinnis, caſtellisq; nouis additis enixius confirmant. Pons quadrati lapidis ſteterat ad Sontium, vbi deſinit via Goritienſis, de qua modò dictum eſt. Loci ſitum inter Gradiſcam, & Goritiam noſtri Mainizam dicunt. pilarum fundamentis adhuc memorandum. opus illud Triumvirorum, qui coloniam deduxere. de quo in Cimbrorum expeditione mentionem fecimus;
C & armis nequicquam ab Romanis defenſum memorabamus. Criſpinus ergo, ne quid tale ſibi contingeret veritus, periculi aleam declinans, pontem vniuerſum rumpit, ac reſoluit; ea diligentia ad commeatum colligendum vſus, magna frumenti copia Vrbem inſtruxit. Aquas dabat fluuius mœnibus effuſus, & riuuli intus inſulas irrigantes. Porrò Maximinus ira percitus, & omnis impatiens moræ, vbi Italiam oculis hauſit, Pannoniorum aciem electiſſimam ad Prouinciam recipiendam ante ſe mittit. Hi tranſmiſſo Sontio, quà per col-
D les, quà per planitiem euecti regionem diſcurrunt. Sed nullibi habitatores apparere. vaſta omnia, & deſerta conſpicere. portas Caſtellorum apertas, Domos vacuas, agros ſine cultoribus; vt iam in alium orbem ſe veniſſe crederent. Admirantibus cauſam longè Aquileiæ propugnacula emicuere. & iam fremitus virorum, & fulgor æris omnem dubitationem ſuſtulerunt. nempè Prouinciæ illud receptaculum eſſe, quo turba pauore conſternata ſe ipſam incluſerit. quare concitatis equis ad illam opprimendam feruntur. Criſpinus portas occlu-
E ſerat pridem, & ſuos pro muris diſpoſitos omni miſſilium genere armauerat. quæ venientibus Pannonijs ex ſuperioribus locis protinus diſcuſſa, ingentem eorum ſtragem fecere. res inexpectata primos ordines laxauit, & metum reliquis incuſſit. Sed eò ventum erat, vnde non ſine dedecore licebat pedem referre. igitur vtcunque poſſunt, contra nituntur. Sagittis inuicem, & telis mortem inferunt; aliqui etiam Natiſſæ auſi ſe credere in Vrbem pergunt euadere. Scalas alij admo-

admouent, & murum manu poſſe capi ſuis oſtendunt. quos omnes A Aquileienſes facilè repellebant, & lapidibus oppreſſos conficiebant continuò. Donec per tenebras certamine intermiſſo, Barbari irritæ oppugnationis nuncij ad Maximinum reuertuntur. Cæterum Criſpinus, & Menophilus eo virtutis experimento contenti, belli prima rudimenta ab hoſtili cruore Aquileienſes inchoaſſe maximè lætabantur; quos vt confirmarent magis, & ad Reipub. defenſionem capeſſendam incenderent melius, in vnum ſequenti die aduocatos non vulgari laudum genere cumulant. B Dignum illos conceptæ de ſe opinioni, dignum patriæ facinus externa propugnatione edidiſſe: cuius ſe non teſtes tantùm, ſed laudatores etiam ampliſſimos apud Senatum, apud terrarum orbem futuros. nunquam animo; nunquam verbis exciſurum, Aquileienſes primos fuiſſe, qui recuperandæ libertatis exemplum reliquæ Italiæ præbuiſſent. qui vni Barbaris Maximini conſilijs auſi reſiſtere, Romanæ Reipub. maieſtatem ſuſtentaſſent. Mactent ergo virtute: C & quantam præclaris initijs ſibi fecerint laudem futurorum diſcrimine non ſinant obſcurare. in eos omnium hominum oculos; mentes conuerſas: fortitudinem, conſtantiam contemplari: inde fortunarum ſuarum euentus ſingulos ſibi ominari. ad earum caſus cætera ſucceſſura haud dubiè interpretantes. ſed præclarè illa, & ex ſententia ſucceſſura, ſe non tantùm ſperare, ſed quàm veriſſimè etiam polliceri, ſi firmos illos, & inexpugnabiles murorum ambitus, foſſarum profunditates, propugnaculorum robora, eo quo cęperunt ardore pergant tueri. ſi pectora illa, quæ ingenti cum ſuo D damno vidit hoſtis armata, pro patriæ ſalute pergant periculis obiectare. ſtent modò, & contra primos impetus ſe viros exhibeant. reliqua facilè confecturos. Pupienum Rauennæ exercitum parare, Romæ alterum conſcribi. Africam, Gallias, Illyricum ad damna Tyranni vires exerere. Si paulum hìc adnitamur, ſi moram inijciemus, extemplò audaciæ pœnas pendentem videbitis. Nempè dum nos in ampliſſima Ciuitate, armis, commeatibus, viris abundè inſtructa, ſedendo, & nihil faciendo diem ex die terimus, hunc ipſum dierum E mora, & ſola cunctatio conficiet. quem veriſimile eſt interim commeatum, auxilia, ſuorum promptitudinem, atque etiam animum fortaſſis deſerturum. Nam quo animo creditis, Ciues, exercitum inter prædas vſque ad hanc diem, & gulæ irritamenta ſe ſolitum oblectari; mox circa vnam Vrbem cunctabundum longioris obſidionis incommoda laturum? quid ſi paulatim mari, & terra itineribus obſtru-

A ſtructis alimenta incipiant minui? quid ſi fame, faſtidio, laboribus afflictis repentè circa Romanorum arma concrepent? noui exercitus exitium intentent? gladios iugulo admotos hauriant? quamquam hæc illos expectaturos non eſt credendum, qui pridem Ducum ſuorum, & Imperatorum cædibus aſſueti, facili compendio rerum ſuarum incolumitatem Maximini ſaluti anteponent. Sed vtcunque iſta eueniant, vnum eſt, quod prætermittere non debeo; maiores noſtros B plura, difficillima, & præclara bella virtute, & ſola patientia confeciſſe, quibus nihil aliud quàm gloria, aut Imperium quærebatur. nunc eò ventum eſt, vt non de nomine, aut de rebus partis ſit certamen futurum. rem cum eo hoſte habemus, qui nihil in nobis reliqui faciet. Libertatem, opes, coniuges quærit, natis inhiat. ſed quid natos moror? anima noſtra eſt in dubio, pro qua ſi periculum, quodcunque illud tandem fuerit, ſubire recuſatis, nec amor patriæ, nec Reipub. ſtudium, nec liberorum charitas ſtimulos facient acriores.

C Hæc ab vniuerſa concione plauſu accepta ſingulari, ſummoperè ad confirmandos animos valuere. Sed Maximinus ſecus ac crediderat futurum de Aquileienſium virtute nuncio accepto, magis in eorum perniciem accendebatur. Igitur, vt prima luce Sontium tranſirent, omnibus edicit. Ferunt, iam tum in ipſo itinere infelicis exitus ſigna non inania accepiſſe. in tentorio dormienti canes pluſquam duodecim vlulantes circumſiſtunt, & ibi animam quaſi flendo poſuere. Poſtero die inſtructam aciem præcedenti, mulier lugubri habitu, & D paſſis crinibus occurrens, dùm ſæpius Maximini nomen repetit, ante pedes prouoluta extinguitur. hæc horribiliora faciebant malè factorum conſcientia, & admiſſa in Alexandrum crimina; quibus veluti furijs diuexatus, vix iam ſtare loco poterat. Auxit terrorem Sontius ſub eadem nocte ad ſummam auctus altitudinem. Amnis hic ſuapte natura mitis, & vado interdum ſuperabilis, à propinquis montibus in Adriaticum fertur, vt pridem eſt monſtratum, quem ſi pluuijs, aut niuibus effuſis augeri contingat, nihil eſt, quod eius imE petum poſſit ſuſtinere: adeò cuncta in præceps rapit, & vndis demergit, & fortè illud tunc acciderat, vt hiberno Sole niues ſoluerentur. quare ingentem ille nactus magnitudinem curſu omnium violentiſſimo latè regionem infeſtabat. Vna Germanorum cohors placidis popularium fluminum ripis aſſueta, dum furorem illum aſpernatur, vnà cum equis alueo ſe credidit. quos omnes facilè vortex abſumpſit. Maximinus incertus quid rerum ageret, quando na-

uigia ad manus non erant, tribus diebus ad flumen ſubſtitit fabros A opperiens, qui ad conquirendam materiam pro pontis ædificatione miſſi fuerant: ſed res erat longioris laboris, & milites expectationis impatientes non obſcurè incendebantur. nam iam rerum penuria exercitum inceſſerat, & ſpes illa, quæ cunctorum animos primùm imbuerat, vt Prouincialium bonis laborioſi itineris damna compenſarent, euanuerat prorſus; vt potius ſe in omnium rerum difficultates adactos quàm veriſſimè exiſtimarent. quare fiebat, vt murmure B primùm tacito ſecum muſſitarent Centuriones, mox etiam apertè de Imperatore conquererentur: quæ hominem ſuopte ingenio ferum facilè ad vindictam ſtimulabant, & parum abfuit, quin multos è medio tolleret; & non niſi precibus exoratus militum ſanguini pepercit. hæc verò odium illi apud vniuerſos fecere, quod in aliud tempus delatum, tandem in eius perniciem erupit. ad hunc modum res propè ad ſeditionem venerant; quando paucorum ingenio conficiendi pontis C ratio inuenta reliquos in officio continuit. Abundabat regio vinetis, quorum vſque ad hanc diem maximus in his locis prouentus. & habitatores, cæteris rebus ablatis, cupas reliquerant plures (amplioris vaſis eſt id genus) quibus, omiſſo torculari, ad vinum exprimendum vtebantur, & nunc etiam vtuntur Foro-Iulienſes. namque vbi pedibus in his vuas macerauerint diutius, & preſſerint diligentius, per noctem ibi, & amplius muſtum permittunt decoqui, donec vi naturalis caloris vinaceis in ſublime euectis, illud à ſordibus repurgatum eliciunt. Igitur has cupas nonnulli ad Maximinum adducentes D docent, ſi ſimul plures in aqua catenis iungantur, & cratibus deſuper, arenaque ſtratæ ad curſum fluminis firmentur haud difficulter ex his pontem futurum, ad traducendum exercitum aptiſſimum. quod cum faceret ille, copias nullo negotio in alteram ripam deportauit. ibi antequam vlterius progrederetur, viſum eſt Legatis Aquileienſium animos tentare. Miſſi Centuriones aliquot, & Ciuis Aquileienſis, qui fortè ſtipendia merebat, his iungitur, vt ad reſerandas portas Ciues hortentur. factorum obliuionem promittant, & præmia: ſi ſe- E cus pergant facere, cunctis paratam necem, & patriæ excidium expectent certiſſimum. Quæ inani ſub muris iactata conatu, magis ad ſui defenſionem Aquileienſes erexere. Quare furens, fremensq; Maximinus exercitum ad Vrbem quàm primum admouet. obiecta circum ædificia ſolo adæquat; non ſegetem, non arborem felicem relinquit. & quando non erat amplius in quod ſæuiret, fluminum al-

ueos,

A ueos, & aquarum fontes medicamentis nititur corrumpere; ita admoto ad mœnia milite, ſubita oppugnatione tentat locum capere. Sagittarij eminus diſpoſiti pinnarum ſummitates verebantur. magis propinqui Legionarij arma expediunt. tunc vnusquisque pro ingenio telis, lapidibus, glandibus pugnare. pars ſuccedere, & murum qua parte adiri poterat ſuffodere; modò ſcalis aggredi. nihil denique prætermittere, quo propius manibus pugnam faciant. Sed Aquileien-
B ſes, domibus cunctis, & Templis clauſis, vniuerſos ordines, non virorum tantùm, ſed & mulierum pro muris collocauerant; vt alter alterius exemplo incitatus, proprio quisque periculo, & capite, ſi ſua ſors ferat, ſeruatæ patriæ decus, & parta victoria iudicaretur. igitur contra omnes obniſi; tela manu, ſaxa machinis intorquere: quæ valido cum impetu librata etiam eos, qui longè ſubſteterant, vulnerabant. Ad hæc parauerant picis, & bituminis vim ingentem. quam ſulphure ardenti miſtam in ſubeuntes diſpergebant, tanto cum eo-
C rum damno, vt cedere coactum ſæpè in aduerſam partem agmen reſilierit. Tunc funera paſſim edebantur; & mortales hinc inde cadebant; ſed multò plures ex Maximini exercitu, quibus nullum ad euitandos ictus erat ſubterfugium. Ignitæ materiæ præ cæteris incommodum inferebant; quas nullum armorum genus poterat arcere: ſed vbi ſemel milites apprehenderant, ad viuas corporis partes perueniebant; quibus corruptis, arma abijcere, & ſemianimes à certamine recedere cogebantur. atque ex his alios oculis captos, quoſdam bra-
D chijs mutilos vidiſſes incedere, aut altero crure truncatos per arenam reptare. plures incenſis loricis decurrere: qui vbi à pugna paulùm proceſſerant, doloris impatientia humi prouoluebantur; ibique per ſummos cruciatus animam emittebant. Maximinus extra teli iactum poſitus certamini aderat, bonorum hortator aſſiduus, ignauorum increpator acerrimus; nunc hos, nunc illos verbo, præſentia vrgere, ad benè agendum incitare: modò præmium, modò pœnas oſtentare. ſed omnia incaſſum fiebant. Siquidem quò longius certa-
E men trahebant milites, tantò ſui periculi ſenſum maiorem percipiebant. vnde laboribus, & vulneribus feſſi, multùm quamvis repugnante Maximino, ad extremum in tentoria dilapſi ſunt: tanta animorum ſiue impudentia, ſiue alienatione, vt multos non erubuerit eius fugæ auctorem Belum Aquileienſem Deum facere; quem pro mœnibus pugnantem, & imbrium ritu tela, faceſq; ſpargentem ſe conſpexiſſe memorabant. *Septimi Libri finis.*

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Octauus.

Anno Domini 239.

SEd Imperator, rei malè gestæ causam in milites, & A
Centuriones reijciens, ex his nonnullos compre-
hensos capite damnauit, alienissimo tempore, quo
suorum animos potius nullo non officij genere de-
buerat demulcere. Sed ita sunt humana, vt in sui
perniciem quisque facilè feratur. namque hæc
Maximino exercitum summopere infensum reddi- B
dere. ad quæ accesserant commeatus difficultates, & spes illæ ingen-
tes, quas singuli de Italia sibi fecerant, sub ipsis initijs propemodum
frustratæ, vt iam minus hilares ad obeunda munera se exhiberent mi-
lites; quidam etiam conuitijs Imperium detrectarent. Contra, Aqui-
leienses ad primos rerum successus reliqua sibi interpretantes maiori-
bus in dies animis augebantur, vt iam propè despicerent Maximi- C
num, quem de muro iocis, & probris insectabantur assiduè: & filio
præstanti forma iuueni, quem secum habebat, muliebria turpiter
obijcere non sunt veriti; quæ altius animis recepta graues patri, na-
toque curarum stimulos addidere, in tantum verò audaciæ illos cre-
uisse vix patiebantur, quos solo aspectu potuisse deleri pridem confi-
debant,

A debant. nunc quibus armis, qua fiducia in reliquam Italiam exercitum ducant? qua fronte Romam pergant oppugnare? Igitur cum animo destinassent nonnisi Ciuitatis excidio satis conceptæ de virtute eorum opinioni, satis præsenti rerum necessitati se facturos, enixius ad instaurandum certamen vires, & animum conuertunt. machinas antè cuncta quascunque possunt ex materia ædificiorum, quæ locis proximis diruerant, instituendas curant. turres, arietes, testudines
B parant. quæ postquam absoluta sunt, milites ad se vocatos in hunc modum alloquuntur. Illos tot terrarum spatia, flumina, montes emensos, vt condignam de populo Romano vindictam sumerent, vt Imperium, quod semel dederant, confirmarent, quæ si perficere in animo habent, illud modò videant, quantum à rebus suis sit alienum circa vnam Vrbem diutius immorari, vel potius ab vna Vrbe tot præclaros eorum conatus, aut longius deludi, aut certè quàm incommodè impediri. Hoc non magis ad Imperatoris salutem, quàm ad
C exercitus dignitatem pertinere. se volentes illos, atque etiam impellentes in Italiam adduxisse, ad quam cum peruenerint, cur ab ijs debent cessare, in quorum gratiam expeditionem susceperint? Scilicet Aquileia negotium facessit, Vrbs non adeò magni nominis, non armatorum præsidio, non munitione firma. Multitudine verò onerata potius, quàm defensa. Quæ si cum militum nostrorum robore, inquiunt, numero, felicitate conferatur, non sine rubore etiam venit nominanda. Attamen hæc ipsa, quam primo impetu in potestatem de-
D bueramus redigere, acerrima omnium oppugnatione tentata, nec vires, nec animum submisit, nobis verò ignauiam, socordiam, stuporem adeò incussit, vt quò properemus, quid tentemus insuper nihil habeamus. Vna scilicet malefactorum excusatio superest, quia ad manus machinæ non fuerant; quorum in oppugnationibus vsus est admodum necessarius. nam, si reliqua spectes, nihil est fortè cur in tam inæquali pugnandi occasione, aut militis studium, aut promptitudinem possis desiderare. Sed modò, machinis extructis, & pugna cum
E oppidanis exæquata, quam deinceps desidiæ nostræ defensionem obtendemus? Omnia, vt videtis, sunt in promptu, & quæ ad conuellendas Vrbes humana excogitauit industria fossæ citius admouebimus. Vestrum erit nunc factis ostendere, quantum à tumultuario illo, & subito certamine compositum hoc, & verè militare oppugnandi genus distet, & quantum virtus arte, & disciplina proficiat. quod facietis profectò, si eo animo, quo tot præclara nobiscum aggredi non dubita-

bitaſtis, minimum hoc laborum veſtrorum additamentum capeſſetis. A
in quo nihil à vobis alienum expoſcimus. tantùm fidem, conſtantiam, fortitudinem requirimus, quibus per tres continuos annos in Germania multo his maiora confeciſtis. Hæc ſi in vobis nunc eadem ſunt, nihil eſt, quod de Aquileiæ excidio dubitemus; nihil, quod Romanorum minas inſuper faciamus. Nam, ſi ſemel hanc ferro viam aperiemus, mihi credite, quod armorum ſolo ſtrepitu, & victoriæ nomine obruta, vltrò ſupplex ceruicem ſubmittet Italia. Cuius rei id vobis argumento ſit, quod non campo, aut acie fortunam illa ſuam credere ſuſtinuerit; ſed muris abdita, & turribus latens, vt fugitiui faciunt ſerui, extremum ſupplicium vſque ad hanc diem declinauit. Ite igitur commilitones, & latebras haſce quantumvis lapidibus ſeptas tentate, excutite; ſpecus reſerate: pauidæ verò, & de ſalute ſua nihil ſperanti actutum manus inijcite. de qua poſtea apud vos erit deliberatio, an capite plexa vitam ſimul cum bonis relinquat, vel Imperio viduata perpetuam apud vos ætatem ſeruitio tranſigat. Hæc à Maximinis iactata iniquiſſimis animis à militibus accipiebantur, quibus pridem longè his contraria rumores diſſipati perſuaſerant. vt iam nullus propè eſſet, qui populi Romani vires in eorum perniciem inſtructas ſummoperè non reformidaret. Nec defuere, qui Pupienum Rauenna mouiſſe nunciarent, copias ingentes ſecum adducere. Hunc Italiam inſequi vniuerſam. Se interim verbo quidem Aquileiam obſidere: ſed re ab Romanis inuicem premi, circumueniri. commeatum interceptum. auxilia prohibita. quis non magis obſeſſos, quàm obſidentes dixerit? quibus ſi diutius ea perdurauerit obſtinatio, aut fame pereundum, aut ſub hoſtium manibus ab omni corporis vigore deſtitutis breuiter erit cadendum. Inter hanc ancipitem ſtudiorum ſollicitudinem, milites ad oppugnationem trahit Maximinus, quæ à principio verè Romano apparatu tractata non parum Aquileienſium animos, & vires defatigauit. ſiquidem ſupernè de turribus pugnantibus Maximinianis, à quibus omni miſſilium genere oppidani perpetuò infeſtabantur, infrà verò ariete crebrioribus ictibus murum quatiente, res non multum ab expugnatione abeſſe videbatur. Senſit periculum Criſpinus, & confeſtim ſagittis incenſis, quas prius apta ad ardendum materia imbuerat, in tormenta directis, metum omnem ab Vrbe in hoſtes auertit. ſiquidem facilè ligna flammam accepere, quæ latè in machinas effuſa temporis momento tot dierum labores miſerabilem in modum depopulatur. ſic baliſtæ, arietes, catapultæ corrupta perie-

A periere, vt in nullos postea vsus possent accommodari. Turres, quæ recentibus intectæ corijs, & frigida sæpius infusa, vim æstus diutius sustinuerant, ad extremum & ipsæ incendio altius accepto, omnes fermè perierunt. fœda ibi militum strages, & dira pereuntium exempla. plures à fumo, prius quàm igne circumuenirentur, suffocati extinguebantur, quidam medijs flammis cremabantur. nonnulli per fenestras se præcipitantes, dum imminentem necem effugiunt, in non B minora discrimina incidebant. nam, aut collisa ceruice illicò expirabant, aut fractis cruribus, & corpore lacero in longiores cruciatus seruabantur. Fremit Maximinus, & Superos querelis onerat vniuersos. in suos verò, quando in hostes non licebat, rabie conuersa, non paucos, quasi malè pugnassent, stricto gladio obtruncat. Nox interim prælium diremerat; & ille amicis in tentorium aduocatis de expugnanda Ciuitate pertinacius consultabat. illud animo certum, & obstinatum, nolle, nisi deleta Aquileia, inde pedem referre. Sed mi-C lites dudum Imperatori suo infesti de communi salute seorsum & ipsi deliberabant. iam singulos incæpti pœnitet: & non præsentis rei tædio magis, quàm futurorum discrimine anxij expeditionem illam simul & se ipsos execrabantur. nec iam vllus est, qui pro immanissima bellua sanguinem velit effundere, aut periculis caput obiectare. Igitur rupta semel in duces reuerentia, cæptum inter eos disquiri, qua potissimum ratione ceruicem iugo exsoluant. extrema tantum occurrebant remedia, vt Tyrannum morti dederent, in cuius gratiam Ro-D manorum, atque adeò totius orbis terrarum odium meritò subijssent. Romana cohors fuerat, olim in Monte Albano statiua habere solita, ibique liberos, & vxores reliquerant. ab his facinus primò mente destinatum in reliquos demanauit. quare impetu in tentorium facto, Maximini Imp. mors. postquam de signis Imperatorum imagines detraxere, Maximinum vnà cum filio ad tumultum sedandum prodeuntes telis intentis confodiunt; & capitibus abscissis, corpora ad ludibrium insepulta proijciunt. Tunc ad muros Aquileiæ concursu singuli aduolare, facti ra-E tionem edocere, vt portas aperiant petere, inopis non tantum, & omnium bonorum egenis, sed de oppidanis insuper benemeritis, vt subueniant, obsecrare. Crispinus non temerè infido militi Vrbem credendam ratus, intra portas Ciues continuit. tantum de muris quæ ad subleuandum exercitum fuerant necessaria præbebantur. Aduenit inter hæc cum copijs Imperator Pupienus, qui, Maximini militibus in fidem susceptis, cunctorum obliuionem indixit. Aquileiam verò ingres-

ingreſſus nullo non laudum genere ciues exornauit. Sic Aquileienſium virtute periculoſiſſimo tempore Reſpublica adiuta pari officio in poſterum Ciuitatem fouit, & honoribus additis mirum in modum auxit. In his præcipuus, Templum, quod Veneri Caluæ in perpetuum Aquileienſium matronarum decus, Romæ ſub ea tempeſtate Senatus dicauit; quia illæ de capillis funes feciſſent, cum deeſſent ciuibus nerui ad immittendas ſagittas: cuius facinoris memoriam à grauiſſimis auctoribus commendatam, nec nos, qui ſigillatim res Aquileienſium proſequimur, debemus omittere. Cæſar Baronius noſtri æui ſcriptor egregius; de cuius ſingulari diligentia in perſcrutandis antiquorum monumentis aliàs à nobis dictum eſt; tunc primùm accidiſſe exiſtimat, vt Aquileia in poſterum Romana Ciuitas diceretur: quod in Annalibus, & in Martyrologio ſuo ſcriptum reliquit. Nos Candidi teſtimonio ad Auguſti tempora hanc honoris prærogatiuam referebamus. illud porrò certum eſt, poſt hanc de Maximino victoriam Antiſtites Aquileiæ Romanos Epiſcopos cæptos appellari. quod in Chromatio, & Niceta præcipuè factum videbimus. Dignum quidem illud tantæ virtutis teſtimonium, ſiue hoc Principum priuilegijs, ſiue, vt credere potius iuuat, communi totius orbis fauore, & ſtudio fuerint Aquileienſes conſequuti. Grauioribus iſtis de Ciuitate ſuffragijs, leuia etiam liceat adiungere. Memoriam de Maximino apud Foro-Iulienſes diuturniorem fecit calceus ipſius in luco inter Arſiam, & Aquileiam dicatus, vel ob hoc memorabilis, quia pede maior fuerat omni humano veſtigio. vnde Adagium in vulgus eductum, quo proceros nimium, & ineptos homines Maximini caligas dixit antiquitas. Hæc ex Iulio Capitolino, in quo, loco Arſiæ, ſine dubio Alſa eſt reponendum. eſt autem Alſa, vt iam dictum eſt, flumen regionis celebre; quod non longè ab Aquileia in Marianam paludem exoneratur. inter quod, & Ciuitatem luci ingentes vſque in hanc diem ſuccreſcunt; vt veriſimile ſit, vt plerunque ſolent alia facere Librarij, quod pro Alſa, Arſiam excripſerint. Sed de alio loco eiuſdem Iulij Capitolini maior adhuc inſurgit dubitatio, quæ nullis hucuſque coniecturis potuit explicari. eſt autem, vbi Maximinorum iter in Italiam commemorans, Vrbem, quam vacuam primum offendere, tum Æmonam, tum Archimeam vocat: niſi quis velit Æmonam Glemonæ nomine, & Artheneæ Archimeam interpretari, quorum in primo volumine facta eſt mentio. Atque Artheneæ quidem Caſtri veſtigia propè Glemonam demõſtrantur. & locus circum habitatio-

Templum Veneri Caluæ Romæ à Senatu dicatum in honorem Matronarum Aquil.

Iul. Cap. in Maximino. Barthol. Plat. ī Anth. Ioan. Cand. com. Aq. 2. C. Bar. Ann. T. 2. an. 240 Idem Martyr. 22. Iun.

Iul. Cap. in Maximino minore. Barth. Plat. in Anth.

A B C D E

A tationibus colitur. cui sententiæ illud videtur adstipulari, quòd auctor non extra Alpes, sed citra, atque in Italia ipsa sitas hasce Vrbes perscribat, nec alicuius interim fluminis mentionem facit, quo Maximini impetus impedimentum acceperit, vt sic non immeritò illum copias duxisse per Pontebam quis dixerit: à qua Ventionum, & post illud prima Glemona, mox Artenea occurrunt. Sed hæc omnia, & viarum asperitate, & certa Herodiani eius tempestatis scriptoris de B flumine enarratione obiecta, pridem diluimus; neque vt his occeptum interturbem cursum permittemus.

Post extinctum Maximinum in sæcula mitiora Romanum Imperium prouehitur: quibus Maximus Pupienus, & Albinus; mox Gordianus iunior, & Philippi duo terrarum orbi præfuere. Hos Philippos fama refert Christianos. Quod Vincentius Lirensis inuexit primum, Orosius post illum, & Cassiodorus constanter affirmare non dubitarunt. Baronius addit, quarto illos Imperij anno ad Christum C accessisse. quod, si quid aliud, mores eorum post quadriennium in melius immutati confirmare videntur; & amplissimi Senatus in demortuos fauor; quo illos, non æquis certè Decij auribus, inter Diuos referendos censuit. Nobis quidem illud satis persuasum est, Quirinum Philippi Imperatoris fuisse filium, qui ætate Diocletiani Aquileiensem Ecclesiam administrauit, & pro Christi fide martyr immortalem vitam est consequutus. Initio Principatus Decij Valerianum Patriarcham ad Superos euolasse, magis opinione ducti D credimus, quàm testimonio nixi confirmamus. De quo in Patriarchali Palatio nullum extat monumentum; quod ab Elogiorum auctore prætermissum est sanè, siue quia verè suppostitium hunc Pontificem crediderit, & ad supplendum locum à Chronico inuectum: vel quia cum duo occurrissent Valeriani, alterum errore additum putauit. quod etiam in Fortunato ab eo factum inferius dicemus. Nos Valerianum hunc post Fortunatum primum posuimus in primis Chronicon sequuti: & auctoritate Candidi mox confirmati, qui For- E tunato primo Valerianum, huic Benedictum, & Benedicto Quirinum sufficit. illud liquet, inter Fortunatum, & Quirinum annos paulò minus LX. intercessisse: quos omnes, nisi aliquem interseramus, vnus Benedictus, siue, vt nos instituimus, Maximus occupasset. hoc verò dicere monstri simile fortasse foret. Atque sanè, vt de supplendo loco cum Candido facilè sentimus, ita, vt pro Benedicto Maximum reponamus, persuasit antiqui codicis exemplar, quod Maximum hìc

Anno Domini 240.
Anno Domini 241.
Anno Domini 246.
Vincent. Lirens. aduer. hæres. c. 23.
Paul. Oros. lib. 7.
Cassiod. in Chron.
C. Bar. 2. T. an. 246.
Anno Domini 253.
Valerianus Patriarcha Aquil. IX.

pro Benedicto habet, & Benedictum in locum Maximi reijcit. ad quod mirificè facit auctoritas Romani Concilij à Iulio Primo celebrati, anno Domini 337. quod Benedicti Patriarchæ ſubſcriptione firmatum circumfertur. vt neceſſarium ſit, ipſum longè poſt hanc ætatem vixiſſe. Sed de his plura, quando Benedicti Pontificatum ſtylo attingemus. A

Maximus Patriarcha Aquil. x.

Igitur, defuncto Valeriano, Maximus Patriarcha creatur. hunc infeliciſſimo omnium tempore ad Epiſcopalem dignitatem euectum multa ſine dubio & acerba, & crudelia ſuſtinuiſſe ea nobis ſunt argumentò, quæ de Decij immanitate in Chriſti fideles debacchata ſacri referunt ſcriptores. Septimus hic poſt Neronem feralia contra Chriſtum promulgauit edicta; & vndique eius ſectatores conquiſitis nouis ſuppliciorum generibus interficiendos curabat. Saluti fuit, quòd impius malefactorum pœnas citiſſimè abſoluit. Siquidem vix primò Imperij anno expletò, dum aduerſus Gothos Traciam infeſtantes decertat, à Treboniano Gallo proditus equo in paludem præcipitatur, à qua confeſtim abſorſus, nunquam poſtea viſus eſt. Primum hoc Imperij Romani verum dixeris infortunium, ac veluti futurorum diſcriminum omen de Cælo miſſum. Nam, cum Reſpub. vſque ad eum diem per mille integros annos (tot ſiquidem ab V. C. ad Philippos Impp. numerantur) in ſummam potentiam felix excreuiſſet, & quantumvis malignioris fortunæ iniquitate concuſſa aliquando, & labefactata non longè ab excidio fuerit; ſuorum tamen Principum virtute erecta, & quaſi noua ſibi reddita iuuentute reuireſcens antiquum ſemper maieſtatis ſplendorem retinuiſſe viſa eſt; & nouis ſubindè titulis accedentibus acceptam à maioribus dignitatem ſuſtentaſſe: qua ſe ipſam tueri, & terrarum orbem Imperio complecti non tantùm, ſed quàm longiſſimè etiam potuit retinere. Sed nunc ad Decij caſum omnia hæc ſiue decora, ſiue robora protinus euanuere: & ipſa tanquam œſtro percuſſa, aut fulmine decuſſa corruens exemplo poſteris fuit, nihil tam gratum eſſe fortunæ, quàm vt ea, quæ in ſublimi ſunt collocata, mutentur aſſiduè, ſiue vt ea, quæ longè ab omni infortunio veluti ſepoſita creduntur, magis caſibus opportuna, & rerum varietatibus obnoxia dignoſcamus. Tale quippiam inexſuperabilis illa Romanorum felicitas ea tempeſtate experta eſt: vt ab eo vulnere nunquam in poſterum ad ſanitatem potuerit reuocari. quod cum facere tentauerint in primis Aurelianus, Probus, Conſtantinus, & vltimo loco Theodoſius, omnibus illa tamen impar remedijs ſingulorum

Euſ. 7. Hiſt. E. c. 33. P. Oroſ. lib. 7 c. 21.

B C D E

ſem-

A ſemper luſit operam, & ingenium, donec ſenſim labentibus viribus in tenebras, & ſilentium miſerabilem in modum deducta perijt poſtremò, & exaruit. Primi poſt Decium mutati numinis iram ſenſere Gallus, & Voluſianus: quibus imperantibus inſueta vox Romanis audita, væ victis eſſe, & vt pacem à Scythis redimerent fœda tributi pactione primi maieſtatem Imperij ſugillarunt. Quæ omnia leuiora fecere ſtrages illæ ingentes, quibus lues ab Ægypto egreſſa omnes *Anno Domini 255.*

B penè terras tunc exhauſit. Inter hæc, dum Valerianus afflictis rebus ſuccurrit, à Sopore Perſarum rege victus, indigna tanti viri captiuitate apud Barbaros conſenuit. poſt quem filius Galienus Imperium luxu, & ſecordia penè perdidit vniuerſum. Tunc in triginta Tyrannos ſumma rerum diſtracta potentia, & quo ea calamitas cumulatior accederet, fœmina in his bonam partem Aſiæ in contemptum legitimi Principis occupat. Hunc excipit Claudius vir diſſimili animo, & viribus non aſpernendis, & fortè aliquid auſurus, ſi fata vitam *Anno Domini 263.* *Anno Domini 270.* Claudius Imp. Aquileiæ obijt.

C conceſſiſſent. Obijt Aquileiæ ſecundi Imperij anno. Quintilius frater Aureliani famam veritus decimo ſeptimo Imperij die venas ſibi exſoluit. Aureliani ferox ingenium neceſſarium omninò: quo tabidam illam Imperij ſenectutem ſubleuauit aliquo modo: vt iam ſe erigere, & lacertos inciperet mouere. Sequuntur Tacitus, & Florianus imagines potius Principum, quàm verè Principes, quibus ad dignitatem ſuſtentandam & vires, & tempus defuere. Tacitus dicitur Imperator ſuffragio Senatus; quando milites longis edocti infortunijs *Anno Domini 278.*

D creandorum Principum ius in patres reieciſſent. cuius rei, inter reliqua, epiſtola teſtis ad Aquileienſes in hæc verba. *Senatus Ampliſſ. Aquileienſ. S. D. Vt eſtis liberi, & ſemper fuiſtis lætari vos credimus; creandi Principis iudicium ad Senatum redijt. ſimul Præfecturæ vrbanæ appellatio decreta eſt.* Inde Probus victoriarum titulis illuſtris, quibus antiquum Reip. decus innouaſſet forſitan, niſi, & ipſe fati iniquitate acerbè nimium præreptus Imperium Caro illudendum reliquiſſet. Per hæc tempora Quirinum M. Iulij Philippi filium (nimirum *Anno Domini 283.*

E puer ſub exitum patris præteritus domeſticum infortunium effugerat) Aquileienſium Patriarcham deſignatum credimus. qui poſteà ſub Diocletiano martyriũ paſſus inter Sanctorum numerum refertur. Maximi anteceſſoris tolerantia ſequẽti elogio quàm verè exprimitur. S. Quirinus Patriarcha Aquil. XI.

MAXIMVS TITVBANTEM GREGEM INTER MAXIMA EXTREMÆ CALAMITATIS PERICVLA MAXIMO CHARITATIS EXEMPLO SVSTINVIT.

Carus Aquileienſis Roman. Imper.

F. Vop. in Caro.

S. Seruulus.

Carum Imperatorem Aquileia dedit, cuius auus iuri Aquileienſis A
Ciuitatis inſcriptum refert Vopiſcus. Atque ille quidem quantum in ipſo fuit non improbè Imperium tractauit: ſed vitæ breuitas, & ſucceſſores Numerianus, & Carinus omnia in peſſum dedere. Sub his Seruulus nobilis Dei ſeruus Tergeſti martyrio decoratur Kal. Apr. An. Dom. 284. Tunc quoque Hilarium Aquileiæ Patriarcham martyrio ſublatum habet Romanum Martyrologium, & Baronius idem confirmat. Tametſi antiqua Aquileienſis Eccleſiæ traditio, & Chro- B
nicon Patriarchale ad Domitianum illum diſertè referant, ac Hermagoræ ſucceſſorem faciant, ita apud Candidum, ita apud Elogiorum auctorem, quos ſatius in rebus, quæ ad Prouinciam pertinent, duximus ſequi, quàm externis in hoc credere, libuit tamen adnotaſſe, vt Hiſtoriæ fidem abſoluamus.

R. Mart. 16. Mart.

Interim Diocletianus rerum potitus ſimul cum Maximiano Rempub. egregiè vindicabant. Fortunatus vterque ſi inopportuno defen- C
dendæ ſuperſtitionis ſtudio incenſi tot innoxiorum millia non ſuſtuliſſent, primus furor Romæ deſæuit, vbi Eccleſia calamitate afficitur inſigni, vt iam nulli quippiam emere, aut victui neceſſaria permittantur comparare; niſi prius thura Dijs adolerent, quò facilius Chriſtiani deprehenſi mulctarentur. Mox ea peſtis per Prouincias vagata vniuerſum fermè terrarum orbem inuaſit. Aquileia quantò cæteras dignitate præibat, eò maiori rabie affligitur. Decimo octauo Im- D
perij anno in Tyrannidem verſi Principes, Maximianus Orientem; Diocletianus occaſum cædibus, & ſanguine pergunt fœdare. Ad Vrbes ſingulas Præfecti miſſi, aut Legati, qui Chriſtianos morti dederent. Aquileiæ præerat Dulcius, & Siſenius Legatum agebat. Primæ eius incendij victimæ fuere Cancius, Cancianus, & Cancianilla fratres, Anitiorum ſoboles, & Carini Imperatoris gentiles, quos non generis nobilitas magis, quàm morum candor illuſtres fecerat. recens illi Aquileiam peruenerant Principis crudelitatem vitabundi. ibi dum liberè Chriſtianam fidem tuentur, & ſuo exemplo plures Chriſto aſciſcunt, ad Prætorem impietatis crimine deferuntur. Sed E
ille Anitiæ gentis ſplendorem agnoſcens, inſcio Principe, nihil in eos ſibi innouandum exiſtimat. Reſcribit Diocletianus, niſi Deos colant, morte iuuenes afficiat, ſed illi per amicos re intellecta, confeſtim ab Vrbe progreſſi in tutiorem locum nituntur euadere; ad Aquas gradatas peruenerant, ibi altero ex equis, qui currum ducebant, fortè collapſo, cum vltrà nequirent progredi, ab inſequenti Dulcio in vin-

Anno Domini 301.

SS. Cancius, Cancianus, & Cancianilla.

cula

A cula conijciuntur. atque hic quidem varijs artibus ad antiquam retinendam superstitionem singulos impellebat: modò generis nobilitatem, modò fortunas eorum, modò ætatem in memoriam reducere. per hæc obtestari, obsecrare, vt vitam cariorem velint existimare, quàm crucifixi hominis impietatem. Sed cuncta surdis auribus iactabantur. mente manet repostum, sine Christo nobilitatem, fortunas, ætatem vana esse nomina, in quibus præter falsas rerum imagi-
B nes nihil deprehendas. Vbi firmos cognoscit Dulcius, carnifici eodem loco, quo fugientes deprehenderat, necandos tradit. Sic cum sorore capite plexi Christo iunguntur prid. Kal. Iun. Corpora à Zenone Sacerdote Aquileiam deportata vsque ad præsentem ætatem magnificè coluntur. Sed Diocletianus inter hæc Aquileiam peruenerat, præsentia, & verbo ardenti ministrorum studio fomenta daturus: cuncta illicò mœrore, luctu compleri. alij querelis, & gemitibus tecta onerare, alij se ipsos, & familiam ad mortem hortari, multi etiam
C spontè Tyranno occurrere, quò corporis ergastulo soluti, facilius animarum saluti prospicerent. Funera singula, quæ tunc ibi sunt edita, memoriæ non commendasse scriptores existimo numero, & exitûm atrocitate attoniti, & si qui fuere, qui aliquid de his scripserunt, Principis rabies id totum postea dissipauit. Siquidem Diocletianus non contentus corpora lacerasse, bonis miseros spoliasse, Ecclesias à fundamentis euertisse, illud insuper diligentius exquirebat, vt libros suos proderent, quos omnes flammis absumendos curabat.
D Atque eo commento impius, non vnam Aquileiensem tantùm, sed cunctas per orbem effusas Ecclesias incommodo affecit singulari. ibi tot ingeniorum monumenta exhausta, tot factorum memoriæ deperditæ æternis dignæ temporibus viuere, & per ora hominum assiduè volitare. vt nullum de tot modo admissis criminibus maiori sanè inuidia posteritas in Diocletiano possit arguere, quàm acerbam hanc in litteras contumeliam. per quam factum est, vt rerum Ecclesiasticarum plurima splendore non tantùm, & ornamentis viduata, sed cer-
E titudine etiam aliquando spoliata videamus. vt nunc omittamus Sanctorum virorum doctissimas illas lucubrationes: quarum tituli vix ad nos peruenere: Sed hæc quanquam grauia, præsentium malorum comparatione, leuia tunc fortassis videbantur. nos, ad quos damnum pertinet, iacturam altius ingemiscimus. Diocletiano in Aquileiensium damnis occupato Chrysogonus adducitur. insignis hic inter Romanos & virtute, & nobilitate Senator, quem pridem Christiana reli-

religione imbutum Romæ in vinculis habuerat Imperator. quo tempore illum Anaſtaſia Chriſtiana fœmina inuiſit ſæpius, & mox Aquileiam adductum inſequuta eſt. habuit hæc virum patricij ordinis Publium; à quo religionis ſuſpectu domeſtico ipſa diu, multumq́ue carcere afflictata, non prius libertatem obtinuit, quàm Publium ad Perſas proficiſcentem morbus improuiſus abſumpſerit. Hoc illa Chryſogoni precibus factum imputans nullo non deinceps officij genere virum ſanctiſſimum, & de ſe benemeritum proſequi deſinit, donec ſupremum emittenti ſpiritum aſſidens, illuſtri & ipſa martyrio, quod vnum à Deo popoſcerat, ærumnarum finem eſt aſſecuta. vt mox dicemus. Cæterum Chryſogonus cum ab Imperatore nullis aut durioribus, aut mollioribus verbis à propoſito poſſet deterreri, ad Aquas gradatas ſecuri percuſſus occubuit, XVIII. Kal. Decemb. Cadauer in Adriaticum vicinum proiectum Zoilus Presbyter collegit, & in proximam inſulam (ſiue Gradus illa fuerit, ſiue Barbana incertum) honorificè compoſuit, funeris ſumptus Anaſtaſia, & ſepulchrum procurante. Tres ibi virgines ſorores Aquileienſes fuere Agapes, Chryſonia, & Irenes, quæ Chriſtum profeſſæ edicta Principum in ea ſolitudine detrectabant. De his Zoilus nocte poſtera à B. Chryſogono per quietem admonitus cognoſcit intrà IX. dies martyrio vitæ finem habituras. nec promiſſis defuit euentus. adductæ prima luce ad Diocletianum, modò donis, modò præmijs propoſitis, vt religionem ſuſceptam proderent, ſollicitantur. perſiſtentes in ſententia Dulcius cruciandas accipit. Sed is virginum forma captus, dum libidine furens ad ſtuprum pauentes allicit, tetro perfuſus ora colore, & nihil ab Æthyope factus diſſimilis, à ſuis, dum non cognoſcitur, extra Prætorium eiectus malè mulctatur. Vbi res innotuit, Siſenius Legatus magicæ hæc artis portenta clamitans Agapen, & Chryſoniam, flammis iubet cremari. Irenem ad Lupanar publicum duci; atque illæ quidem rogo impoſitæ corporibus, & veſtibus integris animam dedere. Sed Irene Angelorum miniſterio in proximi carſi apicem collocata diù Iudicis ſollicitudinem eluſit. donec à ſpeculatoribus inuenta, iuſſu Legati ſagittis tranſfigitur. corpora ſepulturæ mandantur ab Anaſtaſia. Atque huius fœminæ virtutem cum iam non poſſent ferre Chriſtiani nominis hoſtes, apud Lucillum Prætorem nouum illam accuſant. Diù in quæſtione habita, verbis, cruciatibus vexata, & tandem ſine potu, ſine cibo carceri abſumenda includitur. Sed illa diuinis paſta dapibus omnem Prætoris feritatem deſpe-

S. Chryſogonus Roman.

SS. Agapes, Chryſonia, & Irenes ſorores Aquileienſes.

A despexerat. Tunc pira incensa inter flammas conijcitur. corpus intactum, & ridenti deprehensum oris habitu, qualem internæ mentis lætitiæ maximè solent exprimere; modò Sextiensi conditum Abbatia sanctè, pièque veneratur. Eamdem fortitudinis gloriam sunt consequuti Felix, & Fortunatus fratres, sub Euphemio Præside, quem postero anno suffectum Lucillo credimus. Hi propè Aquileiam nati, dum constantissimè Christum retinent, primum fustibus, mox equuleo vexati, tandem feruenti nequicquam oleo persusi, capite ad extremum puniuntur Prid.Id.Maij. Corpora post excidium Aquileiense Clodiam sunt translata. Iustus quoque Aquileiensis ab eodem Principe pro Christo occiditur. Nec minoris famæ felix infortunium Muscæ, & Ciriacæ Virginum Aquileiensium, quarum per ea tempora effusus cruor æternam patriæ gloriam xv. Kal. Iun. consecrauit. Quæ inter hæc pietatis, & sanctitatis exempla ediderit Quirinus, cum nullus sit, qui referat, mente saltem liceat concipere. Ac de eo sanè par est credere, nihil in tàm pernicioso tempore prætermisisse, quod ad crediti sibi gregis commodum videretur pertinere. Maximum Præsidem post Euphemium Ciuitas acceperat. Internicino hic in Christianos odio accensus omnem antecessorum rabiem longè superauit. Quirinus à suis persuadetur, vt primos illos irarum impetus effugiat. ab eius capite vniuersam Aquileiensem pendere Ecclesiam; quod si seruauerit satis suæ, satis reliquorum saluti factum existimet. Conantem euadere de medio itinere Lictores ad Prætorem rapiunt. ibi de religione interrogatus, dum se Christianum confessus libera in Deos vtitur oratione, verberibus multis de loquendi licentia castigatur. indè catenis grauis in carcerem truditur. De more per noctem oranti splendor diuinitus cum affulsisset, Marcellus carceris custos miraculo percitus accurrens baptismum petit, & accipit. Re vulgata, populi fit concursus ad carcerem. Vrbs tumultu, querelis miscetur. Quare Maximus plebis audaciam veritus, quò facilius omnem à se facti inuidiam remoueret, sub noctis silentio Quirinum eductum longè in Pannoniam ad Amontium eius Prouinciæ Præfectum ablegat, à quo diù, multumque vexatus, post diuturnas carceris ærumnas in Danubium proijcitur. vbi quamvis ferro, ac lapidibus oneratus, diuino numine super aquas, natans, multos ab idolorum cultu ad fidei veritatem traduxit. Sed ille à Deo laboribus finem deprecatus, tandem, vt mergeretur, obtinuit. Candidus ab aquis ereptum tradit. Huius res gestas multi referunt, sed præcipuè Petrus Æquilij

SS. Felix, & Fortunatus Foro-Iulienses.

S. Iustus Aquil.

SS. Musca, & Ciriaca Aquileienses.

Lect. prop. in Breu. Aquil.

Epi-

Epiſcopus in Cathalogo, quem tamen non Aquileienſem, ſed Sciſcienſem Epiſcopum vocat. hinc illud Venantij A

Venantius lib. 7.

Africa Cyprianum, dat Sciſcia clara Quirinum.

Errorem manaſſe crediderim, quia huic primum Eccleſiæ: mox Aquileienſi præfuerit. quam Eccleſiarum commutationem multos antè annos inuexerat Antherus Summus Pont. edita ſanctione, quòd liceret, omiſſo primo Epiſcopatu, ad alium tranſire, populorum neceſſitate id exigente; quod à Quirino etiam factum Candidus animaduertit. B Sed de loco diſcrepat. dum Lauracenſem primùm, mox Aquileienſem Epiſcopum creatum aſſerit: niſi forſitan Laureacum pro Sciſcia acceperit. eſt autem Laureacum antiqua Bauariæ Ciuitas, de qua, Chriſti fidem à B.Hermagora ſuſcepiſſe, primo volumine dicebamus. Sciſcia verò eſt oppidum in ripa Saui. noſtris Siſach. Reliqua cum noſtro Chronico non tantùm, ſed inſuper cum actis ijs conueniunt, quæ in antiquo Aquileienſis Eccleſiæ Breuiario leguntur. C vt iam non ſit dubitandum, hunc Quirinum Aquileienſem, eſſe eundem cum Sciſciano. corpus Budæ ſeruatum, donec, Barbaris Pannoniam deuaſtantibus, Romam transfertur. ibique ad S. Sebaſtiani ad Catacumbas reconditur. Sed Patriæ, atque Eccleſiæ tandem ſuæ ſacrum theſaurum debebatur. Quare factum eſt, vt ſeptingentos poſt annos Popo Patriarcha illud peteret à Ioanne XIX. Summo Pontifice, & obtineret. quod teſtatum ipſe reliquit ſequenti inſcriptione. D

M. XXXI. Indictione XIII. Id. Iulij.

Ego Popo huius Aquileienſis Eccleſiæ Patriarcha, vnà cum duobus Romanis Epiſcopis Cardinalibus, & XII. Coepiſcopis, præſidente Domno Ioanne Papa XIX. & Imperatore Conrado Auguſto, conſecraui hoc templum in honore S. Mariæ Genitricis Dei, & Sanctorum Martyrum Hermacoræ, & Fortunati. ob cuius ſolemnitatem idem Rom. Sum. Pontifex de gratia Apoſtolica conceſſit indulgentiam C. *Annorum, &* C. *Dierum ſingulis annis omnibus verè pœnitentibus, & confeſſis dictam Eccleſiam viſitantibus cauſa deuotionis. & in Feſto dictorum Martyrum Hermacoræ, & Fortunati, & per octauam eorum ſingulis diebus* XVIII. *annorum, & totidem quadragenarum. Item dicti Cardinales auctoritate Apoſtolica, ob reuerentiam S. Quirini Martyris, qui eius corpus portauerunt de Vrbe, & condiderunt à parte dextra in Altari paruo iuxta Altare maius, & ob reuerentiam B. Marci Papæ, & Confeſſoris, cuius etiam corpus de Vrbe portauerunt, & collocauerunt à ſiniſtris* E

A *stris in Altari paruo iuxta maius Altare, concesserunt indulgentiam* x. *annorum, & x. quadragenarum tam in supradictis solemnitatibus, quàm etiam in festiuitatibus eorundem.*

Hæc in vetusto marmore, ad portam australem Catedralis Ecclesiæ Aquileiensis, quæ iam situm obduxere. vt difficile legi possint. ex his verò satis constat egregiè illos fuisse deceptos, qui vel Mediolani, vel in Bauaria, quantumvis certis testimonijs situm Quirinum affir-
B mant.

Diuo ædem sacram cum Monialium Sancti Benedicti Cęnobio habuere Vtinenses extra portam Glemonensem: quam non multò pridem malè feriatus quidam militiæ magister solo æquandam curauit. causatus, quia portæ negotium exhiberet. campus circa maceriam, quàmquam feracis soli, & ad segetem creandum idoneus, solo tutus numine ab omni ligone, & aratro vacat. causam religionis ferunt, quòd nullus impunè vsque ad hanc diem manus illi admouerit. Si-
C quidem diris statim correpti cruciatibus, vix post multos annos sanitati sunt restituti. cuius rei exempla bina adhuc conspicimus. Ad Sancti Quirini simulachrum hæc subscribenda curauit Franciscus Barbarus in Patriarchali Vtinensi Palatio.

Ecclesia cũ Monasterio S. Quirini extra muros Vrbis Vtinensis.

S. QVIRINVS MARTYR IVLII PHILIPPI IMPER. F.
IVGVM DOMINI SCEPTRIS ANTEPOSVIT,
ET AQVILEIENSIS ANTISTES PROPAGATA CHRISTI FIDE
IN PANNONIA MARTYRIO CORONATVR.

D Post Quirinum Benedictus non dissimili ingenio Patriarcha sufficitur. tristiora huic à principio cuncta processere, quæ breui in melius mutata felici postea rerum successu fortunæ iniquitatem longè compensarunt. Malorum causam præbuit multiplex illa Imperij diuisio, quæ subsequuta est. nam, cum repens multi prodierint Cæsares, Augusti, Imperatores, nec moribus, nec sanguine inuicem coniuncti, mirum quantum ex hac diuersitate calamitatis accesserit Reipublicæ. Res tandem ad vnum Constantinum, & Maxentium
E deducitur. ad hunc opprimendum cum ille pergeret penè Italiam oppressit vniuersam: ibi inter cæteras Prouinciæ Ciuitates Aquileia acerba vexatur obsidione. arcuit ab vtraque parte infortunium Constantini virtus, & mortalium omnium fauor in eum conuersus. quare & ipsa Aquileia reliquarum exemplum sequuta tandem portas reserat; & missis Legatis vltrò deditionem facit. in fidem acceptos omni charitatis officio Imperator est complexus. mox, deuicto Maxentio,

Benedictus Patriarcha Aquil. XII. Anno Domini 304.

Anno Domini 306.

Constãtinus Aquileiẽses in fidem accipit.

S do-

Nazar. in ora. ad Cōſt. donis etiam, & ornamentis illuſtrat. Quod Nazarius oratione poſt A hæc ad ipſum habita teſtatum reliquit, his verbis. *Prætereo te Aquileia, & Mutina, cæterasque regiones: quibus propter inſequutas omnium bonorum commoditates gratiſſima fuit ipſius oppugnationis iniuria.* Ibi, non Aquileiæ tantum, ſed vniuerſo terrarum orbi immutatæ fortunæ felix exordium Tyranni extinguuntur, perſequutio in Chriſtianos aboletur, pax mortalibus reſtituitur. & quod longè hæc omnia ſuperat, Chriſti fides non tantùm à ſubiectis Romano nationibus, ſed ab hoſtibus etiam, & diſſitis Imperio regibus amplexatur. pietate in primis, & ſtudio Principis ſingulari, qui primus Chriſtum Saluatorem intra regiam tacitè recipi cæptum in apertam lucem, atque antè omnium oculos proferre non dubitauit. mox eius ſe cultorem profeſſus pro Chriſtiana fide ſanctiſſimas leges tulit, & obſeruandas curauit. Tunc, euerſis Cacodæmonum templis, Deo Opt. Maximo, & vno paſſim Eccleſiæ eriguntur, donis exornantur. Sacerdotes, Epiſcopi è latebris in publicum conſpectum prodire, gregem ſibi creditum alloqui. numinis beneficium laudibus, gratiarum actione celebrare. populorum vbique concurſus, gratulatio. Per ea tempora Beleni, ſiue Feleni ſimulacro euerſo, eius templum dedicatur memoriæ B. Felicis, cuius martyrium modò referebamus. hunc vulgus Felum poſtea dixit; antiqui Feleni memoria ſine dubio; vt pridem eſt expoſitum. Sed locus, vbi Sanctorum Martyrum Hermagoræ, & reliquorum corpora pro fide Chriſtiana mortem paſſa cuſtodiebantur, in auguſtiorem formam erectus fit Eccleſia B. Mariæ Virginis, & Sanctorum Hermagoræ, & Fortunati conſacrata. Huic Patriarchæ, & Clericorum domicilia ampliſſima iungebantur. vndè continuis temporibus, tamquam ex quodam bonarum artium ſeminario ſanctiſſimi, atque doctiſſimi viri prodiere. quos propria virtus, & pro Chriſtiana Republica ſuſcepti labores celebres poſtea fecere. neque hìc prætermittendum exiſtimo nobile Aquileienſium in Principem ſtudium, qui ab ipſo honoribus aucti eius apud ſe memoriam perennem eſſe voluerunt. quod cum ſtatuis, imaginibus, & inſcriptionibus in reliquarum Ciuitatum exemplum feciſſent, nihil ex his poſteritas accepit, præter inſignem tabulam, quæ in antiquo panegyrico ſuis pulcherrimè expreſſa coloribus contra omnem temporis violentiam adhuc perdurat. hanc auribus Lector, quando oculis non poteſt, ex verbis hauriat auctoris, quicunque ille fuerit. Sunt autem hæc ad ipſum Conſtantinum. *Hoc enim, vt audio, imago illa de-*

Margin notes: B (beside "hæc omnia ſuperat"); C (beside "Opt. Maximo"); Eccleſia S. Felicis in Vrbe Aquileienſi. (beside "tempora Beleni"); D (beside "dem eſt expoſitum"); E (beside "riam perennem").

A *declarat in Aquileiensi Palatio ad ipsum conuiuij posita aspectum. vbi puella iam diuino decore venerabilis, sed adhuc impar oneri suo, sustinet, atque affert tibi etiam tum puero galeam auro, gemmisque radiantem, & pennis pulchrè alitis eminentem, vt te, quod vix vlla possunt habitus ornamenta præstare, sponsale munus faciat pulchriorem.*

Cæterum eam Christiani orbis felicitatem nimiam Christianus homo, quis crederet? primus interturbauit non modò, sed penitus B abstulisse visus est. Hic fuit Arius, qui ab Ægypto funestam hæreticæ pestis facem quatiens, ea per trecentos, & amplius annos vniuersam Ecclesiam immanissimis cladibus affecit. Res à principio neglecta in immensum crescit, quare ad eam compescendam opus est concilio, quod Niceæ habuit Constantinus CCCXVIII. Episcoporum. hoc damnata, sed non extincta hæresis ardentiori studio, quia vetebatur, à multitudine amplectitur. tandem intra Palatium accepta Imperium funeribus deuastauit. Nec deerant muneri suo interea C Romani Pontifices, qui crebrioribus coactis sanctorum virorum conuentibus, diris omnibus sacrilegos deuouere. Hoc Siluester præstitit ætati Constantini, hoc eo defuncto Iulius, à quo nobili CXVI. Episcoporum Concilio Romæ habito, Ario, & sectatoribus eius communis fidelium societas interdicitur: ibi non dixerim inter cæteros, sed supra cæteros Episcopos, post Summum Pontificem adstitisse Benedictum Patriarcham Aquileiensem eius Concilij acta demonstrant in hæc verba. *In nomine Domini Dei, & Saluatoris nostri Iesu* D *Christi. Imperatoribus quoque Constantio, & Constante Augg. Anno primo. Indictione X. Præsidente Sancto, & Beatissimo Papa Sedis Apostolicæ Romæ. Præpositis sacrosanctis, & venerabilibus Euangelijs in Ecclesia Domini Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi, quæ vocatur Constantiniana. Residentibus etiam viris venerabilibus, paritérq; cum eo audientibus Benedicto Aquileiensi Episcopo, Ruffo Carthaginensi Episcopo, Agapito Rauennatis Ecclesiæ Episcopo, Iulio Mediolanensi Episcopo, Luciano Mamnensi, & reliquis cum eis centum sexaginta sex Episcopis, &c.* Quibus satis apparet, prærogaE tiuam à Petro Aquileiensibus Episcopis concessam hucvsque seruatam, vt in Italia primus esset post Romanum Pontificem. Sed ab hoc eodem Concilio admoniti Benedictum non antè Quirinum, vt perperàm habet Candidus, sed post Quirinum numeremus. à quo vsque ad hanc ætatem annorum triginta trium spacium intercessit; quod totum, vt Benedicto assignemus nihil est, quod prohibeat. veluti si hoc anno, aut sequenti dixerimus obijsse, nihil aut historiæ veritati, aut

Anno Domini 314.

Anno Domini 325.

Anno Domini 337.

ſequentium probabilitati officiet. Benedicti elogium, quia nec tempori, nec loco conuenit (auctor in eo Candidum fuerat ſequutus) omittere ſatius duximus, quàm alienis laudibus viri virtutem intempeſtiuè exornare. Benedictum Fortunatus Secundus excepit, vel Baronij teſtimonio, qui in his, quæ de Concilio Romano memoriæ prodidit, hæc inſerenda curauit. *Porrò ex centum illis, & ſexdecim Epiſcopis, qui Concilio huic interfuere, hi tantum illic leguntur; Benedictus Aquileienſis, qui præceſſit Fortunianum eiuſdem Ciuitatis Præſulem.* Quod autem hic ſit idem cum Fortunato, paulò infrà ſic oſtendit. *Rurſus in re comperta hæſitat (Rubeus) dum Fortunatianum Epiſcopum Aquileienſem, qui Concilio Sardicenſi interfuit, Fortunatum potius exiſtimat appellandum ex quadam ſibi, vt ait, cognita lectione. Sed ſi hoc attendendum eſt, vt, cum apud Athanaſium recenſetur ſeries Epiſcoporum, qui interfuerunt Concilio Sardicenſi, legatur perperàm Fortunatius pro Fortunianus: non duo, vt vult, ſed tres dicendi ſunt, eodem fermè tempore præfuiſſe Eccleſiæ Aquileienſi, Fortunatianus, cuius eſt mentio quoque apud S. Hieronymum, Fortunatus, & Fortunatius.* Ac ſanè his omnibus nominibus Patriarcham antiquitas appellauit. Sed hæc longius proſequi nimis eſſet ocioſum. Porrò quod D. Hieronymus de Fortunato meminerit, locus eſt in libro de ſcriptoribus Eccleſiaſticis. *Fortunatianus*, inquit, *natione Afer Aquileienſis Epiſcopus, imperante Conſtantio in Euangelia titulis ordinatis, breui, & ſermone ruſtico ſcripſit commentarios. & in hoc habetur deteſtabilis, quòd Liberium Romanæ Vrbis Epiſcopum pro fide ad exilium pergentem primus ſollicitauit, & fregit, & ad ſubſcriptionem hæreſeos compulit.* Quæ diligentius venient inferius examinanda.

Anno Domini 338. Fortunatus Secundus Patriarcha Aquil. XIII. *C. Bar. T. 3. an. Do. 337.*

D. Hierony. in 1. de ſcri. Eccle.

A B C D

Libri Octaui finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Nonus.

A INterim Constantino ad Superos euocato, & inter filios Constantinum, Constantem, & Constantium Imperio diuiso, sæuis iterum tempestatum procellis res Romana conuellitur. Initium malorum à Constantio, qui Arianam impietatem complexus sacra, profanaq; omnia deinceps polluere *Anno Domini* 338.
B non dubitauit. Igitur regia Constantinopoli cœdibus extemplo fœdatur. Carissimus quisque Constantino patri, aut affinitate iunctus extinguitur. Indè inter fratres dissidia, odium, iurgia, donec ad manus ventum est. Constantinus, cui Galliæ in partem cesserant, aduersus Constantium moturus in Forum-Iulium venerat. Hic ex Pannonia occurrens partem exercitus præmisit; cum parte ipse subsequitur. *Anno Domini* 340.
C Duces præmissi Constantinum non longè ab Aquileia inuentum nulla interposita mora ad pugnam prouocant. Lucus propè fuit densis consitus arboribus; cuius pridem mentionem fecimus in ijs, quæ de Maximino dicebamus. ibi locum opportunum conspicati Constantiani, lectissimum equitem, & peditum fortissimos quosque in insidijs collocant. contra hostem verò tanta pergunt festinatione, vt Constan- **Fugna filiorũ Constantini Imper. in agro Foro-Iuliensi.**

ſtantino preter expectationem deprehenſo vix ad explicandam aciem A
tempus ſupereſſet, diù, multumque pugnatum eſt pari ardore, nec inæquali virtute, quod poſteaquam Conſtantij milites conſpexere, paulatim primum loco cedere, & magis magiſque pedem incipiunt referre, mox, vera ſimulata fuga, effuſiori curſu in ſiluam ſe recipiunt. Tunc Conſtantinus in fugientes inuectus, facili negotio in inſidias præcipitat. Igitur ab recentibus, & ordinatis ſparſi, & curſu defatigati circumueniuntur. & antequam ſe colligendi ſpacium ha- B
berent, ad vnum fermè trucidati ſunt, in his Conſtantinus. cadauer à militibus poſtea inuentum, & agnitum in Alſam ignobilem vſque ad eam diem loci fluuium deiectum eſt. Conſtantius victoriæ ſuæ ſuperueniens Aquileiæ ad res Italiæ ordinandas ſubſiſtit. ibi fratri extincto inferias more regio perſoluit, ſic facti inuidiam pietatis officio temperaturus. Dum Aquileiæ eſſet, reſcriptum dedit VII. Id. Aprilis. Mox, occidentali Imperio ex ſententia conſtituto, ad Catholicos perſequendos animum adiecit. Prima curarum fuere Antiochiæ Con- C
cilium ex ſuæ factionis Epiſcopis cogere. Ibi Nicænam fidem abrogat; & Athanaſius ſanctiſſimus vir Alexandriæ Patriarcha, & plures cum eo, quia benè de Chriſto ſentiebant, exilio plectuntur. Salutem aliquam attulit Conſtans; qui à Pontif. Romano perſuaſus miſerorum patrocinium ſuſcepit; & labentem per ea tempora Chriſtianæ religionis dignitatem vnus ſuſtentaſſe viſus eſt. is fratri per literas perſuadet, vt legitimo tandem Concilio rem tantam diſcuti permittat. Sic vtriuſque Imperatoris iuſſu, trecenti, & amplius Epiſcopi con- D
Anno Domini 347. ueniunt Sardicæ. Eſt hæc Vrbs Daciæ Mediterraneæ intra duas Mœſias. ibi ſummo omnium bonorum fauore Ariana hæreſis anathemate percutitur; & exulibus Epiſcopis ſedes propriæ reſtituuntur. In his, qui egregiam Reip. Chriſtianæ operam nauarunt, fuit Antiſtes Aquileienſis, quod etiam Concilij ſubſcriptio demonſtrat in hæc verba. *Fortunatianus Epiſcopus Ciuitatis Aquileiæ*. Et præclara in Athanaſium amoris, & caritatis ab eo edita argumenta ſatis declarant. Si quidem cum hic quantumvis ab Concilio abſolutus, inimicorum ni- E
hilominus adhuc inſidias vereretur, vt nihil minus, quàm Alexandriam cogitaret, Fortunatus hominem Aquileiæ eſſe voluit, donec
Anno Domini 348. Conſtantij literis aduocato reditum permiſerit. Sed non diù Catholicis hæc ocia durauere. Poſt paulò Conſtans eorum defenſor à Magnentiò occiditur, de quo poſtquam Conſtantius iuſtam exegit vltionem, omnì illicò exutus pudore, quem Conſtantis metu hucuſque

in-

A induerat, in Nicænam confeſſionem amens debacchatur, Concilijsq; iniquiſſimis conceptam impietatem confirmat: vt non in oriente tantum, intra quem ſe continuerat, ſed in occidentem, atque in ipſam Italiam, & Gallias peſtis illa Ariana populabunda ſe effuderit. Tot malis nullo ſaniori remedio poſſe occurri, quàm vera, eaque vniuerſali Synodo exiſtimat Liberius Romanus Pontif. qui Iulio ſucceſſerat. *Anno Domini 353.* Quare ab Imperatore per Vincentium, & Marcellum Epiſcopos petit,

B vt ad has dirimendas lites Epiſcoporum conuentum Aquileiæ velit indicere; non tàm crediderim, quia loci ſitum orientalibus æquè, ac occidentalibus opportunum videbat, quàm loci Antiſtitis prudentia fretus, quem pridem acerrimum Arianæ perfidiæ oppugnatorem cognouerat. Ac ſanè talem vſque ad hanc diem ſe præbuit Fortunatus, vt eum Baronius magni nominis virum appellet aliquando. *Baron. To. 3. ann. 353.* Legati Conſtantium Arelati conueniunt. ibi viſum eſt Imperatori Concilium facere. Aduolant Epiſcopi: in his Fortunatus Aqui-

C leienſis. Sed res ad libitum Imperatoris agebatur. Athanaſius antè cuncta damnatur, & damnationi Vincentius Legatus Apoſtolicus peſſimo exemplo ſubſcribit. Fortunato in ſententia perſiſtenti Liberius anno ſequenti literas dedit, vt notat Baronius. Sed quid? eo impudentiæ proceſſit Conſtantius, vt, quod perſuaſione non poterat, violentia, & minis extorquere non deſiſteret. quod præſtitiſſet extemplò, ni recens cura de Gallo hominem aliquandiu continuiſſet. hunc in oriente Cæſarem ipſe deſignauerat, cuius dum facinora plura

D accipit, veritus tandem, ne grauius aliquid in ſe moliretur, aſtu ad Polam Iſtriæ Ciuitatem productum, ibi necandum curat, miniſtros *Anno Domini 354.* verò illius, & quicunque illum familiaritate attigerant Aquileiam tractos varijs ſuppliciorum generibus vita exuit. ab ea cæde veluti violentior factus incæptam in Catholicos vexationem proſequitur. Violatæ religionis prætextus, ac veluti ſcelerum velamen fuerat Athanaſij nomen, in hunc Catholicorum exquirebantur ſententiæ, in quem ſi quis ſubſcriberet, tanquam ſuarum partium aſſertor dimittebatur.

E Ex quo factum eſt, vt multi magni etiam, & clari viri manus dederint ea ſui erroris excuſatione vſi, quod hæreſem non ſubſcriberent, ſed tantum Athanaſium damnarent. quod fecit in primis Oſius ille Cordubenſis Antiſtes, & Catholicæ fidei columen hucvſque, & propagator egregius. idem præſtitit Fortunatus Aquileienſis, & innumeri cum eo. De Fortunato hæc habentur apud Athanaſium. *Athan. in Apol. ad Conſtant.* *Vincentium Capuæ, Fortunianum Aquileiæ, & Herminum Theſſalonicæ, cæte-*

roſque

roſque in occidente Epiſcopos, vim non vulgarem grauesque contumelias A
paſſos, donec promiſerint ſe ſe à noſtra communione abſtinere. Ex quo ſatis liquet, horum virorum crimen non ad hæreſem Arianam pertinere, ſed in damnatione Athanaſij totum verſari. quem non vt alienum à fide, ſed nouis obnoxium accuſationibus tunc apud Imperatorem Ariani criminabantur. nempè vt, eo ſublato, faciliori in poſterum aditu rabies eorum in orbem terrarum ſe proriperet. Inter hæc Liberium Pontificem Athanaſio addictiſſimum Vrbe ſubmouent, atque B
in exilium curant deportari. ibi ille anguſtijs preſſus generoſum tandem animum flexit, & calculum contra Athanaſium tulit: ad hoc Fortunati conſilio perſuaſus, qui ſuo exemplo Pontificem ad facinus protraxit. Ex quo fit, vt in hæreſeos ſuſpicionem facilè inciderit Liberius: Fortunatus verò hæreticus planè ab omnibus iudicatus ſit. vt nullus ſit, qui ipſum hoc nomine ſummoperè non reprehendat. Ego quidem, ſi quod ſentio liberè in medium licet afferre, vtrunque facilè crimine libero. ac Liberium quidem iudicio Baronij, qui multa ſu- C
per his doctè, pièque Fortunatum eadem ratione, qua Liberius abſoluitur. nempè ſi hìc immunis ab hæreſi ex eo cenſetur, quia ſalua fide Catholica in Athanaſium ſubſcripſit, ille æquè Catholicus exiſtimandus, quia nihil contrà fidem, ſed votum contra Athanaſium perſuaſit. vt iam locus ille D. Hieronymi non ſit omninò recipiendus, quo affirmat deteſtabilem Fortunatum, quia hæreſim Liberio perſuaſerit: nam ex dictis rem alio modo ſe habuiſſe ſatis apparet. & Baronius credit fama magis, quàm veritate perſuaſum hæc D. Hierony- D
mum ſcripſiſſe, alioquin non Fortunatus tantum, ſed Liberius quoque deteſtabilis inter hæreticos eſſet ſeponendus. Nec obſtat, quòd idem B. Hieronymus ſcribens Chromatio Presbytero, qui Valeriano poſtea in Epiſcopatu ſucceſſit, dixerit aliquando ab illo, & fratribus ſuis Ariani dogmatis virus ab Vrbe Aquileienſi fuiſſe excluſum. nam in tàm corrupto ſæculo nihil mirum, ſi, vniuerſo penè nutante orbe, Aquileia etiam periculum ſenſerit: in quam cum mortales vndique confluerent, non magni fuit laboris hæreticos catholicis ſe ad- E
miſcuiſſe. quare aptè in illo loco Ciuitas erroris arguitur ab Hieronymo nulla interim facta mentione de Epiſcopo, nulla de clero; quibus ſaluis, fieri potuit, vt vulgus morbo laboraret. Vnde multum eſt ſanè, cur in hoc Liberij, & Fortunati caſu Baronij noſtri diligentiam deſiderem. Liceat hoc mihi pace tanti viri, qui cum pro Liberij defenſione omnes intenderit neruos, tantum abeſt, vt Fortunatum

S. Hier. de vir Ill.

Baron. To. 7. ann. 357.

D. Hieron. epiſt. 43.

A infamia liberet, vt potius illum hæreticum vbique insimulet, atque in hęresi perseuerantem attestetur: quod vnde hauserit planè ignorat. Sed ita sunt hominum ingenia, vt facilè in aliena ferantur, suis vtique parcant. Quæ à me sic dicta velim, vt si quis in contrarium meliora adduxerit, non inuitum rationi, & veritati me concessurum sciat. Constantio in his occupato; Iulianum in Gallia Imperium abripuisse, nunciatur. Fuit hic Galli frater malo Christianorum fato, ab Impera- *Anno Domini 361.*
B tore Cæsar dictus. qui non tàm felici rerum à se gestarum successu, quàm ariolis, & vaticinijs fausta prædicentibus elatus se Augustum nominari ab exercitu passus erat. Nomen factis probaturus in Pannoniam cum maiori parte copiarum contendit: reliquam ad occupandam Italiam mittit. Atque ea quidem in manus venerat penè vniuersa, quando vna tantis Aquileia resistere ausa inceptis acriter ad certamen se comparat; & suo exemplo contra Iulianum Italicos sollicitat. adeò in ea Vrbe libertatis vis quædam, & incredibilis in Rempubli-
C cam charitas vniuersos ordines agebat. Illùc armatorum cohortes aliquot sub primo tumultu se receperant duce Nigrino, equitum Tribuno: qui suis, Ciuibusq; ad defensionem instructis Iuliani conatus omnes despiciebat. Sed is facti dolore percitus iubet Iouino equitum magistro, vt quàm primum Vrbi exercitum admoueat. Mouerat animum non tàm præsens Aquileiensium facinus, quàm præteritorum memoria, qua diuino quodam fato huic Ciuitati datum reputabat, vt Reipublicæ hostibus semper impedimento foret; ab ipsis
D verò diutius vexata, & obsessa nunquam nisi volens in potestatem venerit. Quare eò obnixius sibi agendum existimat, vt à principio eos spiritus frangat: quos si diutius crescere permittat, perniciem sine dubio allaturos præuidebat. Iouinus iustis copijs ad rem gerendam instructus Oppido succedit. Ac fortè inter hæc Constantius vita excesserat: qua vsus ille occasione, antequam vim experiatur, rem mollioribus verbis aggreditur. Factum igitur Ciuibus aperire; Constantium ad Superos elatum, terras Iuliano regendas commisisse; hunc
E mortales dominum accepisse; Senatum, Populumq; Romanum consensisse: Quare reserent postes, & potius iusti Principis clementiam, quàm hostis acerbi contumelias experiantur. Sed nulla consilia admittebant Aquileienses, quibus illud pridem persuasum erat, Iouinum hæc omnia fingere, quò incautos opprimeret. Indè res ad arma vergi cæpta. Iouinus ea, quæ ad oppugnationem videbantur necessaria, foris comparare; scalas, pluteos, pontes facere, crates conte-

xere. Nigrinus mœnia intus circumire; eorum vitia reparare; viris, A tormentis inſtruere: &, quod caput ſalutis credebatur, materias ad ignem concipiendum accommodatas plurimas habere, quibus auorum memoria Maximinum depulſum Aquileienſes memorabant. Dum hæc fiunt, in caſtra cum ſummo Imperio venit Immon, qui, Iouino ad Imperatorem demiſſo, ſolus poſtea reliqua obſidionis abſoluit. Sub aduentum noui Ducis, milites pugnæ impatientes inuadendi oppidi ſignum depoſcunt. Ille iuſſis corpora curare, poſtridiè ſe eius rei periculum facturum pollicetur. B Vbi dies illuxit, extemplo militaris buccinæ clangore ſinguli excitati ad pugnam capeſſendam concurrunt. Videres milites arma expedire, pluteos, crates agere, ſagittas neruis, tela manibus aptare, mox ordinatos, & per acies diſpoſitos certamini ſuccedere. Oppidani ex alia parte nulla terroris ſpecie commoti pro muris alacres ſtabant, venientes laceſſunt, atque etiam irrident. alij machinis maioribus, alij miſſilibus ſuis intenti nihil aliud, quàm Ducum Imperium expectabant. nec C mora, ingens tormentorum fragor auditus; tela, lapides per aera viſa volitare, quæ horrendo cum ſtrepitu in confertiſſimas acies coniecta nunquam ſine vulnere cadebant. Contra Iuliani nihil de impetu remittunt. tollunt ſiniſtras, & ſcutorum ponderibus tuti magno cum clamore periculo ſubeunt. pars eminus iaculis propugnaculorum ſumma infeſtare; pars propius ſcalas admouere, aut muri fundamenta quatere. quos deſuper Aquileienſes infenſi, intentiq; ſine tumultu accipiebant, & immiſſis ſudibus, ſaxis, pilis vulnerabant aſ- D ſiduè. Quin & ardentibus tedis, & feruenti aqua pugnatum eſt; quibus in vltimum adducti diſcrimen oppugnatores non ſine magno cruciatu animam amittebant. &, ſi qui ab infortunio ſunt ſeruati, reliquos ab eo conatu facilè auerterunt. Immon cum cerneret copias inani labore periclitari, receptui ſigno dato, omnes in caſtra reduxit: Aquileienſibus interim gaudio vix ſe continentibus: ac ſanè ab eius diei exitu maiorem illi audaciam conſequuti certiſſimam ſibi victoriam animo deſtinabant. Sed Immon de pugnæ euentu anxius, E vbi parum apertam vim profuiſſe intelligit, ad inſtruendas machinas ingenium adijcit; quibus minori cum ſuorum damno Vrbem in poſterum vrgeret. Flumen bonam partem muri alluebat. hanc ille ideò vel ab oppidanis neglectam, vel ſtructura minus firmam ratus, antè cuncta ſibi tentandam proponit; nobili ad id induſtriæ commento adhibito. ſiquidem, tergeminis nauibus valido inter ſe nexu firmatis,

Aquileia ab exercitu Iuliani Imperatoris aggreſſa.

tur-

A turres in eam altitudinem erigendas curat, quæ facilè Aquileienſium
propugnacula adæquaret. Has milite, & armis adornatas ſecundo flu-
mine iubet muro appropinquare, eo conſilio, vt dum milites de ſum-
mo loco adæquatis viribus oppidanos implicitos tenerent, expediti
interim velites ex infernis turrium cauernis egreſſi, ponticulisq́; ia-
ctis, quos in hos vſus contabulauerant prius, in oppoſita incurrerent
ædificia, atque ibi inſtrumentis ad id opportunis aditum in ſecretio-
B res Vrbis partes aperirent. Quibus in hunc modum diſpoſitis, Im-
mon ab ea parte, quæ flumini aduerſa ſteterat, omnem belli terrorem
mœnibus obijcit: quo diutius diſtentus hoſtis ſui periculi ſenſum mi-
nus perciperet. Sed omnia ante Aquileienſibus erant præuiſa; & pri-
dem militari conſilio imminens periculum anteuerterant. Siquidem
murum fluuio proximum diligentius ante firmauerant, nouo intus
aggere adiecto; & fortiſſimis impoſitis ad cuſtodiam militibus inſtru-
xerant vniuerſum. quibus nec bellicæ machinæ, nec flammarum fo-
C mites deerant. Igitur oppidum ab eo loco, quo commodius adiri
poterat, à principio tentari cęptum, ac magna, ſanè virium, &
animorum contentione ab vtraque parte certamen initur, & in mul-
tas horas perducitur, neutris loco cedentibus. quando turres per flu-
men demiſſas aduentare ſignificant illi, qui celſioribus Vrbis locis di-
ſtributi hoſtiles incurſus longè, latèq́; ſpeculabantur. Aquileienſes
eò ſe continuere, quò ad iactum veniſſe intelligunt. tunc machina-
rum furor in illas conuerſus omne à principio de iaciendis pontibus
D conſilium interturbat. inſtant contrà Iuliani, & quando pares hoſti
eſſent, illatis vulneribus terribiles magis, magisq́; muro ſuccedebant.
Plura conantes ignes repreſsêre, qui validè à propugnaculis iaculati,
non arma tantùm, & viros, ſed turres etiam ipſas miſerabili incendio
pergunt depopulari, donec contignationibus conſumptis non ſine
ingenti militum ſtrage omnes in flumen procidunt. Qui mortem eua-
ſerant, dum natando ſalutem quærunt, Aquileienſium ſagittis confi-
xi cumulatè infortunium ſunt conſequuti. Sed pedites naualium ſo-
E ciorum caſu attoniti, dum ſpes, quas de capienda Vrbe conceperant,
irritas deplorant, immanibus ſaxis, & telorum deſuper cadentium
imbribus attriti, tandem ab incępto depelluntur. Sic ab armis per
eum diem, pari veluti ab vtriſque conſenſu, ſed diſparibus ani-
mis ceſſatum eſt. Aquileienſes læti intrà tecta noctem agere, & tan-
quam diſcrimine liberati meliora mente concipere. Iuliani ſucceſſu
triſtes querelis, & gemitibus caſtra replêre. ſe ipſos, ignauiam ſuam

incuſare. hinc ira, dolor, ſtomachus paulatim obrepere, quibus agitati in Vrbis incendium iterum exardeſcunt. gliſcit furor, creſcit ardor: nec ab incępto deſiſtunt, donec Immoni neganti, & multum reſiſtenti perſuadent tandem, vt luce ſequenti vltimum capiat ſuarum virium experimentum. Igitur vix breui corporibus quiete conceſſa; ac, ne vix quidem tenebris diſcuſſis, ad Vrbem conglobati conuolant. res impetu magis agitur, quàm diſciplina. eo tumultu ſcalæ muris admouentur innumeræ; alij portarum obices nituntur infringere; multi etiam ferratis trabibus murorum ſtructuram violant. Rei nouitatem primum Aquileienſes admirari; mox etiam indignatione accendi, quòd bis victis tantum aut audaciæ, aut temeritatis acceſſiſſet. quare tantò enixius ad ſui defenſionem ſe expediunt; & cuncti extemplò per munitiones diſpoſiti furorem illum breui ruiturum ſuſtinent, atque etiam propellunt. Plures in his fuere, qui occultioribus reſeratis aditibus, in foſſam proruunt, & manu pugnam auſi conſerere inconditos, & incautos ſub mœnibus decurrentes transfigunt, & tandem in fugam adigunt: dum interim de ſuperiori parte tormentorum violentia etiam illi, qui propè non acceſſerant, malè infeſtarentur. Eo certamine complures vtrinque ſunt deſiderati. Sed Iuliani damno magis proximi, quòd in aperto poſiti nullum ad ictus effugium haberent. quare cedere coacti in poſterum ab omni oppugnatione ſe abſtinuerunt. Tantum, ne ſtando nihil feciſſe viderentur, itineribus circa Vrbem munitis ad prædas agendas ſe conuertunt. Cum igitur in diuturnæ obſidionis ſpeciem res conuerſa videretur; Iulianus de his omnibus certior factus non leuiter angebatur, id primum ſibi metuens, ne ab oppido eruptione facta Alpium Iuliarum clauſtra occuparent Aquileienſes; atque ita non auxilia tantum interciperent; ſed Italiam totam ad defectionem incenderent. Scilicet, nihil in nouo Imperio non timendum; & ex primis rerum euentibus reliqua ſatis pendere. Quare eam curam minimè ſibi negligendam ratus, quando vis parum ſucceſſerat, ad mitiora conſilia conuerſus, Agilonem inclytum eius ætatis ducem, & Aquileienſibus in primis gratum ad eos Legatum deſtinat. Inter quæ cum Immon fluuio maximè fidere Aquileienſes cerneret, quo pro munimento ſimul aduerſus hoſtes, & pro vitæ ſuſtentamento etiam vtebantur: illum ſub ea oppugnationis ceſſatione, per ocium, aliò ſibi deriuandum ſtatuit. Quare copijs ad opus diſtributis, ſummo labore, & patientia nouum incredibilis magnitudinis alueum excauat; quo aqua-

rum

A rum illam molem à mœnibus longè semotam in proximum pelagus exonerat. nec non aquæductus omnes, & riuulos, qui Vrbem alluebant, penitus dissipat, & corrumpit. Sic sperans futurum, vt Aquileienses in maximas coniecti necessitates obstinatos facilius ad deditionem flecterent animos. Sed cuncta in irritum cessere: namque amoto fluuio, nulla inde aquarum penuria Ciuitatem incessit; quæ puteis, & cisternis frequens, ijs ad sitim tolerandam commodè deinceps B vsa est. aderat etiam vini copia haud mediocris, & omnium rerum commeatus; quem ad alendam multitudinem in multos menses suffecturum Aquileienses existimabant. ex quo fiebat, vt nihil illi ad nouum hoc miraculum commoti quippiam de solita diligentia ad sui, patriæq; defensionem in posterum non remitterent. & quantum in illis fuit, conatus omnes Immonis quàm longissimè frustraturos apparebat. quando sub aduentum Agilonis omnia sunt mutata. siquidem vir aspectu grauis, & Ciuibus pridem notus, vbi primum mœ- C nibus succedens, se de communi salute cum Aquileiensibus velle loqui postulauit, vltrò ad eos venire iussus in propugnacula peramanter suscipitur. ibi turba, quæ confluerat, de morte Constantij certiore reddita, multa de humanitate Iuliani, nec falsa omninò subiecit. salutem hunc quærere Ciuitatis, non excidium; quòd ipsi, si vlterius pergant repugnare, facilè sibi & volentes accersunt. nam quî fieri poterit, vt vni contra orbis terrarum potentiam nitantur? aut impunè eam Imperij maiestatem eludant? adhuc tempus superesse pœniten- D tiæ, dum omnia sunt in integro, dum factorum ignorantia iustam obstinationi excusationem obtendit. mox qua fronte, quibus verbis causam suam tuebuntur? quo nomine rebellionis crimen diluent? Vera dicere Agilo Aquileiensibus visus est. Quare extemplò se in potestatem viri futuros respondent. modò factorum obliuionem promittat. Annuente illo, & fidem suam religiosius etiam interponente, protinus ex diuturno mœrore in lætitiam effusi ciues ad portas reserandas concurrunt. Sic Agilo Vrbe potitur. quod vbi obtinuit, om- E nem facti inuidiam in vnum Nigrinum conijciens, hominem viuum concremat. Romulum verò, & Sabostium Constantij familiaritate claros varijs tormentis absumit. Atque intra hos ira Principis compressa reliquos crimine absoluit. quin etiam humaniter alloquutus liberos, vti ad eam diem fuerant, esse voluit, & verbis etiam virtute commendata, nihil quod faceret ad Ciuitatem honestandam, deinceps prætermisit. Iuliano Principe Fortunatus Secundus Patriarcha

mori-

moritur. Elogio & hic caret, quod crediderim negatum viro hæreſis, opinione vulgus ſaltem, damnato. cum alioquin debuiſſet auctor poſt primum Fortunatum ſecundo locum feciſſe, & ne quid ad Fortunati infortunium deeſſet, quæ de huius patria veniebant dicenda, in primum ille lubens traduxit. adeò nominum ſimilitudo etiam accuratiſſimos fallit. Locum Fortunati Valerianus Secundus impleuit. quo præſide, ſi quæ irrepſerant Arianæ labis contagia, à Ciuitate penitus exturbantur. Præclaram huius Pontificis virtutem ſatis comprobant illorum virorum nomina, qui ab eius contubernio, tanquam ab omnium bonarum artium fonte illuſtres prodiere. Hieronymus, Chromatius, Ioannes Euſebius, Chriſogonus, Ruffinus, Bonoſus, Iulianus, & alij plures B. Hieronymi ſtylo commendati. Ac quidem Hieronymum per ea tempora literis, & moribus florentem tulerat Stridon Iſtriæ proximum oppidulum, & Aquileienſi Diœceſi ſubiectum; vt illum ideò Aquileiæ Baptiſmo ablutum multi non inani forſitan argumento ſibi perſuadeant; & adhuc in maiori ipſius Vrbis Eccleſia ſacellum colitur Diuo dicatum: vbi rei factum inſcriptione confirmatur. Quæ ſi vera eſſent; verba Hieronymi dicentis ſe Romæ veſtem Chriſti accepiſſe, non ad Baptiſmum, ſed ad primam Sacrorum initiationem forſitan eſſent traducenda. Illud quidem pro comperto affirmamus, ſanctiſſimum virum plurimum cum Valeriano Aquileiæ degiſſe, & eorum familiaritate vſum, qui tunc præcipui apud eam Eccleſiam habebantur. atque inuitiſſimum inde receſſiſſe. quanquam de cauſa nihil certi colligimus, ſcribente ipſo ad Ruffinum. *Poſtquam me à tuo latere ſubitus turbo conuulſit; poſtquam glutino caritatis hærentem impia diſtraxit auulſio.* Meritò poſt Hieronymum ſecundus locus in celebri illa Academia Ruffino cedat; de quo non eſt cur multa dicam, cum eius ſcripta nomen viro fecerint immortale. Aquileienſis hic fuit, Damaſo Papæ perquam familiaris, quo ad ſcribendas epiſtolas vtebatur; Hieronymo verò adeò carus, vt non vulgaria in eum amoris, & obſeruantiæ ediderit argumenta. vnus porrò dignus, qui Melaniæ conſularis, atque præclariſſimæ fœminæ in orientem ad loca ſacra pergenti comes itineris, ac veluti ſenſuum rector intimiorum perpetuò adhęreret. Fortunati ambo, ſi Ægypti litora nunquam tetigiſſent; ſiquidem ibi à Didimo Alexandrino Origenis doctrina imbuti ſuam in Eccleſiaſtica fide conſtantiam in poſterum deſiderari paſſi ſunt. Annos viginti ſeptem Ruffinum cum Melania vixiſſe, refert Palladius. cuius fœminæ facta magnifica, mona-

ſte-

Marginal notes: S. Valerianus Secūdus Patriarcha Aquil. XIV. — *S. Hierony. epiſt. 57. & epiſt. 58.* — *S. Hieron. epiſt. 41.* — Ruffinus Aquileienſis vir eruditione inſignis.

Margin letters: A, B, C, D, E

A steria à solo erecta, sacros virginum, & Monachorum choros institutos; rabiem denique Valentini Principis in Catholicos desæuientem toties elusam, & aliquando etiam compressam inde Lector non incommodè petat. Sufficiat interim hæc pauca de Ruffino solo ab eodem auctore excipere, quibus ille veluti penicillo vsus diligentiori egregiam viri indolem ad viuum expressit. *Erat etiam cum ea* { Melania } *Ruffinus quidam nomine Italus, ciuis ex Aquileiensi oppido, vir no-* *Pallad. in Lausiacis*
B *bilium, & in proposito singulari satis fortium morum, qui ad Presbytera-* *c. 33.*
tum postea meruit peruenire. quo nullus mansuetior, fortior, & placidior, tamquam omnia sciens, in sexu virili potuit reperiri. Hic mores. Genadius, qui alterum post D. Hieronymum de viris illustribus librum edidit, literaturam sic explicat. *Ruffinus Aquileiensis Ecclesiæ Presbyter, non minima pars Ecclesiæ doctorum, & in transferendo de Græco in Latinum elegans ingenium habuit. denique maximam partem Græcorum bibliothecam Latinis exhibuit: Basilij S. Cæsariensis Cappadociæ Episcopi:*
C *Gregorij Nazianzeni eloquentißimi hominis, Clementis Romani cognitionum libros; Eusebij Cæsariensis Palestinæ Ecclesiasticam Historiam; Sexti Centurias; Euagrij sententias; Pamphili martyris aduersus Mathematicos. Horum omnia præmißis quæcunque prologis Latinis leguntur, à Ruffino interpretata sunt. quæ autem sine prologo, ab alio translata, qui prologum facere noluit. Origenis autem non omnia, quia & Hieronymus transtulit aliquanta, quæ suo prologo discernuntur. Proprio autem labore, imo gratia Dei, & dono exposuit idem Ruffinus symbolum; vt in eius comparatione alios*
D *nihil exposuisse credatur. Disseruit & benedictionem Iacob super Patriarchas triplici, idest, historico, morali, & mystico sensu. Scripsit epistolas ad timorem Dei hortatorias multas, inter quas planè nitent illæ, quas ad Probum dedit. Historiæ etiam Ecclesiasticæ, quam ab Eusebio scriptam, & ab ipso diximus interpretatam, addidit decimum, & vndecimum Librum. Sed & obtrectatori opusculorum suorum respondit duobus voluminibus arguens, & conuincens, se Dei intuitu, & Ecclesiæ vtilitate, auxiliante Domino ingenium agitasse: illum vero æmulationis stimulo incitatum ad obloquium stylum*
E *lum vertisse.* Hæc Genadius de commentarijs Ruffini. quibus addamus Iosephi Hebræi opera omnia ab eodem Ruffino latinitate donata: quæ non sine Ruffini commendatione legit posteritas. Inter hæc *Anno Do-*
Iuliano apud Persas interfecto, breue post eum tenuit Imperium Io- *mini 364.*
uianus. Quibus Valentinianus, & Valens suffecti Vnnorum, Go- *365.*
thorumq; rabiem primi sensere, & quàm longissimè sustinuere, donec per morbum absumpto Valentiniano, Valens ab his acie victus,

vi-

Anno Domini 379. vitam tandem, Imperiumq; amiſerit. Filij Gratianus, & Valentinianus alter, in hoc Reipublicæ optimè conſuluiſſe viſi ſunt, quòd Theodoſium Hiſpanum Imperij conſortem aſciuerint. cuius viri virtute poſtea factum eſt, vt intra fines ſuos Barbaris repreſſis, aliquam priſci decoris ſpeciem Romana maieſtas receperit. cui illud à Catholico Principe additum, vt hæreſes cunctæ ab Imperij finibus exularent, quò ab omni impietate repurgatis animis perpetuam in poſterum mortales tranquillitatem aſſequerentur. Quod vt commodè ſub manus caderet, ipſe Conſtantinopoli Orientalium Epiſcoporum Synodum, alterum Aquileiæ Gratianus Occidentalium cogit. Res vbique ex ſententia procedit. Ariani, Sabelliani, Apollinariſtæ, & reliqui huius farinæ homines peſſimi in vtraque Ciuitate damnati à diuturna illa in Catholicam Eccleſiam tyrannide tunc primùm, ſeriòque deturbantur. Aquileienſis Synodus, vt numero inferior, ſic virorum, qui in ea fuerunt, virtute, & auctoritate illuſtrior facilè Conſtantinopolitanam ſuperauit. Nam præter Valerianum loci Patriarcham primas eius conuentus tenentem, illìc aderat Ambroſius ille Magnus, de quo ſi quid dixero, minus erit. Huic proximus Euſebius Bononienſis Epiſcopus præclaro D. Ambroſij elogio commẽdatus: & Limenius Vercellis poſt longa eius Ciuitatis diſſidia, Ambroſij conſilio creatus Epiſcopus. Fuit & Anemmius anno ſuperiori Sirmij Epiſcopus factus ab eodem Ambroſio, validè nequicquam Arianis reſiſtentibus, & Iuſtina Auguſta contradicente. Ad hos acceſſit Sabinus Epiſcopus Placentinus non ſanctitate magis, quàm doctrina illuſtris: cui vni Ambroſius ſua ſcripta credere ſolitus non prius illa in vulgus exire patiebatur, quàm acri viri iudicio probata firmarentur. Nec Philaſtrius Brixiæ Antiſtes inter poſtremos reponendus, quem eorum temporum ſcriptores æternitati, clara verò eius in Arianos certamina Cælo poſtea conſacrarunt. Hunc ſe Mediolani apud Ambroſium conueniſſe gloriatur Auguſtinus. In his etiam recenſetur Heliodorus Altini Epiſcopus, Græcarum literarum facultate, ſed magis in Chriſtum pietate commendatus: nec non eius collegæ Euentius Ticinenſis, & Baſſianus Laudenſis Epiſcopi, quos vt ſuperiores ferè omnes in Eccleſiaſticas tabulas relatos perpetuo Chriſti fideles honore proſequuntur. Cœtum claudat Chromatius tunc Presbyter; mox Aquileiæ Epiſcopus, & Sanctus futurus. Felix nimium ea ætas, quæ tot ſimul virorum decora enixa eſt. Tu verò, Aquileia, in primis beata, cui ea virtus tunc ſe ſpectandam, & contemplandam obtulit,

Anno Domini 381.

Synodus Aquileiẽſis.

A vt iam hoc vno munere læta proximos casus, & gladium propè iugulo admotum minimè perhorrescas. Ac sanè sicuti in lucernarum lychnis sæpè videmus accidere, qui consumpto humore dum extingui incipiunt, magis illustriores fiunt, & flamma latè coruscant ampliori; ita cum non longè ab interitu abesset Aquileia, vltimo hoc veluti bonorum omnium cumulo ditata omnem superiorum temporum splendorem superasse quàm verissimè possumus affirmare. Quæ in confes-
B su facta sunt, iam diù edita, & vulgata innotuerunt, vt frustrà laborem insumpserim, si hoc insuper onere volumen premam. Legant quicunque hac cura tenentur acta Concilij, & simul plures sententias, quàm verba colligent. Summa fuit confirmatio Nicenæ fidei, & damnatio Claudiani Palladij, Secundiani, & Attali. Actio omnis septem horarum spatio finitur: tota in dialogismum ab notarijs excepta. Sunt qui credant id quod habemus partem tantùm esse Concilij, non Concilium integrum. quod facilè crediderim. Eo conuentu *Anno Domini* 382.
C demisso, alius anno postero Romæ apud Damasum Papam fieri cęptus. ad quem orientales, æquè ac occidentales sollicitabantur, non tàm religionis componendę causa, cui hucvsque satis prospectum fuerat, quàm vt Antiochenæ Ecclesiæ schisma tolleretur, quod tunc maximè vigebat. Præsto fuere ab occidenti ferè omnes, & in his Ambrosius, Hieronymus tunc recens ob hanc causam ex Asia adueniens: & Valerianus Aquileiensis; ad quos orientales, missis Legatis, excusatorias literas dedere cum hac inscriptione. *Dominis honoratiss.*
D *& cum primis Reuerendis Fratribus, ac Collegis, Damaso, Ambrosio, Brittoni, Valeriano, Acholio, Anemmio, Bassiano, & cæteris in celebri Vrbe Roma conuocatis, &c.* Hìc suum videre Hieronymum, & alloqui, & amplecti Valeriano licuit, & cum eo etiam quàm longissimè esse non tantùm, sed ad Ecclesiæ vniuersalis commodum multa etiam vnà commentari, & in medium proferre. Siquidem constat eo Concilio antiquam religionem confirmatam; nouos errores stirpitus euulsos: Antiochenæ in primis dissensiones auditas, discussas, & lata pro Pau-
E lino eius loci Antistite sententia, quantum in ipsis fuit, etiam diremptas. Quæ omnia temporis iniuria postea periere, adeò vt vix eius Concilij memoria supersit. Atque huiusmodi fuere curæ, quibus Valerianus assiduè distentus Ecclesiam suam aggere munitissimo, quamdiù vixit, egregiè tutatus est. Sub his pax turbari cępta; & Gratianus à Claudio Maximo, qui tunc exercitui in Britannia præerat, aperta vi primùm, mox dolis circumuentus vita, & Imperio *Anno Domini* 383.

apud Lugdunum ſpoliatur. Valentinianus frater per ea tempora annos natus XVII. Mediolani ſe continebat: vbi Iuſtinæ matris ſuaſu, Arij partes defendendas ſuſceperat. Igitur ad eum nuncium territus cum ſe imparem agnoſceret, qui bello Tyrannum propulſaret, pacem per Ambroſium componit: qua vſus nihil interim ab incępto deſtitit facinore, ſed Mediolani, & Aquileiæ, quam ſępius frequentabat, plures à Catholica fide auerſi animi dedit ſignificationes. Ibi tandem cognoſcit Maximum, manu ſecum non aſpernenda adducta, Cottias alpes ſuperaſſe; & quanta poterat celeritate Aquileiam ad ſe opprimendum properare. Quo improuiſo deprehenſus turbine, quando nihil erat in promptu, quo imminens auerteret exitium; an potius ciuium animis diffiſus, quos, Arij ſuperſtitione obiecta, multò pridem à ſe abalienauerat, Vrbe protinus, & Italia excedit; atque naui cum matre conſcenſa ad Theodoſium pergit. Maximus ſtatim Aquileiæ recipitur; qua potitus vniuerſam continuò Italiam, atque Africam imperio adiecit ſuo. tantum ponderis eius Vrbis fauor habuiſſe viſus eſt. Deditionis cauſam nullam memorant ſcriptores; ſed callidum Maximi ingenium plures aperit. nempè dolo, aſtu, ſimulatione Aquileienſes circumuenti Vrbem dedere. quibus artibus dum facinorum ſuorum Theodoſium auctorem facit, Chriſtianam pietatem obtendit, & ſe non Valentinianum Auguſtum, ſed Arij ſectatorem aduerſari vbique ingerit, obſtrepit; imperium ſcelere partum in tantum potentiæ, & magnitudinis perduxit; vt iure de illo Gildas ſapiens hæc memoriæ prodiderit. *Ille callida arte potius, quàm virtute finitimas quoque prouincias contra Romanum ſtatum regno ſuo adnectens; & vnam alarum ad Hiſpaniam, alteram ad Italiam extendens; & thronum Imperij apud Treuiros ſtatuens tanta inſania in dominos debacchatus eſt, vt duos Imperatores legitimos vnum Roma, alterum vita expelleret.* Quare nec vllus admirationi locus ſit; ſi fraude poſtea deprehenſa, eadem facilitate illum mox deſeruerint Aquileienſes, qua pridem ſunt amplexati. Cæterum, quod præcipuè illos offendit, acerba pecuniarum extorſio fuit: cui dum auidus inhiat Maximus, fœdè populos dilacerari permiſit. *Stabat ipſe purpuratus ad lances* (vt Pacati verbis vtar) *& momenta ponderum, nutusque trutinarum pallens, atque inhians exigebat. comportabantur interim ſpolia prouinciarum, exuuiæ exulum, bona peremptorum, hic aurum matronarum manibus extractum, illic raptæ pupillorum ceruicibus bullæ, iſtic dominorum cruore perfuſum argentum appenditur. numerari vbique pecuniæ, fiſci repleri, æra cumulari, vaſa concidi; cui vis*

vt

Maximus Aquileiæ recipitur.

Apud Sig. 9. de Occ. Imp.

Latinus Pacatus in Panegyr.

A *vt intuenti non imperatorium domicilium, ſed latronis habitaculum videretur*. Inter hæc bellum ſine intermiſſione paratur. & iam Theodoſius rei indignitate accenſus copias per Macedoniam direxerat; accitis vndique in auxilium Gothis, Vnnis, & Alanis, peſſimo vſus exemplo Valentiniani ſenioris, qui, barbaris ad ſtipendium pellectis, primus exteras nationes in Romanorum perniciem armauit, & inſtruxit. cuius facti pœnas ipſe continuò, ſucceſſores poſtmodum quàm *Anno Domini 388.*
B diutiſſimè pertulere. Maximus de Theodoſio certior factus, confeſtim motis ab Aquileia caſtris, atque alpibus Iulijs ſuperatis in Pannoniam contendit. iamque Petauionem expugnauerat, & ad Sauum progreſſus Siſciam redegerat in poteſtatem; quando Theodoſium adeſſe nunciatur. Neutro certamen detrectante, manus conſeruntur. Pugna ea non fuit, ſed fuga potius; nam vix Theodoſius ſe ſpectandum præbuit, quando Tyrannus ſiue viribus impar, ſiue ſcelerum conſcientia agitatus, extemplò terga vertit. Inſtant Romani, &, cæ-
C ſis ad ſatietatem latronibus, nobili potiuntur victoria. Eadem felicitate cum Marcellino Tyranni fratre apud Petauionem eſt pugnatum. Quare Maximus, deſperatis rebus, conſilij, & auxilij inops trepidè Aquileiam repetit, illud læſi numinis vltione exigente, vt eo imprudens ſe includeret loco, quo nec vitam poſſet defendere, nec mortem eludendo differre. Siquidem cum Theodoſius fugienti inſtaret, & non die, non nocte intermiſſo itinere propè Aquileiam caſtra poſuiſſet, illicò à ſuis, atque adeò ab Aquileienſibus omnibus
D circumuentus publicè publicus latro Imperij inſignibus exuitur, & catenis vinctus victori offertur lacerandus. Ad primam interrogationem nefario excuſſa confeſſio. omnia Theodoſij prætextu admiſiſſe; cum aliter nec militem allicere, nec ciues decipere potuiſſet. & cum deiectis in terram oculis verba plena miſericordiæ adderet, veriti milites, ne ab Imperatore vitam impetraret, illum ab eius conſpectu auulſum tertio ab Vrbe lapide vltimo afficiunt ſupplicio. Ob egregiam in puniendo Maximo Aquileienſium operam nauatam Au-
E ſonius eius æui inſignis poeta, & olim Gratiani Auguſti Præceptor, tunc Exconſul, nonum locum, communi mortalium conſenſu, inter omnes terrarum orbis Ciuitates, Aquileiæ datum memorat, his verbis *Auſ. Gall. Cathal. Vrb.*

Non erat iſte locus, merito tamen aucta recenti
Nona inter claras, Aquileia, cieberis Vrbes.
Iſtaque ac Illyricos obiecta colonia montes

Mœnibus, & portu celeberrima; ſed magis illud A
Eminet, extremo quod te ſub tempore legit,
Soluerit exacto cui iuſta piacula bello
Maximus armigeri quondam ſub nomine lixæ;
Felix, quæ tanti ſpectatrix læta triumphi
Puniſti Auſonio Rutipinum marte latronem.

Poſt hæc Theodoſium rebus Prouinciæ intentum ferunt de luco Valentinianorum (hæreticorum hoc genus) incenſo, & de Iudæorum ſynagoga Aquileiæ euerſa acres habuiſſe quæſtiones. &, quia factum ad Antiſtitem loci pertinere apparebat, quo ſuadente ciues vtrumque admiſiſſent, per ipſum ea, quæ fuerant abſumpta, iubet inſtaurari. Quæ cum perferrentur ad Ambroſium, ipſe amiciſſimi hominis, atque religioſiſſimi vicem miſeratus, protinus Aquileiam aduolat. ibi Imperatori demonſtrat, cuncta in Catholicæ fidei hoſtes à Catholico populo fuiſſe perpetrata; multitudinis, ſi quod fuerit, illud eſſe crimen. Valerianum longè à criminis etiam ſuſpicione abeſſe. quibus perſuaſus Theodoſius, omnia ritè facta pronunciat, & magnis inſuper muneribus Aquileienſe templum exornat. Hinc Vrbe digreſſus dum in reliquam Italiam properat, Vtinum inuiſit, exiguam adhuc Ciuitatem, & primo murorum ambitu incluſam, mox Aquileiæ excidio in ampliorem formam conceſſuram. Theodoſium hoc anno vſque ad menſem Septembris Aquileiæ fuiſſe teſtatur reſcriptum ibi datum his verbis. *Nullus ſibi honorem audeat vindicare, quem Tyrannica conceſſit audacia, ſed ad priſtinum ſtatum damnata præſumptio reuocetur. Dat.* x. *Kal. Oct. Aquil. Theodoſ. ij. & Cyneg. Coſſ.* Mediolanum verò autumno iam deficiente conceſſiſſe declarant alia ſcripta Mediolani VI. Idus Octobris. Theod. ij. & Cyneg. Coſſ. vnde digreſſus poſtero anno menſe Iunij Vrbem adijt. Quæ adieciſſe patiatur Lector, quò magis ſequentia fiant clariora.

[B, C, D in margin]

Theodoſius Imperator Aquileia digreſſus Vtinum inuiſit.

Anno Domini 388. v. *Kal. Decemb.*

Valerianus poſt reſtitutam ciuibus quietem cælo redditur v. Kal. Decemb. quo die eius memoria ſolemnis à fidelium cœtu toto terrarum orbe diffuſo celebratur. Ad eius effigiem huiuſmodi Elogium adiecit Franciſcus Barbarus Patriarcha. E

S. VALERIANVS AQVILEIENSI CONCILIO PRÆFVIT.
CVI AMBROSIVS MEDIOLANENSIS,
EVSEBIVS BONONIENSIS,
ATQVE ALII SANCTISSIMI ITALIÆ EPISCOPI
INTERFVERVNT.

VBI

A VBI ARIANI EPISCOPI
S. VALERIANI AVCTORITATE DAMNANTVR.

De Valeriano S.Hieronymus sępius. sed præsertim epistola XLII. & XLIII. & in Chronico anno XI. Valentiniani Imper. Nec non Ruffinus lib. primo inuectiuæ, & postremò Baronius, in Martyrologio his verbis. *Sedit Valerianus post Fortunatianum Arianum, Ecclesiamque illam non solum omni labe Ariana expurgatam reddidit, verum Ecclesiasti-*
B *ca disciplina adeò informauit, vt quemadmodum S. Hieronymus scribit, habita sit quasi chorus Sanctorum.* Ab hoc eodem etiam Valeriano institutum arbitror, vt ad omnes hæreticorum versutias tollendas Aquileiæ in symbolo Apostolico ad vocem *carnis* adderetur *huius*; quod ita expressit Ruffinus. *Etenim cum omnes Ecclesiæ ita sacramentum symboli tradant, vt postquam peccatorum remissionem, addant carnis resurrectionem, Sancta Aquileiensis Ecclesia, Dei spiritu futuras aduersus nos calamitates prouidente, vbi tradit carnis resurrectionem, addit vnius pronominis* *Ruff. inuec. 1.*
C *syllabam; & pro eo, quod cæteri dicunt carnis resurrectionem, nos dicimus huius carnis resurrectionem, quò s. frontem, vt mos est in fine symboli, signaculo contingentes, & ore carnis huius, videlicet, quam contigimus, resurrectionem fatentes omnem venenatæ aduersus nos linguæ calumniandi aditum obstruamus.*

Huic Chromatius non degener animo Pontifex successit, qui pietate, & doctrina clarus Valeriani desiderium facilè temperauit, namque cum ad administrandam Ecclesiam vires contulisset, & se multis, *Chromatius Patriarcha Aquil. XV.*
D arduisq; vt ea tempora ferebant, negotijs parem exhibuisset, breui in sui admirationem non Aquileienses tantùm, sed longinquas etiam nationes pertraxit. hinc illa B. Chrysostomi ad eum scripta elogia; vbi, inter cætera. *Clarissima*, inquit, *feruentis tuæ, & sinceræ charitatis tuba ad nos vsque sonum suum diffudit.* Extat etiam Diui Ambrosij ad eum luculenta Epistola. Et S. Hieronymus de Chromatio amplissimam pluribus in locis mentionem facit; quibus in primis viri sanctitatem, tùm eximiam eruditionem extollit. Ruffinus de hoc eodem *Ioan. Chrys. epist. 155.* *S. Hieron. Ruff. 1. inuec.*
E plura. Ipse inter cætera ingenij sui monumenta nobilem reliquit commentarium, qui adhuc extat cum hac inscriptione. *Chromatij Episcopi Romani de octo beatitudinibus orationes duæ.* Cur verò dicatur Romanus Episcopus, ex ijs quæ superius dicebamus, satis patere arbitror. namque cum Aquileia secundæ Romæ nomen obtinuisset, vt ibi dictum est, viguit sensim consuetudo, vt eius Antistites postea Romani Episcopi vocarentur. quod Baronium minimè fugit, vt iam *Bar. in Martyr. 22. Iun. & 2. Decēb.*

minus

minus admirari quis debeat, ſi etiam Patriarchæ paſſim ſunt appellati, quò Aquileienſis Eccleſiæ amplitudo illuſtriori titulo exprimeretur. Hic habuit fratrem Iouinum, vt ex epiſtola B. Hieronymi elicitur; qua compellans Chromatium, Iouinum, atque Euſebium. *Non debet*, inquit, *carta diuidere, quos amor mutuus copulauit; nec per ſingulos officia mei ſunt partienda ſermonis; cum ſic inuicem vos ametis, vt non minus tres charitas iungat, quàm duos natura ſociauit.* Chromatius tunc temporis Presbyter B. Valerianum ſectabatur: quo ſemper familiariſſimè vſus eſt; vt ex eadem epiſtola colligas: vbi ſic. *Obſecro, vt etiam à Papa Valeriano ad eam* { ſororem meam } *confortandam literas exigatis.* Iouinus verò Archidiaconi officio fungebatur, teſte Ruffino dicente. *Ego, ſicuti omnes norunt, antè annos fermè* XXX. *in Monaſterio iam poſitus, per gratiam baptiſmi regeneratus ſignaculum fidei conſequutus ſum per SS. viros Chromatium, Iouinum, & Euſebium, opinatiſſimos, & probatiſſimos in Eccleſia Dei Epiſcopos, quorum alter tunc Presbyter, alter Archidiaconus, alter Diaconus, ſimulque pater mihi, & doctor ſymboli, ac fidei fuerit.* Cuius autem Eccleſiæ Epiſcopus fuerit Iouinus, non poſſum affirmare; veluti etiam de Epiſcopatu Euſebij nihil comperti habeo. Porrò quantum amori in Chromatium, & fratrem tribuerit Hieronymus, illa eiuſdem epiſtolæ verba ſatis declarant. *Nunc cum veſtris literis fabulor, illas amplector; illæ mecum loquuntur; illæ hìc tantum latinè ſciunt. hìc enim aut Barbarus ſemiſermo dicendus eſt, aut tacendum. quotieſcunque cariſſimos mihi vultus notæ manus referunt impreſſa veſtigia, toties aut ego hìc non ſum, aut vos hìc eſtis. credite amori vera dicenti; & cum hæc ſcriberem vos videbam.* Nec minoris, aut beneuolentiæ, aut fidei argumentum fuerit ſororem iuuenem illorum curæ ſubijcere, & pietati commendare. Quod in eadem epiſtola factum videmus: ex qua liceat adhuc pauca iſthæc adijcere, vt Chromatij virtus tanti viri teſtimonio firmata clarius eluceſcat. alloquitur autem domum, in qua ipſe, & mater eius ſanctiſſima fœmina cum fratre, & ſororibus vitam degebant. *Beata domus, in qua morantur Anna vidua, Virgines prophetiſſæ, geminus Samuel nutritus in templo. O tecta felicia, in quibus cernimus Machabæorum martyrum coronis cinctam martyrem matrem. Nam licet quotidie Chriſtum confitemini, dum eius præcepta ſeruatis, tamen ad priuatam gloriam publica hæc acceſſit vobis, & apta confeſſio, quòd per vos ab Vrbe veſtra Ariani quondam dogmatis virus occluſum eſt.* Quæ non hyperbolicè, à quo ſanctum virum abfuiſſe certum eſt; ſed verè dicta quis intelligat, ſi totius Eccleſiæ fauorem inſpexerit, quo illa Chro-

S. Hierony. epiſt. 48.

Ruff. inuec. 1.

A B C D E

A Chromatium vita functum cælo consacrandum curauit. Cæterum non ex dictis Ruffini tantùm, quæ paulò ante referebamus, sed ex varijs locis etiam S. Hieronymi satis colligitur, collegium illud sanctorum virorum Aquileiense fuisse Monachorum conuentum. quod etiam Baronius adnotauit his verbis. *Sed & quòd ibi* { Aquileiæ } *erant Clerici, essent Monachi, hoc præconio ex ijsdem tres potissimum laudantur, in Chronico* } Hieronymi { *Florianus, Bonosus, & Ruffinus insignes Monachi* B *habentur; ex quibus Florianus tàm misericors in egenos fuit, vt vulgò pater pauperum nominatus esset.* cuius rei non obscuram fecisse mentionem videtur Popo Patriarcha in eo diplomate, quo anno Domini 1031. Fratres Ecclesiæ Aquileiensis pluribus prædijs auget; vt tunc docebimus. Quando verò esse desierint Monachi, aut cur in Canonicorum personas abierint, adhuc certi aliquid non habemus, tantùm animus præsagit futurum, vt veritas huiusmodi à tenebris eruta in conspectum prodeat, antequam operi finem imponamus. Chromatio, post C accepta Pontificatus insignia, laborum prima fuisse, Mediolanum ad Synodum properare, quam ibi Theodosius cogebat, ipsius Chromatij literæ demonstrant; quibus ipse vnà cum Heliodoro Altini Episcopo Hieronymum ad scribendum martyrum acta sollicitat, atque etiam publico synodi nomine obtestatur; atque his Hieronymus respondit. Quæ siue verè fuerint scriptæ, siue non; sanè non in hunc annum, vt habetur apud Baronium, sed in sequentem sunt reponendæ. nam, defuncto Valeriano sub exitu Nouembris, vix fieri potuit, D vt intra mensem, qui solus supererat, Decembrem, eligatur Chromatius, sacris de more ceremonijs initietur, &, quod magis est, illa brumæ inclementia Mediolanum peruenerit. Quæ omnia anno, qui sequutus est, quovè Theodosius vsque ad mensem Iunij, vt dictum est, Mediolani fuit, commodius peragi potuerunt. Nam de literarum veritate, quanquam auctores habeam celeberrimi nominis, & in his Cassiodorum, qui de illis non dubitat; nihil erit tamen, cur à doctissimo nostri temporis lumine in ijs saltem, quæ ad religionem pertinent, E velim aut decertare, aut dissentire. Siquidem cum Baronius nullam Mediolani synodum habitam à Theodosio demonstret; nec non ex vtriusque epistolæ verbis imposturæ eas disertissimè arguat, satius fuerit tanti viri sententiæ potius acquiescere, quàm noua facti inuestigatione me ipsum, atq; Lectorem inani defatigare impedimento. Tantum rei mentionem fecisse sufficiat, ne quid ad historici munus prætermissum videatur.

Monachi Aquileienses.

Bar. T. 4. an. 372. nu. 42.

Bar. T. 4. an. D. 389.

Cassiod. de vin. lect. ca. 32.

Bar. in præfat. Martyr. c. 6.

Noni Libri finis.

HEN-

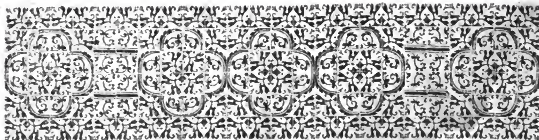

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Decimus.

Anno Domini 389.

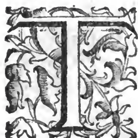
Heodosius inter hæc pulcherrimo in Vrbem inuectus triumpho, opima de victo tyranno spolia Deo Opt. Max. consacrabat. Ibi frequentissimo habito Senatu, vt debita tandem in Deos Gentiles sententia animaduerteretur, auctor fuit, & obtinuit. Ex quo factum est, vt non Italia tantùm, sed toto terrarum Orbe verè maiorum superstitionibus abolitis, communi omnium hominum consensu Christus vnus amplecteretur, & coleretur. Inde compositis Valentiniani rebus, dum in Orientem reuertitur, Concordiæ aduersus desciscentes à fide rescriptum dedit huiusmodi. *Impp. Valen. Theodos. & Arcadius A.A.A. Flauiano PP. Hi qui sanctam fidem prodiderint, & sanctum Baptisma profanauerint, à consortio omnium segregati sint; à testimonijs alieni; testamenti (vt ante iam sanciuimus) non habeant factionem; nulli in hæreditate succedant; à nemine scribantur hæredes, quos etiam præcipissemus procul abijci, & longius amandari, nisi pœnæ visum fuisset esse maioris versari inter homines, & hominum carere suffragijs, &c. Dat. v. Kal. Maij Concordiæ.*

Anno Domini 391.

A B C

Ta-

A *Tatiano, & Symacho Coss.* Qua pœna non contentus, nouam infamiæ addidit in hac ipsa Ciuitate. Sic, *Si quis splendor collatus est in eos, vel genitus dignitatis, qui Fidei deuij, & mente cæcati à sacrosancto religionis cultu, & reuerentia desciuissent; ac se sacrificijs mancipassent; perdant, & de loco suo, statuque deiecti perpetua vrantur infamia, ac ne in extrema quidem vulgi ignobilis parte numerentur, &c. Dat. v. Idus Maij Concordiæ.* Sed Aquileiam ingressus, quod Romæ ex S. C. firmauerat, nouo edi-

B cto complexus hæc ad Ægyptios dedit. *Nulli sacrificandi tribuatur potestas; nemo templa circumeat, nemo delubra suscipiat: interclusos sibi nostræ legis obstaculo profanos aditus recognoscant. adeo vt si qui, vel de Dijs aliquid contra vetitum, sacrisq; molietur, nullis se exuendum indulgentijs recognoscant. Dat.* xv. *Iulij Aquileiæ, &c.* Vix se Constantinopolim receperat Theodosius, cum de Valentiniani nece certior factus ad nouam in Italiam expeditionem adornandam compellitur. Reliquerat *Anno Domini* 392. is discedens Arbogastem summi ingenij, & audaciæ virum, qui Va-

C lentiniani inualidam iuuentam sustentaret. Sed barbarus pessimè vsus licentia, legitimo sublato domino, Eugenium suæ factionis hominem Augustum fecerat. Huic Gallias primum, vbi hæc gerebantur, mox reliquas vltra montes nationes adiunxit: quibus non contentus, in Italiam præcipitans, vniuersam præsidijs denudatam in potestatem redegit. Aquileienses in his siue dolo circumuenti, siue impetu oppressi Tyrannum recepere. Igitur Theodosius, milite Romano non tantum, sed Vnno, & Gotho, qui voluntarij castra sequebantur,

D ex sententia comparato, ad eam vlciscendam iniuriam se instruebat. Ac sanè non tam de terrarum imperio, quàm de religione retinenda *Anno Domini* 394. certamen futurum apparebat. Quandoquidem Eugenius, sublato erga Christum obsequio, clausa à superioribus Imperatoribus Idolorum templa iterum referauerat; &, adhibitis Aruspicis, & Magis, belli euentum curiosè exquirebat. quin etiam sacris factis, inter cętera munimenta, quibus Alpes Iulias contra Theodosium firmauerat, Iouis simulacra plura in rupibus disposuit; veluti si ab ijs milites succe-

E dentes fulminati loco cedere, aut terga vertere debuissent. Ante signa quoque militaria, loco crucis, quam in Labaro Imperatorio Constantinus pridem fixerat, Herculem iussit præferri, quo duce victoriam securo sibi destinabat animo, vt iam nullus posset dubitare, quis, Eugenio victore, religionis status esset futurus. Theodosius ex alia parte se ipsum, & copias suas ad omnem Christianæ pietatis expressionem componit. nec ante castra moueri passus est, quàm, pre-

cibus, & ſacrificijs diuino placato numine, lætum ab eo de futuro A
certamine reſponſum acceperit. Dedit hoc Ioannes Monachus Ægyptius, olim futura ſolitus vaticinari, & qui Theodoſij de Maximo triumphum multò pridem prædixerat. Ferunt etiam, per quietem à Theodoſio viſos Ioannem, & Philippum Apoſtolos, à quibus ad pœnam de nefario exigendam ſollicitabatur. Igitur, ſigno crucis ante exercitum præmiſſo, ad Alpes Iulias pergit ducere. Atque hic non alio, quàm frequentato ab ſuperioribus exercitibus itinere fau- B
ces Goritianas petebat. Has lectiſſimo impoſito præſidio munierat Eugenius, & ipſe cum reliquis copijs Aquileiæ ſubſtiterat rei euentum expectaturus. Sed Theodoſius cauſa, & virtute potior, vbi ad Alpes peruenit, valido in præſidium impetu facto, vniuerſum facilè diſijecit, & in fugam vertit. In his Flauianus Præfectus, qui Deorum auxilia ſecum attulerat. ſed, dùm Deos ſuos, & locum ſibi commiſſum obſtinatè tuetur, ab ingruente multitudine oppreſſus perijt. Statuæ in tumulis repertæ protinus fulguribus ſpoliantur. auro illa con- C
ſtabant: quæ dum à militibus præcurrentibus, per iocum, vt eius diei lætitia permiſerat, in Theodoſium dirigerentur, & ſe illum immortalibus confoſſuros telis affirmarent; ludo delectatus Princeps his omnibus terriculamentis eos donari iuſſit. Eugenius, quando prima conſiliorum malè ceſſerant, vniuerſam belli aleam tentaturus, in Theodoſium copias mouet. Ad Amnem Frigidum ventum erat, quem dum properat traijcere, obuium hoſtem habet. Mille paſſus xxx. hunc fluuium ab Aquileia diſtare Antoninus in itinerario eſt D
auctor. à quo Longaticam manſionem primam numerat, mox Æmonam, vel Herodiani teſtimonio, ad radices Alpium poſitam, vt neceſſarium ſit, Frigidum intrà Alpes eſſe. Porrò inter has, & Aquileiam nulla intercedunt flumina, præter Vipauum, & Sontium: vt vero proximum ſit horum alterum Frigidum eſſe: mendum verò in numero paſſuum apud Antoninum irrepſiſſe: in quo pro xxx. x. forſitan eſt legendum. Ac de Sontio quidem, cum notioris fuerit nominis, ſiue id Sontium, ſiue Natiſonem ex antiquorum more dixeris, E
nec ſuſpicari in mentem veniet Frigidum eſſe. Aptius de Vipauo: qui ab agro Montis-Falconi in Goritienſem mouentibus medius occurrit. atque hanc tunc viam, non vt expeditiorem tantum inijſſe Eugenium licet credere, ſed vt frequentiorem etiam: cuius Strabo mentionem fecit, & nos de hac re plura memorauimus. Sed quòd Vipauus fuerit Frigidus antiquis aſſertorem habeo Vvolphangum La-

Victoria Theodoſij Imp. ad fauces Goritianas.

Frigidus Amnis.

Herodian. l.8.

A Lazium clarissimum rerum priscarum scriptorem; qui aliquando hæc memoriæ prodidit. *Equidem ab Aquileia Iuggium, hoc est Æmonam euntibus, per Vipachum (quem ego fluuium Frigidum Antonini existimo) Longitsiamq; ipso nemore situm supra Labacum superius, proficiscantur oportet.* Fluit sanè non longè ab Aquileia perennis aquæ fons nobilis, in quem geminum murum desinere operis initio dictum est. Hunc Frigidum dicunt accolæ. quem tamen diuersum fuisse ab eo credi- *Vvol. Laz. 12. com. Reipub. Rom. sec. 5. c. 5. fol. 1191. & c. 7. f. 1196.*

B mus, de quo modo loquebamur, vel ob hanc præcipuè causam, quia ea pugna inter Theodosium, & Eugenium in ipsis propemodum Alpibus, & circa scopulos pugnata est; vt mox referemus. à quibus procul abest hic Frigidus: contra Vipauus inter abrupta Alpium effusus, vndequaque memorati amnis situm retinet, & repræsentat. Igitur Theodosius recenti victoria ad benè agendum animatus, vbi hostem in conspectum habuit, tametsi locus ad pugnam minus idoneus apparebat, manum quamprimum statuit conserere. Nec occa- *Pugna inter Theodosiū, & Eugeniū.*

C sionem abnuit Eugenius, sed illicò per rupium aspera milite præmisso, qui hostem pugnæ intentum post terga inuaderet, ipse cum reliquis copijs certamini succedit. Nec mora, ingens ab vtraque parte fit concursus: clamor tollitur ad Cælum, & montium caua repercussa sonitum reddunt. Primas hinc inde Barbari tenebant acies: quibus inter se commissis acre exoritur prælium. Ac sanè à principio Theodosiani pellebantur, & strages eorum non leuis fiebat, donec loco moti tandem in fugam vertuntur. scilicet illud Superis cordi fuerat,

D ne per Barbaros, eosque Arianos, aut Idolorum cultores Christiana Resp. restituta haberet in posterum quod viribus humanis imputaret. Theodosius suorum fugam conspicatus Romanas immisit legiones, atque adeò totius exercitus robur ad opem ferendam sollicitat: quando subito à montibus ostensus hostis nihil tale expectantem perturbat. Quare cum iniquissimo temporis momento vndique præmeretur, nec ad prælium diuersis in locis sustinendum pares vires haberet, solus ante aciem in editam rupem percurrens, vtroque vidente, &

E audiente exercitu, in terram proiectus Christi auxilium supplex exposcit. Orantem Deus audiuit, & nouo, eoque multiplici miraculo fidem comprobat. Namque illi, qui modò è latebris acie educta terribiles tergoribus imminebant, protinus legatione missa factorum veniam petunt ab Theodosio, atque operam, si velit, pollicentur. Accipit ille conditionem, atque, vt in eo tumultu fieri potuit, citius solemni pacta iuramento confirmat. Sic imminenti ereptus periculo,

A & non aſpernenda inſuper auctus multitudine in Eugenium fertur. Et iam Bacuuius, qui Gothis præerat, collecto animo, prælium inſtaurauerat: & milites Romani superuenientes vires nouas faciebant; quando ventus à ſeptentrione exortus, qualem ea regio ſæpiſſimè ſæuum, & immitem ſolet edere, tanto impetu in ora Eugenianorum irruit, vt ordines eorum omnes momento temporis ſoluerit. tela verò, & quæcunque ſiue manu, ſiue tormentis in Theodoſium iecerant violentiori ictu in auctores retorquebantur; clypei, & gladij manibus rapiebantur; vir viro illidebatur. ſed pulueris copia præcipuè in ora, oculosq; diſperſa proſpectum omnem militi adimebat. Quare Theodoſius præſenti numine lætus ad ſuos inclamat: Eia agite commilitones; pro nobis de Cælo ſuperi arma mouent. nunc debitæ ſcelerum pœnæ, nunc vindex facinorum inſtat ſupplicium. vos morti deditos ferro abſumite, inſtate, cædite. Talia dicentem milites inſequuti ingentem eorum numerum trucidant, abſumunt. Interim Arbitio quidam ſummæ apud Eugenium auctoritatis rerum præſentem ſtatum contemplatus, vbi ſe imparem ad reſiſtendum cognouit, vnà cum cohortibus, quas ducabat, ad Theodoſium profectus, vt in fidem ſe reciperet, poſtulauit. Annuente illo, ſub hac conditione, vt Eugenium ad ſe adducerent, alacres retrò milites ad collem vertit, vbi ſedens Eugenius, & adhuc de belli euentu ignarus victoriæ nuncios expectabat. Poſtquam lętos ſuccedere animaduertit, an viuum Theodoſium adducerent percunctatur. Tùm illi manibus ad terga reuinctis, multum quamuis reluctantem, & hominum, Deorumq; auxilium nequicquam implorantem ad Theodoſium trahunt. quem vt conſpexit Tyrannus, confeſtim oculis in terram defixis, nec alloqui, nec vltra videre ſuſtinuit. At Theodoſius ſuper Valentiniani necem, pollutæ religionis ſcelus obijciens, homini caput iubet amputari. quod haſta præfixum vbi ſui agnouere, ſimul armis abiectis deditionem faciunt. paucos fuga elapſos Aquileia excepit. Arbogaſtes omnium malorum cauſa, & origo, poſtquam res funditus collapſas agnouit, in proximos ſaltus confugiens, ſe ipſum gladio transfodit. Atque hæc omnia eleganter, non minus, quàm verè carminibus expreſſit Claudianus illuſtris Poeta, quibus in hunc modum Honorium Theodoſij filium eius anni Conſulem alloquitur, cuius auſpicijs ea parta victoria videbatur.

Claud. in Paneg. B C D *Alia Theodoſij victoria.* E

—— pugnatis vterque
Tu fatis, genitorq; manu, te propter & Alpes

In-

A *Inuadit faciles: cauto nec profuit hosti*
Munitis hæsisse locis. spes irrita valli
Concidit, & scopulis patuerunt claustra reuulsis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuolutaque tela
Vertit in auctorem, & turbine reppulit hostem.
O nimium dilecte Deo; cui fundit ab antris
B *Æolus armatas hyemes, cui militat æther,*
Et coniurati veniunt ad classica venti.
Alpinæ rubuere niues, & Frigidus amnis
Mutatis fumauit aquis, turbaque cadentum
Staret, ni rapidus iuuisset flumina sanguis.

Pugnatum est Coss. Arcadio III. & Honorio V. Idus Septemb. Eius pugnæ nuncij Aquileiam allati lætissimis animis à multitudine accipiuntur: paucis exceptis, qui factorum conscientia territi commu- C nem lætitiam vni exhorrebant. Adolescentes in his aliquot, genere, & virtute clarissimi; quorum parentes præfecturas apud Eugenium, & dignitates summas obtinuerant. illos verò Tyrannus tanquam fidei obsides Aquileiæ antè pugnam incluserat. Igitur eo perempto, cum nullum ad effugium sibi locum superesse animaduerterent, in Ecclesiam Christianorum, alieni quamvis à fide, & antiquis adhuc opinionibus imbuti, confugere non dubitarunt. Ibi aras manibus tenentes suam Ciuibus, suam Chromatio antistiti salutem commendare. D Sed ille iussis apud se esse vsque ad Principis aduentum, de his omnibus quam primum per literas Ambrosium certiorem facit, & pro supplicibus eius apud Imperatorem operam expostulat. Postridie eius diei, quo ad Vipauum hostes sunt debellati, Theodosius in Vrbem cum victore exercitu aduenit. Honorificè ab Chromatio exceptus ad templum de more perducitur. ibi oranti, & gratias Deo agenti adolescentes sordida veste, & pallore fœdati occurrunt. Percunctanti Theodosio qui nam essent, aut quid ornatus iste sibi vellet, eorum E natu maior, nobilitate, & Philosophiæ studijs inter cæteros eminens, in hæc verba respondisse fertur. Infelicem vides, Imperator, eorum progeniem, qui ab Eugenio honoribus aucti; dum homini plus æquo forsitan student, summis ætatem nostram ærumnis cumulauere. illi quidem à te ferro absumpti debitas factorum pœnas dedere: nobis adhuc est ignotum, quibus Fortuna cruciatibus corpora nostra reseruet. Si parentum crimina contemplamur, pacati nihil, aut tuti ani-

Theodosius Imp. Aquileiam cum victore exercitu se confert.

Oratio adolescentis cuiusdã nobilis ad Theodos. Imp.

animus præſagit. Si in manſuetudinem tuam mentem dirigimus, ſupereſt adhuc aliquid, in quo lætiora ſperemus. Ac ſanè non tàm præteritorum memoria recreamur, qua multa à te clementer, & perhumaniter facta accepimus, quàm præſentis pugnæ exitus nos videtur ſubleuare: in qua cum tantam diuino beneficio victoriam fueris conſequutus, illud futurum confidimus, vt cæleſtia & ipſe aliquando imitatus numina ſupplices, & miſeros, adde etiam innoxios, velis erigere. Nos quidem de Dijs immortalibus ita à maioribus noſtris accepimus, beneficentiam, facilitatem, clementiam propria eorum eſſe nomina: ad iram verò, odia, vindictam inuitiſſimos rapi, quæ ſemel ſuſcepta facilè etiam omittunt, ſi precibus, & pœnitudine contra obſiſtas. Quorum exempla mortalium pleriq; ſequuti in tantum potentiæ, atque exiſtimationis apud cæteros homines peruenerunt, vt viui latiſſimis terrarum ſpatijs Imperia prolatauerint, & immortales poſt mortem honores ſint adepti. Contra, quibus more ferarum ſæuo, atque inexpiabili odio per alienas miſerias graſſari cordi fuit, breui à maximis deiecti commoditatibus ignobili, ac turpi exitu dies ſuos clauſere. Nempè illa ſunt firma Imperia, quæ benignitate, obſequio comparantur. vbi nihil pauore coactum, nihil violentia expreſſum videas; vbi charitate magis, atque humanitate, quam militum robore ſeptas purpuras deprehendas. Hoc eſt verè Principem agere: hæc propria eorum laus, & decus. Nam cætera, quæ in ipſis ſplendida, & magnifica ſuſpicimus, fortitudinem, diuitias, victorias, aut fortunæ, aut tempori, neceſſitati etiam aliqua adiudicantur. Sed temperatè in ſumma licentia verſari; clementia, manſuetudine in ſubditos vti; miſeris ignoſcere, nulla hæc vis fortunæ, nullus Præfectus, aut ſocius ſibi vendicat, ſolaque ad illos pertinent, à quibus exercentur. Quæ omnia cum in te, clementiſſime Princeps, excellentiori quodam modo vſque ad hanc diem effulſerint, pro quibus præclariſſimum Imperium, tot de victis hoſtibus ſpolia, trophæa à Dijs immortalibus es conſequutus, nihil eſt, quod de ijs in poſterum velimus dubitare; aut de te illud credere, vt quicquam de futura tua gloria ſubtrahi patiaris, præſentis victoriæ titulo, crudeli aliqua in nos animaduerſione dehoneſtato. Nam ſi hoſtibus etiam potuiſſes parcere, cur nunc in clientelam, atque ſinum tuum, tanquam ad Deorum aram, confugientibus iniquiorem impones conditionem? Nunc tui ſumus. Si quid in nos, aut crudeliter, aut impiè feceris, in tua pignora ſcias te ſæuiturum. quæ ſi perdere tamen eſt in animo, nihil

A nihil inde aut emolumenti, aut famæ consequeris: sed si beneficio afficias, vide, quali nos, popularesq; nostros, Romanam Rempub. cuius pars sumus, terrarum orbem, qui de periculo nostro solicitus hæret, quantovè tibi deuincis obsequio. Quid plura? hoc vno facto inimicorum tibi decrescit numerus, amicorum augetur; quibus fretus, adde etiam adiutus, præsenti rerum statu quàm diutissimè frueris, & potentiam hanc tuam nepotibus, pronepotibusq; decedens felici
B successione transmittes. scilicet non semper eodem fortuna cursu nos regit; nec vitam ab omni calamitate obnoxiam semper trahimus. Manent sua cuique fata; ad quæ nisi prius valido amicorum subsidio se comparauerint homines, sciant breui ad occasum res eorum ruituras. Quod cum meliori modo effici non possit, quàm benignitate, & officijs, quis non valdè mirabitur eum, qui præclara aliqua ad amicos demerendos sibi oblata occasione, in illos cædibus, & supplicijs feratur? Atque hic quidem meo iudicio, non tàm sibi infestam, pa-
C rumq; tutam rerum suarum possessionem sibi comparat, quàm diram deinceps in suam salutem æternis sæculis legem sibi præscribit, qua iure quodam debito in posterum ab Dijs, hominibusq; omnibus misericordia & ipse prohibeatur. Neque enim fieri posse consentaneum est, vt qui in genus suum crudele, perpetuumq; odium exercuerit, ab aliquo inuicem clementiæ patrocinio exceptus vllam rerum suarum securitatem assequatur. Sed in ea tempora non incidimus, vt hæc pluribus exequi, aut vt clementissimo Cæsari vlterius clemen-
D tiam persuadere sit necessarium. Ille ad omnem pietatem à pueritia assuetus, mox senex, Imperator, tot victorijs clarus, tot rerum experientijs imbutus nihil tale molietur, cuius postea torqueatur pœnitentia. Quid? an ille, qui bestiarum cruoribus aras Deorum aspergi vetuit, nunc hominum, atque insontium quidem sanguine easdem commaculari permittet? nempè si omnia ad defensionem deficerent, locus, in quem confugimus, misericordiæ satis, & pietatis quemlibet, ne dum sanctissimum Imperatorem, deberet admonere. Hìc il-
E lum pro victoria accepta gratias Deo suo agentem; hìc vota soluentem vidimus: an communi hac lætitia, sub eius numinis conspectum, in cuius tutelam se ipsum, res suas, Imperiumq; collocauit, dira in nos sententia dicta, festum hunc diem, & sacra sua polluere sustinebit? non hoc Tauricæ Dianæ templum, aut inter Scythas, & antropophagos instructæ epulæ. Romanus hìc Imperator de Romanis causam audit; innoxios cognoscit, miseros videt: ætatem, genus ob

ocu-

oculos habet; & quod caput eſt, Chriſti ſectator religionem ab omni etiam crudelitatis ſuſpicione vacuam profitetur. Quæ cum ita ſe habeant, cur dubitamus adhuc, ſodales, ad genua procumbere, vitam deprecari, ſalutem, fortunas exorare? quæ ſi dederis, mitiſſime Imperator, non nobis, ſed tibi hæc omnia ſeruata exiſtimes; ſed populo Romano, & Deo, in cuius templo ſumus, donata. vſum tantum nobis conceſſum. Quare, vbi popoſceris, nihil erit, cur hæc eadem iterum reddere, & pro ſalute tua etiam profundere vereamur. A B

Sequuta extremam orationem communis puerorum gemitus, & mixta lacrymis ſuſpiria, & voces libertatem deprecantes, quibus Imperatorem delinitum manus daturum apparebat. Fortè inter conſertam militum, Ducumq; turbam illìc fuerat Alaricus, quem virum poſtea Romana calamitas illuſtrem reddidit. Hic voluntate Theodoſij miles factus ingentem ſecum in eam expeditionem Gothorum duxerat multitudinem; quam propè omnem proxima pugna amiſſam recenti adhuc dolore proſequebatur. Quare vt erat barbari, & efferati in Romanos animi; vindictæ verò, & ſanguinis melius, quàm famæ, aut decoris auidus, vbi adoleſcentis ſermone flexum animum Principis intelligit, toruo, crudelique aſpectu in medium progreſſus, his, incondito vocis ſono, exitium miſeris intentat. C

Alarici oratio, qua Theodoſio ſeueritatem in adoleſcētes ſupplices ſuadere conatur.

Ego quidem, Imperator, homo ſum, & licet barbarus, & alieni ſoli, humanitate tamen delector, nec ab ea me alienum vnquam patiar exiſtimari. Verum enimverò tantum abeſt, vt præſenti ſermone ad miſericordiam ingenium accommodem, vt inde potius mihi vltionis, & pœnæ confirmatio accedat. Nam ſi tantum iſti egregij oratores, aut ingenio, aut eloquentia pollent, vt audientium animos, quò quò velint, poſſint ducere (ducunt autem ſi veſtrorum ſingulos vultus immutatos, ſi ab oculis lacrymas cadentes, pectoribus gemitus excuſſos animaduerto) ſi inquam, illam ad dicendum vim hi ſunt nacti, vt facilè omnia perſuadeant, cur hæc prius in parentes ſuos, in Tyrannum tetra, nefariaq; molientem non ſunt experti? Tunc arte, atque oratorijs præceptis erat vtendum, quando illos ad ſcelera ferri videbatis, tunc veſtra iſta philoſophica, ſiue ornamenta, ſiue commenta in medium debueratis adducere: ſententijs lacrymas, preces, ſuſpiria admiſcere: modò facti horribilitatem, modò euentus incertitudinem ante oculos ponere: ſui non minus, quàm veſtri periculi meminiſſe: quæ ſi feciſſetis, profectò nullus aut tàm inhumanus, aut tàm à parentis officio alienus inter eos extitiſſet, qui cuncta iſthæc D E

na-

A natis petentibus, atque obſecrantibus potuiſſet, aut voluiſſet denegare. atque iſto facto, nobis non minus, quàm illis egregiè conſultum foret. tot verò Ciuium, tot amicorum capitibus, & ſanguini, quo Frigidus externa die incaluit, ſumma cum veſtra laude perpeciſſetis. Sed nempè iſthæc vobis placebant; iuuabat parentes in partem Imperij accitos, aut inter prima ſigna verſantes conſpicari. Hinc vobis, familijsq; veſtris æternam beatitudinem animo fingebatis: ibi B exciderat Philoſophia, & præcepta illa tetrica iacebant, quibus vos aut aurum ſpernere, aut ruituram gloriam nihili facere doctores veſtri docuerunt. Tunc nunquam fieri poſſe credebatis, vt qui de alienis victorijs felicitatem aucupabamini, breui extremæ fortunæ ludibrio fieretis. Quare cum vos tali loco nati, hac indole, hac ſapientia præditi ingenium potius paternis ſceleribus ſuſtinuiſtis accommodare, quàm tantillo labore aut illis, aut patriæ cadenti ſuppetias ferre, quid dolendum, ſi modo in ingentes coniecti calamitates peſſimi animi ve-C ſtri, cum factorum dicere non velim, pœnas luitis, & ſuſtinetis? an fortunæ imputandum, quod voſmetipſi comparaſtis? cuius cauſam tacendo ſatis præbuiſtis? modò ne etiam loquendo, ideſt fucato iſto veſtro verborum lenocinio currentes ſollicitaueritis, aut ardentibus eorum cupiditatibus faces acriores addideritis: nam de tàm ſagaci ingenio omnia licet ſuſpicari. Quæ tamen ſiue facta, ſiue non facta, à crimine quidem vos non liberant. Nam ſcimus, ſiue tacentibus, ſiue loquentibus vobis, cuncta hæc in gratiam veſtram perpetrata.

D Quidquid in ceruices noſtras, in ſacram Imperij maieſtatem parentes veſtri deliquere, vobis filijs deliquere. Vt honoribus, titulis, diuitijs auctos relinquerent, fœdiſſima quæque facere, ac periculoſiſſima ſubire animo decreuerant ſuo. Vos Arbogaſten ad ſcelus armaſtis, Eugenio Imperij inſignia obtuliſtis, Gallias, Britannias, atque Italiam denique armis adiunxiſtis. Quid plura? quid quid heri apud Frigidum vterque exercitus, aut ſanguinis, aut animarum fudit, vobis imputetur, quorum ergò hæc omnia perpeſſi ſumus. Atque fortiſſi-E mi quidem viri fato functi morte ſua Imperium nobis peperere: vos verò tantorum malorum auctores, & viuitis, & vitæ commoda adhuc audetis ſperare. Ecquid ſi in partem victoriæ admitti petitis? ac ſanè ea eloquentia, qua viuendi vſum nunc deprecamini, Conſulatus poſt paulò, Præfecturas ſine dubio obtinebitis. Eia agite: quod per vim patres veſtri vix ſperare auſi ſunt, vos per miſericordiam extorquete, rapite. ſic de victoria noſtra triumphum ducite. Spolia victorum vo-

bis habete, dicate. hoc eſt præclarè de patria mereri; hoc eſt Principis benignitatem factis præripere. Iaceant nobis interim tot virorum cadauera inulta; tot animæ extremis fraudatæ officijs, obliuioni tenebris dedantur. neminem veſtrum, commilitones, eorum gemitus, neminem tangat affectus. quibus ſi in conſpectum rurſus prodire eſſet permiſſum, quo vultu, quibus verbis intempeſtiuam hanc miſericordiam vobis creditis obiecturos? qua dum inimiciſſimis capitibus conſulimus, ſempiterna illos contumelia dehoneſtamus. nam quis neſcit hoc vnum apud Inferos in primis expeti, ac ſolatio veluti etiam quodam vmbras illas recreari, ſi inimicorum ſanguine ſatientur. ſi cędes eorum cędibus compenſentur. Hæc ſunt præclara defunctorum libamina, hæ victimæ gratiſſimæ; quas ſi denegaueris miſeris, fruſtra te querelis, & lacrymis eorum ſepulchra ſcias onerare. ac apud veſtros Poetas audio factum Achillis, & Æneæ laudibus celebrari, quòd amicis interfectis hoſtium corporibus ſacrificauerint. nec iniuria, cum humanitas ipſa doceat ab ipſis primas pœnas exigendas, à quibus iniuria prodijt; & ſi viuentes quanto poſſumus impetu in inimicos ferimur, cur & apud orcum eamdem fato functis non perſeuerare mentem dicendum eſt? nempè quantò longius à corporum vinculis ſepoſiti æterna illa, diuinaq; vita fruimur, tantò Deorum immortalium facta magis nos æmulari oportet. ac illi quidem de iniurijs illatis ſæuiſſimas, atque acerbiſſimas etiam vindictas exigunt; nec hominum ſcelera impunita ſinunt. quod ſi non fecerint, iam omni metu liberi mortales nec altaribus eorum thura adolerent, nec victimis templa frequentarent, vt maximè ſit conſentaneum, illos, qui poſt hanc vitam æternum cum Dijs æuum tranſigunt, ad horum exemplum iniurias ſuas vindicta proſequi, nec niſi illata pœna velle, aut poſſe placari. Hæc rationi non tantum, ſed cunctorum hominum votis adeò ſunt accommodata, vt nemo ſit, qui diuerſam de vlciſcendis iniurijs opinionem habeat. Nam quæ de Deorum miſericordia ad rem ſuam ingenioſè excogitata retulit orator hic noſter, ſatius fuerit fortaſsè in ſcholis apud Philoſophos relinquere examinanda, quàm in peſſimum exemplum ad poſteros traducere. nam ſi ſic facto opus eſſet, vt ſingulis erroribus indulgendo ignoſceremus, quis non videt humana hinc, diuinaq; omnia protinus in peſſum itura? & quos à ſcelere vix arcet impoſita pœna, mox, data facinorum licentia, & impunitate per omne genus flagitij ruituros? Quæ cum vera ſint, digna etiam profectò exiſtimem, vt à prudentiſſimo Imperatore accuratè,

ſe-

A ſeduloq́; conſiderentur. ne, dum impietatis crimen nititur euadere, ſummam illam pietatem, quæ commilitonibus extinctis debet, violaſſe videatur. Ac pro illis quidem hæc dicta ſufficiant. nam quæ deinceps commemorabo, te primum, ac Imperij maieſtatem, nos poſtremum omnes attingunt. Nempè vires, conſilium, operamq́; noſtram hucuſque contulimus, vt firmiſſimum tibi, pignoribusque tuis rerum ſtatum compararemus: vt nullos inſidiatoribus, nullos perfidis
B hominibus aditus apud te relinquamus. vt denique Theodoſio Principe, æterna terrarum orbis quiete, & tranquillitate frueretur. quæ omnia, his viuere permiſſis, continuò tibi euaneſcunt, Imperator. nobis verò tot ad hanc diem exhauſti labores, vigiliæ, ſolicitudines periere. vt cum magnum quid præſtitiſſe crediderimus, oleum tunc magis, & operam luſiſſe ſciamus. quid? detur iam tandem nudæ, ſimplicique veritati locus, & hæc vana nomina pietatis, miſericordiæ retrò faceſcant parumper. non eos alloquor, qui nunc primum regnan-
C di artes didicere. Seni, Imperatori, callido conſilium beneuolus, & amicus affero non vtile tantum, ſed etiam neceſſarium; quod ipſe, ni pudor obſtaret, aut hæc ab hominibus excogitata pietas prohiberet, continuò forſitan arripuiſſet. Scilicet illud tibi in mentem perſuadeas, atque animo tuo fixum, immobileq́ue reponas velim, ſi hos incolumes demiſeris; vel eoſdem, vbi adoleuerint, Imperium è manibus erepturos; vel plures alios tantæ manſuetudinis exemplo ſolicitatos in regnum, vitamq́ue tuam inuaſuros. vides me? nec victima-
D rum fibras noui, nec Mathematicorum cælum curare ſoleo. ex hominum tamen aſpectu eorum mores facilè colligo. Dum hos contemplor, omnia apud eos eſſe video, quæ ad audendum plurimum poſſunt: ætatem, nobilitatem, paternum exemplum. adde etiam eloquentiam; qua cum te virum fortem à propoſito moueri ſentias, mirum ſi multitudinem inſanientem poſtea in te concitabunt. Nec cum ſuppliciter miſericordiam petentes inſpicias; aut cum te clementiſſimum, pium appellent, credas verè ita de te ſentire, vt, quacunque
E ſibi oblata occaſione; pietatem hanc tuam ingrati animi vitio nunquam poſſint, aut debeant rependere. an neſcis, nihil æquè mortales erga benefactores ſuos irritare, atque etiam acuere, quàm beneficiorum excellentiam, & magnitudinem? quantò plus dederis, tantò deteriora magis, & fœdiora ab his ipſis expectare oportet. atque vtinam dictis exempla deeſſent. aut illa ab alienis nationibus, vel ab antiquitate tantùm mihi eſſent deſumenda. Sed recentes Valentinia-

ni, & Gratiani interitus me longius vagari non permittunt; qui ab ijs A interempti periere, à quibus maximè coli, & amari debuerant. Sed quid Gratianos, aut Valentinianos moror? te ipſum, Imperator, circumſpice. Maximum, Arbogaſten, Eugenium conſidera. Quibus hominibus maius nullum ad te perdendum incitamentum fuit, quàm ipſa beneficiorum tuorum frequentia. Sed finge hos tibi adoleſcentes toto Cælo diuerſos, in benefactores gratos, æqui bonique amantes, beneuolos: quid tandem? ipſa hæc nimiæ clementiæ fama, atque B iſta tàm inſolens benignitatis, & humanitatis tuæ expreſſio, ni caueris, in maiora pericula in poſterum agent præcipitem. Illud ſatis, ſuperque mihi perſuaſum eſt, clementiam hanc non ab omnibus æquè probari. Tibi curæ modo ſit, ne contrarijs illa fœdata titulis vltimam aliquando afferant perniciem. Memini olim, cum te ad Maximi caſum ingementem exercitus audiſſet, non defuiſſe, qui tàm mite Principis ingenium ſecordia, & ignauia interpretarentur; & te eodem nomine, quo laudem quærebas, tui, nec immeritò forſitan, con- C demnabant. quæ altius poſtea à peſſimis hominibus accepta nouum hoc cum Eugenio negotium exhibuerunt. adeo nihil eſt, quod Principum maieſtati magis officiat, quàm ſi facta eorum contemptu laborent; aut ſi ipſi à ſuis ludibrio haberi incipiant. Tua ſunt hæc domeſtica exempla, ex quibus ſatis intelliges, quid in poſterum tibi agendum ſit. Ego quo ad me attinet, ſatis obſeruantiæ in te meæ, ſatis officio feciſſe videar, ſi te ad exiſtimationem tuam retinendam ſaltem, quando cætera nolis curare, enixius hucuſque prouocauerim. D

Dum talia peroraret, Alaricus, nemo fuit in toto conſeſſu, qui metu, & horrore defixus hominis impietatem non magis, quàm audaciam miraretur; qua Chriſtianiſſimo Imperatori non alienam modo ab omni ſiue ratione, ſiue humanitate ſententiam, ſed Chriſtianæ Fidei etiam repugnantem, & prorſus auerſam perſuadere potuiſſet. Adoleſcentes verò conſternati, ac veluti improuiſo fulmine concuſſi penitus corruerunt, nec æger animus habebat quid in poſterum linguæ ſubijceret. tantum ipſo timore miſerabiles, & de Imperatoris E vultu pendentes, rerum ſuarum exitum tacitè expectabant. Quando ille rei grauitate commotus, in pacatioris otij occaſionem cauſam examinandam ſeponit. Quæ res ſalutem attulit: nam interim Ambroſij literæ ſuperueniunt, quibus Antiſtes pro interemptorum filijs Theodoſium pluribus deprecatur. Mox ipſe literas ſuas aſſequutus coram multa ſuper his piè, & magnificè diſſeruit, vt iam ſi quæ in ani-

A animo Cæsaris irarum veluti sentes subsiderant viri eloquentia cuncta abstergerentur. Ita adolescentes in libertatem restituti sacris Christianorum iussu Principis imbuuntur. Antequam Aquileia discederet Imperator, Honorium filium ad se vocandum curat. Huic eam Imperij partem, quam occidentalem postea dixere, habendam commisit; Arcadio altero filio rebus orientalibus præposito. quibus ob ætatis imbecillitatem Stiliconem tutorem adiecit, vt vtriusque Im- B perij res procuraret. Atque publicis sic rebus compositis, non multò post Mediolani, vltimus, quod verè dixerim, Romanorum Imperator Theodosius ad Superos euolauit. Ac sanè Romanæ Reip. dignitas, quæ post Philippos sæpius in discrimen adducta, & vsque ad hæc tempora vtcunque sustentata perdurauerat; tandem hoc sublato Principe omnis protinus corruere, & in extremum vergere cępit exitium. Malorum causæ multæ fuere. In his Barbarus iam multis ab hinc annis Romanorum stipendijs assuetus, & disciplina imbutus. C Ducum perfidia incredibilis. Sed Principum in primis ignauia, qui inerti otio dediti, arma, & exercituum robora ministris reliquerant, à quibus mox proditi seipsos, & rem Romanam in inextricabiles calamitates coniecerunt. Ex quibus Ruffinus præcipuus, vir summæ vsque ad eam diem apud Theodosium auctoritatis. Hic postquam in testamento Principis sibi prælatum Stiliconem intelligit, in tantum furoris, & vesaniæ exarsit, vt non nisi Imperij excidio satis iræ suæ, satis cupiditati facturum iri existimarit. Igitur Alaricum, cuius modò D mentionem fecimus, statim ad inuadendos fines Arcadij sollicitat. Sed ille ingenti Gothorum septus exercitu, in ipsa viscera, nullo prohibente, penetrans, quidquid ad ortum Solis Romano paruerat, cladibus, & rapinis deuastat. Inde in occasum arma vergens, post extremas Illyrico, & Norico illatas ærumnas, in ipsam Italiam, per Tridentinos saltus, signa intulit. Inter hæc Pontifex Romanus Anastasius Origenis hæreses Apostolica auctoritate damnauerat. de quo Catholicos Episcopos certiores factos, vt damnationi subscriberent, E hortabatur. Hoc cum multi fecissent, Chromatius etiam ex sibi subditorum Episcoporum sententia, quos eius rei ergò Aquileiæ coegerat, easdem Origenis hæreses damnat, & improbat. Factum memoriæ commendauit B. Hieronymus his verbis. *Ergo Beati Episcopi Anastasius, & Theophilus, & Venerius, & Chromatius, & omnis tam orientis, quam occidentis Synodus, qui pari sententia, quia pari spiritu illum* { Origenem } *hæreticum denunciant populis, fures iudicandi sunt?* Sed Alaricus

Ita-

Anno Domini 395.

Theodosius Imperij administrationem inter Honorium, & Arcadium filios diuidit.

Anno Domini 400.

S. Hierony. 2. Apolog. in Ruf.

Anno Domini 402. Italiam ingreſſus horrido vniuerſam quaſſabat pauore. donec ad Pollentiam primum, mox ad Veronam prælio à Stilicone ſuperatus extra Prouinciam eijcitur. Huius facti licentia diutius tolerata imitatorem habuit Radagayſum Scytharum Principem potentiſſimum. hic ex Gothis, Sarmatis, Germanisq; antiquis Reip. hoſtibus millibus ducentis,(ſunt qui quadringentos dicunt) ſecum adductis de Italia nouum periculum facturus aduolat. *Anno Domini 405.* Primus fit virium impetus in Alpes Iulias, quas valido tametſi præſidio munitas in poteſtatem redigit. inde in latiores Foro-Iulij campos ingreſſus diu, multumq; ſecum quid rerum ageretur cogitabundus ſubſtitit. cunctanti Aquileiam multi ſubijciunt. Vrbem magnificam, & pro libertate Italiæ olim ſæpius decertare ſolitam. qua ſi potiretur, reliquas nullo negotio Imperio acceſſuras. Sed ille, ſiue rei difficultate territus, ſiue quia id futurum ſibi perſuaſerat, vt dum oppidum ipſe circumſederet, à Stilicone inuicem circumueniretur; non tantum ab Aquileia, ſed ab omni munitione ſtatuit ſe abſtinere, donec exercitum Romæ admoueret. Igitur, dum hanc vnam ſibi animo deſtinat, prætergreſſus Vtinum, Concordiam, Altinum, & Patauium, qua breuiſſima eſt via, in Æmiliam maturauit. Indè dum Apenninum ſuperat, ſaltibus, & viarum difficultatibus implicitum Stilico adoritur. ac protinus centum millibus ex his, qui cum eo erant, trucidatis, ipſum Radagaſyum cum multitudine ſuperſtite in collem Feſulanum redegit, & circumſepſit. Ibi dum clam ſuis fugam conatur arripere, à militibus Stiliconis deprehenſus interficitur. reliquæ copiæ egeſtate ad deditionem compulſæ, cum paſſim à dominis pecudum in morem turmatim venderentur, morbo ex inedia contracto, omnes periere. Inter cæteros, qui pro Romana Republica egregiè inſudarunt, Alanorum, & Vnnorum manus fuere mercede militari aſcitæ. has Duces Sanus, & Vdin ductabant. quæ profectò nomina locum reor opinioni feciſſe de origine Ciuitatis Vtinenſis, quam aliqui Vdin (nam ſic patria voce dicitur Vtinum) ab Vdin Scytharum rege ferunt appellatam. & fortaſſe hi, qui fabulam hanc ſunt commenti, loco Vnnorum Scytharum ſcripſere. Sed quàm falsè, & iniquè hoc inuexerint, quicunque tandem illi fuerint, ex ijs, quæ ſecundo volumine de hoc ipſo argumento dicebamus, ſatis patere arbitror. Sufficiat in præſens addere, opus non adeò exigui meriti, aut momenti eſſe Vrbem à ſolo excitare, quod eius ætatis hiſtoricos fugere debuiſſet: nec veriſimile eſſe, vt qui tàm accuratè accita ab Romanis auxilia recolunt, oppi-

Radagayſus Scytharum Rex per agrum Foro-Iulienſem iter faciens Italiam inuadit.

A oppida ab auxiliorum Ducibus intra fines Romanos condita mox prætermisissent. Sed nec res in oriente lætiores interim aderant. Quidquid ab hoste vacabat otij, id totum Arcadius ad debellandum Ioannem Chrysostomum Constantinopolitanę Ecclesiæ Patriarcham conferebat. Pro quo retinendo cum Catholici Episcopi operam conferrent, cuncta non in oriente tantum, sed in ipsa etiam Italia confusione sunt repleta. Adeò infelici eius ætatis homines infortunio age-
B bantur, vt pro animarum salute non minus, quàm pro corporum, atque fortunarum incolumitate, periculum assiduè ijs esset subeundum. In huius rei gratiam Episcopos Italiæ cogit Romæ Innocentius Pontifex. Chromatius cum cæteris adfuit. vbi amplissimo habito consessu pro Ioanne singuli sententiam ferunt, ab Honorio verò enixius petunt, vt Arcadij impetum interim velit cohibere, aut saltem de futuro Concilio Thessalonicæ habendo decretum ab illo eliciat, quo omnis hæc in Ioannem orta tempestas, more à maioribus
C accepto, conquiescerit aliquando. Quibus persuasus Honorius Legatos ad fratrem destinat, & vnà literas mittit in hanc rem scriptas ab Innocentio Summo Pontif. & à Chromatio Patriarcha Aquileiensi; quorum virorum auctoritate fretus illud factum iri credidit Honorius, vt frater, mutata voluntate, à persequendo Chrysostomo desisteret. Verba epistolæ Honorij sunt hæc. *Quænam verò sit occidentalium de Episcopo Ioanne sententia, ex omnibus fermè epistolis constat, quas ad me frequenter dederunt, ex his duas idem continentes, quod reliquæ, subdidit, scilicet Romani, & Aquileiensis Episcopi*. Porrò Chromatius acerrimum vbique Ioannis Chrysostomi defensorem se præbuisse demonstrant præcipuè epistolæ eiusdem B. Viri, quibus Chromatio gratias agit, pro sedula, ac diuturna in causa ipsius nauata opera. Inter hæc, secunda Barbarorum incursione occidentale quatitur Imperium, qua, vt B. Hieronymi verbis vtar, *quidquid inter Alpes, & Pirenæum est, quod Oceano, & Rheno includitur, Quadus, Vandalus, Sarmata, Alani, Gipedes, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alimani, & Pannonij hostes de-*
E *uastarunt*. Ex his Vandali anno postero Hispanias sunt potiti. Britannia quoque nouos Tyrannos habuit Marcum, Gratianum, & tandem Constantinum sola nominis ominatione in Principatum ascitum. Tantis Respub. malis afflictata illud loco solatij habuisse visa est, quod Ruffinum pridem, mox Stiliconem, quibus auctoribus hæc admissa credebantur, pœnas pendentes conspexit. Sed eo remedio damna magis accersita. Siquidem Alaricus metu Stiliconis liber, quo in officio

Verba epistolæ Honorij Imp.

S. Io Chrys. epist. 155.

Anno Domini 406.

S. Hierony. epist. 11.

Anno Domini 407.

ficio continebatur, atque inde dirus, ac furens, non ſecus ac immiſſæ ferę ex carceribus præcipitare ſolent, protinus in Italiam proruit. A

Anno Domini 409. Multa pridem cælitus emiſſa ſigna ſtragem demonſtrauere. In his terram per nouem dies edito mugitu Vrbis excidium ingemiſcentem mortales exaudiuerunt. Sed Alaricus bis Romam duorum annorum

Anno Domini 410. ſpacio acri cinctam obſidione, magis fame, quàm ferro domat. vt ea capta nihil iam Aquileiam aut capi, aut excindi puduerit. Ad eam calamitatem peſtilens morbus acceſſit, quo Italia tota mirum in mo- B

Ruff. in præf. Hiſt. Eccl. dum concuſſa eſt, teſte Ruffino, qui ad Chromatium in præfatione Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ ſcribens. *Perruptis*, inquit, *Italiæ clauſtris, ab Alarico Gothorum Duce morbum ſe peſtiferum effudiſſe, agros, armenta, viros longè, lateque deuaſtaſſe*. Mirum, quantum res Italicas caſus huiuſmodi immutauerint. Multi iam ſunt, qui de illa deſerenda conſilium capiunt: & iam qui vlteriorem partem Prouinciæ tenuerunt, de Sardinia, Corſica, & Sicilia cogitabant. Citeriores, & præcipuè Venetiæ populi inſulis proximis in æſtuario animum adiecerunt. Sic C magis in dies, magiſq; tumultu ingraueſcente, videres, munitis relictis Ciuitatibus, gregatim ad illas confluere nobiliſſimas, & ditiſſimas familias Patauinas, Opiterginas, Altinates, Concordienſes, & Aquileienſes, quas omnes præſens rerum terror in vnum conglobauerat, & futurorum metus vt ciues coniunxerat. Sic Venetis vndique

Vrbis Venetiarum origo. affluentibus inſulæ ab his habitari cęptæ Venetiæ in poſterum dicuntur, veteri interim nomine in continente paulatim antiquato. Ac ſanè non ſine diuini Numinis prouidentia factum fuit, ſi quo potiſſimum D tempore Vrbs rerum Domina corruit, prima acceperint fundamenta Venetiæ; quæ futuris ſæculis Romanæ virtutis æmulæ antiquam Italiæ gloriam vnæ debuerant inſtaurare. Porrò quantum nouæ Vr-

Prouincia Fori-Iulij cur ſit denominata Patria. bis primordijs attulerint Foro-Iulienſes ex eo ſatis conijcitur, quòd Veneti in ſuæ originis recordationem Forum-Iulium ab eo tempore Patriam dixere. Quod nomen adhuc retinet Regio; & eo tamquam nobiliſſimo factorum ſuorum priuilegio vtitur. Hinc crebra Patriæ vſurpatio apud Candidum, & Sabellicum, vt reliquos prætermit- E tam: quorum exemplo nos etiam in poſterum ab hoc nomine non abſtinebimus. Sic primum natæ perhibentur Venetiæ, quas ſequentium temporum calamitas & frequentiores, & celebres etiam fecit. Hoc ipſo anno Ruffinus Aquileienſis ex diuturna illa Aſiatica peregrinatione in patriam reuerſus animum adiecit Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ Euſebij: quam mox Latinam fecit, ſic iubente Chromatio Patriarcha;

vt

A vt sacrarum rerum lectione fideles confirmati, minus aduersæ fortunæ incommodis mouerentur. quod Ruffinus in præfatione expressit in hæc verba. *Peritorum dicunt esse Medicorum, vbi imminere Vrbibus, vel regionibus generales morbos viderunt, prouidere aliquod medicamenti, vel poculi genus; quo præmuniti homines ab imminenti defendantur exitio. quod tu quoque, venerande pater Chromati, medicinæ exequens genus, tempore, quo diruptis Italiæ claustris ab Alarico Duce Gothorum se pestifer morbus* Ruff. in pref. Hist. Eccl.
B *infudit, & agros, armenta, viros longè, latèque vastauit, populis tibi à Deo commißis fatalis exitij aliquod remedium quærens, per quod ægræ mentes ab ingruentis mali contagione subtractæ, melioribus occupatæ studijs teneantur; iungis mihi, &c.* quibus verbis hanc secundam Alarici expeditionem profectò videtur innuere: non tàm quia claustrorum Italiæ meminit, quas esse Alpes Iulias quilibet in historijs vel mediocriter versatus intelligit, quàm quia Aquileiensium damna & hîc, & infrà videtur recensere: quibus vt occurrat hanc veluti malorum obliuionem se dicit
C præparasse. Porrò nihil in prima passam expeditione Aquileiam dicebamus; quæ longè ab infortunio posita, auribus melius, quàm oculis alienas miserias hausit. Quæ si vera sunt, nihil est cur Baronij sententiam recipiamus dicentis, Ruffinum hoc anno in Sicilia mortem obijsse. Sic. *Hoc eodem anno* § Dom. 410. § *quo vidimus S. Hieronymum aggressum esse interpretationem Ezechielis Prophetæ, Ruffinus Aquileiensis Presbyter in Sicilia degens ex hac vita decessit, profugus extrà patriam ob cladem Aquileiensibus illatam.* Nam quod attinet ad cladem Aquileien- Baron. Annal. Tom. 5. An. 410.
D sem, longè hæc postea acciderunt, vt Aquileia cladibus afficeretur. modò Baronius non intelligat de animarum clade, quam ab Ruffino Origenista Aquileiensibus inflictam dolet, quod etiam verisimile non videtur: nam siue nunc, siue antè ad primum ingressum Alarici, translationem Historiæ Ecclesiasticæ, monitu Chromatij, fuerit aggressus; nempe post Concilium aduersus Origenistas hoc factum fuit; vel saltem in ipsa Origenistarum diuexatione, quæ sub eodem temporis momento consequuta est; vt si cladem huius generis ali-
E quam, Ruffino auctore, Ciuibus illatam Chromatius persensisset, nunquam impio homini, & de patria malè merito opus illud commisisset, quod animarum veluti antidotum ipse existimauerit. Vnicum superest effugium, si præfationem illam non esse Ruffini statuamus: quod etiam non inuitus concesserim, ne cōtra doctissimum Baronium quid ineptè me dixisse arguant lectores. Porrò Gothis ab Italia recedentibus (hos post Alarici mortem Ataulphus in Gallias primum,

mox in Hiſpaniam duxit, quam vſque ad Saracenorum tempora tenuere) ingentes illi calamitatum fluctus ſubſediſſe parumper viſi ſunt, quibus per decem integros annos Prouincia feliciter admodum eſt perculſa. nimirum turbulenta hæc tempora Alcionij, vt ita dixerim, dies excepere, breues ſanè, ac fluxibiles; quos futuræ hyemis tempeſtates omnium ſæuiſſimæ manebant. Inter eam Cæli tranquillitatem Chromatius Cælo redditur; anno, vt reor, vigeſimo quarto Patriarchatus IV. Non. Decemb. quo die ſacris tabulis ſolemnem eius memoriam adnotauit Eccleſia. Elogium Diuo in Patriarchali Vtinenſi Palatio affixum eſt huiuſmodi.

Anno Domini 413. IV. *Non. Dec.*

S. CHROMATIVS INTER AQVILEIENSES ANTISTITES
CELEBERRIMVS,
A S. IOANNE CHRYSOSTOMO TVBA CLARISSIMA
SINCERÆ CHARITATIS VOCATVR,
ET A SS. DOCTORIBVS
AMBROSIO, HIERONYMO,
ATQVE ALIIS SANCTITATIS, ET DOCTRINÆ
SINGVLARI PRÆCONIO EXTOLLITVR.

Anno Domini 414. Auguſtinus Patriarcha Aquil. XVI.

Poſt Chromatium eligitur Patriarcha Auguſtinus, quo tempore alter Auguſtinus Hipponenſis Epiſcopus eloquentiæ, & doctrinæ fluminibus hæreticorum veſaniam in Aphrica obruebat. Illud ætate huius Patriarchæ admirabile, quod ſublatis, vel ſedatis ſaltem huius mortalis Imperij diſcordijs, de cæleſti illo, & immortali Regno inter ſe Sacerdotes Romæ digladiarentur; dum rebus diuinis Eulalium alij, alij Bonifacium conantur præficere. Ad id ſedandum ſchiſma conuentum Italicorum Epiſcoporum collegit Honorius Rauennæ; in quibus Auguſtinum Patriarcham fuiſſe, & loci vicinitas, & Aquileienſis Sedis maieſtas facilè perſuadent. Sed dum rei iudicium in tempus commodius differtur, atque ad hoc Galliarum, & Aphricæ Epiſcopi aduocantur, Eulalius nouis implicitus criminibus meritò à ſummæ Sedis faſtigio ſe ipſum præcipitem dediſſe viſus eſt: quare, omiſſo Concilio, confeſtim ab Honorio reijcitur, & Bonifacij Pontificatus confirmatur; vnde forſitan ea de confirmãdis Pontificibus conſuetudo apud Imperatores irrepſit. Quo tempore Auguſtino Patriarcha defuncto, eius locum obtinuit Adelphus. Auguſtini elogium eſt.

Anno Domini 419.

An. D. 422. Adelphus Patriarcha Aquil. XVII.

AV-

A

AVGVSTINVS VRBE ROMA A GOTHIS DEVASTATA, CONSTERNATOS AQVILEIENSIVM ANIMOS IEIVNIIS, ET SVPPLICATIONIBVS SACRIS AD DIVINAM OPEM IMPLORANDAM EREXIT.

Interim Honorius Constantium Placidiæ sororis suæ virum Cæsarem *Anno Domini 423.*
B dixerat. Sed eo paulo post mortuo, & Placidia cùm Valentiniano filio, nouis cum Honorio accedentibus simultatibus, Constantinopolim elapsa; ipse quoque extremum clausit diem nulla ad successionem sobole relicta. Ex quo factum est, vt Ioannes, qui apud Honorium primas tenebat, vacuum, vt videbatur, nactus Imperium, in regiam Rauennæ ausus inuadere, nomen Augusti sibi vendicauerit: in facinus protractis Aëtio, & Castino impigris ducibus: quorum opera extemplò Italiam in obsequium flexit. Inde Aëtio ad Vnnorum auxi-
C lia colligenda præmisso, tutum aduersus orientis minas sibi destinabat Imperium. Præerat tunc orienti Theodosius Secundus Arcadij filius, magni Theodosij nepos: qui ad hæc, vt par erat, maximè commotus Ardabutio suarum copiarum duci negotium dat, vt Placidiam, quam Augustam, & Valentinianum, quem Cæsarem fecerat, in Italiam cum exercitu reducat; atque inde Ioanne pulso, in Imperio collocet. *Anno Domini 424.* Vna Aquileja adhuc Tyrannum non receperat; cui dum plurimum fidit Ardabutius, ad eam quàm primum sibi prope-
D randum statuit. Igitur, dum Solonis in Dalmatia, copiæ comparantur; ibi Placidia, & Valentiniano cum Aspare filio relictis, ipse solus Aquileiam soluit. Et quidem præclara huiusmodi aggredienti fortuna inopinato, ac vix credibili casu, negotium penè integrum confecit. Nam cum aduerso vento nauis vrgeretur, & in irritum gubernatores arte contrà obstarent, impetu in Rauennæ portum defertur. ibi agnitus, & ad Ioannem perductus peramanter ab ipso complectitur, & tanquam pacis sequester libera custodia asseruatur. sic futurum exi-
E stimans Ioannes, vt per Ardabutium posset turbatam sibi Theodosij voluntatem facilius, & aptius conciliare. Sed Ardabutius alieni colloquij copiam nactus, vbi omnia apud Tyrannum soluta conspexit, & ipsum paci potius, quàm bello intentum parum rebus suis consulere; de his omnibus certiorem reddit Placidiam, & Asparem filium; qui interim classe ad Aquileiam vecti, ibique omni humanitatis genere à Ciuibus suscepti in terram copias omnes exposuerant. Acce- *Anno Domini 425.*

ptis igitur ab Ardabutio literis, conuenit inter eos, vt Placidia, & A
Valentinianus Aquileiæ cum legionibus ſe continerent, Aſpar verò
expeditiſſimo ſecum ducto equitatu quàm citiſſimè poſſet Rauennam
pergeret. Cuncta in Theodoſij victoriam diceres conſpiraſſe. Ipſa
Rauennæ palus exundantibus olim aquis Vrbem munire aſſueta, tunc
diuino beneficio exſiccata, & quod nunquam ante contigerat, equiti
facta peruia, Aſparem breui compendio ad portam incuſtoditam de-
ducit; per quam ille Vrbem ingreſſus leui prælio Ioannem nihil tale B
expectantem ſuperat; atque in vinculis coniectum mox Aquileiam ad
Placidiam tranſmittit. Læta ſpectaculo Ciuitas obuiam Tyranno pro-
cedit, & iumento impoſitum cum omni contumelia in circum trahit;
vbi iuſſu Placidiæ manu mulctatus tandem obtruncatur, decimo
octauo menſe ſui Imperij. Quæ cum fierent Aquileiæ Aëtius horum
omnium ignarus Vnnorum auxilijs ſecum adductis Alpes Iulias ſupe-
rauerat; & iam cuncta circum timore inopinato repleta ingemuerant:
quando ab occurrenti Aſpare impetus ille remoratur. Sunt qui prælio C
atroci cum Barbaris certatum ferunt; ſed vero magis accedit rem
ſine ſanguine peractam. Siquidem de clade Ioannis edoctus Aëtius
facilè cum Valentiniano componit, à quo virtutis ergò domeſtico-
rum comes, & mox copiarum Dux declaratur. Vnni verò muneri-
bus, & pacto ſtipendio affecti, ne longius Italiæ aut oneri, aut timori
(Valentinianus Imp. vnà cum matre Aquileiæ conſedit.) eſſent, haud grauiter vltrà montes dimittuntur. Sic ſingulari parta
victoria Valentinianus vnà cum matre Aquileiæ gratulabundus per-
plures dies conſedit; vbi diuini muneris memor pluribus datis pro D
Eccleſia edictis egregiam ſui erga Deum grati animi ſignificationem
demonſtrauit. horum, quæ ſuperſunt, ſunt hæc. Primum ad Georgium
(Lib. 46. de Epiſc. & Cl. C. Theo.) Præſid. ſic. *Priuilegia præteritarum legum Eccleſiæ, ſine Clericis delata ſer-
uentur, &c. Dat. prid. Id. Iulij Aquileiæ D. N. Theod. XI. & Valent. Cæſ.
Coſſ.* Alterum contra fidei hoſtes eſt. *Manichæos, Schiſmaticos, omnem-*
(Li. 62 de hæret. C. Theo.) *que ſectam Catholicis inimicam ab ipſo aſpectu Vrbis Romæ exterminari præ-
cipimus, &c. Dat. VI. Kal. Aug. Aquileiæ, &c.* Tertium ad Proconſ.
(Lib. 63. Cod. Theod.) Aphricæ. *Omnes hæreſes, omneſque perfidias, omnia ſchiſmata, ſuperſti-* E
*tioneſq; Gentilium, omnes Catholicæ legis inimicos inſectamur. errores, &c.
(Li. 4. de hæret. Cod. eod.) Dat. prid. non. Aug. Aquil. &c.* Quartum poſt duos dies aduerſus eoſdem
Manichæos, & hæreticos, ſiue Schiſmaticos, niſi his emendatio ma-
tura ſubueniat, &c. *Dat.* VIII. *Id. Aug. Aquil. &c.* Quintum tandem ad
(Lib. 47. C. eod.) Proconſ. Aphricæ. *Priuilegia Eccleſiarum omnium, quæ ſeculo noſtro Ty-
rannus inuaſerat prona deuotione reuocamus, &c. Clericorum etiam, quod*
ad

A *ad sæculares Iudices debere deduci infaustus præsumptor edixerat, Episcopali audientiæ reseruamus,&c. Dat.* VIII. *Id.Oct. Aquil.&c.* Felix profectò si eadem pietate reliqua Imperij agitasset. Et nequid præsenti secundarum rerum cursui deesset, ecce tibi nuncij, qui Theodosij verbis Valentinianum Augustum renunciant, & simul Imperatoria insignia deferunt. Atque ea quidem lux suprema propemodum Aquileiensibus affulsit; qua illi occidentalis Imperij dignitatem modò conuul-
B sam iterum intra suæ Vrbis tecta veluti caput exerentem conspicati, æternam inde sibi felicitatem vanissimis auspicijs pollicebantur. *Anno Domini* 432.
Haud multum post hæc Adelphus vltimum obijt diem. cui in Patriarchatu sufficitur Ianuarius, siue Iulianus, nam vtrumque nomen reperio. Pium de Adelpho Elogium est. Ianuarius Patriarcha Aqui. XVIII

ADELPHVS EXVLTANTES VNNORVM IMPETVS,
MVLTIS CHRISTIANÆ PIETATIS EXERCITATIONIBVS,
C AB AQVILEIENSI ECCLESIA REPVLIT.

Quod ad Aëtij in Italiam aduentum reijci debere superiora demonstrant. Anno, qui Ianuarij initiationem est consequutus, Romæ Xystus III. Pontifex M. ab Anitio Basso de stupro sacræ virgini illato insimulatus, Concilium, quo se purgaret, habuit LXVI. Episcoporum. Nempè huic de more Ianuarius interfuit: vbi Bassi fraus deprehensa, & pœna accusatori infixa est. Non longè post de communi salute Aquileiæ laborari cæptum. Siquidem fama increbuerat, Atthi- *Anno Domini* 433. *Anno Domini* 435.
D lam Vnnorum Regem ab Honoria Valentiniani sorore ad Italiam in sui connubium incitari. fœminæ huic impotenti, ac libidine feruidæ omnia, præter decus, & honestum, cordi fuere. excidium parumper distulit, quod ipsa inter Eugenij procuratoris complexus deprehensa ab Valentiniano Constantinopolim demandatur. Habetur ad hunc Ianuarium epistola Leonis Summi P. Coss. Calypio, & Ardabutio. qua maioris dignitatis spes omnis pœnitentibus hæreticis præciditur. in hæc verba. *Magno habeant beneficio, si adempta sibi spe promotionis, in* *Leo P. ep. 4.* *Anno Domini* 447.
E *quo inueniantur ordine stabilitate perpetua permaneant: si tamen iteratæ tinctionis (idest secundi Baptismi) non sunt maculati.* Quæ gesserit Aquileiæ Ianuarius vniuersa interiere. benè tamen illum tempore vsum declarat ipsius Elogium quod est.

IANVARIVS AD IMMINENTIA PECCATORVM FLAGELLA
EXPECTANDA AQVILEIENSEM POPVLVM
VERBI DEI PRÆDICATIONE SANCTE COMPARAVIT.

Secundus Patriarcha Aquil. XIX.

Obijt XVI. Pont. anno. Secundus poſt hunc ingenio, & vitæ moribus priſca illa ſeueritate dignus, breuis Pontificatus virtutis exercendæ occaſionem abripuit: tantum, quod de viri ſanctitate credere fas eſt, aſſiduis habitis concionibus, ad imminentis fortunæ caſus deſpiciendos quotidiè ſollicitabat Aquileienſes: quos iam pridem & lapſa exempla, & futuri diſcriminis timor de ſalute ſollicitos ſatis, ſuperque faciebat. Vitam Secundus, altero Pontificatus anno, cum morte commutauit: non infelici admodum fato, quo Patriæ excidium anteuertit. Eius inſcriptio eſt.

A B

SECVNDVS EXCITATIS RVMORIBVS DE VNNORVM CRVDELI IRRVPTIONE, PER SANCTORVM INTERCESSIONEM DIVINÆ MISERICORDIÆ AVXILIVM IMPLORARE CVRAVIT.

C

S. Nicetas Patriarcha Aquil. XX. *Anno Domini* 450.

Ab hoc Nicetas vir ſanctiſſimus quo Pontifice extremam ſunt paſſi calamitatem Aquileienſes. Sunt qui tradunt hunc Nicetam eumdem fuiſſe cum Nicia ad quem Hieronymus epiſtolam dedit, quod temporum interualla vix credibile faciunt. Siquidem à Valeriano Patriarcha, quo tempore ea epiſtola ſcripta videtur ad Nicetam, ſeptuaginta anni, vel paulo minus numerantur; quibus ſi addas viginti quatuor eius ætatis, quam tunc Niciam egiſſe ex ipſa Archidiaconatus dignitate colligimus; mox reliquos quinquè, & viginti Pontificatus; nimirum ad centeſimum, & vigeſimum fermè annum peruenit hic Patriarcha. de quo illi viderint. mihi ſcrupulum ſufficiat inieciſſe.

D

Libri Decimi finis.

HEN-

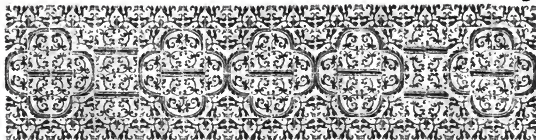

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Vndecimus.

A RVit Romanum Imperium, & ingens illa Italiæ gloria barbarico paulatim prosternitur fastu: & ne dubites fatali quodam diuinæ mentis decreto vltimum tantæ potentiæ excidium imminere; ecce tibi hostis, nec expectatus, nec creditus; qui modò victus, ac propè deletus, non ob aliud illi viuere permissum est,
B quàm quia negligi cæperat. Adeò futurorum discriminum multa cæcis sæpè seposita tenebris, & contrarijs etiam aliquando obducta coniecturis vel perspicacissimis hominum mentibus possunt illudere. Hæc autem quomodo acciderint, quantum ad rem nostram faciunt, referemus; si prius de gentium harum origine aliquid dixerimus, per quas Romano robore dissipato, nouam rerum faciem terrarum orbis
C recepisse visus est. Scandia omnium peninsularum maxima ab Septentrione in Germanicum mare longo effunditur tractu. Loco tanta inest fœcunditas, vt vicinis terris continenter habitatores dederit. Getæ (Gothos nunc dicimus) primi memorantur, qui inde egressi cuncta ab palude Mæotide vsque ad Danubium armis tenuere. Horum

Scandia peninsula.

Gothi, Ostro-Gothi; & Vise-Gothi, qui Populi sint.

rum qui adortum magis proximi fuerunt Oſtro-Gothi dicti ſunt; Occidui Viſe-Gothi. Omnibus intra ripam fluminis ſedes, & Imperium florentiſſimum. donec Vnnis à tergo exundantibus Viſe-Gothi tunc primum ad Romanas Prouincias animum adijcere compelluntur. Commune Vnnorum genus cum Gothis. Nam memorant Gothorum multitudine ex Scandia in Germaniam properante, Regem eorum Filemirum maleficarum fœminarum turba offenſum, quibus caſtra abundabant, eas in vnum collectas per ſyluas, & auia paludum vltra Mœotidem diſperſiſſe. Ex his Vnnos natos. fabula additur: mulieres ex errantium dæmonum congreſſu grauidas factas talia deinceps monſtra edidiſſe. Eam veri ludificationem veram feciſſe viſa ſunt horrida hominum corpuſcula; & mores ab omni humanitate abhorrentes. Igitur horum impetu Oſtro-Gothis diſſipatis; Viſe-Gothi ad conſanguineorum infortunium exciti, ac de rebus ſuis ſolliciti, traijciendi Danubij conſilium ineunt. Traijcientes Valens Imperator ſuſcepit: & fœdere cum his compoſito, in Traciam proximam collocat. Sed non diu pactis ſtetere. nam ſiue Romanorum nimia offenſi aſperitate, ſiue proprio ingenio ad arma concitati, repente ex hoſpitibus hoſtes effecti ſubitis Imperium cladibus deturpant. Tandem Theodoſij lenitate iterum ad obſequium traducti, fidelem Principi, quamdiu inter homines fuit, operam præſtitere. Eo defuncto, regem ſibi faciunt Alaricum, qui Italicis aſſuetus expeditionibus, nihil prius in votis habuit, quàm ſibi pulcherrimam totius orbis Prouinciam armis aſſerere. Atque ea prima Italiæ pernicies; qua ipſa Imperij caput, & gentium victrix Roma hoſtili ſub manu victa concidit, & occubuit. Atque ab eo tempore res Imperij fractæ paſſim deſpici potuerunt. Vnni interim exactis Viſe-Gothis latè in Germania Regni fines prolatauerant. Et iam Atthilas eorum Princeps tranſmiſſo Rheno, Gallias inhiabat. Ad eam rabiem arcendam Valentinianus, quando propriæ defecerant vires, ad externas opes coactus confugere, Viſe-Gothos tunc Hiſpaniam tenentes ad Imperij Romani defenſionem ſollicitat. Paruere illi, & antiquarum iniuriarum recordatione ad vltionem de Vnnis exigendam commoti, promptiſſimis animis aduolant. Ad campos Catalaunicos multitudo omnis conuenit, Ducem Theodoricum ſequuta. illuc Aêtius Patricius Romanæ militiæ reliquias adduxerat. Atthilas etiam venerat, quingentis, quod vix credibile, armatorum millibus ſtipatus. Quare prælio commiſſo, tantum ibi ſanguinis fuſum memorant, quantum alibi nuſ-

Marginalia: A, B, C, D, E (section letters, right margin); Vnnorum genus. (left margin, beside "eorum Filemirum"); *Anno Domini* 451. (left margin, beside "ſim deſpici potuerunt")

A nusquam. CLX. hominum millia cecidere. præter XV. milla Gepidarum, atque Francorum, qui nocte, quæ prælium præcessit, mutuis vulneribus se confecerunt. Victoriam apud se stetisse Romani ex eo interpretati sunt, quia Atthilas, sequentibus diebus, castrorum monumentis inclusus campum, & spolia sibi legenda permisit. Atque ea tunc Reipub. instaurandæ occasio se se obtulerat magnifica, si hominem eius diei prælio attritum perdere sustinuisset Aëtius. Verum B is, dum socios Gothos timet, ne, deletis Vnnis, intolerabiles in posterum euaderent; siue quia ad rem suam in primis faciebat, vt bellum quàm longissimè traheret; omnem imprudens victoriæ fructum è manibus elabi sinit. & vltimo Romanum Imperium excidio perculit. Scilicet Superis illud cordi fuerat, vt aliquem ea potentia finem caperet. Siquidem Atthilas ab ea clade exemptus, vel potius dimissus, breui copias multò maiores reparat, & sequentis anni initio minarum, & furiarum plenus rectà in Italiam pergit, tanto omnium ter- *Anno Domini 452.* C rore, & horrore, vt in sola fuga rerum suarum securitatem sitam existimarent Prouinciales. Quare factum est, vt superiorum temporum exemplo vxores, liberos, & preciosa quæque ad vicinas insulas, qui proximi periculo erant, asportanda curarent: mox ipsi, si quid iniquius euenerit, sua pignora consequuturi. alij montium aspera, & saltus sibi deposcunt; & quo quisque loco sub ea temporis turbulentia siue casu, siue consilio substitit, eo deinceps tamquam patrio vt vteretur fecere longæ, ac propè perpetuæ calamitatum series, quæ D in Italia subsequutæ sunt. sic præter spem omnium accidit, vt multis, ac præclaris cadentibus Vrbibus, nouæ interim è solo surgerent, quæ antiquarum desiderium etiam extinguere potuerunt. Atthilam, præter Vnnos suos, omnes ferè Germaniæ populi sequebantur: quos non Principis Imperium magis, quàm inueteratum in Romanos odium ad eam expeditionem solicitabat: Quadi, Marcomanni, Heruli, Turcilingi, Turingi, Saxones, atque etiam Ostro-Gothi illi, quos pridem armis subegerat. Hic igitur formidabilis barbariæ coeuntis E exercitus primam Fori-Iulij Prouinciam init. Miserat illuc Valentinianus Imperator electam militum manum, quæ inter viarum anfractus, & montium aditus disposita exitium aliquantisper moraretur. Ipsam etiam Aquileiam, quàmprimum peti intelligebat, valido firmatam præsidio C. Menapo fortissimo viro commendauerat. dum ipse interim, iusto comparato exercitu, securiorem tuendæ Italiæ rationem iniret. Omnis spes sita erat in Aëtio, qui tunc rei militaris

Atthilas Vnnorum Rex Fori Iulij Prouinciam occupat.

ſcientia, & proxima victoria clarus, vel ſola nominis fama Barbaros poſſe arcere credebatur. Atque hic quidem nihil quod in ea calamitate opportunum humana potuit excogitare induſtria, prætermiſiſſe viſus eſt, crebri quotidie delectus fiebant, mœnia Vrbium inſtaurabantur, auxilia aduocabantur. Sed Gothos præcipuè antiquos Vnnorum hoſtes legationibus aſſiduè ſolicitabat. Verum enim vero hæc erant longioris temporis; & Atthilæ furor moras omnes tollebat: Æmona fuit ad radices Alpium, vt ſæpè dictum eſt; hanc vacuam nactus Vnnus impetu primam abſorbet. euerſam alta preſſit obliuio, vt nullus ſit, qui locum, vbi fuerat, poſſit demonſtrare. Vnus Vvolphangus in nouo Iggio antiquę Æmonæ rudera agnoſcit: illud certum, poſt hæc tempora, nulla de Æmona apud auctores factam mentionem. Ab hac Goritiani ſaltus petiti aliquandiu negotium exhibuere; dum Romani locum tuentur. Cæterum poſtquam crebris defatigati prælijs montem hoſti cedere ſunt coacti, protinus barbara inde effuſa multitudo, & torrentis in modum præcipitans iucundiſſimam Fori-Iulij partem depopulatur. Inde Sontio traiecto, poſtquam latè regionem rapinis, & incendijs exhauſit, ad vnam Aquileiam omnes conuerſi, illuc arma, & vires contulere. Nulla aliàs obſidio tanta ad poſteros rerum geſtarum opinione tranſmiſſa eſt: Ita facti memoria adhuc viget, & per ora hominum circumfertur. Verum vſque adeò illa certis deſtituta monumentis pererrat, vt quid ſub ea præcipuè actum ſit, aut quibus viris, quibusvè viribus Ciuitas defenſa ſe ſuſtentauerit, quovè temporis ſpatio ea perdurauerit ærumna, nullus pro comperto poſſit affirmare. nempè qui hæc literis tradat, nullus egregij nominis ſcriptor ſupereſt. ſiue quia ad nos eorum monumenta non peruenerint. ſiue potius quia mortalibus in tanta rerum conſternatione torpidis non tantùm, ſed attonitis etiam ad ſua explicanda mala nec ſtyli ſatis, nec animorum fuere. Tantùm ferunt Priſcum quendam hominem Græcum de his locupletem edidiſſe hiſtoriam, quæ magno rerum Foro-Iulienſium damno iampridem interijt. hunc Iornandes vidit, ſed inde pauca admodum excepit, vt deſiderium potius incitauerit. Auctor Annalium Boiorum ſe in bibliotheca D. Heimirani in Librum, memorat, incidiſſe, qui heroico carmine res ab Atthila geſtas continebat. Sed hunc etiam malo Patriæ noſtræ fato, nec reperire potuimus; nec qui demonſtret adhuc inuenimus. Quare auctorum teſtimonio deſtituti quid inſuper præſtare debueramus non habuimus; niſi forſitan pauca è multis illis col-

[Margin: A, B, C, D, E]

[Margin note: Æmona Ciuitas ab Vnnis capta, & direpta.]

[Margin note: *Iornand. lib. Rer. Getic. Auent. Ann. Boior. lib. 2.*]

A colligamus, quæ in manuſcriptis noſtris aſſeruantur. atque pro antiquis illa in medium proferamus, quæ recentiorum ſuffragijs magis probabiliora exiſtimantur. quò pulcherrima hiſtoriæ pars in integrum veluti reſtituta commodam cum ſequentibus continuationem accipiat, quod faciam profectò, ſi prius illud præfationis loco dixerim inter plura huius obſidionis deliramenta, quibus ætas noſtra ſcatet, egregiè Foro-Iulienſibus non multò pridem illuſiſſe quemdam B ex recentioribus; edito libello de factis Atthilæ ad Aquileiam; cuius meras nugas, ſi quid aliud, Regum illa nomina ſatis arguunt; quibus adiuuantibus rem Aquileienſem diutius ſubleuatam exponit. Nimirum Imperio Romano in Italia incolumi, atque in ipſa Valentiniano Principe commorante non niſi per Præfectos, aut per Prætores Prouincia adminiſtrabatur: qui cum ſine exercitu locis præeſſent, nec ſua tutari, nec aliena poterant, aut debuerant curare; vt omittam ſexcenta alia in illa hiſtoria commentitia, quæ ſibi ipſis pugnant, & C ab omni Chronologia ſunt aliena; vt ridiculum ſit diutius ea perſequi. Volui tamen dixiſſe, quia non deſunt apud nos clariſſimi etiam viri, qui huiuſmodi ſcripta in ſuam rem interpretantur. & dum ſibi delicias faciunt, parum curant, quàm turpiter à veritate recedant. Sed nec indiſcuſſum illud prætermittendum, quanto tempore obſidio perdurauerit. Iornandes, qui vnus reliquus eſt nobis ex antiquioribus Aquileiam diu obſeſſam ſcribit. Paulus Diaconus poſt illum tribus annis, id totum diu explicauit; quem cæteri ſequuti in eundem D numerum ſe volentes impegere: quod vnde euenerit; nec coniectura quidem aſſequi poſſum. Illud certò conſtat, Marcellinum, Caſſiodorum, & Iornandem ipſum, qui omnes his proximi fuere temporibus, ſuperiori anno pugnatum in Gallia referre: præſenti verò Aquileiam captam; vt facilè de mendo in verbis Pauli veniat ſuſpicandum: quibus menſes forſitan loco annorum, ſunt reponendi. M. Antonius Sabellicus primus errorem animaduertit; aut ſaltem animaduertiſſe viſus eſt: ſed nullam de re adeo vulgata auſus ferre ſententiam E ad alios iudicium tranſmiſit. Vnus Sigonius omnem fabulam detexuit, & apertiſſimam fallaciam diſijecit tandem; cuius exemplo nos quoque tempus omne obſidionis intra tertium menſem, aut plus paulò vltrà conferre non dubitabimus; ad id eo in primis perſuaſi: quod rationi minimè conſentaneum videtur, Vrbem vnam, quantumvis illam, & armatorum robore, & murorum firmitate tutam; adde etiam portu opportuno, & mari vicino adiutam; vim illam inexſu-

Iorn. loc. cit.

Paul. Diac.

Caſſiod. in Chr.

M. Ant. Sab. 3. lib. de vetuſt. Patriæ.

Car. Sig. 13. de Occid. Imp.

perabilem Atthilæ tanto tempore potuiſſe ſuſtinere: cum paucis ante annis Roma ipſa Imperij caput à longè paucioribus Gothis breui temporis ſpatio & capta fuerit, & direpta. Adde, quantum à Romano ingenio illud abhorreat, vt in tàm longo otio, nec terra, nec pelago præclari aliquid aggreſſi fuerint Imperatores, quò hoſtem ab muris ſubmouerent ſaltem: quem interim veriſimile erat omnibus illis laboraſſe difficultatibus, quas diuturnæ oppugnationes ſolent inuehere; ciborum inopia, corporum languoribus, militum diſſenſionibus, querelis; vt nihil tentaſſe contra huius conditionis homines ſummum fuerit non timoris modò, ſed imprudentiæ argumentum: à qua longè Valentinianum abſuiſſe clariſſimæ ab ipſo prius ſuſceptæ expeditiones ſatis declarant: Ac de Aëtio quidem ſcriptores conueniunt, ſub eodem temporis momento, quo Aquileiam quaſſabant Vnni, illum cum exercitu Romæ conſediſſe, quam exemplo Alarici Atthilam petiturum exiſtimauerat. Sed tres integros illìc triuiſſe annos ducem ſui temporis præſtantiſſimum, nemo forſan audebit dicere; nullo inter hæc ſua virtute, vel priſtina fortuna digno facinore edito, aut intentato ſaltem. Nàm quid de Gallijs, aut de auxiliaribus Gothis memorem? quos ad Imperij Romani defenſionem non ſuperiorum temporum memoria magis, quàm ſingulorum pericula vel inuitos etiam adegiſſent. Tandem proximæ Ciuitates, Concordia, Altinum, Patauium, per illud triennium munitiones nouas, & præſidium recepiſſent aliquod: quo res eorum firmiores fieri; & ad futura diſcrimina inſtructiores reddi potuiſſent. quorum nihil accidit, vt mox dicemus. Adeo multa ſunt, quæ longiori huic Atthilæ moræ oppidò videntur aduerſari. contra in celeritate cuncta clara; facilia. Nempè ita ſe res habuit. Valentinianus improuiſo non ob aliam cauſam deprehenſus, quam quia longè ſe ab infortunio credit diſtare, nimiæ illius ſecuritatis pœnas perſoluit. Igitur Atthilas ea, qua diximus, barbarorum colluuie ſeptus ad Aquileiam ſucceſſit. Menapus, vt dictum tuendam ſuſceperat. Huic frater fuit Oricus, quorum in hiſtoria, & carminibus ſuis meminit Sabellicus in hæc verba.

Sabell. in Vtin. orig.

Continuò Carnos ſeque, & ſua ſigna ſequutos
Impiger in geminas Menapus Dux diuidit alas
Cornu Oricus dextrum frater regit; ille ſiniſtrum;
Bellorum, regnique ſimul moderator vterque.

Atque cum eo quidem belli curas partitus, Vrbem, vt in illa trepidatione fieri potuit enixius, inſtruxit: commeatus in primis, & armorum

rum

A rum, machinarumque omnium diligens habita est ratio; quę ab omnibus Fori-Iulij locis iubet, in vnam Aquileiam comportari. Tunc colonos vndique cogit, & qui arma ferre poterant in militiam adscripti: his oppidani iunguntur, non numero tantùm, sed viribus quoque ad omne facinus opportuni; quos non instantis Atthilę metus melius, quàm maiorum suorum gloria, & nomen in superioribus oppugnationibus partum contra Barbaros incitabant. Igitur cum huic B multitudini Menapus eas militum cohortes sociaret, quas fortè secum duxerat, subitò validam, atque in iusti exercitus speciem minimè aspernendam aciem explicauit: vt iam non mœnibus tantùm se continere, aut pro tectis pugnare contentus, quod pridem statuerat, sed vltrò aduentantes ausus inuadere, vanum esse sine virtute terrorem hostibus demonstrauit. Siquidem, vbi succedentes inspexit, ex duabus portis irruptione facta, tanto impetu Barbaros aggreditur, vt multis cæsis, reliquos qui primi agminis fuerant in effusissimam fu- C gam retrò ad signa compelleret: strages ad vindictam commilitones incendit; quare recrudescit pugna, & hinc Atthilanis ad suppetias suis ferendas, hinc Aquileiensibus ad victoriam retinendam ruentibus, acerrimum oritur prælium. Vnni cadunt vndique, & morientes terram hostilem petunt ore cruento, vt cum Poeta loquar. Quippe virtute, & armorum genere Aquileiensibus inferiores facilè ab ipsis vulnerabantur. In multas horas pugnatum est; donec superueniente multitudine Menapus cedere coactus, integram suorũ aciem intra mœnia D reduxit. Atthilas vbi castra cõmunijt, die, quæ sequuta est, paucis suorum comitantibus, ad situm Vrbis contemplandum progreditur. Iam fermè ad fluuium processerat; quando subitò ab tergo Menapus exoritur. Fit tumultus circa Regem ingens, & trepidatio: ac parum abfuit, quin illam diem extremam belli fecissent Aquileienses, clarissimum exinsperatò suarum miseriarum finem nacti. Sed aliter Superis visum. Atthilas ipse saucius elabitur, galeæ ornamento amisso; reliqui ferro absumpti temeritatis supplicium eluêre: exinde Rex in dies cautiori E studio sui curam gerere, multa per Duces facere, periculis se abstinere. Sed Menapus audacia auctus non noctem, non diem quietam sinebat Vnnis; modò ex insidijs, modò apertis viribus hostem perturbare, pabulatores intercipere, palantes capere: noctu etiam aliquando ab Vrbe digressus in ipsis hostium stationibus tumultum, & cædes etiam excitare; vt iam tantæ virtutis satietas hostes caperet. Quæ vbi animaduertit Atthilas, ne longius cunctando animum Oppidanis

Pugna inter Aquileiẽses, & Atthilanos.

Virg.

face-

Aquileia ab Vnnis aggreſſa.

faceret, aut ſuis imminueret; ipſa quamprimùm mœnia ſtatuit adoriri. Præter ſcalas nulla Barbaris ad capiendas Vrbes inſtrumenta fuere; ſiue quia ad hæc rudes ſola in acie dimicandi conſuetudo feciſſet: ſiue potius, quia corporum firmitate, & virium robore victorias ſibi ſoliti deſtinare, hæc omnia artium adiumenta de induſtria aſpernarentur. Igitur ſine ordine, ſine delectu, vt quemque ſors egerat ad muros feruntur; & Aquileienſes de ſuperiori loco in hoſtes intenti ſudibus, & iaculis, & lapidibus prælium occipiunt. Succedunt Vnni. & quanquam multi caderent, proximi ab incæpto non deſiſtunt: donec ſcalæ muris admotæ milites accepere: ibi miſerorum militum caſus, & infanda mortis genera paſſim graſſari conſpiceres, alij ingentibus oppreſſi ponderibus illicò concidebant, alij manibus ſaucij, aut ora, pectusque exuſti à prælio diſcedebant. Siquidem non ferro tantùm, & lapidibus, ſed igne, & feruenti aqua à mœnibus prohibentur hoſtes: Menapus hortator aderat, & caſtigator. hic verbis non tantùm, ſed manu promptus ad periculum accurrere. exemplo ſuo reliquos incendere. modo religionem, & patriam, modo pignora cariſſima in memoriam reuocare; egregius præmiorum, ſimul, & pœnarum oſtentator; quibus illi alacres in omne diſcrimen ferebantur. Nec defuere virili animo mulieres; quæ ſe militibus auſæ immiſcere, tela non tantum; & iacula pugnantibus miniſtrabant: ſed manu niſæ ſubeuntes propellere, egregiam patriæ operam præſtitêre. Atthilas nihilò ſegnius fortunam ſuam adiuuat. nunc minis, & verberibus, nunc promiſſis multitudinem antè ſe agit: quare fiebat, vt cuncta diſſonus compleret clamor, & gaudio, fremitu, Imperijs confuſus in aera elideretur ſonus. Interim gliſcit prælium, & vndique fortiſſimi in necem ruunt. ſed ſtrages penès Atthilanos multò maior. qui in aperto deprehenſi, ac certæ veluti morti deſtinati facilè de medio tollebantur; vt iam foſſæ cadaueribus oppletæ expeditum ad tranſitum iter ſequentibus manipulis præberent: ſenſit miles damnum; & ad id ſpectaculum acies inhorruit vniuerſa. quare tandem proprio vnuſquiſque periculo attonitus pedem ſiſtit, aut incipit referre. Nec Atthilas vltra tendit; ſed receptui ſigno dato, feſſos in caſtra reduxit. hunc exitum ea habuit dimicatio. nec reliquorum dierum felicior Barbaris ſucceſſus: donec paulatim malorum experimento perſuaſi, & ipſi viciſſim aggerem inſtruere, & vineas antè ſe agere incipiunt: quibus tutior ad mœnia fiebat acceſſus. ſtabat turris ad angulum borealem, antiquioris ſtructuræ opus, quæ viris, & armis inſtructa negotium

aſſi-

A aſſiduè Atthilanis exhibebat. circa eam Menapus aggerem excitaue-
rat nouum. & lorica cinxerat militari. ſic firmiſſimo ab ea parte pro-
pugnaculo Vrbem muniens. Hunc locum ſibi ante cuncta aggre-
diendum Atthilas deſtinat, vel quia captu facilem credidit; ad id ædi-
ficij nouitate perſuaſus: ſiue quia, ſi in poteſtatem redegiſſet; non
aliundè melius hoſtium plana deſpicere, atque Ciuitatem omnem
miſſilibus poterat infeſtare. Quare illùc operibus, quæ excitauerat,
B admotis, foſſam primum lapidibus, & terra multa iniecta parat ob-
ſtruere: inde inter vineas ingentem ſagittatorium numerum colloca-
tum admonet, vt, directis perpetuò in hoſtem ictibus, munitionem
ab omni defenſore pergant nudare: dum ipſe velites interim dolabris
ad ſubruendum murum ab imo mittit. impigrè faceſcunt illi manda-
ta, vt iam continuos telorum imbres vix poſſent ſuſtinere Aquileien-
ſes; iamque nec murum tranſgredi, nec pro mœnibus iacula emitte-
re, aut tela micare audent. Quod Vnnis ad ſuccedendum ſpacium
C fecit. qui ſimul ac Aquileienſium timorem agnouere, Barbaricum
victoriæ omen canentes, actutum vno impetu foſſam alacres ingre-
diuntur. Trepidantibus ſuis lecta ſtipatus iuuenum multitudine Me-
napus interuenit. eo adnitente pugna iterum reſtituitur. & muri cu-
ſtodia repetitur. ipſe ante alios nunc telis, nunc lapidibus inſtare. vo-
ce etiam auſus ignauiam hoſtibus objjcere. Tunc vndique in ſubie-
ctos ſilicum pondera exonerantur: plumbum, ferrum candens diſper-
gitur. pix incenſa iaculatur. quibus cum mortalium multi extingue-
D rentur: multò plures tamen ſuccedere cogebat Atthilas; qui tergo in-
hærens, nullo pietatis, aut miſericordiæ loco relicto, non verbo incre-
pitans tantùm, ſed ferro etiam coercens, in certiſſimam mortem mi-
ſeros adigebat. ſic fit, vt velint, nolint Vnni vlteriori tandem foſſæ
ripa potiantur. atque ibi, dum per ſuorum cadauera inter ſanguinem,
& cædes ad murum reptant, eius ſubruendi occaſionem nanciſcun-
tur. nec opus admodum difficile fuit, ruentibus cęmentis vix ſatis
calce recens induratis. qua re breui patentem agmini feneſtram præ-
E buere. Tunc Menapus ex muro præcipitans, nulla vitæ, nulla peri-
culi habita ratione, ſolus aditum occupat. atque ibi ſtricto ferro in
occupatos operi irruens breui ingentem eorum ſtragem edit. ſequun-
tur Aquileienſes, tanto animorum ardore, vt fugientibus immiſti ad
ipſum propè Atthilam peruenerint. atque vt erant plerique facibus
inſtructi, eas in opera hoſtium inijciunt. quibus abſumpta breui pe-
riere. Quo temporis momento Oricus viciniori porta reſerata cum
omni

omni equitatu ſuis auxilio aduolat. res improuiſa timorem incutit A
Vnnis. quotquot ante aciem turbo ille deprehendit, ad vnum occiſione deleti. reliqui vel metu Atthilæ, vel periculo admoniti, atque in vnum conglobati defenſionem parant. adueniunt interim ex caſtris equitum turmæ innumeræ: quas eſſe in armis iuſſerat Atthilas, dum ipſe propugnaculum tentat. Quare ea virtutis oſtentatione contenti Aquileienſes finem inſequendi faciunt: & paulatim in Vrbem ſe recipiunt. Quando Atthilas facto accenſus, multitudinem in cedentes B
concitat. atque ipſe quidem ſui oblitus ante aciem inſiliens vniuerſos ordines in Oppidanos dirigebat. Iamque equitatus Oricum aſſequutus validam in eo impreſſionem fecerat. trahebatur nihilominus certamen, & incredibili præliantium virtute ſuſtentabatur. adnitentibus Aquileienſibus partum decus tueri, & contra Vnnis indignantibus à paucis multò plures ludibrio haberi. Igitur multi cadunt. armorum ſtrepitu, clamoribus morientium gemitibus cælum miſcetur. Ibi Oricus, dum aduerſum agmen ſolus ſuſtinet, à pluribus C
obſeruatus, & eodem tempore appetitus equo deijcitur; innumeriſque confoſſus vulneribus trucidatur. ibi fortuna vertit. & virtus illa ingens vnà cum duce enanuiſſe viſa eſt. Igitur deinceps non pugna ea, ſed ſtrages miſerorum Ciuium fuit. paucos tantùm equorum pernicitas à periculo ſubtraxit. Iniquiori adhuc conditione res apud Menapum agebatur, qui ſuis propè omnibus amiſſis, ac ipſe ſaucius, dum per muri patentia propugnaculum repetit, hoſtes vnà ſecum in munitionem traxit. mouit ea res milites, qui turrim tuebantur. quare D
iaculis de ſuperno loco, & omnibus machinamentis in eam procellam conuerſis, tantiſper impetum detinuere; donec Menapus à ſuis receptus, vix poſt multum laboris in turrim peruenit. Nox interim pugnam dirimit. Sed Vnni propugnaculo potiti, per tenebras pergunt fundamenta turris diruere. Porrò ea fuerat antiquiſſimi muri firmitas, vt niſi labore, & tempore diuturno id reddi effectum non poſſet. Nec Aquileienſes quantumvis heſterna pugna conſternati periculum neglexere. Sed facibus actutum per mœnia accenſis, E
acriter reſiſtebant. extremam illam pro patria, natiſq; & vxoribus operam obituri. Vnnorum diſpar erat conditio: quos præter ſcuta, nihil aliud defenſabat. quare crebri vndique ruebant, & cum mortuorum loca proximi occuparent, breui factum eſt, vt ab ingruente cadauerorum numero opere impedito, ea tandem finem haberet obſtinatio; ergo coacti cedere, turrim multis in locis non deformatam

tan-

A tantùm, ſed perruptam etiam, fœdèq; laceratam relinquunt. & vnà cum turri propugnaculum deſerunt: quod ſine turri diutius retineri non poſſe intelligebant. Magni ea pugna conſtitit vtriſque. apud Vnnos ingens deſiderata multitudo. Aquileienſibus, præter munitionis direptæ damnum, & turrim penè conuulſam, equitatus omnis perijt, & vnà Dux fortiſſimus. quod vnum incommodum omnem Vnnorum iacturam anteibat. Quare timor non mediocris Ciues vniuerſos
B inuaſerat, ne malis cedere coacti diutius illam rabiem poſſent ſuſtinere. Menapus præ cæteris angebatur, cui ad priuatam familiæ calamitatem publicæ etiam ſalutis deſperatio propemodum accedebat. Siquidem cum copiæ quotidie in Vrbe minuerentur; nec promiſſa interim ab Valentiniano auxilia cerneret, nihil præterea habebat, quo poſſet animum ſuſtentare. Inter hæc placuit, mittere ad Atthilam, qui mortuos repoſcerent. ad id vtrinque induciæ per tres dies paciſcuntur. Quo tempore Menapus de Ciuium ſalute ſolicitus, omnes
C eos, quos vel ætas, vel corporum imbecillitas à belli muneribus pridem alienauerat: atque vnà cum eis pueros, & mulieres nauibus impoſitos per noctis ſilentium in proximam inſulam Gradi traducendos curat. His dux additus Niceta Patriarcha, qui in eo tumultu, vt fieri potuit melius ſanctorum corpora, & precioſam Eccleſiæ ſuppellectilem ſecum aduexit. In propinquo ea eſt inſula æſtuario, vt primo volumine dictum eſt. quam eo conſilio Ciuibus deſtinat Menapus, quia Barbaros ab omnium nauium vſu alienos, nunquam pelago hoſtem
D quæſituros ſibi perſuaſerat. Quæ res vna perditas Aquileienſium fortunas aliquo modo ſubleuauit. Inde Menapus Ciuitatis cuſtodiam promptiori conuerſus animo murum antè turrim, & turrim ipſam, vtcunque per hoſtem licuit, tentat reficere. Nec vilior cura de reliquis munitionibus; vbique milites diſponere, arma collocare; ipſe die, noctuque mœnia circumire; nihil tandem prætermittere, quod ad optimi Ducis officium pertineret. Nec Atthilam leuior interea ſolicitudo verſabat. Iam tertius labori menſis acceſſerat; &
E nullibi certior oppidi capiundi ſpes affulſerat. Sed tantùm irriti ſupererant labores. & fortium virorum ſtrages miſerandæ oculis occurrebant. Ad hæc alacritatem illam, olim ſuorum militum vultibus præferri ſolitam magna ex parte refrixiſſe intelligebat, & tacita vbique ſuſpiria, & contumaces militum voces exaudiebat, quibus præſentis expeditionis infortunium paſſim lamentabantur. Itaque paulatim conſilium de deſerenda obſidione animo recipiebatur; & receſſiſſet

profectò, ni parua res admodum hærentem, & adhuc de rebus ſuis A
dubium in priorem ſententiam retraxiſſet. adeò multa ſunt, quæ occultiori quodam, ſiue naturæ, ſiue diuinioris numinis impulſu hominum mentes exagitant: vt non ratione magis, quàm impetu in diuerſa rapiamur aliquando. ex quo varij rerum humanarum caſus, & inexpectati plerique; quibus contra ire nec prudentiæ, nec ſolertiæ locus relinquitur. Atque Atthilas quidem, deſperata victoria, ſuam de mouendis caſtris ſententiam omnibus edixerat. Quando Ciconiam ab ea B
turri, quam antè armis tentatam dicebamus, pullos ſuos in agrum proximum deportantem conſpexit. Mouit ea res animum Regis. & cum illud contra morem volucris fieri animaduerteret, quæ in ſublimi tantùm nidos ponit; indè Ciuitatis excidium imminere quàm veriſſimè ſibi perſuadet. Quare lætus ad milites conuerſus: videtis ne, inquit, auem illam, quæ ruituræ Ciuitatis caſum tacito naturæ ſenſu præuidens, ſibi, pulliſq; ſuis opportunum comparat domicilium? nempè futurum credite, vt intrà paucos dies illa in manus cadat, & C
verum augurium certiſſima victoria confirmabit. modo viri eſtote; & hæc vltima laborum veſtrorum additamenta alacriores ſuſtinete. quibus tantæ virtutis fructum iucundiſſimum breui capietis. In hunc modum ferunt Atthilam veluti de cælò admonitum obſidionem continuaſſe. Cæterum ſequentia demonſtrauere Ciconiam non caſu, aut naturæ ductu, ſed ſenſu periculi excitam labantis muri ruinam anticipaſſe. Siquidem turris à fundamentis tentata pridem cæperat rimas ducere: mox etiam ad machinarum pondera impar in latus inclinabat. donec non multos poſt dies tota ſimul corruens ingenti cum ſtrepitu munitionem, & ſubiectam foſſam oppleuit. Nox tunc fuerat, & ſopor altè mortales premebat. quare ad ſonitum vtrinque ſtupore perculſis, acris extemplò ad arma fit concurſus. atque is ſupremus Atthilanis labor fuiſſet; ſi protinus Vrbem propugnaculo nudatam intellexiſſent. nam magna pars Ciuium ſomno grauata arma depoſuerat, & in tam vaſtæ magnitudinis Vrbe non æquè partes omnes diſcriminis ſenſus pertingebat. Menapus inter primos accurrit, & E
de propinquo vaſtitatem contemplatus illicò interiori muro eam Vrbis partem de nouo ſepit, ex ſolis lapidibus, & luto: intrà quem ruinæ damnum cohiberet. Sed hæc in ſpeciem defenſionis fiebant potius, quam quia contra hoſtilem impetum eam poſſe durare ſtructuram intelligeret. Cæterum Atthilas ſub prima luce benè agendi occaſione perſpecta, nihil iam ſibi cunctandum exiſtimat, quominus

cun-

A cunctis iterum viribus fortunæ aleam experiatur. indè oppugnatio atrox, & cruenta occipitur. Barbari inter rudera adnisi iam propius signa committunt; & quia casus viam fecerat, nullo se amplius negotio posse impediri interpretantur, quin Vrbem actutum occupent. Aquileienses contrà pro nudata mœnibus patria corpora opponunt, & ferro nituntur excidium auertere. quare hinc desperatione Ciues, illinc spe milites agitati maioribus, quàm hucvsque fecissent, virium
B & animorum conatibus pugnam capessunt. Iam corpora corporibus iunguntur, & tela telis hærent; &, cum nihil inter eos occurreret, ictus omnes, vel cum morte, vel non sine vulnere cadebant: ita multis ruentibus, cum rari Menapianis, innumeri Vnnis succederent, tandem factum est, vt loco illi moueri cæpti paulatim vsque ad Vrbis tecta propellerentur vlterius sequi nouo Vnni prohibentur muro; quem non milite tantùm, sed tormentis etiam, vt in illa festinatione fieri potuit, instruxerat Menapus. Atthilas insperato contentus suc-
C cessu, suos in propugnaculum reuocat, quod vnà cum loco, vbi turris steterat operibus parat cingere; vt ea tanquam arce contra Vrbem in posterum vteretur. Quæ cum fieri cerneret Menapus, iam tùm verè de Aquileiæ salute actum secum existimans, ad Ciues saltem seruandos animum adiecit. Accesserat ad cætera infortunia, quod commeatus in Vrbe incæperant deficere, & ab insulis difficulter subuehebantur, turbantibus cuncta Atthilanis, qui non die, non nocte intermissa, vsque ad vltimam litoris oram percursabant. Ferebatur etiam
D Valentinianum comparandæ classis consilium abiecisse, quam sub initia obsidionis Rauennæ cogere instituerat; ne mox, dispertitis copijs, minus valido virium robore ruenti in Italiam Barbaro occurreret. Quare non Menapi tantùm, sed Ciuium etiam omnium vna fuit sententia, vt Vrbem quàm primum deserant; corpora, & fortunas seruent; reliqua extemplò traducta in Gradum multitudine; nempè sic tecta tantùm, & inanimes murorum structuras hostium furori obiectas relinqui; Ciuium capita, quibus vera Ciuitas constat, in tu-
E to collocari: supersint modò, qui Vrbem impleant, sistendæ Vrbi locum non defuturum. Sic Athenienses olim arcem, & mœnia Persis cessisse; corpora ad vindictam seruasse. Nec gaudium, nec luctum perpetua in rebus humanis. tempestates, vt subitò oriuntur, sic facilè subsidere. ita breui futurum, vt post eam procellam lætior aliquis interfulgeat dies: interim malis domiti, necessitati discant parere, & non tanti perituram ædificiorum formam existiment, vt pro illis reti-

nendis ſe ipſos, & ſua pignora in certam perniciem adducant. Hæc inter ſe iactantes Aquileienſes naues adornant. quidquid in Vrbe reliquum fecerat fortuna ſuper imponunt, & per tenebras Gradum deportant, imprudente Atthila non modo, ſed nec ſuſpicante quidem; qui tunc nihil minus, quàm hoſtium fugam credidiſſet. Additur ad fallendum dolus, ſub eam noctem, quam Ciues poſtrema in Vrbe habuerent, ſtatuas ligneas armatas in ſtationibus murorum diſponunt; qua defenſorum ſpecie hoſtes decepti, ab omni facti ſuſpicione quàm longè àuerterentur. Vbi diluxit, ſilentium primùm Vnni admirari; mox vbi propius ſubeunt, ſimulacra immobilia etiam animaduertere. Interim aues circa ea conuolantes haſtis, capitibusque tutæ inſidere. Infremuere Barbari, ſuo errore & hoſtium fallacia cognitis, & confeſtim ab ea parte, vbi recens murum fecerat Menapus, in vacuam Vrbem impetu facto, cuncta ruinæ modo ſecum traxere; domus templa diripiuntur, incenduntur; & ſi qui fuerant, quos aut patriæ caritas, aut ſuorum obliuio intrà tecta tenuerat (& ferunt non paucos fuiſſe) omnes ad vnum trucidati periere; mulieribus vis illata: in his duarum fœminarum caſus indignus, qui ſilentio contegatur. Digna fuerunt, & Honoria, ſummo loco natæ matronæ, præſtanti corporis forma æquè, ac pudicitia admirabiles. Hæ viris in propugnatione amiſſis, nullis dein rationibus adduci potuerunt, vt ab eorum ſepulchris abſcederent: ibi dies, noctesq; ſedentes vnum malorum finem in morte poſuerant; quam, vbi captum oppidum intelligunt, ea qua pollebant animi magnitudine, etiam præripiendam exiſtimant. Digna in proximam ſepulchro turrim conſcenſa inde ſe in ſubiectum fluuium obuoluto capite præcipitat. Honoria ſaxum, quod viri corpus tenuerat, complexa nunquam ab eo potuit diuelli, donec gladio ab militibus traiecta, & ipſa non infelix omninò apud cariſſimum coniugem occubuit. Sic Aquileia omnium poſt Romanam Ciuitatem in Occidente ampliſſima cecidit; anno poſtquam à Romanis condi cępta eſt DCXXXV. Scriptores quicunque huius excidij mentionem faciunt ignibus abſumptam memorant, ac penitus deletam, adeo vt & veſtigia quoque Vrbis extingui Barbaris cordi fuerit: quod non auſim affirmare, cum multa ſint, quæ contrariam ſententiam probent. Nam poſt diſceſſum Atthilæ crebra adhuc de Aquileia mentio apud auctores; & Patriarchas ibi ſedem tenuiſſe in comperto eſt, vſque ad Longobardorum tempora; à quibus vltimam Vrbi acceſſiſſe calamitatem loco demonſtrabimus. Interim lector Iuſtinia-

Aquileiæ excidium.

Singularis caſus duarũ Matronarũ Aquileienſ.

A B C D E

A stiniani, qui longè post hæc Imperium tenuit, edictum de Præt. Paphlagoniæ diligenter expendens, viderit, si de Ciuitate iam excisa, ac penitus sepulta hæc fuerant dicenda, quæ florentissimæ tantum, & fortunatæ conuenire nemo non nouit. eius verba sunt eiusmodi. *Paphlagonum gens & antiqua, neque ignobilis olim extitit, in tantum quidem, vt & magnas colonias deduxerit, & sedes in Venetijs Italorum fixerit. in quibus & Aquileia omnium sub Occidentem Vrbium maxi-* *Iust. in authēt. coll. 4. T.8. nouell.29.*
B *ma, & quæ multoties cum ipsis etiam regijs certamen susceperit, condita fuit.* Sic clarissima potitus victoria Atthilas: nullo propemodū ad quietem spacio militi relicto, in reliquam Italiam signa mouet. Iter aggredientem Vtini opus inchoatum aliquandiu detinuit. Hoc sub initio expeditionis, non multo negotio, in potestatem adduxerat; atque illic dum Aquileiam obsidione vrget, ægros milites, saucios, mulieres, atque cæteram turbam captiuorum incluserat, quin Regiam etiam suppellectilem, & preciosa quæque ibidem seposuerat; & in omnem
C belli euentum diligenter custodienda præceperat. Horreo etiam publico instruxerat, in quo voluit commeatus à Germania succedentes ad exercitus necessitates seruari. Quare fiebat, vt quotidiè ingens in oppidum ex castris fieret concursus; & non ab lixis, tantum, aut mercatoribus, sed à militibus quoque, & à ducibus frequentaretur sæpius, vt primo murorum ambitu multitudo omnis ægrè admodum posset includi; & iam multi extrà mœnia, secundum eam viam, quæ Aquileiam ducit, subitaria sibi ædificia extruxerant ex lignis,
D & lapidibus; vt sors tulerat: in hoc tantùm soliciti, vt imbres arcerent. Quæ cum ad Atthilam perferrentur, veritus ille, ne repentina aliqua ex Vrbe facta eruptione, omnis illa multitudo ab hostibus interciperetur aliquando, & deleretur: primum loci situm noua, eoque ampliori proferendum munitione existimat. Ad id, aliquot dierum intermissa obsidione, præsens ipse primas operi admouet manus; & aratro mœnibus futuris locum designans non mediocri. Vtinum ab duabus partibus auget incremento. Siquidem ad meridiem, qua mi-
E litarem in Aquileiam viam initio insederant Vnni, ducto quàm latissimè circuitu id totum adiecit oppido, quod nunc nouissimo Turri riuo alluitur: & portis interioribus quatuor continetur. Pari ratione, quanquam arctiori gyro, in obuerso Septentrione nouo D. Christophori vico septum parat. Ex quo factum est, vt Ciuitas velut trifariam diuisa simul cum amplitudine maiorem etiam contra hostiles impetus firmitatem acciperet; donec tempore, intermedijs muris

in priuatorum ædes immigrantibus, aut in viarum vſus labefactatis, A
hunc tandem, qui cernitur modo, interiorem ambitum retinuerit; & proinde ad ſe tutandum minus etiam ſteterit opportuna. Aream ab vtroque latere in hunc modum deſignatam viarum ſpatijs, & ad ædificandum inſulis diſtributis non ineptè diuiſit; quam mox perpetuo, eoq; altiſſimo aggere ſeptam portis inſtruxit firmiſſimis, & turres ad portarum cuſtodiam adiecit. In Meridionali regione quatuor Iuliam arci proximam; Aquileienſem in eam Vrbem conuer- B
ſam; Gracchianam; & Poſtcollinam. In Septentrionali duas Villalteam, & Glemonenſem. omnes adhuc ſuperſunt; præter Glemonenſem, quam Florianus Antoninus patrûm memoria magnificas ibi extructurus ædes ab Ciuitate ſiue mercede emptam, ſiue dono acceptam à fundamentis diſiecit; cuius nihilominus veſtigia in proxima via deprehenduntur. Iuliæ appellationem propinquum D. Antonij templum immutauit: quod de Villaltea quoque euenit, quæ à Sancto Chriſtophoro nomen nouum accepit: reliquæ prima retinent vo- C
cabula non tantùm, ſed illa eadem indidere vicis, qui extrà pomœrium paulatim ſuccreuerunt; ac portis etiam nouiſſimis, quæ ab Atthilanis hiſce denominationem habent. Hoc eodem tempore Poſtcollina antiqua obſtructa; de qua tertio volumine dicebamus, nomen, & locum ceſſit nouæ huic Poſtcollinæ ab Atthila ædificatæ. Atque hæc ſanè, perdurante ad Aquileiam obſidione, fiebant Vtini: mox ea ſoluta, vbi oppido appropinquauit Atthilas, cuncta breui vltimam manum accepere. Siquidem tàm numeroſæ multitudini, D
& in incertam expeditionem properanti locus aliquis à tergo erat neceſſarius; quò vel feſſi de itinere ſe reciperent, vel ſi caſus aliquis ingrueret, victi poſſent confugere. In eius rei gratiam Atthilas aggeri nouæ circumfuſo munitioni murum iubet imponi, qui ſubitario tumultu inſtructus minimè parem cum antiquo aut craſſitudinem, aut firmitatem eſt adeptus, vtcunque tamen ad arcendas excurſiones ſufficere credebatur. Quibus non contentus Iuliam arcem in ampliorem formam pergit erigere. Steterat hæc, vt olim memoratum eſt, E
modico colle, qui ab occaſu Solis oppido imminẽs latè regionem tuebatur: eius collis exiguitate offenſus Atthilas noua ipſum acceſſione exornandum curat. Quare non ſine ingenti labore, & patientia, terra ex ſubiecta planicie conuecta, tumulum in eam, quam nunc habet, latitudinem exporrigit, ad id non mancipijs tantum, aut captiuis, ſed militibus etiam egregiam nauantibus operam. qui glebam clypeis,

A peis, & galeis importantes breui collem auxere. eius rei monumenta non multis ab hinc annis ipsi vidimus. Nam cum Sanctus Venerius Patriæ Rector nouam in ea appendice moliretur cisternam, subito spacium illud manibus factum apparuit, & non saxorum tantum politorum, aut lateritiæ materiæ frusta prodiere plura: sed galea etiam antiquioris operis emersit, quæ labori intentos milites fugerat olim. nunc verò ad facti confirmationem in lucem progressa Ciuium ocu-
B los gratissimo spectaculo recreauit; vt nullus dubitationi locus supersit; quin totum id, quod Cisternam hanc Veneriam, hortos, atque vicinas domos complectitur, fuerit Atthilanæ industriæ supplementū. contrà quod immensas Rectoris Ædes, Templa duo, & habitationes propinquas sustinet, firmitatem omnem procul dubio à natura accepit, & nullo artificio, aut auctum, aut sustentatum dignoscitur. quod, si quid aliud, pumex aridus, & natiui scopuli crustæ demonstrant, quæ ædificijs proximæ deprehenduntur: vt prætermittam parietum
C vastitatem, & marmorum illa ingentia pondera; quibus subiecta præmitur humus; quæ nisi solido subnixa starent fundamento, pridem ruinam intentassent. Tunc triangularis illa turris, quæ multò ante ab Iulio Cæsare instaurata, mox longa pace neglecta, & multis in locis deuastata iacuerat, Atthilæ opera restituitur; & ad primam altitudinem producta perpetuum deinceps militum præsidium recipit. Pinnæ circum, & murorum ambitus refecti; quibus non veteris tantùm collis partem, sed additamentum omne simul complexus, in vnam
D veluti castelli formam cacumen vniuersum redegit. Nec campi inutilis vsus, vnde terram modò exhauserat. fuerat is colli propinquus, inter Orientem, & Arcton, continuis ille excauationibus pressus, & in hiatus dehiscens immensos. Igitur accepto prætereuntis Turri ramo, quo mœnia prima aspergi olim dicebamus, repentè in stagnum intumuit. quod aspectu non tantùm, & piscium prouentu, sed munimento etiam Vrbem in posterum exornauit. Qui è stagno supererat humor in nouam Australem fossam influens oppidum ab ea par-
E te circumibat: donec cum antiquo iterum riuo ad portam Gracchianam immistus vnico alueo in proximas paludes exonerabatur. Adhuc sub porta Antoniana fornix deprehenditur ingens, sub quo ex iuncto sibi lacu aquam in fossam decurrisse satis apparet. Sed re postmodum circà Vtinum aucta, sinus hic vniuersus exsiccatus in hortos Patriarchales primum; mox in publicarum nundinarum vsum concessit; quem, si modò paulò attentius inspexeris, artificio excauatum

fa-

faciliè deprehendas; & nunc etiam eius partem eminentiorem, quæ aquas coercebat, ripa dicitur; & proximus vicus inſula; nempè quia inter riuum Turri, & lacum ad inſtar inſulæ ſteterat. Porrò huiuſmodi fuere munimenta, atque etiam ornamenta, quibus Atthilas Vtinum inſtruxit; eo ſanè conſilio, vt ibi cariori relicta gaza, atque inutili ſepoſita turba, tutum in reditu haberet receſſum. Quæ in præſentes neceſſitates excogitata ad futuros Foro-Iulienſium caſus ſubleuandos mirum in modum poſtea profecere. Nam ſenſim locus auctus, & abinſequentibus Principibus excultus reliquam Prouinciam vnus & conſilio, & viribus ſemper ſuſtentauit. Ab hac circa Vtinum nauata opera præclarum ſibi apud poſteritatem nomen fecit Atthilas: vt illum Vrbis auctorem dicere multi non dubitauerint. Cui opinioni anſam præbuiſſe primum crediderim Othonem Friſingenſem antiquum ſcriptorem; qui in Chronicis hæc memoriæ prodidit. *Tanta autem in obſidione huius Vrbis* { Aquileiæ } *& mora, & multitudo fuit; vt miræ magnitudinis montem Vtinum dictum, quem ipſe vidi, in modum aggeris ab exercitu comportatum incolæ vſque hodie affirmant. Alij tamen à Iulio Cæſare eundem montem factum tradunt.* Ac ſapienter quidem Otho, & ex præſcripto hiſtoriæ incerta pro certis non auſus affirmare, vtrumque de Vtino rumorem poſteritati tradidit. Sed qui ſubſequuti ſunt hiſtorici ferè omnes, prima arrepta ſententia, alteram neglexere omninò; an quia non ſatis validis poſſe argumentis obfirmari crediderint? cum nihilominus vtraque potuerat, & debuerat inueſtigari, & defendi. quod nos præſtitimus omnium primi ſanè: ſi ea, quæ de C. Iulio Cęſare dicebamus, cum ijs, quæ de Atthila enarrauimus, diligenti adhibito ſtudio, conferat Lector; quibus liquidò dignoſcet, Cęſarem non minus, quàm Atthilam Arcis Vtinenſis verè conditores extitiſſe. Neque hoc loci prętermittam, montem dici ab Othone Vtinum; nulla de reliqua Ciuitate facta mentione, quia mons vnus forſitan dicebatur Vtinum ab Vnnis: perdurante adhuc prima in ſubiecto oppido appellatione: niſi quis pro monte apud auctorem intelligat non arcem tantùm, ſed aggerem etiam vniuerſum, quo cinxiſſe Atthilam munitionem ſuam paulò ante referebamus. nam ad inſtar montis & hic erigitur; & Ciuitatem vndique complexus eius proſpectum omnem adimebat. tametſi ſucceſſu temporis obtinuit vſus, vt montem dicant Vtinenſes eum, qui arcem tenet; collem verò qui mœnibus Atthilanis ſubijcitur. ob eam nempè cauſam, quia is arce humilior fuerat. Inter eos, qui cuncta ad

Otto Friſin. Chron. lib. 4 c. 27.

At-

A Atthilam trahunt, fuit Sabellicus grauis rerum Foro-Iulienſium ſcriptor, qui ab Atthila oppidum conditum; & ideo Vnnium dici debere Vtinenſibus pridem perſuaſerat. A quo etiam illud inſuper emanauit, Vtinum vocem eſſe Pannonicam, quæ inter aggeſtionem tumuli ſæpius à militibus repetita nomen fecerit Ciuitati: quod in his, quæ de Vtini origine luſit, non ineleganter expreſſit his carminibus; quæ altius etiam repetita patiatur Lector me huic noſtræ laborioſæ B commentationi inſerere. quo veluti recreatis ad armoniam ſpiritibus, reliqua promptius aggrediamur.

Haud procul ad gelidos ſe pandit vaſta Triones *M. Ant. Sabell. in orig. Vtini.*
Planities (bis dena interſunt millia :) collis
In medio tunc fortè fuit non arduus; aut ſi
Nullus erat, condi facilis natura ſinebat
C *Poſſe manu. menſus latos hic Atthila campos,*
Irriguos fontes, & pabula læta; parumper
Subſtitit. inde loco ſenſim demulctus amœno
Cautus caſtra locat apricis ſedibus; atque
Protinus in medio, quà fortè tetenderat, aut quà
Mox tenturus erat, tumulum ſibi mandat ad auras
Attolli; vnde arces, inimicaq; mœnia cernat.
D *Accelerant mox mille manus, atque ipſa capeſſunt*
Iuſſa ducis. pars hæc raſtros; pars illa Ligones
Corripit; ingenti feruent noua caſtra tumultu,
Vndique ſeſe operi accingit numeroſa iuuentus.
Inque orbem munire ſolum ſe turba viciſſim
Hortatur. Lætis reſonat clamoribus æther,
Brachia mille ſimul, totidem quoque raſtra micare
E *Aſpiceres. hic ſaxa quatit, gerit ille ſubactam,*
In glebaſuè recidit humum. pars maxima cæptum
Munit opus. quantò moles magis ardua creſcit,
Tanto terra magis ſenſim decreſcit ad ima.
Talis erat, ſi parua licet componere magnis,
Conatus, taliſq; fuit labor ille gigantum.

Ten-

Tentarent ſuperas cum fruſtra ſcandere ſedes: A
Pelion illa cohors Oſſæ, atque Oſſan Olympo
Addere nixa. ſuo fremitu compleuerat omnem
Æmathiam, & noſtra pollutos cæde Philippos.
Tot ſubitò manibus moles operoſa ſub aſtra
Erigitur. ſumma tùm qui fabricantur in arce
Teſtati extremum peregrina voce laborem B
Huc huc ferte viri clamant. Vtinumq́; ſonabat
Ille fauor. ſaltus Vtinum reſonare propinqui,
Dulce loco nomen ſic omine manſit ab illo;
Vrbs quoque clara tenet, priſci non immemor ortus,
Autorisq́; ſui, quod vox dat Acuntia nomen.

Ac de nomine quidem quaſi per ſomnium diuinans neſcio quid vero ſimile in medium Sabellicus attulit. tametſi ipſe poſtea in hiſtoria ingenuè fateatur nullibi veram huius vocis interpretationem reperiſſe. C

Sabell. de vetuſt. Aquil. Patria lib. 1.

Non deſunt (inquit ibi) *multi, qui Vtinum Pannonica lingua affer huc ſignificare velint; alludentes ab ipſam arcis conſtructionem. quod ego à plerisque ipſius linguæ peritis ſciſcitatus haudquaquam ita eſſe comperi.* Nempè non Vtinum, ſed Dudin affer huc ſignificat. quod non à Pannonijs ille longè diſſitis populis, ſed à Foro-Iulienſibus ſuis debuiſſet inueſtigare; quibus hac voce, Dudin, & affer huc, & Ciuitas ipſorum ſimul exprimitur. quod à plebe ſaltem, & ab ruſticis omnibus vſurpatum deprehendas, (nam reliquis politioris notæ hominibus Vtinum dicitur Vdin) vt non incongruè quis dixerit, vocem huiuſmodi ex immani illa barbarie exciſam cum multis alijs in Prouinciam irrepſiſſe, quæ ſermonibus frequentari cępta huic nouæ Atthilanæ reſtitutioni opportunè nunc fidem aſtruat. Cæterum ſi de rebus remotiſſimis ſententiam licet interponere; crediderim ego, oppidum ab Atthila ipſo, vt ſunt hominum ingenia ad nomen proferendum propenſa, Vnnium tunc fortè dictum, & compoſita voce cum Atina Vtinam, & Vtinum appellatum. Et ſic Atinæ nomen, vt ſupra diximus, penè antiquatum (etenim ab eo tempore, quo Iulius Cæſ. Forum ibi inſtituerat, Atina, priſco nomine omiſſo, ab omnibus paſſim Forum-Iulium vocabatur) ſub Vtini appellatione iam rediuiuum apparuit. Non deſijt tamen Vrbs hæc, etiam poſt Aquileienſe excidium, & Forum-Iulium appellari; immo, ob eiuſdem Cæſaris reuerentiam, hoc voca-

A cabulum per aliquot ſæcula conſtanter retinuit, donec hoc etiam ſenſim antiquato, iterum (talis rerum humanarum eſt viciſſitudo) Vtini nomen (vt in ſequentibus voluminibus, Deo dante, referemus) inualuit, quod vſque ad noſtra tempora feliciter perdurat. Talia quidem præſtitit Atthilas Vtini, cui vnà cum mœnibus nouis, colle, & monte nomen etiam nouum inuexit. Igitur æquis auribus patiantur quicunque illi ſint, qui aliter de origine Ciuitatis ſentiunt,
B me hiſtoriæ veritatem ſequutum Atthilam non auctorem, ſed inſtauratorem Vtini agnouiſſe, reiectis primis oppidi fundamentis in longè antiquiora tempora, quæ ad irruptionem Gallorum ſecundo volumine probabili ducti argumento referebamus.

Libri Vndecimi, & Vltimi finis.

In vndecim Rerum Foro-Iulienſium Libros Index perquàm copioſus.

A

INDEX.

Ati-

I N D E X.

Chri-

INDEX.

Dd tium

D

E

Euan-

INDEX.

F

an-

Ga-

INDEX.

I

Iu-

INDEX.

INDEX.

tiosa

Me-

N

INDEX.

Q

Quin-

s.Sil-

INDEX.

V

Errata quædam humana fragilitate contracta hoc pacto corrigantur.

Pag.9.*ad marg.*Rosacensis-leg.Mosacensis ibid.lin.30.Tiliaućta-Tiliauenti 12.*ad marg.dele* M.Antonius Sabellicus 34.10.Foro-Iulij-Fori-Iulij 38.8.possis-possit 52.27.plausoris-plaustris,57.9. peste-pestem.ibid.lin.37.detenuit-detinuit 58.7.roboribus.-roboribus, 73.24.aliqua-aliquo ibid. lin. 25.decurrentem-decurrentem . ibid. 33. PERTINGENS PER TYRONES 75.2.Romanorum.Romanarum 79.1.se-si 81.5. intemperies-temperies 82. *ad marg.* Felenus, & Belenus Aquileiensium Numina.-Felenus,vel Belenus Aquileiensium Numen. 84.*ad marg.* Ann. Christ. 52. Ann.Christ.50. 92.27.ad-ab 93.22.& 103.20.Inuentio-Iuuentio 98. *ad marg.* lib.4.-lib.7. 99.28. suscipitas-suspicias 104.6.Fortuna-Fortunæ 105.1.artis-artes 108.10.desiderare-desiderari.113.*ad marg.*Marcus Aurelius Imp.in Aquileia.-Marcus Aurelius Imp.Aquileiam repetit . 114.1.AGAPITVS-AGAPITO 117.36.37. & scopulorum asperitates-& scopulorum asperitates historiæ suæ innexisse 120.35.deserturum-desideraturum 123.3.verebantur-verrebant 127.*ad marg.*Maximini Imp.mors.-Maximinorum cędes. 131. 16.secundi-secundo 138. 6. exordium Tyranni-exordium.Tyranni 141.*ad marg.* Fugna-Pugna 143.33.-& 144. 3. hæresem-hæresim. 144. *ad marg.* To.7.-To.3. 155. *ad marg.*588.-388. ibid.lin. vlt. ac-ad 156. 6. Rutipinum-Rutupinum 164.37 pugnatis-pugnastis 165.1.inuadit-inuadi 169.4.perpecissetis-pepercissetis 178.3.feliciter-infeliciter 185.1.milla-millia 185.35.quamprimum-quam primum 193.25. Ciuitatis custodiam-ad Ciuitatis custodiam 196.6. postrema in Vrbe habuerent-postremam in Vrbe habuerunt 197.30.mediocri.Vtinum-mediocri Vtinum 200.1.partem eminentiorem-pars eminentior 202.17.ab-ad

Non dubitamus, quin etiam alia insint errata leuiora, & præsertim literarum, atque interpunctionum; sed ea æquus, ac eruditus Lector sua diligentia emendabit.

HENRICI
PALLADII
DE OLIVIS

Patritij Vtinensis,

MEDICI, ET PHILOSOPHI CELEBERRIMI,

Varij Academici Suentati.

DE OPPVGNATIONE
GRADISCANA

Libri Quinque.

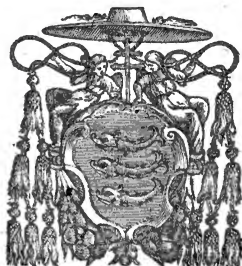

VTINI, Ex Typographia Nicolai Schiratti. MDCLVIII.

ANNVENTIBVS SVPERIORIBVS.

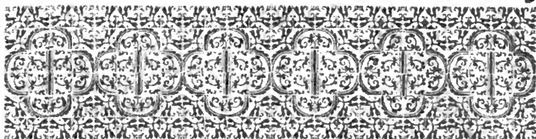

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

Liber Primus.

A SÆpius auorum memoria conflixere Veneti de Fo-
ro-Iulio cum Germanis, quo tempore Maximilia-
ni Cæsaris copiæ Alpes transgressæ omnia ferro,
flamma, & rapinis deuastârunt. Variæ tunc nec
ignobiles clades hinc inde datæ, & acceptæ. Op-
pida complura capta, crudeliter diruta, multa
propugnata, & defensa. Vtinum inter hæc sum-
B ma cum Ciuium laude primum sustentatum mox fati iniquitate vltrò
etiam hostibus obiectum, donec post multos bellorum labores quid-
quid Sontio tenus porrigitur, vna duntaxat Gradiscana, & Goritia-
na ditione excepta, Venetorum potentiæ iterum adiunctum est, qui
cuncta ruinis, & discordijs fessa placido Imperio excipientes, anti-
quam Prouinciæ dignitatem, facilè restituere. Ibi agrorum cultus re-
petitus, & ædificiorum magnificentia reuixit, breuiq; adoleuit ea
C ætas, non minus diuitiarum splendore, quàm hominum ingenijs il-
lustris. Ob hanc verò causam in primis fortunata, quod longè ab om-
ni armorum strepitu sub vmbra mitissimi Principis iucundum diù
luserit otium. Quod vt illi perpetuum foret, prouidit Senatus, Pal-

ma à fundamentis extructa, nobilissimo propugnaculo contra Germanos, & si qua vis Turcarum per Alpes irrueret. Nouum illud offensionis initium Austriacis, qui contra antiqui fœderis tabulas in finitimo solo munitiones excitari querebantur. Sed verbis tunc, & legibus solum decertatum. Arma in illud tempus seposita, quo Vscocchij gens latrocinijs infesta, & turbando Adriatico opportuna, grauioribus in Rempublicam illatis iniurijs, bellum acie in Istria concitârunt: quod varia fortuna ibi gestum, moxq; in Forum-Iulium ab eisdem protractum non sine magno Prouinciæ detrimento circa vnam Gradiscam diutius tandem deflagrauit. In eo cum multa non rerum nouitate magis, quàm dignitate conspicua admirationem fecerint, operę pretium fore existimaui, si quo quæq; gesta sint ordine perscribens pro virili & ego clarissimorum populorum memoriæ consulam, qui non odio, aut Imperij proferendi cupiditate, sed vnicæ rerum suarum saluti intenti plura vtrinque virtutis, & fortitudinis reliquêre posteris documenta. Quod faciam rem breuiter à suis initijs & causis repetendo, quas Vscocchios præbuisse paulò ante dicebamus. A B C

Vscocchij Populi belli occasionem præstant.

Hi Liburni maris accolæ Seniam tenent, Oppidum Cęsari addictum, quod ad fines Imperij Turcarum solo imminens, his non minus, quàm Christianæ Religionis hominibus infensum steterat. Siquidem habitatores, dum specie se ab hoste tuendi quotidie ad arma discurrunt, ea, nullo habito discrimine, æquè in socios, atque in exteros conuertunt; non aliquo belli iure, aut præscripto; sed, vt sors tulerit, turmatim, aut per insidias vicina loca infestantes; ex quibus continenter prædas, & latrocinia conuectant. Hoc diù impunè cum illis procederet, breui factum est, vt plures sibi adiungerent homines eiusdem notæ Ligonem pertęsos, exules, obæratos, aut capitalia ausos plerosque, qui à Ciuitatibus suis pulsi in illud confugiebant asylum, Deo, hominibusq; damnatum. Ita ex omni colluuione misti, atque in vnum varijs de causis conglobati in ingentem multitudinem excreuere; qui paulatim humile latrocinandi genus despicati, ad maiora deinceps animum adiecere, vt iam non circa Oppidi mœnia tantum, aut patria litora legentes; sed in altum prouecti nauibus manus ausi injicere, quas mercibus, & argento spoliabant; & si contra vim pararent, in captos more belli sęuiebant. Ad rem Venetorum pertinere id in primis visum, qui maris Domini, atque adeo Adriatici litoris vindices, maxima inde iniuria, & damno afficiebantur: D E

A tur: reclamantibus interim vicinis nationibus; Ottomano ante cunctos fremente, qui non ab Vſcocchijs, ſed ab Venetis, quibus tuendi maris iura ceſſerant, accepta damna inſtanter repetebat: ni faciant, arma, & bellum oſtentabat. His vocibus, ſed rei magis indignitate, illi commoti, ſæpius per Oratores ſuos apud Cæſarem de Piratis tollendis agunt. vbi minus ex ſententia procedit, armis illatis, vi, & Imperio coercent; vltimo ſupplicio affectis, quotquot in eorum ma-
B nus incidiſſent; Cæſare non permittente modò, ſed comprobante etiam, cui mirum in modum facinora diſplicerent. Sed miniſtrorum artibus non rarò ab ea cura auertebatur; cui demum vbi intentius animum dedit, Ioſephum Rabattam virum ſpectatæ fidei, & nobilitatis laude illuſtrem, cum lecta militum cohorte Seniam deſtinat; qui, cognitis Reipublicæ poſtulatis, & cauſa, noxiorum ſupplicio cæteros à maleficio contineat. Sed is, dum acerbius quæſtiones exercet, ab irata multitudine impetu facto obtruncatur. huius tàm nefa-
C rij ſceleris nulla in reos facta animaduerſio, incredibile, quantam omni flagitiorum licentiæ patefecerit aditum. Exinde enim Vſcocchij omni metu vacui, & haud ſecus, quàm diù clauſtris retentæ feræ, nullius imperium, nullius in ſe poteſtatem veriti ad intermiſſa latrocinia, rapinasq; præcipites conuolant. In Venetos verò præcipuè feruntur odio nocendi magis, quàm quia vires ad id haberent; ſiquidem donec certamen intra illos ſolos ſtetit; res eorum ſemper inferior, & vbique de iniurijs illatis pœnas dederunt. Venetorum igitur
D arma experti, poſtea quam ſe impares ad eos ſuſtinendos cognouere, ad vicina confugiunt auxilia. Spes prædæ Germanos accolas facilè in ſocietatem traxit. Horum valido numero admiſti ſummo virium, & animorum ardore vndique Venetos adoriuntur; qui nihil tale de Germanis expectantes, dum negligentius ſibi proſpiciunt ab aſſueto hoſte incommoda non diſſimulanda ſubierunt. Summa cladum fuere, Vegia Inſula deuaſtata, Hieronymo loci Rectore in vincula coniecto: tùm Pagus, & Arbæ depredatæ. Iſtria incendijs attrita. Na-
E ues plures, quàm vnquàm antea captæ, direptæ. Nullis non vbique crudelitatis, & perfidiæ exemplis in Venetos editis; vt aliquando eorum triremi inter ſcopulorum anguſtias, & anfractus per inſidias intercepta, poſt milites ad vnum per miſerabiles cruciatus confectos, Chriſtophorum Venerium Trierarcham membratim diſcerpſerint; & quod vel hoſtibus nefandum ſpectaculum eſſe debuit, viſcera eius adhuc ſpirantia, calido per ora cruore diffluente, rabidis premere den-

dentibus, & per ferinam ingluuiem in aluum prouoluere non ſint veriti. Ad hæc Rectoris Pagi cędes acceſſit, quem Vſcocchij in inſidias tractum Carlobagij fędè trucidant. His ſuperaccenſi Veneti iuſta demum acie comparata, quod anteà vix fecerant, teterrimos omnium gentium hoſtes quocunque gentium perſequendos, & nidulos eorum anquirendos omnes, & delendos cenſent. Animos maximè ad vindictam commouerat veteri hoſti nouus adiunctus hoſtis. Traductæ igitur in Iſtriam peditum cohortes aliquot Corſorum, & Illyricus equitatus. Hac manu latrones vbique conquiſiti, & ſi comminus congredi dabatur, fuſi, trucidatique: de finitimis verò, qui partes eorum iuuerant, ſupplicium abundè ſumptum. In his Nouium Oppidum Nicolai, & Volfangi Terſacchiorum poſt multum certaminis vi capitur: ibi tormenta tria, quæ Veneria triremis habuerat, inuenta Veneti Iuſtinopolim deportant, & locum parte muri, & Turri vna diſiecta deformatum relinquunt. Sed Fratres Terſachij ob tantam Oppidi iacturam in furorem adacti, dum quotidie querelis Cęſarem defatigant, eò hominem pepulere, vt illos arma capere contra Venetos non magis iuberet, quàm permitteret. Quare Volfangus ex ordinario Croatiæ delectu peditibus M. D. & equitibus D. ſecum raptis in Iſtriam ad fines tutandos proficiſcitur. Huic Daniel Francolus iungitur Dux militia clarus, & rerum geſtarum ſplendore per ea tempora inclytus, quem ab Carleſtoto quingenti voluntarij milites ſubſequebantur. Interim Veneti Iſtriam ab iniurijs, & maleficio vindicabant, Vſcocchijs, & Germanis, qui arma ſumpſerant, debellatis. Vnus Benuenutus Petatius reſtabat, qui odio patrio aduerſus Venetos imbutus, Tergeſtinos Ciues ſuos Vſcocchijs miſtos, in eorum inſtigabat damna. Erant huic ad ſalem colligendum, qua merce incolæ abundant, arcæ ingenti impenſa elaboratæ; ad has corrumpendas quando hominem aſſequi non poterant, ducunt Veneti copias; acies vniuerſa octingentos milites explebat; qui dum incautius Tergeſtina litora excurrunt, Terſacchium, & Francolum tùm primum fortè Oppido aduentantes obuios habuere. Vtriſque improuiſus inimicorum aſpectus animos mouit. Germani gaudio exultare, quod numero, & viribus longè ſuperiores hoſti penè imparato occurriſſent: Veneti mœrore affici, quibus nihil tale metuentibus impar adeo pugna erat obeunda. Sed, vbi nullum niſi in dextris effugium ſupereſſe animaduertunt, extemplò abiectis in medium ſarcinis, arma cuncti impigrè expediunt. Peditibus præerat Fabius Gallus vete-

te-

A teranus Reipublicæ miles, qui extrema oratione suos adhortatus, in ruentes Germanos primus infertur. Pugnatum amplius duabus horis, donec medijs hostium turmis fortiter dimicantem Gallum hastæ, & tormenta confecere: duce sublato, milites loco cedunt, & paulatim in fugam dilabuntur. Ea pugna cxx. ab peditatu sunt desiderati, equites omnes ferè integros reduxit Iustinopolim Benedictus Liegius eorum Præfectus. Hac inflati victoria Germani iam maiora viribus concipiunt. Sunt qui opulenta Carnorum oppida, & felices Foro-Iulij campos demonstrent. Furentibus stimulos addunt Duces manu, & ingenio prompti: Venetorum verò nomini plusquam dici potest infensus vterque; cuius rei causæ in Francolo nullæ inerant, nisi quod Tergesti natus studium populare contra Rempublicam exercebat. Tersacchium verò maiora mouebant. Nam præter Nouium proxima æstate direptum, vt dicebamus, & agros cultoribus expoliatos, antiquæ etiam altius animo insederant iniuriæ, quæ hominis mentem multò pridem exagitabant. In his Christophori Frangipanis gentilis sui casus, quem olim ab Venetis captum, & tetro enectum carcere memorabat: & Vegiæ possessio amissa, Nicolao Insulæ domino expulso, quod supra cuncta dolorem faciebat. Quare, vbi lætioris pugnæ successu Germanos erectos vidit; iam tùm sibi acerbiorem ab Republica vindictam animo destinans, acri oratione vniuersam aciem perstringit. Se ab extremis Croatiæ finibus hostem quæsiuisse, assecutum ferro, virtute absumpsisse, vt suæ virtutis fructum victis Venetis relinqueret. Quid eo sanguine, & cędibus factum, si vltra signa non audeant inferre? frustra se tantum itineris emensos, tot montes superatos, si circa oram Istriæ sedentes tempus terant. Vastata ibi omnia, & cladibus affecta nil reliquum præterea habere, quod militum animos alliciat. Contra esse in proximo Foro-Iulij arua amœnissima, & pagos omni rerum vbertate affluentes; quos nulla vis ferri, nulla manus inclementior hucusque attigerit. Hæc ab eadem fortuna, quæ pugnæ occasionem dederit, nunc victoriæ præmium proponi. Illa igitur tanquam debita tantorum laborum emolumenta petant, dum hostis segnis, infortunio secors, nihil tale suspicatur. Hæc non Cæsari, aut Ferdinando, non Germaniæ Principibus iniucunda, quos satietas, aut pudor certè subire debuit tantarum cladium, quibus Veneti vsque ad eam diem fortissimam gentem impunè exercuerint. Nimirum tempus aduenisse, quo & illi vicissim damna rependant. Hoc præsentis fortunæ diem, hoc

co-

A clarum faciebant anteacti Magistratus Vtini, & Cremæ, & vita innocentissimè traducta. Is eo turbine excitus ad arcem enixius tutandam animum, & arma conuertit. Posteaquam omnia circùm tuta animaduertit, & ipse vicissim machinis displosis aduentantis auxilij exprimebat simulationem: hæc res non parum Germanos palantes coercuit. Sed vbi primum cæpit dilucere, maior damni facies apparuit: pagani vndique ad eum confluentes etiam illa, à quibus lon-
B gè absuerant, in medium referebant. Sic fiebat, vt dum alius ignauiam, alius formidinem excusant, alij alia, cuncta terroribus, & sanguine miscerent. Itaque Erizus non temerè præsidium ex arce deducendum existimauit. Sed misso Vtinū Nuncio qui Siluestrum Maurocenum Prouinciæ Rectorem de hostili incursione commonefaceret, auxiliarem manum petit ab eo, qua præsenti periculo possit occurrere. Patribus dein cuncta aperit; quo in statu sint res Foro-Iulij, videant. hostem non temerè Montisfalconis solum ingressum: ni citò
C belli nascentis principia anteuertant, in exitium totius Prouinciæ breui exarsurum. Hæc primùm Vtini vulgata mirum, quantum molestiæ, & tumultus intra Vrbis mœnia exciuerint. Iam de Fabij Galli cæde rumor subobscurus peruenerat; & Istriam ab Vscocchijs deprædari passim iactabatur: ergo eos Carsum nunc transilijsse constans apud omnes erat opinio. Rei indignitate Ciues accensi, extemplò singuli ad Rectorem conuolare, pro se quisque fortunas, corpora polliceri. Septemviri aderant, qui Magistratus in Ciuitate est am-
D plissimus, cuncti studio in Principem effusi circa curiam fremere. Indignum nomine Vtinensi; indignissimum Veneti Imperij dignitate, hostem foris sua depopulari; se verò intra tecta inclusos in modum muliebrem fortunam incusare: nequicquam naturam sibi dexteras, & corpora virilia dedisse, si ea pro salute Patriæ periculis obijcere dubitauerint: iubeat ille modò iuuentutem armari, & quid roboris, aut animi in ea Ciuitate supersit experiatur: Iam iam latrones fusos, prædam recuperatam, & flammas illas Barbarorum cruore restinctas
E se ominari, atque etiam promittere. Hos subsecuti Prouinciæ Tribuni, singulari animorum contentione studium suum in Rempub. demonstrant.

Maurocenus tanta virtute lætus, Danielem Antoninum Vtinensem Patritium inter cæteros deligit, qui primus turbatis succurrat rebus. Is super militare decus familiæ rebus gestis, & propria virtute clarus popularium suorum oculos in se pridem conuerterat.

B Quare

A placebat; & Antonius Grimanus præ cæteris bellum tanquam Reip. infaustum execrabatur. Huic cuncta aderant, quæ ad molliendos animos sunt opportuna: opes, eloquentia, honores; sed honesti in primis, & veri amator habebatur. Hic igitur ab Cæsare Rodulpho exorsus Austriacum officia in Remp. enumerare; communem ab ijs curam de piratis semper susceptam. Hinc plura in Vscocchios decreta; multa cum Rep. communicata consilia. Hinc Rabattæ illa præ-

Antonij Grimani rationes de bello non gerendo.

B clara expeditio; & Pasqualici ira in nefarios homines vsque ad satietatem grassata. Nihil ab Rodulpho, nihil à Ferdinando prætermissum, quò suum erga Rempub. animum demonstrarent. Quod si gens effera, & nullorum Imperijs coercita vtrisq; post paulò ferociens insultauerit, Germanos bello implicauerit, Forum-Iulium populationibus vexarit, ab horum facinorum culpa longè Principes illos abesse putandum, qui tot annorum spatio incommoda plura potiùs passi sint, quàm pacis, & amicitiæ fœdera vsque in eam diem sanctè

C custodita vllo modo frangere, aut violare tentarint. Iniustum igitur eos iniuria lacessere, quibus beneficium debeas. Hæc non arma, non cædes mutuas, sed legatos, & mitiora consilia postulare; quæ non minus honesta sint futura, quàm Reip. vtilia: præsenti verò tempore maximè accommodata. Meminerint Patres præferoces gentes irritari; Noricum, Boemiam, Pannonias apud quas Italici nominis splendor, & Reip. potentia furoris semper incitamenta fuere. Ipsam verò Austriacam domum latè potentem, necessitudinibus, obsequijs,

D armisq; audacissimo cuique coniunctam: Hispanias inhiantes, & ad iniurias promptissimas. Gallias diffidentes, diuisas. Italiam in primis bellis deuictam, & turpi seruitio assuetam. Quid igitur si nobis cum Germania implicitis à tergo Philippus classicum insonet? Quid si continuò suæ ditionis copijs in vnum iunctis felicitatis nostræ cursum audeat perturbare? Ea hominum natura, vt alienis bonis plurimum indoleant. Potentia, & Reip. Maiestas facilè inuidia laborat. Si quis antiqua tempora, & priores vicissitudines repetat, nihil com-

E periet magis Vrbem hanc exercuisse, quàm lætiores rerum successus, & feliciorum copiam. Nunc illa eadem adsunt, & maiora fortassis; intus, forisq; pacata omnia; otium, diuitiæ, Imperij amplitudo: quis non ægris oculis hæc introspiciat? Quis iam Fortunæ modum non exposcat? vel ipsa Italia, & quos à Barbarorum iniurijs fortissimè vindicauimus, si imminentis periculi motus aduenerint, passim mala nostra irridebunt. Ad hæc Reip. præsidia, & armatas cohortes, &

delectus enumerat, quos in promptu habeant; imparata cuncta, & ad præſentes armorum tumultus incommoda, & vix ad firmandas arces opportuna. Sed nec noui exercitus conſcribendi rationem apparere, non arma, non Imperatorem ad manus eſſe. Primores Senatus ætate inualida, & longa pace deſides, Vrbem otio languidam, Prouinciales agrorum cultui, & quæſtibus intentos, bella nec vidiſſe, nec audiuiſſe. Poſtremò nec anni tempus ad arma idoneum, ſub ipſa bruma, rigoribus, glacie, & tempeſtatibus plenum. Quà pedes intercurrat? quà eques tendat? ſub quibus tentorijs, quibus caſtris ſe contineat? Illam igitur eſſe ſuam ipſius ſententiam, vt pacem à maioribus acceptam, quantum per eos fieri licet, tueantur: tot Imperij decora, Vrbis ornamenta, populorum ſtudia ne leuiſſima cauſa perturbent, aut deturbent. Legatos mittant, qui de Terſacchij iniurijs conquerantur: ſi eos inauditos remiſerit Ferdinandus, tunc per ſummum otium omnibus comparatis, belloq; de more indicto iuſtam non minus, quàm publicæ ſaluti, vel dignitati neceſſariam, expeditionem ſuſcipiant.

Hæc ingenti verborum, & ſententiarum copia profundens Grimanus, gratiam conciliante materia, maiorem partem Senatus in ſententiam trahebat: quando à Nicolao Contareno acerba non minus, quàm Senatoria oratione caſtigantur. Fuere in Contareno ciuilia ornamenta omnia, & bonarum artium ſtudia, quibus ingenium illuſtre adoleſcens admodum dedit: ex ijs verò nihil æquè, quàm altiſſimos ſpiritus, & præclaros de Rep. ſenſus hauſerat. Ægrè ferebat ille in libero Senatu humiliorem animum adeſſe, & dum bellum declinarent, iniquiora bello pati indignabatur. Quare vbi finem dicendi fecit Grimanus in hæc fermè verba reſpondit.

Nicolaus Contarenus de bello ſiẽdo ſentit.

Quæcunque conſilia de Rep. ſuſcipiuntur, honeſta in primis eſſe debere nemo eſt qui non intelligat: inde vtilis ſequitur dignotio, & facilitas ad exequendum; gloria poſtremò. Hæc omnia vos admonent, Patres Rogati, vt tantarum iniuriarum memores, iam tandem publica patientia abrupta, omnia præter pacem, & Auſtriacûm amicitiam cogitetis. Fuerant hæc olim ſpecioſa nomina, dum illis ſine ludibrio vti licuit, nunc inſolentiſſimi homines omnia dehoneſtauere; quia pacem nos velle ſciunt, bellum voluntarium inferunt; & latrones furto aſſueti, Imperio noſtro impunè illudunt. Hoccine honeſtum pati? hoc Reip. dignitas, hoc Imperij maieſtas expoſtulat? nam quid ego mala noſtra diſſimulem? aut excuſatione intempeſtiua ampliſſi-

mum

A mum Senatum deludam? Non ab Vſcocchijs arma concrepuere, aut prædatorij lembi mercibus olim noſtris, & nauibus infenſi pelagus tenent; ſed Ferdinandus apertum hoſtem ſe faſſus arma intulit; & cum Ferdinando Matthias Imperator bellum indixere: quod ſi nos per ſummum dedecus nunc detrectabimus; non multò poſt fiet, vt inutili non minus, quàm turpi conſilio coacti ſuſcipiamus. Hoc de Senià conuentiones illæ irritæ; hoc in Tergeſtinos portus effugia; hoc B cunctatio, & pigritia Auſtriacûm pridem admonebant: hæc omnia in apertum bellum, in certam perniciem Reip. tendebant. Sed tunc erant mitiora, & ſpe lætioris pacis longinqua exiſtimabamus: nunc illa procella incanduit, & imber inimiciſſimus detonuit. Iſtriam cladibus conſumpſere; copias noſtras ad Tergeſtum deleuere; Fori-Iulij limina irruperunt. Quibus viribus, aut quorum conſilijs hæc agantur, quis eſt qui non videat? quis Ferdinandi aſtus non agnoſcat? Ille igitur res noſtras bello petit; incendijs, cædibus ad arma laceſſit; C nos tamen adhuc ſedentes hìc de pace deliberamus? quæ hæc eſt ſocordia? quæ ignauia? An expectamus, vt liberos rapiat, domos incendat, Senatum euertat? Hùc igitur maiorum noſtrorum virtus, & per tot labores partum Imperium recidit, vt ſupplici iam ſeruitio Auſtriacos Dominos agnoſcamus? illos pacis, & belli arbitros perferamus? illis nos, noſtraque omnia ſpontè dedamus? quis hæc æquis auribus audiat? quis ſilentio tranſeat? ſcilicet hoc vnum deerat, vt Princeps populus nationibus ſubactis iura ferre ſolitus, ab inimiciſſi- D mis hominibus leges peteret, aut acciperet. Eant modò qui pacem volunt, inflatos Germanorum vultus ſuſtineant, ſuperba Cæſaris faſtidia ſubeant, & ſeruili adulatione Remp. vniuerſam proſtituant. Hoc eſt patriam ſeruare; pacem colere. Ego quidem, Patres Rogati, pacem non improbo, quam inter ſumma bona, quæ fortunatæ Reip. obueniunt, amplecti, & venerari ſoleo; ab illis tamen plurimum diſſentio, qui cæteris poſthabitis hanc vnam quoquo modo retinendam exiſtimant. Nam, ſi illa honeſta, & vtilis ſit, omnium rerum E ea eſt pulcherrima, & optima: ſin turpia facere, & pati debemus, vt pace fruamur, omnia prius ſuſtinenda cenſeo: bellum, ſtrages, ferrum ignominioſæ tranquillitati præpono. Nempè illa ſola eſt certa quies, quæ periculis quæritur; illa vera pax, quam inter claſſica conſcribunt armatæ manus. Sic auorum noſtrorum memoria, bello illo ſociali Reſp. afflicta, ab omnibus prodita, deſerta, non prius rerum ſuarum ſecuritatem recepit, quàm illam à coniuratis hoſtibus per ſum-

ſummam vim extorſerit. In hunc modum pacis fundamenta bello A
præparantur, non legatis, non precario verborum ductu, quæ vana,
& inania eſſe vos ipſi à Rodulpho toties decepti, à Ferdinando toties
eluſi, vel me tacente cognoſcitis. Hic finis ignauiæ. vltrà torpere
non modo non honeſtum, ſed ne tutum quidem exiſtimo. Satis ſo-
pori, ſatis patientiæ datum. Nunc, ſi Reip. decus, ſi Imperij ſplen-
dor vos non mouent; mouere ſaltem debent vicina pericula; ſubdi-
torum populorum cædes, agrorum direptio, Montisfalconis vaſti- B
tas, in quo loco ſitis vos admonent: quorum omnium ſi nullam ha-
bere rationem in animum induxiſtis veſtrum; ea tandem cura vos ſu-
beat, ne Ottomani patientia toties læſa, laceſſita diutius ſe continere
non poſſit, quo minus continuas Vſcocchiorum iniurias ſanguine,
& pignoribus noſtris rependat. Verba & minas nullus eſt qui ſine hor-
rore exaudiat. Quid ſi ferrum iugulo admotum hauriamus? Hic ve-
rus & fatalis Reip. hoſtis, & ſolus credo, quem tutius reformidare,
quàm ſpernere debemus. Cum hoc Principe certè, ſi Vſcocchios C
inultos dimiſerimus, neceſſarium extemplò de vita, & Imperio di-
ſcrimen erit ſubeundum. At miles non ſuppetit; Imperator non
adeſt: virtus difficillima quæque ſuperat, & fortuna audaciam iuuat:
Imperatores dabit hic Senatus, vnde tot militiæ decora continenter
fluxere; nec nos ij ſumus, qui poſt Francolum, & Terſacchium nu-
meremur. Milites auro colligemus, & argenti illa immenſa ponde-
ra præſtabunt, quæ ærarium publicum onerant. Hi bellorum nerui.
Reſerate modo theſauros veſtros, vel ab vltimo Oceano Hiſpania no- D
bis milites aget. Quamquam nec inermes vos omninò conſpicio;
quos tot Cataphractorum alæ, tot per Vrbes, per agros delectus mu-
niunt. Vbique iuuentus florida, & longa pace fœcunda; opes, for-
mido, maiorum gloria, hoſtis ſuperbia vel ignauiſſimos armabit.
Rhetorum manus auxiliares ſunt in propinquo, quas pridem omni
officiorum genere nobis deuinximus. Gallia certè amica; &, ſi quid
recordatio beneficiorum valet, ad ferenda ſubſidia propenſa. Nec
Imperatoris, aut Archiducum nomina vos ſollicitent. Germania illa, E
& Pannoniæ Auſtriacos malunt habere Principes, quàm ſuſtinere.
Sed nec Philippus noua molietur; quem Galliæ premunt, Allobrox
implicitum tenet, & tenebit vel noſtro quidem commodo, vel ſuo
ipſius ſaltem periculo commotus. Nam de reliqua Italia, aut de
Pontifice nunc non eſt diſſerendum. Anticipemus modò hoſtium
conſilia, & ſuis artibus fallacem hominem deludamus: bellum, quod

pri-

A primus ſuſcepit, tanquàm indictum perferat. Annus, & itinera non
magis nobis, quàm hoſti incommoda. Sed nihil tàm arduum, quod
ſollicitudo, vigilantia, patientia non vincat. modò moras abrumpi-
te, impedimenta dimouete, cætera ex ſententia ſuccedent: videat
hoſtis armatos, antequam arma vos ſumpſiſſe intelligat. Vt prima
belli cadent, reliqua conſequentur: aderunt cælites iuſtiſſimæ iræ,
nec nos vtili, & glorioſo tanti facinoris labore fraudatos ſinent. Nos
B Reip. præſidia, nos Italici Imperij vindices Germania fatebitur, &
quos nec amicos habere dignata eſt, iam Principes ſentiet, & victo-
res propediem agnoſcet.

Poſt varias opinionum contentiones aſſenſêre Patres Contareno; Bellũ à Ve-
& bellum contra Archiducem Ferdinandum decretum eſt: qui hoſtis netis contra Archiducem
præcipuè ex eo factus videbatur; quod à ſuis finibus copiæ mouen- Ferdinãdum
tes damna in Forum-Iulium recens intulerant. Creditur Prouiſoris eſt decretũ.
C nomen ad præſentes motus ſufficere. ea eſt gerendarum rerum immi-
nuta quædam, & Imperatorio munere longè inferior auctoritas ad-
uerſus leuiores caſus comparata, Romanorum legationibus non diſ-
ſimilis fortaſsè: quare plures ſunt, qui Prouiſores Legatos vocent;
nec nos à nomine latino abſtinendum putamus. Prouiſorem igitur,
ſiue Legatum dixeris, declarant Petrum Barbadicum, quem vnum
Senatus fauor extollebat. Huic adiungunt Principem in ea expeditio-
ne conſiliarium, & adminiſtrum Pompeium Iuſtinianum bellicarum
D rerum gnarum, quem Philippi expeditiones in Belgas antè nobilita-
uerant. Cataphractis ordinarijs edicitur, vt antè Kal. Ianuarias Vti-
ni præſto ſint. Antiqui delectus armantur; noui quotidiè fiunt. quæ
ſummo ardore adminiſtrata intra paucos dies abſoluuntur. Sed Iu-
ſtinianus nihil Venetijs cunctatus, vbi Senatus decretum accepit,
quam celerrimè Vtinum aduolat: illìc pedites, illìc equites vndique
confluentes excepturus. Ab Vtinenſibus verò, & reliquis Prouin-
cialibus in præſentis belli ſubſidium milites ex formula petiturus.
E Dabat hos olim vniuerſa Prouincia expeditionum tempore Patriar-
chis Aquileienſibus rerum Dominis, ob ſingularia ab eis accepta be-
neficia; ſed præcipuè ob vectigalia condonata, & prædia plura, ca-
ſtraque in feudum conceſſa: quibus priuilegijs non Oppidani mo-
dò, & Ciuitates ampliores honorificè vtuntur; ſed ſacra collegia ali-
quot, & familiæ priuatæ complures ſingillatim exornantur; qui cun-
cti accepta decora haud graui incommodo exoluunt, præſtitis ex pa-
cto copijs ad fines tutandos, ſi bella ingruerint: & Veneti nihil ex his
immu-

immutauerant. Vtinenſes igitur ad primum tumultum duo de quinquaginta equites debitos inſtruunt. His Daniel Antoninus præficitur, qui præter hos iuſſu, & ſtipendijs centum alios ex nobilitate Vtinenſi armat, quibus cæteri Oppidani, & Eccleſiaſtici nonnulli ſuos deinceps adiunxêre ad centum, & amplius. Reliqui beneficiarij etiam non multò poſt ſuos dedêre Duce Gualterio Spilimbergo, quem paucis antè annis ſuis copijs ſumma cum laude præfuiſſe memorabant. Ciuidalenſes, ſoli Germanorum incurſionibus aſſiduè vexati, atque in eius rei gratiam ſumptibus propemodum exhauſti proprijs tunc rebus intenti, nihil armorum ex publico contulêre: quibus ob eam præcipuè cauſam pacti militis numerus omnis ab Rep. eſt præteritus: quam illi indulgentiam generoſo animo rependentes ex primaria iuuentute ſua agmen frequentius, atque voluntarium coactum in caſtra ad omnes belli caſus iubent proficiſci; hos poſtea ad ſui cuſtodiam Legatus, & qui deinceps ſequuti ſunt Militiæ Magiſtri eſſe voluerunt: nec niſi poſt multa veræ virtutis exempla expreſſa, paceq; vulgata in patriam reuerſi ſunt. Ad hæc alium de equitum manus conquiſitæ. Per Galliam Ciſalpinam ferrati conſcribuntur: leues ex Foro-Iulio colliguntur, omnibus ſtipendia aucta, & arma è publico data. Sub his multa ex intima Germania ferebantur, quæ Venetis curam acuebant. Ferdinandum D. equites ab Auſtria excire. Longè plures vt in Carinthia ſcriberentur mandâſſe. Aiducum ſeptem millia ſtipendijs comparare. Coſſacos pedites, Valonum equitatum propediem adfuturum. His acceſſerat Terſacchij ſtimulus, qui ad fines oberrans nouæ irruptionis metum intendebat. Quare Iuſtiniano, & reliquis Ducibus Palmæ circà Erizum collectis ea fuit ſententia, ad quam inſuper Senatus decreto adigebantur, vt quàm primùm loca opportuna in hoſtili præriperent agro, quò minimo ſubditorum diſpendio facilius hoſtem ab omni impetu poſſent retardare. Igitur Erizus ſæuiente adhuc Decembri ad occupandum Cormonum mittit Iuſtinianum cum Antonino, quibus præter pedites ex Prouincia collectos, Cataphractorum turmas aliquot addit. Has Gabriel Portus, & Hieronymus Pompeius adduxerant. In his Franciſcus, & M. Antonius Manzani, quos plures ex Ciuidali equites voluntarij inſequebantur. Porrò Archiducales, qui Prouinciam incolunt, quamquam hæc quotidiè ſummo ſtudio parari acciperent, & Venetorum minas propius audirent, omnia tamen, vt inania, & ad incutiendum terrorem conficta deludebant. Maieſtatem Cæſaris, digni-

A dignitatem Auſtriacûm Principum protendere: hac vna freti Venetis paſſim irridere: quæ firmiter animis infixa illos ab omni periculi ſenſu adeò alienauerat, vt nullum ſanioris conſilij remedium admiſerint vnquam; neque arma aliundè ad ſe tuendos comparauerint. Quin Terſacchio, qui cum copijs ex Carſo mouerat, & cuncta latè turbaturus propius accedebat, vltrò precatum mittunt Oratores, vt à ſuis finibus ocius abſcedat. Se Venetos paci deditos, & conſilio ſo-
B litos ſua pertractare nolle tanto armorum ſtrepitu ad arma compellere: ſatis ab illo cladium, ſatis incendij in Foro-Iulio excitatum: quod reliquum erit, ſe cum prouincialibus ſuis ſine terriculamentis iſtis tranſacturos; quos ante hac etiam ſæpius tumultuantes verbis mollioribus, & promiſſis in officio facilè continuerint. Eam Legationem iniquiſſimis animis Terſacchium accepiſſe ferunt, à quo iam vniuerſum Forum-Iulium veluti debitum victoriæ additamentum militibus diripiendum deſtinabatur; & inuitus ab inferendis ſignis ſe
C continuit, ſæpius de fortuna ſua, ſæpius de illorum populorum ignauia conqueſtus, per quos præclaros illos conatus intercidi, & parti Fori-Iulij decus è manibus ſibi extorqueri acriter indignabatur.

Igitur Iuſtinianus hoſtiles fines ingreſſus cuncta incuſtodita offendit. Cormonum rectà petitur, antiquum Oppidum, & arce olim inclytum: quæ ſuperioribus Cæſarianis tumultibus exciſa veteris nominis memoriam ſolum retinebat. Ædificia ſub arce, multa, & ſplendida Oppidanorum fortunas oſtentabat. Hi Fori-Iulij latus floren- *D. 17. Dec.* Veneti fines Archiducales ingrediuntur.
D tiſſimum incolentes ſimul cum diuitijs ferox ingenium, & in Principem contumaciam hauſere: quæ diù læta mox in exitium conceſſerunt. Iuſtinianus antè lucem Oppidum ſubit, vias ſepit, & ſtrepitu armorum Cormonenſes terrefactos per M. Antonium Manzanum ad deditionem ſolicitat; inermibus, & imparatis facilè ſpiritus elatiores diffluunt. Quare Iuſtinianus cum copijs quàm primum receptus; & Oppidani in leges Reip. iurant, additis acclamationibus, & quæcunque metus extorſerat, aut ſimulatio docuerat. Quæ quò prom- Cormonum Oppidū ſub Venetorum Dominium.
E ptius ab ijs fiebant, eò magis in deterius ab Venetis accipiebantur, quibus iampridem impotentes Cormonenſium ſenſus erant perſpecti: quare vltrò laceſſere; probris inſectari; illos eſſe, qui Ferdinandum; qui Cæſares perpetuò ſpreuerint: Rectoribus, & Præfectis eorum per ludibrium eiectis. cur non magis Venetos infeſtiſſima capita ſuſtinerent? Ceſſiſſe illos tempori, & neceſſitati; ſed implacabile in Rempub. odium non exuiſſe: quod vbi vſus popoſcerit, in eius

perniciem euaſurum ſimul omnes affirmabant. Ac ſanè non pauci A
inter eos fuere, qui nouam hanc rerum faciem iniquiſſimis animis ferentes ſimulatæ fidei ſuſpicionem in tantum comprobauere, vt eos non ſine reliquorum pernicie poſſe ſuſtineri Erizus exiſtimauerit. Igitur poſt paucos dies ex his ferociſſimum quemque & partium principes Patauium ablegat, vbi vſque ad extrema belli ſub libera cuſtodia detenti ſunt. In hunc modum recepto Cormono, loca ferè omnia propter Sontium Venetis adiunguntur: inter quæ & Aquileia B
Vrbs olim celeberrima, & Romanorum colonia, nunc agrorum ſpatia, & vaſtitas vaſtis cincta mœnibus; tùm Porpetum nobile caſtellum, & Iſernicum. Sed colles, & prima Alpium in fide Auſtriacûm permanſére magis Venetorum incuria, quàm quia vires ad defenſionem ſufficerent. Multi credunt, ſi eo tempore Gradiſcam, & vltrà flumen copias admouiſſet Iuſtinianus, cuncta potuiſse occupari. Sed Cormonenſium ingenia, Terſacchi aduentus, armorum tumultus, qui ponè ſequuti ſunt, cunctationem illam comprobauere. Siquidem iam tandem Goritienſes, & Gradiſcani ſub propinqui Oppidi C
deditionem excitati; illam quam de Venetis imbuerant opinionem, exitu, longè aliam vaniſſimam intelligentes, ad vires colligendas ſe ſe conuertunt.

Vrbs Aquileia, & alia Caſtra ſub Venetorum ditione.

Adhuc Terſacchius ad fines erat, & copias retinebat, quamquam numero imminutas, dum quotidie miles tædio expectandi alius aliò dilabitur: ad eum delectos viros mittunt, & quem hucuſque ſpernendo recuſárant, nunc precibus ſpontè defatigant. Ille non ante ſe D
paſſus exorari, quam ſuis alimenta Goritienſes promiſiſſent vniuerſá acie inſequente, Oppidum ſubit: ibi à multitudine ingenti cum lætitia exceptus, militibus in priuatas domos diuiſis liberaliter alitur; quibus ea rerum affluentia, & ciborum copia emollitis bellum, & arma per plures dies ab animo exciderunt. Verum Iuſtinianus ad omnes caſus ſe comparans, quò liberius ſub ea expeditione planicie ſubiecta potiretur, vicino monti animum adiecerat. Medeam accolæ dicunt; conſtanti adhuc inter agreſtes fama, Medeam Aetæ Regis E
filiam poſt natos interfectos ea loca tenuiſſe; vbi magicarum artium præſidio tuta diutius vicinas gentes præſtigijs, & veneficijs eluſerit: cui fidem faciunt obſcuræ in monte cauernæ, & voces per tenebras auditæ. Eminet in vno ſaxo conſpicuus Gradiſcam inter, & Palmam; ex quo veluti ſublimi quadam ſpecula, hinc Venetorum illinc Auſtriacûm agri, & aperta viarum oculis vſurpantur. Hunc montem

Montis Medeæ munitio.

A tem Iuſtinianus non multò poſt occupatum Cormonium, munitione firmat. Inde Liciniſium ordines promouet; loco paſſim per agros colonis diſperſis, ſubita facta impreſſione potitur; quæ res ad vniuerſam expeditionem pertinere maximè videbatur. Nam cum minus M. P. infra pontem Sontij, qui Goritiam ducit, eſſet is pagus, valido ibi impoſito præſidio, atque opere occluſo ponte omnem Germanorum impetum non cohibere tantùm potuiſſet Iuſtinianus, ſed intra B rupes illas, ripasq; fluminis eorum copias cunctas, veluti obice interpoſito incluſiſſet: quibus in poſterum nullus, niſi per flumen ad citeriorem partem acceſſus relinquebatur. Huius loci opportunitatem veteres Goritiæ Comites intelligentes illum pridem arce extructa ſedulò aſſeruabant, ex ea crebrioribus excurſionibus Forum-Iulium ſoliti infeſtare; donec Gregorio Aquileienſi Patriarcha adnitente illa ab Mainardo, & Alberto Comitibus ſolo eſt æquata: huiuſmodi fuit Liciniſij commoditas. Quare multi ſunt, qui Iuſtiniano ſug- C gerunt, vt illùc copijs omnibus traductis, locum belli arcem faciat; vnde & Goritiæ, & Gradiſcæ infeſtus, vtrique munitioni terribilis immineret. Sed Iuſtinianus exiguum ſuorum numerum cauſatus, ne vicino, & furenti adhuc Terſacchio coaleſcentes illas Reip. vires intempeſtiuè obijceret; poſtquam animo, & oculis cuncta circùm diligentius perquiſiuit, militem iterum Cormonum reducit; aliquot ibi relictis, qui è ſuperiori colle inimicorum auſa, ſigno ad id accepto, præmonſtrent. Dum ab Liciniſio is proficiſcitur, Terſacchius D ne nihil faciendo animum ſuis imminueret, aciem vniuerſam mœnibus eductam pro ripa Sontij collocat; vbi miſſilibus non magis, quàm contumelijs Iuſtinianum aduerſa parte fluminis obequitantem laceſſit; à quo impigrè exceptus haud leui periculo exercebatur. Pauci hoc armorum veluti præludio hinc inde cęſi, & vulnerati futuri belli omina vtriſque dediſſe viſi ſunt; quibus ancipiti fortuna pugnantibus in neutram partem victoria protendebatur.

Liciniſiũ Caſtrum Veneti occupant.

Dum hæc in hoſtico peragit Iuſtinianus, venerat in Prouinciam E Barbadicus, & Vtini adhuc ſe continebat intentus colligendis, quæ ex Gallia Togata ſubindè aduentabant, copijs. Ibi accipit ex vicinis Alpibus, quas Venetorum vis nulla adhuc attigerat, agreſtium hominum manum non aſpernandam in colles ſubiectos irruiſſe, atque inde decurſu circa Ciuidale facto, auſos cultoribus manus inferre. Sclaui hi fuerunt, qui inter montes à pueritia aſſueti, lacte, & glandibus famem tolerantes, frigida ſitim extinguentes, fabuloſæ rudio-

Anno Domini 1616.

ris ſeculi antiquitati fidem faciunt. aſpera hominum indoles, & ad facinus quodlibet accommodata. Quare Cormonenſium deditione accepta, veluti tunc belli ſigno dato ad cædem non minus, quàm ad prædas vndique concitantur: his non Dux certus, nec diſciplina militaris; ſed ſuus cuique furor Imperium præſcripſerat; vt non illam belli faciem, ſed latronum licentiam diceres, quos facilius erat debellare, quàm inuenire. Latè ea lues non colles modò, ſed proximam planitiem peruagata eò audaciæ paulatim proceſſit, vt tranſmiſſo Sontio, & iugo Carſi ſuperato in Montisfalconis agros ſe ſe effuderit, ibique pagos plures à Terſacchio pridem direptos cædibus iterum, & latrocinijs compleuerit, quæ non diù læta illis permanſere, ab Illiricis equitibus, qui præſidij gratia ſub Verruca ſtatiua habebant, paulò poſt fugati, prædaque omni expoliati. Hi igitur per ſummam licentiam omnia tunc perturbantes primas Barbadici curas in ſe tranſtulere; qui de Montefalcone ſuper cuncta ſolicitus, ne in poſterum Sclaui talia auderent, mandat Iuſtiniano, vt Carſi fauces præſidio firmet. Ille locorum aditus, & opportunitates ſpeculatus Sagram militum robore munit. Ea erat Raimundi Turriani Villa vltrà Sontium ad radices Carſi, ædificiorum luxu peramœna, & hortorum delicijs ea tempeſtate conſpicua; per quam facilis erat acceſſus in Agrum Montisfalconis, à Gradiſca verò propius mille paſſus aberat. Vndè fieri poſſe credidit Iuſtinianus, vt ea occupata, non modo Sclauorum temeritati modum poneret; ſed Gradiſcam etiam crebrioribus per illam oram factis excurſionibus ſollicitaret; aut vbi vſus exegiſſet, diſpoſitis tormentis vrgeret etiam aliquando. Quæ militari conſilio agitata cautum Ducem facilè fefellerunt; quod regionis ignarus obuerſum interim Oppido montem prætermiſerit; quem ſi tunc, Sagra relicta, inſediſſet, non de Sclauorum tantùm iniurijs, ſed de Gradiſca ipſa inſignem certè duxiſſet triumphum. Sed ea fuit vis fati, vt non ſine ingenti mortalium ſtrage vſque in tertium annum ea ſtaret oppugnatio. Non deſunt, qui conſtanter affirment, Iuſtinianum arte vſum in loco deligendo, ne, ſi propius Gradiſcam militem admouiſſet, inuitus poſtea ad arcem obſidendam traheretur, aduerſo anni tempore, dubia Senatus ſententia, & neceſſarijs ad rem gerendam nondum inſtructus. Nam & in hanc cauſam facti rationem iuuat referre potius, quàm ſummorum Ducum prudentiæ quicquam imprudenter detrahere: quidquid autem illud fuerit, certum eſt inde maximam capiundi Oppidi opportunitatem Venetis effluxiſſe, quod lo-

co

A co reddemus. Cæterum Sclaui ab eo aditu interclusi, non ideò animum submittunt, aut à cædibus cessant; in colles iterum feruntur, vbi plura efferati animi documenta edidêre: eo ardore Gramoianum vsque percurrunt, qui locus paulò suprà Cormonum est; & videbantur in contemptum copiarum quæ ibi hyemabant, maiora ausuri; quandò Barbadicus rei indignitate motus ad illos compescendos equitem excitat sub Imperio Francisci Iustiniani Pompei filij. Hi B Sclauos assequuti in fugam conijciunt; longius sequi dura circùm loca prohibuêre. Fusi in munitiores custodias se recipiunt, Dobram, S. Martinum, Vipulzanum, & Caporetum, qui erant præcipui recessus, vbi latronum illæ manus se continebant. Porrò non tàm murorum ambitu, aut propugnantium numero, quàm solo situ, & locorum opportunitate inexpugnabiles existimabantur. Igitur Barbadicus eos per otium parat excindere; antequam maioribus occupato negotium ab tergo exhibeant; quem illa etiam spes suberat; si S.Mar- C tini aditum obstruxisset, aut Caporetum præsidio firmasset, breui futurum, vt Austriacos in necessariam rerum ferè omnium desperationem adduceret. Nam, occlusis per eam tempestatem cæteris Germaniæ itineribus, ob immodicam niuium copiam; illæ propemodum solæ angustiæ rotabiles restabant, per quas noui quotidie commeatus Gradiscam, & Goritiam inferebantur; & quicquid militis per eam hyemem Germanis accessit, inde irrepsere.

Prima virium experimenta in Dobram eduntur, illùc misso Fran- *D.14.Ian.* Dobram Castrũ Veneti occupant.
D cisco Iustiniano cum copiarum parte, & tormentis muralibus duobus; qui locum desertum trepidatione, & fuga custodum nacti, haud magno certamine cæpere: plurima ibi Colloretorum suppellex inuenta, & cellæ generoso vino nobiles in militum prædam concessere. Dum ex hoc loco in S. Martinum signa diriguntur, repentè ea nocte fusis imbribus cum tormenta per stagnantes conualles non potuerint traduci, necessariò ab eius oppugnatione desitum est. Dobram verò, quia nulli vsui erat, placuit solo æquare; cuius rei cura paucis mi- E litibus demandata, Franciscus cum reliquis copijs in hyberna concessit: sed illi, qui Dobræ relicti fuerant, de vino retinendo nimis soliciti eius bonam partem plaustris impositam Cormonum agunt: additis ad custodiam peditibus nonnullis; quod vbi Sclaui per exploratores didicêre, currus ex insidijs adoriuntur, & milites viarum angustijs implicitos ad vnum cædunt; in ipsa etiam mortuorum corpora immanissimis modis sæuientes. Tum reliqui, qui adhuc Dobræ se

con-

continebant, raptim munimenta diſijciunt. Suorum verò cadauera A in proximam caſulam coniecta, ibi cum tecto ſimul concremant, ne hoſtium immanitatis oſtentui forent; & dehinc ſe ad Iuſtinianum incolumes recipiunt. At Barbari ex fumo ſuſpicati Dobram ardere vniuerſam, trucem vindictam animo concipientes, celeriter Venetorum vicos repetunt, quodque ante hac non fecerant, facibus iniectis plura ædificia incendio abſumunt: adeò ex leui occaſione maxima interdum incommoda conſequuntur. His irritatus Barbadicus, B iubet Iuſtiniano, vt iterum copias educat. Vipulzanum eo impetu tentatum. Turriani & hic nobilis receſſus, qui muro, & cuſtodibus munitus Sclauorum excurſus excipiebat. Locum defenſabant incolæ, & incolis mixta Vſcocchiorum cohors; qui Iuſtinianum conſpicati forti potius, quàm ſalutari conſilio extra mœnia egreſſi Corſos ante ſigna incedentes ad pugnam prouocant. Hi virtute, & militari diſciplina ſuperiores facili compendio incompoſitos intra munitionem adigunt. Subit Iuſtinianus cum reliquo peditatu, & corona lo- C cum cingit: In multas horas certamen deductum; fruſtra adnitentibus Venetis murum ſuperare; aut portas infringere ſine machinis, quas ſecum non aduexerant. Quod vbi cognouit Iuſtinianus receptui ſigno dato, ſuos Cormonum adduxit, & à munitionibus per illos dies ſe abſtinuit. De Caporeto quoque infeliciter periculum factum eſt. Steterat is pagus ad ripas Sontij inter Alpes, admirabili ponte, Germanorum commercio latè clarus. Eò Hector Sauornianus à Barbadico iuſſus proficiſcitur acceptis peditib. M. & machinis maioribus D binis in terrorem potius, quàm neceſſitatem. Siquidem pro certo audierat, locum nulla hactenus cuſtodia teneri, & facili negotio in poteſtatem poſſe redigi; dùm interim Sclaui ſine Imperio, ſine ſignis per ſaltus oberrantes cædibus, & rapinis depaſcuntur. Sauornianus ijs, quas dicebamus, copijs prima itineris expedit; ſed vbi intra Alpes ſe recepit, ſimul aditum ſumma diligentia ab hoſtibus cuſtodiri intelligit, contracto illuc peditum numero ingenti, & Vallonum equitum ala. Quare illicò miles nouus circa Ducem trepidare, cui E hoſtis ineſpectatus non magis, quàm locorum iniquitas ſub illa cæli inclementia terrorem faciebat. Circùm niuibus erant oppleta omnia, & rupes glacie adſtrictæ vias obduxerant, vt non modò armati, ſed nec expediti ad tranſitum calles inuenirent; & timor inceſſerat, ne Germanus per iuga demiſſus in copias itinere præpeditas impetum faceret. Quare omnibus pauore occupatis Sauornianus, quòd

Veneti Caporetum tétant occupare.

neque

A neque per ignauiam rem deferendam, neque quidquam temerè conandum putaret, vt fit in ambiguis, negotium integrum ad Legatum refert. Is Ciuidali tunc subſtiterat rem ex propinquo manu adiuturus, qui quoniam prima conſiliorum fruſtrà ceciderant, ne tot hominum lecta inter ſaxa, & frigora diutius periclitarentur, ſigna quàm primùm iubet redire; Sauorniano interim genium, fatumq; ſuum execrante, quòd non conceptam modò animo ſpem, ſed virtutis quoque B experimentum ſibi inuidiſſet. In hunc modum poſtridiè re infecta, ac ne tentata quidem Ciuidale repetunt, & cura omnis de Caporeto in aliud tempus reiecta eſt. Sunt qui dicant ab incolis ſui quæſtus, & commodi cauſa Sauornianum deceptum, qui falſa de cuſtodia Caporeti, aut de Vallonum aduentu renunciarint; ne ſcilicet occupatis anguſtijs, aut dirupto ponte (quod Veneti conſtituerant) omne cum Germanis commercium illis in poſterum periret. Huiuſmodi exitum habuit Sauorniani expeditio. Quæ cum ſatis fortunatè caderent C Germanis, mirum quantum exiſtimatione creuerint; quam illi quotidiè adaugebant inſita gentis oſtentatione; crebris interim diſſipatis rumoribus de Leopoldo Ferdinandi Archiducis fratre, quem cum ingentibus copijs aduentare dictitabant: auxiliorum numerum eſſe ſupra hominum captum, milites feroces, & bellorum vſu inuictos, cuncta ruinæ modo inuaſuros. Vtinum Prouinciæ Caput primum belli futurum documentum, Palmam in longius otium ſeponi. Addunt ad hæc non leue ſecuri animi argumentum. Nam literas publico D nomine conſcriptas pagis, & Caſtellis omnibus mittunt, quæ iam Veneti occupauerant, additis inſuper minis, vt quàm primum incolæ Goritiam ſe conferant: quarum exemplum vnicum non pigebit ſubſcribere, ipſo titulorum ſplendore, aut numero certè admirabile. Vnde ſi quid aliud, Auſtriacûm illa in Vſcocchios propenſio ſatis apparet, qua dum perditis hominibus plus iuſto fauent, iuſtiſſimam belli neceſſitatem Venetis impoſuere.

Nos Carolus Frumentinus Archiducalis Conſiliarius, ac rei militaris E *Tribunus in Foro-Iulio ex Imperio, & præſcripto Illuſtriſſimi, & Excellentiſſimi D. Adami Liberi Baronis Traumiſtorfi, Gleichibergæ, Hogauiæ, Bugauiæ, & Forimpauiæ, Equitis S. C. Maieſtatis, à conſilijs bellicis, à cubiculis, & rei militaris Procuratoris legitimi. tam C. Maieſtatis, quàm Regis Hiſpaniarum, amborum Archiducum Maximiliani, & Maximiliani Erneſti à cubiculis; à ſecretis Sereniſſimi Ferdinandi, totius Croatiæ, maritimorumq; limitum Ducis, ſummi verò cum Venetis belli gerendi Impera-*

pera-

peratoris , Edicimus , atque imperamus omnibus paganis ſub manipulari Duce Tapoliani degentibus , vt vniuerſi vigeſimum agentes annum , & ſeptuaginta minores , ijs exceptis , qui Gradiſcæ præſidiarij milites ſunt , intra biduum hic Goritiæ ſe ſiſtant , noſtra hinc mandata excepturi ; pœna in contumaces addita , & conſtituta ; futurum , vt diripiantur , & trucidentur cum familijs , eorum bona proſcripta Seianis , & Vſcocchijs vindicibus adiudicabuntur : nullo prorſus gratiæ , aut miſericordiæ loco relicto . Itaque dent operam , ne quid Imperia noſtra detrectent , & ſibi à tanta clade proſpiciant . In quorum fidem has noſtra manu ſubſcripſimus , & obſignauimus . A B

Datæ Goritiæ XVIII. *Kal. Februarij* M DC XVI.

Interim hæc Venetis noua quotidiè militis fiebat acceſſio : tormenta muralia ab Vrbe aduecta , & quæ bello vſui forent , murorumque expugnationi accommodata Mariani parabantur. Locus is inter Cormonum , & Gradiſcam medius exporrigitur , frequens ædificijs , & agrorum vbertate floridus . Hunc totius belli ſedem , & apparatum delegit Barbadicus , quem vallo auctum foſſa , & Caſtellis cingit ; eòque copiarum meliorem partem ex Cormono traducit , reliquis per vicina loca diſtributis . Inde Veneti continuis excurſionibus , terrore , & rapinis cuncta infeſtare , nihil hoſti tutum relinquere , vix incolis parcere . Tametſi Barbadicus de eorum fortunis iam pridem cauerat ; & capitali ſupplicio afficiebat , ſi quos iniuriam illis inferentes , aut furto turbantes deprehenderat , ad hoc edictis vulgatis , ſeuero non minus , quàm vtili conſilio vſus : ſic efferos illarum gentium animos , & obſtinata in Venetos odia aliquo modò poſſe demulceri : quæ primò ſeruata virtutis ſpeciem præbuere ; mox militum licentia inualeſcente cuncta flagitijs miſceri , vt breui dierum ſpatio luxu , & comeſſationibus Goritienſium , & Gradiſcanorum bona per multos labores conquiſita infelici quodam fato perierint . Vnde quamquam aduerſus hoſtes hæc fierent ; miſeratio tamen ſuboriebatur ; quòd non in publicam vindictam , ſed in paucorum auaritiam abſumebantur . C D

Barbadicus Marianum totius belli ſedem deligit .

Libri Primi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA Liber Secundus.

A HÆc dum à Venetis perpetrantur, Ferdinandus de suorum salute solicitus copias, quas maximas potest, subditis nationibus imperat, in summum vtriusque militiæ Magistrum Adamo Traumistorfio designato, qui militem vndique cogens magnis itineribus in Italiam properabat. Duo tunc erant Oppida, quibus res Germana steterat in Foro-Iu-
B lio, & de quibus Veneti periculum facturi videbantur; Goritia, & Gradisca. Illa quidem si certi aliquid de rebus vetustate obrutis fas est affirmare; Noreia quondam, & Norici Mediterranei caput, apud quam Cn. Carbonem collatis aduersus Cimbros signis re infecta discessisse auctor est Strabo. Gradisca verò nouum Venetorum municipium ab eis centum quadraginta abhinc annis conditum, qua tempestate illorum labefactatis rebus in Asia, Marbegus sub auspicijs
C Mahemeti Ottomani vsque ad Tiliauentum victores Turcas adegit: Venetos verò, qui eum ad ripas Sontij opperiebantur, cunctos penè occisione deleuit: qui ne tali amplius infortunio afficerentur, eodem

loco, quo infeliciter pugnatum eſt, infauſto omine Gradiſcam muniere: ſiquidem non multò poſt, per ſummam ignauiam, ne dixerim, proditionem, ad Germanos peruenit; quibus ſub id temporis, vel paulò ante Goritia etiam acceſſerat hæreditate Auſtriacûm partium facta, & armis poſteà defenſa contrà Venetos; ad quos maximè illa pertinere videbatur, ſiue antiquo Foro-Iulienſium Ducum, & Patriarchârum iure, quibus pars ea Prouinciæ debitum imperij erat additamentum, ſiue naturæ legibus in id conſentientibus, quæ monte, & mari Prouinciam ideò incluſiſſe viſa eſt, vt Germanos ab eius poſſeſſione quàm longiſſimè arceret. Vtraque ad Sontium amnem poſita eſt. Gradiſca in citeriori ripa aquarum vorticibus ab tribus fermè partibus conſperſa. Ab hac III. mill. paſſ. Goritia vltrà flumen in Septentrionem verſa, collem editiorem complectitur, cuius ſuperiorem partem quadrati lapidis muro Veneti, paucorum annorum Domini adornauere; reliqua Vrbis hoſti, & incurſionibus obnoxia, niſi quòd ab Occidente amni, & turri apud pontem poſita ſatis defenſabatur. Gradiſcæ moles operoſior, vt ſuo loco dicemus. Has tunc per Præfectos regebant Auſtriaci. Goritiam Ioannes Sforcia Purlilienſis obtinebat; Gradiſcam Ricardus de Straſoldo: quorum familiæ inter Venetos opibus, & feudorum ſplendore inclytæ habebantur. Sed illi præſenti dignitate, & nouæ fortunæ commodis addicti facilè in Auſtriacûm partibus permanſerant: quod Venetorum aliqui per ea tempora facere non dubitarunt, qui Germanorum moribus aſſueti, nulla aut natalium ſuorum, aut legitimi Principis habita ratione ſemel ſuſceptum in Ferdinandum ſtudium mordicùs in poſterum retinuere. Ergo Traumiſtorfius de Fori-Iulij poſſeſſione ſolicitus, vbi intelligit Goritiam Terſacchij præſidio teneri; ne alterum interim locum milite deſtitutum hoſtium furori obiectum relinqueret, mandat Francolo, vt cum ea manu, qua in præſens poſſit, Ricardo ſe Præfecto adiungat, & ad cunctos belli terrores munitionem firmet: Ille, Carloſtetenſium non magno numero inſequente, Oppidum cuſtodiendum ſuſcipit; quod dum nouis operibus ornat, CC. ab Spitolo ſclopetarijs ſuperuenientibus augetur. Miſerat illos Georgius de Ortemburgo, qui primus poſt Terſacchium, non magis in Principem obſequio, quàm Venetorum odio, quale inter finitimos contumaciſſimum exoritur, Ferdinandi partes ſub illa rerum trepidatione acriter iuuabat. Fuerat in Francolo, vt memoratum eſt, nominis auctoritas ingens, & rei militaris peritia felix, qua per

Daniel Frãcolus cũ ſuis Copijs Gradiſcæ defenſor electus.

A B C D E

A per plures annos Imperij fines contra Turcarum impetus honorificè tutatus erat. Hùc accesserat Venetorum profligatio ad Tergeste, & populationes in agro Montisfalconis, illo auctore, aut certè impulsore: nunc verò custodiendæ Gradiscæ occasionem libens susceperat, non eo tantum consilio, vt arcem præsidio tueretur, quàm vt de viciniori loco commodius Venetis insultaret; in tantum audaciæ proximæ expeditiones satis ex sententia susceptæ hominem adigebant.

B Quare vt erat belli, & cædis auidus, Venetorum verò contemptor acerrimus, vbi primùm auxiliarem illam manum accepit, vniuersam, facinus aliquod tentaturus, è mœnibus educit. Peditibus, quibus intermisti equites L. paulò minus, addit ferociam Francolus, quo Duce omnia ausuri videbantur. Quæ ab intercurrentibus equitibus confestim Antonino nunciata ad præclarã de victis hostibus laudem præripiendam iuuenem suoptè ingenio promptum acriter stimulant. Is tunc fortè Palma reuersus, Medeam cum Vtinensibus suis aduenerat; qui *Die 30. Ian.* Pugna inter Francoli, & Antonini militiam.

C locus non multùm à Francoli copijs aberat. Igitur maximè ad se pertinere arbitratus hostium audaciæ occurrere, antequam eorum in se impetum experiretur, vt erat in armis, ad suos conuersus; En, ait, quod Vtino proficiscentes inter vota habuistis, vt cum hoste quàm primùm congredi liceret: Hæc ea est, quæ huiuscemodi explendæ cupiditatis, atque adeò virtutis vestræ comprobandæ occasio vobis obijcitur: Videte igitur ne verbis ferocioribus opera dissentiant: Nam, quatenus ad me attinet, magis facta mea, quàm dicta vos se-

D qui oportet. Nec plura; in aduersum hostem se proripit; misso interim, qui Barbadicum de futuro discrimine doceret. Francolus, vt sensit Vtinensium aduentum, suorum sistit agmen. Est situs minus CCC. P. ab Oppido distans; quo loci profundiores fossæ agros, & culta vinearum à prato disterminant: ea ille vsus opportunitate pedites omnes intrà fossas includit, & equitibus vtrunque latus firmat. Ibi munimentis, & numero superior Antoninum opperitur; illud haud dubiè secum animo futurum ratus, vt hostes studio pugnandi

E incautos, & ad subitos bellorum casus insuetos prius in insidias adductos opprimeret; quàm hi periculi sensu commoti aliquam sibi, aut corporis fortitudine, aut ingenij solertia salutis, atque securitatis viam aperirent. Sed Dux Vtinensis, tametsi imparem eam pugnam intelligeret, nihil tamen, aut locorum iniquitate, aut hostium multitudine perterritus ab incæpto potuit retardari: satis ille sibi consilio, satis suis virtute prospexerat, vt euentus comprobauit: quare magno

D 2 con-

concurſu itur ad foſſas; quò ſimulatque ad ſclopeti iactum ventum A
eſt, tunc diſpar vis animi, & pugnandi ratio apparuit. Nam Germani ſiue ex nimia ſecuritate negligentiores facti, ſiue odio nocendi concitatiores redditi, tormenta vniuerſi ſine ordine, & præter militaris artis diſciplinam incautè exonerantes vim omnem illam glandium inaniſſimo impetu ſupra Vtinenſium ceruices adegere: contra hi nihil eo terriculamento commoti, aut vano ſtrepitu turbati propè ſubeuntes deſtinatis ictibus obiectos feriunt, & ſi foſſæ non prohi- B
buiſſent, nulli dubium, quin ea impreſſione omnes illas copias præſenti tormentorum ſubſidio nudatas, aut penitus delere, aut certè fundere potuiſſent; Vtcunque tamen poſſunt, ſtantes pro ripa nituntur hoſtem propellere, aut ſaltem ea indignitate accenſum ad æquum certamen trahere: ſed ille in tuto collocatus, hoc vnum agebat, vt minimo ſuo cum damno obequitantem aciem defatigaret. Porrò iniquiori conditione Vtinenſes decertaturi videbantur, quibus omni munimento nudatis nullum ad euitandos ictus effugium ſupererat; C
dum interim Germanos foſſæ, arbores, & vites paſſim conſitæ ſatis tegerent. Quod vbi ſenſit Antoninus, illicò ad tutiora conſilia conuerſus, militaris ingenij commentum aggreditur. Ordinum ductores propè aderant, his quid facto opus eſſet breuiter demonſtrat: Colligant illi extentam aciem, & celeriori curſu prælati, hoſti terga oſtendant. cætera ſibi curæ fore. Igitur extemplò cuncti habenas inflectere, diſperſi conglobari, equos in orbem circunducere, nunc ſe ſubducendi, nunc inuadendi ſpeciem præbere, donec ſinuoſis illis re- D
curſibus explicatis longè ab hoſtium ictu ſe eſſe intelligunt: ibi compoſitiori agmine ſubuectis, tanquam ſi nulla eos de Francolo cura morderet, vera declinandæ pugnæ imago expreſſa eſt. Germanos ad eam diſcurrentium faciem erectos anxietas primùm tenere, quò ludicrum illud armorum genus euadat; deinde vbi tandem hoſtes abeuntes conſpiciunt ira, & indignatio etiam torquere, quòd multi paucos, veterani tyrones elabi ſinerent. Quare cuncti magno cum clamore extra foſſam proſiliunt. & ad carpendum agmen in medium E
campum procurrunt: Initio inſequendi ab equitantibus facto, nec Francolus ſuis artibus petitus fraudem ſenſit, aut concitatam ſuorum aciem potuit cohibere. Res ad contemptum acceſſerat, vt nihil non contumeliæ recedenti Antonino exprobrarent. Verum enimverò ille poſtquam pedites in planiciem tractos cognouit, quod vnum receptus illa imitatio popoſcerat, nihil iam de victoria veritus frenis

cir-

A circumegit equos; quos cum ſub ea temporis breuitate, vt fieri potuit melius, in duas turmas inſtruxiſſet; alteram Petro Tritonio Patritio Vtinenſi Vicario ſuo (LXX. equites ſingula explebat) tradit, qua hoſtili peditatui occurrat; altera ipſe equites inuadit. Extemplò noua res in miraculum cedit, & improuiſus Vtinenſium ardor ſubitum pauorem incutit Germanis; Quare nec arma expedire, nec manus conferre; ſed quod reliquum erat, priori ſpiritu ſuppreſſo, cun- Victoria Antonini cõtra Francolum.
B cta in formidinem vertunt. Proximus eques Antonino fuit: Hunc primo impetu pulſum, vſque ad mœnia Oppidi circumfudit: Ibi Francolus ab inſequentibus, & quis eſſet ignorantibus, percuſſus equo præcipitatur, ac cum eo Horatius Panizolus Ferdinandi in Prouincia Quæſtor extinguitur. Ricardum in tumultu abrepit equus: Martius Ricardi frater glande femur traiectus parùm ab periculo abfuit: pauci ignobiliores trucidati, reliqui intra portam dilabuntur; hærentibus tergo ſemper Antoninianis, ſui, periculique oblitis, in
C quos æneæ machinæ de muris excuſſæ continuè ferociebant. Dùm in hunc modum equeſtris acies ab Antonino diſſipatur, Tritonius peditem aggreſſus nutantem adhùc, & de fortuna ſua dubium, valido facto concurſu loco deturbat. Illicò prima agminis abſumpta; qui ſubſequebantur fuga dilapſi: plures, & promptiores iterum ſuperatis foſſis inter arbores corpora abdunt; vbi animum ex deſperatione colligentes, conuerſis in Vtinenſes miſſilibus defenſionem parant: quæ res excidium parumper diſtulit potius, quàm auertit: Si-
D quidem ad Tritonium interim Daniel Dobrauicchius Illyricorum alæ Ductor acceſſerat, qui tumultu excitus L. viros ad pugnam inſtructos rem gerentibus Antoninianis adducebat. Horum pars Antonini veſtigia inſequuti diſperſos ex fuga equites, peditesque multos de medio tollunt, à quibus etiam Francolum ſolo hærentem, & adhuc ſpirantem adacto per caput acinace confectum fama refert. Reliqui cum Tritonio per æqua per iniqua vadentes ad hoſtes irrepſere: Quo temporis momento Antoninus ab inſequendo equite
E conuerſus, eodem ardore foſſis ſuperatis, infelices illius aciei reliquias ferro circumuenerat. Tunc cædes paſſim inita, & breui pereuntium numero ſulci obruuntur; redditaque ſuperior Tergeſtinæ clades, vel Ducis interitu, vel copiarum ſtrage viſa eſt: CC. ex Germanis, & amplius cæſi dicuntur; in his Barones quidam genere, & diuitijs clari; qui ſua voluntate milites facti, Spitolenſium ſigna fuerant inſequuti: capti nulli propemodum; cunctis militari quodam veluti furo-

re

re ſub illa prima belli rudimenta ad ſanguinem, & vindictam concitatis. Tres aut quatuor ad ſummum ab Venetis cecidere. Saucij quidam; inter eos Ludouicus Maninus Nobilis Florentinus, qui paucos poſt dies, ex vulnere orta conuulſione, apud Maninos gentiles ſuos Vtini moritur. Abſumpta ferè omni Germanorum acie, & vbique victoria Venetis annuente, ſuperuenit Iuſtinianus à Barbadico cum lecta copiarum parte miſſus, qui ad eam virtutem admiratione plenus Vtinenſium facinus omni laudum genere cumualuit; quod reliqui Duces, & Legatus faciunt, Erizus præ cæteris, datis Vtinum literis ad Rectorem, & Vrbis Septemviris, quibus dum conceptum ex hac pugna gaudium Ciuibus impertitur, vniuerſam illius diei gloriam penès vnum Antoninum ſiſtit. Sed & Senatus, vbi rei benè geſtæ nuncium accepit, & Francolum truculentum hoſtem pœnas dediſſe, laudes, & grates Antonino decernit, quas publico nomine poſtea Barbadicus Mariani exequutus eſt. A B

Ludouicus Maninus Florentinus moritur.

Secundum hoc prælium de mouendis caſtris conſilium initur; quamquam intempeſta adhuc hyeme, & crudo tempore; ne ſcilicet militum animus, qui mirum in modum felicioris pugnæ ſucceſſu auctus erat, per longam cunctationem elangueſceret, aut noua interim hoſtibus auxilia iungerentur. In diuerſa trahebantur ſententiæ; placebat Antonino, & Foro-Iulienſium ductoribus, vt quàm primùm ſuperatis Sontij ripis, Goritiam circumſederent: Oppidum nec forti muro, nec aggere circumſeptum facilè primo impetu in poteſtatem redactum iri: Hoſtes de ſola Gradiſca ſolicitos illùc commeatus, illùc arma intuliſſe: Goritiæ contrà imparata omnia, ciuium animos diſſidentes, vulgus potius rebus ſuis conſultum velle, quàm longinqua Ferdinandi ſubſidia expectare. Subitam oppugnationem, quantò minus præuiſam, tantò validiorem: Demùm eſſe Vrbem illam Archiducalium ditioni, atque vniuerſæ Germaniæ propiorem: quæ acceptos commeatus Gradiſcæ, & inferioribus locis abundè ſuppeditat. Quare commodè futurum, vt ea capta, & Gradiſca, & reliquæ munitiones ex ciborum inopia ſedentibus, & inſpectantibus Venetis breui deditionem parent. Sed contrà Iuſtinianus veteri illo, & antiquæ militiæ præſcripto ſubnixus, nullum eſſe poſt ſe munitum præſidium relinquendum aſſerebat. Goritiam non eſſe vnius horæ, aut diei negotium; quid ſi diutius noſtris in obſidione morantibus Gradiſcani milites interim circumuicina loca incendijs, & rapinis abſumant? Sat ex Caporeto hoſtilis ſæuitiæ documenta hauſiſſe: C D E

vires

A vires sibi, & numero, & vsu inualidas esse, quæ firmandis præsidijs, & capessendo bello si diuidantur, se iam sine exercitu Sontium traiecturum: adde fluminis alueum rapidum, & vix vado in illa aeris siccitate superabilem; quod si transmissis copijs, pluuia postmodum intumuerit, quis non videt fame, & omnium rerum penuria nobis esse pereundum? Vicit hæc sententia, vel quia melior, vel quia ab eo viro dicebatur. Porrò illud satis constat suorum paucitate deterri-
B tum Iustinianum præclarissimum facinus omisisse. Sed Barbadicus quoque illùc inclinabat, ne cum flumine simul, & cum hostibus belli experimenta capesseret; an quia inter arcana expeditionis illud à Senatu accepisset, vt minori quo fieri posset hostium incommodo bellum traheret. Nam & hoc in vulgus manauerat; Venetos non vindictæ, aut Imperij cupiditate; sed spe securioris pacis bellum suscepisse: hanc vnam armis quæri, quam nobilissimarum Arcium occupatione sibi præcidi satis intelligebant; hinc Germanis pro Imperio; illinc
C Hispanis pro gloria irritatis; quæ probabiliora in dies belli facies faciebat, adeò lentè, & non ex more maiorum cuncta administrabantur. Sed quæ consequuta sunt, documento fuere, benè Venetos patientia vsos.

Porrò copiæ, quas tunc sub signis habuit Barbadicus, hæ fuere. Pedites VI. millia, quorum tertia pars ferè ex ordinarijs Venetæ ditionis delectibus collecta Lælium Martinengum Ducem insequebantur. Cæteri Mercenarij ab Horatio Balioneo, & Ludouico Vimer- Numerus Venetæ militiæ.
D cato ducti sunt. Inter hos proceres plures transpadani, & ex Veneta nobilitate clarissimi studio in militarem disciplinam propensi; reliqua multitudo incondita, & militiæ nescia; paucis exceptis Corsis, qui inter initia huius belli Istriam ab imminentibus Vscocchiorum iniurijs egregiè defensauerant. Eques peditatu longè melior III. millia hominum explebat; inter hos Cataphracti DC. veterum in Italia bellorum reliquiæ; sed qui ære splendido, & clamydum ornatu insignes nihil ferè præter speciem, & terrorem præstabant. His proximi Fer-
E rati MD. quibus continuo ferri tegmine obrutis nullus alius in acie vsus, nisi ictus sustinere; nouum militiæ genus aduersus Moschettorum rabiem his proximis Belgarum tumultibus instructum. huic tanquam muro peditatus omnis innititur; sed si fortè ex equo desilire, aut in præceps ruere contingat, suomet pondere oppressi leui negotio intercipiuntur. hos verius, quàm superiores dicas Cataphractos, nos Latinè Ferratos vocabimus, vel Thoracatos. Sed leues & armorum

rum genere, & equorum pernicitate hos omnes ſuperabant; DCC. A
fuerant ex Foro-Iulienſi Prouincia in vnum collecti; Ducibus Carolo Straſoldo, Daniele Antonino, Vrbano Sauorniano, Gualterio Spilimbergo, Franciſco, & M. Antonio Manzanis, qui eximijs editis ſpectatæ fortitudinis, & fidei documentis (pace reliquorum dixerim) labentem exercitus dignitatem, vel inimicorum conſenſu ea tempeſtate ſuſtinuiſſe viſi ſunt. Ex Illyrico etiam aderant CCC. quibus Camillus Triuiſanus præerat, durum hominum genus, à pueris militiæ aſſueti. B
quorum laus præcipua hoſtes laceſſere, incautos adoriri, fugientes inſequi. Sed vbi contra nitentes offenderint, aut in armatas acies impegerint, iam tùm ſtatariæ pugnæ impares facilè repelluntur; quod ideò illis obuenit, quia ſclopeto, & gladio contenti corpora ſeminuda ad omnes ictus oſtentant. Hæ tunc fuerant Reip. copiæ. maiores, vel meliores ex ſuis finibus hoc temporis momento non potuit, aut non libuit educere: ab exteris verò etiam prohibebatur. Diceres, Italiæ Principes in eius perniciem coniuraſſe; ſiue illud metu C
Auſtriacûm facerent, ſiue quia ſub primo illo armorum ſtrepitu proprijs cuncti rebus intenti nollent regiones ſuas militaribus copijs nudare.

Cæterùm Iuſtinianus ſimul ac conſilium ſuum de oppugnanda Gradiſca à maiori militum parte probari animaduertit, ſed à Barbadico potiſſimum, qui eum ad hoc quotidiè ſolicitabat, nulla iniecta mora, quæcunque ad eam rem neceſſaria videbantur, impenſius procurat. Vallum, vineas inſtruit; locum caſtris faciundis deſtinat, quà D
tormenta diſponat, quà aciem explicet, ſtationes locet, aggerem ducat, vbique ad omnia præſens nec laborum, nec periculorum grauitate deterritus. Venerat inter hæc Adamus Traumiſtorfius Germanorum ſummus Imperator, nequaquam ſatis valido non modò ad laceſſendum hoſtem, ſed ne ad tuendos quidem populatione agros milite ſecum ducto. Sed cum ab Croatia aliquot vexilla inſequebantur, quæ cum ſuis, & Terſacchij copijs coniuncta aliquam exercitus ſpeciem faciebant: his non multò poſt Vſcocchij plures acceſſere, E
quos Venetorum manibus elapſos Viuus Tergeſtinus circà montes Iſtriæ in vnum conglobauerat, & fidem ſuam Principi probaturus Goritiam adducebat. Eo apparatu ingentem illam expectationem expleuit Ferdinandus, qua pridem omnium mentes ad ſe conuerterat; ſiue quia eum numerum ad rerum ſuarum defenſionem ſatis fore apparebat, ſiue quia maiora præſtare non potuit, temporum anguſtijs

Status Auſtriaci exercitus.

A ſtijs deprehenſus; an potius ex antiqua eius familiæ conſuetudine prohibitus? qua dum exhauriendo ſumptibus ærario profusè nimis Auſtriaci Principes indulgent, nil ferè ſibi reliquum faciunt: quare vbi vſus venerit, expeditiones elangueſcere neceſſarium eſt. His noua ſubinde iungebantur auxilia, quæ Carinthia, & Stiria vicinæ gentes ex pacto mittebant; inualida bello manus; ſed quæ in vnum coacta, & alto fluminis alueo, vel mœnibus tuta ad arcendam iniuriam B ſuffectura credebatur. Vbi primùm Traumiſtorfius Prouinciam eſt ingreſſus, Gradiſcam lectiſſimo firmatam præſidio Ioanne Perino Duce, Ricardo de Straſoldo recommittit, &, vt arcis tuendæ curas cum eo coniungeret, imponit. Meruerat iam pridem Perinus contra Belgas ſub Philippo Rege Hiſpaniarum, atque ibi ordines honorificentiſſimè duxerat. in hac verò expeditione fortitudinis, & prudentiæ exemplum dedit ſingulare; ob quæ ingentibus donis poſt ſolutam obſidionem à Ferdinando ornatus eſt.

C Porrò Imperator cum numero Venetos ſuperiores intelligeret, nihil fortunæ, aut militum temeritati committendum arbitratus, ſatis omnibus ſuis conſultum iri exiſtimauit, ſi citra Sontium illis occupatis Goritiam interim, & Gradiſcam ab eorum armis vendicaret. Principio igitur, vt omnem ſpem Goritiæ inuadendæ Barbadico præcideret, confeſtim Liciniſium aggreſſus, exiguam illam manum, quam ibi Iuſtinianus reliquerat, partim trucidat, partim fugat; locum verò vniuerſum foſſa cingit, & caſtello inſuper munit, quod ſu- D periori parte collis ad Podigoram poſitum, nomen ab ea obtinuit: ibi ſatis valido impoſito milite reliquas copias adhuc Goritiæ continebat. Fuerat ſupra Liciniſium antiquus Sontij pons, vt antè dictum fuit, quem in ipſa fluminis crepidine ad M. propè paſſus via inflexa minus commodum reddebat. quare itineris compendium facturus Traumiſtorfius, quà pagus fluuio terminatur, nouo ponte vtraſque ripas coniungit; per quem milites non modo, & equites, ſed currus etiam, & machinas omnes commodè Liciniſium traijciebat; eoque E per totam hyemem, & æſtate ſequenti maximo cum emolumento vſus eſt. Quæ cum Barbadicus intelligeret ſubito copias Mariano eductas ad Gradiſcam mouet. Inter Liciniſium, & Gradiſcam propter aquas Sontij modicus collis exſurgit vitibus, & fructiferis arboribus veſtitus, ad cuius radices Farra pagus eſt; in eo loco, quia ſiſtendo milite aptus apparebat, pedeſtrem aciem omnem includit; excitatis ad veteres loci caſas tumultuarijs potius, quàm militaribus

Die 24. Februar.

Veneti Gradiſcam aggrediuntur.

tentorijs, quæ velis ex nauibus pridem detractis, & in eos vſus illùc A comportatis, contra omnem Cæli inclementiam contegebat. Equitatum in vicina loca Romanum, & Medeam diſtributum; relicto modico interim præſidio Mariani, quod locum cuſtodiret. Quibus adhæc intentis, Germanus equites c. in vicinos colles à Sclauis ſæpius ante incurſionibus vexatos emittit, non ſpe prædæ magis, quàm vt Barbadico de muniendis caſtris ſolicito negotium faceret, ſi laborantibus ſuis auxilio accurriſſet. Pagos xi. eo die abſumptos ferunt, raptis ex Eccleſijs, quæ ſolæ adhuc intactæ ſupererant, argenteis vaſis, & ſacris ornamentis omnibus feſtis olim ſupplicationum diebus præferri ſolitis, quæ tunc in cædis, & belli ſigna commutata ſunt, eò maiori Chriſtianæ religionis flagitio, quòd hæc à Chriſtianis hominibus fieri apparebant. Veneti nihil his commoti obſidionem enixius parant. Sed Iuſtinianus eo ipſo die, quo ad Gradiſcam ſigna ſtetere, equo mœnia ab eius parte qua poſſunt adiri, circumuectus, loci ſitum diligenter eſt contemplatus. B C

Gradiſcæ ſitus, & fortificationes.

Gradiſca m. p. ambit, forma tetragona, cuius latera orientalia Sontio alluuntur. reliquis in agros vergentibus; moles vniuerſa non tantùm naturali ſitu, quàm artificio admirabilis. Siquidem à natura ſilicem pro fundamento accepit vix ferro penetrabilem: ars verò mœnia adiecit curioſo ſtructuræ genere ex ingentibus ſaxis elaborata; quorum anguli orbicularibus circùm propugnaculis firmati aggere inſuper ad omnes impetus muniebantur. Porta vna militari frequentatur ab ea parte, quæ occidenti objicitur. Latior ibi planities D Odoacris primi Italiæ Regis, & Venetorum pridem infortunijs nobilitata. Sed fluuio arcem impoſuerat Maximilianus Cæſar, quæ inter duo Oppidi propugnacula eminens quintum veluti angulum efficit: Sub ea aditus aperitur, per quem auxilia à Sontio ſuccedunt: cuius fluminis opportunitas ex ijs, quæ in ſequentibus dicemus, ſatis apparebit. Oritur is ex proximis Iapidiæ alpibus, vnde per ſinuoſos montium anfractus præcipiti, atque adeò liberiori curſu in campos ſubuectus, vbi ſupra Gradiſcam Vipauum, infra verò Nati- E ſonem accepit, non longè ab Aquileia prorumpit. Huius eſt apud Strabonem memoria non obſcura, vti reor, à quo Aquileiam diſterminari credidit, & per illum ſurſum ad Vrbem vſque Noreiam ſtad. m. cc. nauigari, quamquam in vtroque egregiè allucinetur Auctor: ſiquidem ab Aquileia ſex m. paſſuum fermè interuallo Oriētem verſus amnis regionem ſecat: nauigationem verò nullam propemodum admit-

mit-

A mittit, propter violentiam nimiam, & rapacitatem, quàm fusis pluuijs, & niuibus solutis torrentis in modum nanciscitur; quibus deficientibus, ea est fluminis natura, vt non rarò tenuis in sicco propè alueum aqua destituat: nec ratibus apta, nisi circà Gradiscam fortassis, & ad maris ostia decurrat. In vlteriori ripa ad Orientem vergit Carsi iugum, quod ab imo fluminis in ingentem paulatim riget altitudinem. Ad radicem montis Drausina pagus est solo Sontij alueo
B à Gradisca diuisus. Læuam tenet Vipauus amniculus, & Vipauo imminens Rubia, vbi is in Sontium fluit, vltrà quam Goritiæ colles, & Oppidi aspectus iucundissimus. Ab dextera Sagra occurrit, quam Iustinianum milite instruxisse diximus, & post Sagram Montisfalconis ager Adriatico mari conterminus, qui à Venetis possidebatur. Ad vetera Oppidi ornamenta insignes addere occęperat munitiones Francolus. Siquidem præter aggeris innouandi curam, quam anxiè susceperat; ante portam cespite à proxima planitie eraso, triangula-
C re aggressus erat propugnaculum; cuius basis fossæ iungebatur acie in Venetos conuersa, opus ad hostes diutius illudendos commodissimum; quo capto integer nihilominus circa muros labor adhuc supererat.

Itaque à Iustiniano, quæ pro futura oppugnatione noscenda erant, adnotatis continuò Legatus murum portæ coniunctum aggredi instituit; non certè quia facilius hunc expugnari, sed quia vnum operibus posse cingi arbitrabatur. Siquidem stagnante circà Oppidum
D Sontio, non ea pars tantum, quæ secundum cursum fluminis posita erat, sed Septentrionale latus penè vniuersum aquis attingebatur: quæ limo, & palustribus cannis oppletæ nouo veluti munimento locum firmauerant. ab meridie verò præter cætera oppugnationem arcebat arx propinqua, vnde certis tormentorum ictibus mœnia defensa nullos hostium impetus deformidabant. Sed soli natura præcipuè impedimentum fecerat, quòd sensim ab ambitu fossæ decrescens, atque in imam veluti vallem depressum, murum post ripam la-
E tentem nullibi prospectabat; vt nulla alia, quàm ab occasu, vbi porta erat, Oppidi oppugnandi aut spes, aut ratio relinqueretur. Id aggressus Barbadicus extemplò ad rem immensi laboris munitores excitat. quandoquidem ab ipso castrorum vallo opus exorsus ad portam vsque Gradiscæ (M. pass. ea distabat) profundiori excauata fossa iustæ altitudinis aggerem perducere non dubitauit; qui Castellis postea, & tormentis instructus, vt mox dicemus, militi tutum ad mœ-

nia facerent acceſſum; dum ipſe interim de ſuperiori loco viribus admotis, munitionem arctius perſtringeret. Quibus dum curam omnem intendit, parte alia Trauiniſtorfius oppugnationi ſe comparans mœnia, aggerem, & propugnacula munit. Si quid in his per negligentiam, aut temporis vetuſtatem corruptum, vel lapſum foret impenſius reficit, complet miſſilibus, tormentis exornat. Ibi munitio à Francolo cæpta illicò ad ſummum perducitur, & porta militaris obſtruitur, multa ab tergo iniecta terra; vnico tantùm aditu ad eruptiones relicto; quibus nihilominus parcius ſemper vſi ſunt Germani; vel quia ſe impares ad hoſtem acie tentandum cognoſcerent; ſiue quia tormentorum violentia ab incępto poſſe illum auertere exiſtimarent. Cui rei in primis operam dabant glandes frequentiores in munitores intorquendo quotidie, quæ timoris plurimum, periculi minimum attulere, protegente illos arena, quam ante ſe continuò agebant: per tenebras quoque ad opus intenti omnem illum terrorem haud difficulter eludebant. Sed nihil æquè magis Germanum Imperatorem anxium habuit, quàm ne per fluuium in Oppidum via ſibi præcluderetur; inde vniuerſam tuendæ Gradiſcæ aleam pendere non obſcurè intelligens. Quare rebus ex ſententia circa muros diſpoſitis, ſimul editiorem locum capit vltra flumen, in eo montis tractu, qui Rubiæ & Gradiſcæ interiectus arci non magis, quàm fluuio opportunus imminebat. eò grauioribus adductis machinis locum ceſpite, & vallo cingit; Imperatorium dixere milites: ex quo non tantùm ſubiectus Sontij alueus, & ripæ continuè defenſabantur; ſed Venetus quoque exercitus, qui in aduerſa ripa Farram tenebat, non leuiori incommodo afficiebatur; adactis in eum crebrioribus pilis; quæ perpetuò de militum vita periculum faciebant, vt parum abfuerit, quin Barbadicum aliquandò, & proceres plures vnà de medio tollerent. Tunc paruis nauigijs vndique contractis, & ratibus in vſum repens adornatis, quæcunque ad vim ſuſtinendam videbantur neceſſaria per illam partem traijciebant Germani, arma, commeatus, milites; fruſtrà tentantibus Venetis, qui Sagræ relicti fuerant, ex tàm longo interuallo, aut caſtelli fabricationem impedire, aut ratium adpulſum auertere.

Creſcebat interim agger, quem modò Farrę inchoatum diximus, & non longè quam paſſus xxx. à porta Gradiſcæ munitus in eam altitudinem peruenerat, quæ milites vltrò, citròque diſcurrentes ab omni ictu ſatis ſubtrahebat. Vna ea laus Iuſtiniani, qui nunquam ab opere diſce-

A discedens vel ignauissimos quosque suo exemplo inflammabat. Tunc copias ad omne belli discrimen placuit instruere; pedites in tres partes diuisi, quarum singulæ M. M. hominum constabant. Horum Tribunis imponitur, vt tertio quoque die per vices munitoribus adsint, & suos ad pugnam conserendam paratos adducant; qui horis XXIV. elapsis nouo militi locum dantes, duobus intermedijs diebus quietem agebant. Hunc ordinem non ad munitiones tantùm excitandas, B sed in oppugnatione etiam subeunda diutius seruatum non raro paucitas militum, & munitionum frequentia interturbauit. Nec suus equitibus interim labor deerat: hi post peditatum collocati contra omnes hostiles impetus latè vias muniebant. Nondum vltima manus aggeri erat imposita, quando Barbadicus quatuor circa ipsum castella modicis interuallis locat, quæ excelsioribus subuecta fastigijs ingentis magnitudinis currulia postea accepere; primum Farræ propinquum, & ideo flumini, & ratibus infensum: reliqua propius Gra- C discam; quorum secundum, & tertium mœnia & angulum oppidi Aquilonarem, postremum portam, & latus in Occidentem Solem spectans æquè pertentabant. Tùm Veneti Oppido pares, vel fortassè etiam superiores omnis generis tormentis discussis acrem oppugnationem occepere. Primis diebus muri defensoribus nudati; pinnæ, & si qua aderant excelsiora propugnacula dissipata; machinis verò, quas per aggerem internum disposuerant Germani, nec locus, nec vsus relictus: quare illas Pirinus in Arcem Maximiliani transfer- D re coactus est, quæ editiori apice conspicua, vt dicebamus, vna Venetorum munimenta eminebat. Lætiores circa initia successus plurimæ difficultates excepere. Flumen antè cuncta inani impetu tentatum est; in quod tormentorum furor confertim excussus nihil præter terrorem traijcientibus inflixit, qui ideò non modo nocturnam nauigationem non intermittunt, quam ad prima terriculamenta instituerant, sed interdiù etiam nullo timore transmittebant, ex longa iam consuetudine fallacissimos ictus aspernati. Nec feliciora aderant cir- E ca portam, & murum, quæ continuis glandium procellis vexata, nihil aut parum de suo robore remittebant; siue illud ex ignei pulueris ignauia fieret, siue ex militum imperitia eueniret: nam vtrumque fertur. Porrò illud exploratum est, cuncta, quæ ad machinamenta huiusmodi pertinent, segniter admodum, & negligenter per omnem illam oppugnationem fuisse administrata; quippe nec ex disciplina militari Fabri tormentis constituebantur, qui nisi à Præfecto iussi ignem ad-

mo-

monerent; nec ictus ad destinata temporum interualla dispositi, vel A
ad perpendiculum librati præscribebantur: Sed vt cuique libido erat, temerè manus singuli currulibus admouebant; qui murum rarò, vacuum aera sæpissimè verberabant: tanto Reip. dispendio, vt septingentas pilas aliquibus diebus in eam rem insumptas multi adnotauerint. Ex quo ea insuper damni fiebat accessio, quòd ex nimio æstu corruptis ad oscula tormentis, ea in posterum nullis vsibus apta relinquebantur: cui incommodo, quod in bellis frequentissimum est, B
cum facili negotio obuiam iri possit, miror cur Principes hucusque ad id animum non adiecerint. Igitur Veneti vbi circa murum conatus illos parum arridere prospiciunt, ad res gerendas subinde negligentiores reddebantur: & plures erant qui siue de industria, an ob desperationem? mœnibus prætermissis, cum illam omnem in obiecta ædificia intorquerent; quo facto mortales multi intra Oppidum cadebant, & plura loci ornamenta fœdè vastabantur. Sed nec Germanus interim otiosus esse: assiduus in arce, sub muris, densissimus verò in C
triangulari illa portæ munitione, quam supra memorabamus. vtrisque metus & periculum: si quis aggerem transgrederetur, aut corpore superemineret, machinis facilè opprimebatur. Sæpius inter hæc Traumistorfius ex Licinisio per eam planiciem, quæ inter aquas Sontij, & Farram extenditur, facto impetu Venetos infestabat, non aperto marte; sed per globos, & per insidias aliquandò: tumultus plures ciere, pugnam nullam pugnare, cuius quoque valido, & repentino incursu non rarò in aggere, & stationibus per tenebras trepi- D
datum est. Quæ res in primis Venetis erant grauissimæ, quibus in hunc modum ab hostibus pertentatis, nulla insuper dies, nulla nox quieta dabatur. Nam diem in ducendo aggere, implendis cratibus, adigendis machinis totum insumebant: nocte ad operum custodiam toto eo tractu, qui Farram inter, & Gradiscam muniebatur, plures, & validiores addicti, cunctantem lucem aduersariorum animis opperiebantur. Quare in tàm exiguo numero cum fessis integri rarò succederent, breui fiebat, vt omnes vigilijs, & laboribus impares occe- E
ptæ oppugnationis fastidium caperet. Sed illud maximè cruciabat, quod ob oculos quotidiè ex Imperatoria munitione obsessis auxilia cernerent submitti inutilem turbam extra mœnia asportari: rates, naues vltrò, citròque transcurrere; diceres animi gratia Germanos secundo flumine expatiari: felici in hoc fortunæ beneficio vsi; nam Sontius alioquin semper tumens, & torrentis in modum rapax, per totam

illam

A illam hyemem placidè admodum illabens tutum per ea litora transitum vectoribus permisit, nulla per tres integros menses effusa pluuia, nisi paucis admodum horis, cum Veneti Dobram tenerent, quod pro miraculo obseruatum est.

Verùm nec elatus Barbadici animus sic frangebatur, quin potius, vt singulari erat præditus prudentia, omnia hæc quantumvis iniquiora hilari vultu aspernari, spem meliorem in dies ostentare; victoriam B polliceri, nihil denique facere, quod animi constantiam declararet. Vna fuit præsidij ad Sagram positi pœnitentia, quæ diutius non potuit dissimulari: nam nec ad præsentes vsus eam copiarum diuisionem facere apparebat, & in periculo erant milites, ne ripa, & fluminis alueo à reliquo exercitu relegatos prius Austriaci circumuenirent, quam vt ex castris subuenirentur. Igitur cedendum tempori Legatus existimans, iubet, vt, relicta Sagra, omnis illa multitudo Farram quàm primùm procifiscatur. Grata vtcunque ea virium accessio C Veneto fuit, qui numero auctus leuiori incommodo laboriosam oppugnationem intendebat. Sed hostis inde metu vacuus, ac veluti ad benè agendum signo accepto, ab eo die omnem illam oram vltra Sontium liberè peruagari. Sub Verrucam ipsam Montisfalconi excurrere. cuncta ruinis incendijs, sacrilegijs de more miscere; quod vt diutius sibi fieri liceret, alterum propugnaculum in montis apice, Imperatorio imminens tumultuariè, & solis ferè lapidibus aggerat, ad id non militibus modò, sed mulierculis etiam diù, noctuque labo- D rantibns, vt non iniuria à conditoribus fœminarum munimentum cœptum fuerit appellari. Opus breui absolutum tormentis exornatur; quæ Veneti cernebant quidem, sed prohibere non poterant flumine diuisi; & in aggere producendo adhuc occupati. Hunc paulatim ab vltimo castello ad portam exporrectum triangulari hostium munitioni ferè coniunxerant. Tunc propius res agi cœpta, tentantibus Venetis à munitione Germanos deijcere; infrà sclopeti iactum ea stabat dimicatio, & Veneti inter opera dispositi continuo glandium iactu E nihil hosti tutum relinquebant. Germanus contra vires intendere, iacula, lapides iacere: non labori, non diligentiæ parcere; vrgentibus interim hinc inde maioribus tormentis; quæ perpetuo sonitu, fulgore, ictu etiam eos, qui procul manserant, infestabant. Inter cæteros belli terrores parauerant Veneti orbes ferreis laminis obtectos, intus verò plumbeas glandes, & chalybis frusta congesserant; addito sulphure, pice, & id genus alijs, quæ vbi semel ignem conce-

Propugnaculum fœminarum.

perant,

perant, maximo cum strepitu laminis disruptis, omnem illam vim inclusam in proxima effundebant. Hi tunc in medios hostes coniecti multos miserè lacerant, plures ignis, quàm ferrum absumit: fœda vbique mortis facies, & tristis morientium gemitus, donec Pirinus multo iniecto cinere occlusas flammas posse suffocari primus demonstrauit: domum integram ea lue absumptam ferunt, frustrà à Domino vinaria cella reserata, vt inde milites, quando aqua ad manus non erat, ignem extinguerent, qui de siti extinguenda magis soliciti depascentes flammas despexere. Sed nec ideò de ardore pugnæ quicquam remittitur, aut Veneti difficultatibus pressi concidunt, aut Germani malis victi cedunt, vel aduersis mutantur. enixius munitiones complent, plura ausuri si numero pollerent. A B

In hunc modum duæ principes nationes aduersum se sub mœnibus Gradiscæ quotidiè ferè dimicabant:. Veneti pro victoria, Germani pro salute; illis omnia contra sententiam; his obstinatio, odium, sed locus præcipuè opportunus. C

Dum hæc exæquato pugnæ discrimine ab his geruntur, infelix Antonini casus primum reluctanti fortunæ experimentum Venetis præbuit. Siquidem homo, & animo, & corpore impiger, dùm ad omnem bellicæ laudis occasionem extra aggerem excurrit, & omisso equo, sub ipsis mœnibus hostem prouocat, à maiori pila non in eam spem ex arce librata per medium pectus dilaceratur. Testatum damnum publicis monumentis. Vtinenses Ciui suo publico funere elato statuam in Curia erexere. Sed Senatus, torque auri pondo fratribus donatis, equestre simulacrum extincto decreuit; rarus per ea tempora in Rep. honos: hoc postea in maiori Basilica Ioannes Basadonna P. Rect. Vtini dicauit. Equitibus, quos ductabat Iacobus frater præficitur. Ad necem Danielis Antonini, alteram Antonini Mariani Vtinensis etiam Patritij eadem pila coniunxit. Is legum studijs defunctus literarum gloriam tùm primùm armis decorabat; florens opibus, & iuuenta, & studio in Ducem effusus: *felix* si Musarum otio contentus incerta Martis despexisset. D E

Mors Danielis Antonini.

Mors Antonini Mariani.

Igitur Veneti, qui ingenti animorum ardore eam expeditionem à principio susceperant, vbi illos, qui ne primum quidem impetum laturos crediderant, non modò non cedentes, sed audacissimè resistentes animaduertunt, paulatim viribus, & animo consternabantur. Contra Gradiscani felicium rerum successu audaciam consequuti, nihili iam Venetos, aut eorum munimenta faciebant, quos ex muro insu-

A insuper cauillabantur quotidiè, & iocis, probrisque eorum nobilissimum quemque insectabantur, nihil non iniuriarum in Iustinianum, & Barbadicum etiam collatrantes: sed hi ad vnam oppugnationem intenti nihil intactum interea relinquebant, quò citius Oppido potirentur; Iustiniani verò studium admirabile, & non sine famæ dispendio reticendum. Hunc sui ipsius interdum, & dignitatis etiam prorsus oblitum gregarij militis officia implentem non raro reliquus exer-
B citus est contemplatus; eo impetu aggerem inter hostium tela, manusque auctum tandem fossæ committit. Ibi milites pro ripa dispositi perpetuo missilium turbine summa mœnium verrebant, atque ex eo tempore machinarum furor in vnum locum conuersus muros demum cæpit labefactare, iamque rimas duxerant, & hiatus facere perrexerant, & lapides ferri violentia corrupti in frusta dispergebantur; quando post longam defatigationem moles passuum fermè xx. præcipiti casu propè portam in fossam occubuit. Eam ruinam terra,
C quæ post murum steterat vniuersam complanauit, vt non difficilis omninò transitus in Oppidum transituris relinqueretur. Sed, cum id facere vellet Barbadicus, ab triangulari munitione prohibebatur, quæ pro ripa fossæ ante portam collocata non à fronte tantùm hostes propellere, sed tergori etiam circumfusos poterat cohibere. quare si Veneti fossam ingressi per loci ruinam mœnia instituissent penetrare, nulli dubium, quòd in tàm breui distantia cuncti missilibus obruti temeritatis pœnas luissent. Igitur vt minori militum periculo pera-
D geret incępta Legatus vim omnem ad munitionem illam conuertit, quam nisi prius obtineret, sciebat arcis potiundæ spem omnem irritam fore: primùm manu posse capi suis ostendit: accepere prouinciam nonnulli, & scalis admotis ad summum aggeris fastigium euasere, forti potius, quàm felici euentu: nam à suis, qui ponè sequebantur, deserti vltimum propè discrimen passi sunt. Penès Horatium Balioneum eius diei seruandarum stationum cura fuerat, quem inter primos sub munitione dimicantem vulnus in capite acceptum ab eius
E oppugnatione reuocauit. Sic reiectis Venetis, mitius consilium init Barbadicus. Placet rem totam cuniculo transigi: opus inchoatur in ipsa triangularis munitionis fossa, non longè ab angulo exteriori videntibus, & irridentibus Germanis, quibus iam pridem loci difficultas erat prospecta: toto siquidem illo tractu terra subiecta in perennem lapidem rigens, nec ligonem, nec vomerem patitur. quod Ducem Venetum minimè deterruit; sed adhibito malleo propugnaculi

F fun-

fundamenta ingenti patientia penetrat, ſenſit hoſtis periculum. quare de ſua ſalute ſolicitus ſubitam irruptionem parat. Sed cuncta circùm ardua diſcrimen intendebant. Nam Venetos in ſtationibus poſitos, atque adeò ex vicino periculo cautiores redditos, nihil quod ad loci, ſuique cuſtodiam pertineret prætermiſſuros apparebat. Vnde non ſine aperto copiarum damno eas ab arce Germanus debuerat deducere. Igitur ad illam eludendam virtutem dieculæ aliquot inſumptæ, quibus altum mœnia ſilentium obduxit, & milites, qui muris præerant, ferox ingenium ad luſus, & dicteria conuerterant; iamque maiora tormenta conticuerant: minora verò rariſſimè diſcuſſa vniuerſi præſidij negligentiam vſque ad ſuſpicionem culpabilem demonſtrabant. Mirum quantum his artibus res Veneta repens deferbuerit, vix imperante, & vrgente Iuſtiniano aſſueta munera milites obire; illo abſente, otio, & oblata quiete frui. Quibus in tàm vicino proſpectu ab Pirino animaduerſis, dubia adhuc circa terram creſcenti luce, fortiſſimos quosque ad hoſtium munitiones tentandas emittit. Hi acinace ab humeris demiſſa, & bicipiti ſecuri manus inſtructi ab duobus partibus tanta celeritate nouiſſimum aggerem adoriuntur, vt prius in vltimum vitæ diſcrimen Veneti ſe adductos cognoſcerent, quàm Germanorum ſigna è mœnibus mouiſſe intelligerent. Tenebat eum locum Righetus Parmenſis cum militibus fermè c c c. quorum plures ſomno demerſi, reliqui diſperſi, & quà cuique libitum erat ſine armis, ſine imperio conglobati, omne aliud præter id quod acciderat, expectabant: quare facilè fuit Germanis tanta rei benè gerendæ oblata occaſione feliciter vti. Porrò Veneti dùm ad caſum ſtupent, nec, qua ſe defendant, rationem vllam expediunt, ad vnum ferè circumuenti omnes ſegnitiæ, & importunæ tranquillitatis pœnas dedere. Cum his Centurio extinguitur, & ſtatio vniuerſa capitur. Iamque Germanus ſtrage feruidus ad caſtellum proximum diſcurrebat, tormentis, quæ ibi fuerant, manus admoturus. Sed fortè Iuſtinianus aduenieus nefas prohibuit. Aderant cum eo Lucius Richerius Portunaonenſis, & Antonius Fornacius Vtinenſis, qui duo viri Ducis latera tegebant continuè. Hi audito tumultu, & propè ſub pedibus cædem conſpicati impigrè ad fauces caſtelli accurrunt, per quas in munitionem captam breuior erat deſcenſus; ibi haſtis, quæ ad manus venerant, in Germanos directis, ſuos à fuga, hoſtes ab irruptione nituntur propellere, quæ dum ab his ſingulari animi, & corporis fortitudine geruntur, caſus per caſtra vulgari cæptus ad

Gradiſcani aggerem Venetorum inuadunt.

A B C D E

peri-

A periculum arcendum vniuersas copias solicitat, & Iustinianus precibus, & Imperio in circumstantes inuectus sensim animos faciebat. Sed tormenta præcipuè salutem attulere, quibus illicò in fugientium illam, & persequentium multitudinem discussis terror omnis in Germanos auertitur: quare tandem cedere coacti non hostium spolijs magis, quàm militari gloria conspicui, paucis suorum amissis in arcem se recipiunt. Ibi Iustinianum vltimum propè vitæ discrimen B subijsse memorant, à transfuga Illyrico sub eo rerum turbine ferro petitum, quem facinus parantem, atque in ictum iam assurgentem Antonius quidam Iustiniano familiaris superueniens hasta confecit. Quare præsenti illo periculo, & suorum damno admonitus intentiori de cunctis cura prouidere; vigilias crebras ponere, & eas ipse cum Tribunis circumire; tormenta nullo nisi fortissimo, & fidelissimo committere. Sed cuniculo in primis intentus, opus enixè properare, verbo, præsentia vrgere. Pirinus contra ingruentis periculi sensu C commotus, militari consilio angulum vniuersum cuniculo pertentatum à reliqua munitione diuidit, pari ratione excauata interius fossa ingentis profunditatis: quod vbi Barbadico innotuit, non vltra procedendum existimans ignem operi admouit, qui magno cum strepitu erumpens anguli bonam partem diruit. Subeunt Veneti, & per labentem humum surrepentes, quò minus munitione potirentur, à fossa sunt prohibiti. Hanc cum luce sequenti aggrederetur Barbadicus, summisq; propositis præmijs ad vlteriorem ripam superandam D suos compelleret, haud difficulter à Germanis repulsus est.

Die 25. Martij.

Cum igitur in hunc modum infelici quodam Reip. fato vires sub Gradisca in irritum effunderent Veneti, in dies magis, magisq; de Oppugnatione Arcis desperabant, atque vt vulgus solet, ex euentu facta recolentes omnem culpam in Iustinianum reijciebant: potuisse à principio subsidia intercipere, occupato flumine, & monte. vtrumque neglexisse. nunc eò ventum esse, vt aut omnibus sub muris Gradiscæ occumbendum sit; aut turpi fuga obsidio deserenda. Quatie- E bantur muri nihilominus; sed nouissimè per tres integros dies ictibus nunquam intermissis domus magis, quàm mœnia tacta. Interim fœdè ruebant ædificia, & si quid integrum, aut fortunæ beneficio, aut hostium furore vsque in illud tempus intentatum supererat, tunc miserè peribat. Plures ex captiuis retulere; si diem vnum, aut alterum ardor ille perdurasset, Pirinum arcem traditurum, quæ ad solatium potius militum dissipata, quàm vera fuisse ausim affirmare.

Nam ea fuit tunc Oppidi illius conditio, vt vix maximo, & inſtru- A
ctiſſimo exercitu poſſe pugnando capi militarium artium gnari affir-
marent, niſi prius ſubſidia, quæ per flumen quotidie inuehebantur,
interclusa fuiſſent. Impedimentis ſiquidem per eam partem aſpor-
tatis, liberi commeatus, & recentes copiæ inde obſeſſis continuè ac-
cedebant: quæ & viribus, & audacia firmæ omnes hoſtiles impetus
facilè aſpernabantur: & ſi qua ductores libido inceſſerat extrà mœnia
erumpendi, quod ſemel, aut bis factum accepimus, temporis mo- B
mento nouo milite arcem implebant; qui periculo defunctus iterum
Goritiam remittebatur. Ita fiebat, vt quos numerus Venetis impa-
res reddiderat, loci commoditas ſatis, ſuperque adæquaret. quare
ſtupor nullus legentes tenebit, ſi Arx vna huiuſmodi belli molem diu-
tius ſuſtinuerit: ſatis erit illud admirari, quod cum miles integer ſem-
per Germano ad manus eſſet, nullo memorabili edito facinore (ſi cę-
dem Righetti excipias) peſtem illam in auctores auerterit, aut ca-
ſtellis in poteſtatem adductis, aut tormentis corruptis, quod ne ten- C
tare quidem auſus eſt.

Armorum ceſſatio.

Inter hæc aduenjunt literæ à Senatu, quibus in gratiam Pontifi-
cis armorum ceſſatio imperatur. Dederant hoc Patres Pontifici, quò
pacis cōditiones inter ipſos & Archiducales facilius componeret: quę
in vulgus acceptæ variæ militum animos affecere. Multi lætabantur
tanquam periculis exempti; plures, quibus inerti otio, vel gloria, vel
pecunia potior erat, triſtitia afficiebantur. oppugnationis finem, &
certiſſimam victoriam vltimos illos conatus interpretati. Sed Barba- D
dico in primis gratę fuere, qui magnis vndique circumuentus difficul-
tatibus præſenti oppugnationis apparatu arcem fruſtra tentari multò
pridem experientia didicerat; quare occaſionem complexus, poſt-
quam Marianum machinas tranſmiſit, ipſe cum omnibus copijs eo-
dem conceſſit XXIX. die, poſtquam Gradiſca oppugnari cæpta eſt.
Germanus tanta pernicie liber ab Arce diſcurrens Venetorum opera
ſolo adæquat, tectaque labentia per otium reficit.

Die 29. Martij.

Libri Secundi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS
DE OPPVGNATIONE GRADISCANA
Liber Tertius.

A SVblata oppugnatione bellum potius esse desierat, quàm pax vlla subsequuta sit: siquidem hæc apud Principes Veneto nomini infensos, nec bonis artibus fortassis pertractata, iniquior in dies, & ad publicam vtilitatem minus commoda apparebat; donec vltrò, citròque iterum animis irritatis felix illa concordiæ expectatio è manibus omnis
B elapsa prorsus euanuit. Bellum verò plura arctauerant: ducum diffidentia, miles numero imminutus; pluuiæ, & tempestates tùm primum ineunte vere erumpentes: sed morborum vis quædam incredibilis præcipuè, qua vniuersus ferè exercitus dilapsus est, cunctos ab armorum strepitu reuocauit. Ortum habuit ea lues à continuis laboribus, & vigilijs, quibus per eam oppugnationem non die, non nocte remissis milites grauius afflictati sunt; sed nihil æquè eos, quàm Exercitus morbo offensi.
C generosioris vini copia perdidit, quo se præter modum ingurgitantes, omne viscerum, sed capitis præcipuè temperamentum breui peruertunt. Hinc nouæ, & sæuæ morborum facies, & quæ intra diem septimum

primum mortem inferebant: sub initia vires collapsæ, & dissipatæ; A
stomachi languor, vomitus, animi defectiones, corporum iactatio, vigiliæ, sine sensu doloris, aut febris; adeò vt aliquandò se nullo prorsus morbo teneri existimarent: ad hunc modum natiuo extincto calore, labentibus sensibus inopinatè decedebant: plures æstuare, delirare: ad hoc corporis grauitas, & dolor acerbus, & sitis inexhausta accedebat, quibus vltima rerum discrimina acerbiora reddebantur. Sic nobilis, plebes ruere, & quos sexcenta ante pericula, & tot plumbeæ glandes non domuerant, breui paucorum dierum ardore absumebantur. B
Tot suorum funeribus percussus Barbadicus curas omnes ad remedia perquirenda conuertit. Medici ex Vrbe ingentibus propositis præmijs aduocati. Medea, & Palma egrorum iussa esse receptacula. Illìc publica erecta hospitia, & præsidiorum apparatus diligenter instructi, nec alimentorum copia, aut ministrorum charitas defuere; quibus vltima mortis solatia miseris abundè præbuisse visus est: quæ tametsi summo studio, atque impensa administrarentur, debacchantium tamen morborum impetus, & labentium numerus arctiora in dies faciebant. C
Tunc publicas Vtinensium ædes olim extrà muros in pestilentię necessitates extructas militibus curandis Ciuitas concessit; delectis ad id nobilibus & popularibus Ciuibus, qui loci custodiæ præessent, & annonam curarent, quod piè sanctèq; institutum summa cum Vtinensium laude vsque ad finem belli permansit. Sed ea erat morbi rabies, quæ nullis remedijs posset mitigari: cadebant pariter fortissimi, & ignaui: non ministri, non Medici à D
communi strage immunes fuere: non Sacerdotes, quibus animarum purgamenta demandabantur; sed omnes istos, vel quia laboribus impares, an languentium corporum habitu infectos? plenius obsequium confecit. Nec Germanis interim lætiora aderant; pari strage ruebant; sed non pari cura, aut officio fouebantur. Inopina clades vel prouidos quosque fefellerat, ne dum auxiliares, & aduentitias illas copias, quæ duarum Arcium bona depastæ ab his omnibus commodis aberant quàm longissimè. Sed Oppidanorum conditio E
adhuc iniquior, qui foris ab hostibus, intus à suis per summam libidinem spoliati de tot modò diuitijs, vix vltima vitæ subsidia mordicùs retinebant. Igitur cuncta metu, confusione plena inconditam multitudinem horrore complent. in stationibus miles, Oppidani per tecta dispersi, indefleti, & ab omnibus deserti pereunt. Vbique luctus, & gemitus, & morientium voces, quibus se ipsos, bellum præsens,

A sens, & cunctantem animam diris omnibus execrantur: plerique in fuga malorum subsidium arbitrati, vbi exhausto corporum vigore sensus labi cœperant, passim per viarum crepidines fusi prætereuntium manus ad mortis compendium exposcebant.

Sed Venetijs nullo malignioris fortunæ incommodo deuicti Patres bellum nihilominus innouandum decernunt. Quare missi ad exercitum Franciscus Martinengus, & Ferrandus Rossius inclyti per ea *D.6. April.*
B tempora Duces, qui res Fori-Iulij diligenter cognoscerent. His Prouinciam peragrantibus Medeæ visum est alterum propugnaculum excitare (Barbadicum dixere) & propè Ciuidale, quia factis ex Caporeto incursionibus singulis fermè diebus infestabantur, duo opponunt castella. Hæc edito collium fastigio munita hostilem omnem rabiem ab Oppido deinceps auertere. Ventionensibus quoque munitionem imperant, quam ipsi in vicino monte studio aduersus Remp. singulari ex quadrato lapide, quod nullibi factum est, proprijs sum-
C ptibus absoluere non dubitarunt. Inde in Vrbem reuersi inter cætera belli arcana curam ingerunt Patribus de disciplina militari corrigenda, quæ nullis coercita magistris in summam, eamque Reip. perniciosam licentiam excesserat. Barbadicum solum tot malis obrutum, ne dum circumuentum non posse cuncta prospicere: nullum certum Ducem equitatui, nullum pediti superesse: cunctos se ipsos ad libidinem regere: diuersas esse militares artes ab Imperatorijs. tùm machinas in potestate fabrorum relictas, quibus viribus, quibus
D animis potuisse tractari? eam confusionem primò tollerent, mox de supplemento cogitarent. Quæ vera cognoscentes Patres continuò Martinengum equitatui præficiunt vniuerso, Illyricis vni Triuisano veteri ipsorum Duci permissis, & Cataphractis (pauci ex morbo superant) Ludouicus Estensis impositus, muralia tormenta Rossio demandata, antiquum illud industriæ suæ munus. Nec Iustinianum sine Imperio diutius passi, hunc castrorum Magistrum supremum pronunciant. Quibus in hunc modum dispositis, de supplemento com- *Reformatio Veneti exercitus.*
E parando enixius agitatum. Prima consiliorum fuere, vt Illyrici equites quotquot in Istria stipendia merebant in Forum-Iulium deportarentur. Dum interim Ferratos nouos conscribunt Ciuitates Galliæ Cisalpinæ, & leues instaurant Foro-Iulienses. De Cataphractis instaurandis quandoquidem omnes ferè morborum violentia corruerant, in aliud tempus negotium est reiectum. Nec minor cura de pedite. delectus noui circa Oppida fieri; ex Vrbe plures adduci; miles ver-

bo,

bo, spe, stipendio allici, & quia proximæ nationes detrectabant, placuit vel remotissimas tentare. Igitur Belgæ, & vltimi maris accolæ per idoneos homines ad stipendium excitati. Rethi verò, qui pacto cum Rep. fœdere erant obstricti, quàm primùm aduocantur. ex Cretensi quoque solo auxiliares manus conscriptæ. Quæ quanquam ingenti animorum studio conquisita, tamen quia in longinquo adhuc erant, præsentem exercitus conditionem parum subleuabant. sed nihil opportunius excogitatum, quàm exulum reuocatio; ea cura sex viris à Senatu committitur, qui singulorum causas accuratè dignoscentes, facinorosissimis quibusdam, & malè de Rep. meritis posthabitis, reliquos ferè omnes receperunt. reducti ea diligentia M. M. fermè, qui Patriæ & penatibus redditi, laboriosa militia longioris exilij damna, libentissimè commutarunt. Hinc peditum, & equitum numerus breui auctus; viuida bello manus, &, si sors ferat, nullo publicæ salutis incommodo casura. His quasi fomentis absumpti exercitus dolor demulceri cæptus est. & parùm aberat, vt ex tantis ærumnis respirarent aliquando Veneti, nisi Ducum discordia omnia iterum in peius traxisset. Fuere hi Martinengus, & Rossius, de quibus paulò ante dictum est; quorum vterque cum à Senatu ad exercitum mitteretur, Iustiniani imperium dedignati oblatum munus aspernabantur. Rossius apertè, & irarum plenus; Martinengus magis iniuriam dissimulans; ex quo fiebat, vt miles necessario imperio destitutus minùs promptè expeditiones obiret. In hac rerum confusione Illyricus eques ex Istria aduectus interuenit; gratus eius aduentus non copiarum numero tantùm, quàm equitum virtute, quorum in Istria præclara gesta omnium laudibus commendabantur, & eximiam de illis spem conceperat vniuersus exercitus; quam ne longius frustraretur, Triuisanus eorum Dux extra vallum illis deductis, ante oculos hostium sub Podigora cæpit discurrere: ibi prædæ abactæ, & plures cæsi; hinc animo aucti inuios Licinisij saltus, & aspera montium penetrantes subita inuasione S. Florianum occupant. Hic locus vltrà Licinisium positus Archiducalium præsidio tenebatur, ciborum, & rei frumentariæ gratia in primis; quam illùc veluti in remotiorem custodiam ex vicinis pagis incolæ importauerant. Sub Illyricorum aduentum fugientibus Germanis plus ibi prædæ, quàm sanguinis fuit; sed ea maiori ex parte corrumpitur, & locus, quia non poterat retineri, relinquitur. Interim pedestres copiæ augebantur; nam supplementa plura venerant, & multi morborum viribus, quæ iam mitiores factæ erant,

Veneti locũ S. Floriani occupant. *Die 24. Aprilis.*

A erant, superatis, arma, & animum resumebant. Quare Barbadicus ab eo infortunio respirans, ac veluti tunc primùm sui iuris effectus ad intermissas belli necessitates cogitationem omnem adiecit. Diù insederat animo Licinisium ab hoste occupatum, & Podigora operibus cincta. continui verò ab eo loco decursus etiam indignationem faciebant: ea igitur hominis fuit sententia, vt milite quàm primùm illùc misso, illa subuerteret receptacula; quibus Germanum destitu-
B tum facili deinceps negotio vltra flumen credidit posse coerceri, dum ipse interim armorum terrore circùm lato omnia cis Sontium Venetis adiungeret. Cæterum dùm in dies consilia differt eximiam eam spem hostium diligentia vanissimam fecit; qui siue ab exploratoribus de periculo admoniti, siue suopte ingenio ad id excitati pridiè quàm Barbadicus fuerat moturus, exercitum omnem Licinisium traducunt. quo propugnaculo circumdato ad Farram deflectunt, vbi statiua habuerant Veneti, & vallo circumfuso collem vniuersum am-
C plexantur: ita breuioribus interpositis spatijs omni illa planicie potiti, non vt victi toties, & obsessis, sed victorum more ferocientes veram tandem Barbadico solicitudinem ingessere.

Iuuerat Ferdinandi partes per eos dies Philippus Rex Hispaniarum illùc misso Balthassare Marrada cum equitibus D. & peditibus totidem, non vt necessitudinis, & sanguinis pignora tueretur magis, quàm vt Venetos Foro-Iuliensi bello implicitos ab Allobrogum rebus auerteret; quibus per ea tempora Philippus intentus Carolum
D Emanuelem illius gentis Ducem ferro sæpius inuaserat, & Oppidis spoliauerat pluribus; proximè verò Asti longa obsidione incassum oppugnata, pacem composuerat; incertum an quia pacem vellet, siue quia innouandi belli occasionem opportuniorem expectaret; quarum vna ea fuit, vt Venetos perpetuos Italicæ libertatis defensores graui aliqua solicitudine interim intricaret. Hinc Foro-Iuliensis belli cura oblata, qua factum iri existimauit Hispanus, vt lenta veluti tabe Rep. absumpta nullæ deinceps vires neque ad se, neque ad so-
E cios tuendos illis superessent. Huiusmodi erat, quæ tunc passim de Philippo vagabatur opinio. Porrò non alijs, quàm illius artibus bellum in Forum-Iulium tractum, & ab eo postea sustentatum, & vsque in tertium annum deductum, nullus est propemodum, qui ignoret.

Igitur Barbadicus ab ea spe deiectus, qua Licinisium sine armis posse capi existimauerat, atrox subinde consilium init, præsenti verò rerum conditioni accommodatum. Nam cum Germanus numero in

dies, & audacia creſceret, nullo alio niſi audaciſſimo aliquo facinore A poterat coerceri. quod vel ſingularem faceret victoriam, vel ſaltem aſſiduis incurſionibus modum adhiberet: an quia apparebat nomen Venetum contemptu laborare, ſi quam primum præclarum aliquid non moliretur. Iuſtinianus in ſententiam adductus copias diligenter inſtruit. Triuiſano demandatur, vt certamine occupatis hoſtibus improuiſum terrorem ab tergo obijciat. ipſe cum reliquis copijs, qua in planiciem vergit Liciniſium adoriri inſtituit. Præibat Iacobus B Antoninus cum leui equitatu, ſubſequebantur pedites duplici acie diſtincti, quarum alteram Balioneus, alteram Vimercatus ductabant; extrema agminis ferratis claudentibus. Eo apparatu paulò poſt ortum Solem ante pagum ſtetit Barbadicus, qui ſi loci natura diligentiori ſtudio ante explorata ad eam partem exercitum duxiſſet, vbi opera adhuc imperfecta facilem pediti tranſitum dabant; nec Germani quidem abnuunt, munimenta fuiſſe deſerturos, aut certè magna cum ſua clade propugnaturos. quippe improuiſo illo terrore perculſi C milites, qui ſtationes tunc ſeruabant, dum fuga, & clamore ſibi conſulunt, penè nudatum defenſoribus vallum hoſti præbuerunt. Murus qui ibi fortè erat, & foſſa infortunium arcuere; à quibus Veneti procurrentes in tempore detenti ſunt. Sed Horatius Balioneus, & pauci cum eo portam ſemiapertam nacti, quam fugientes cuſtodes reliquerant, in vicinam chortem irrumpunt. ibi ſitus, & locorum ignaris pulcherrima benè agendi occaſio è manibus elabitur; ſiquidem dum aditum quærunt, quo interiorem partem pagi inuadant, D atque ideo chortem circumeundo tempus abſumunt: Germani inter hæc animoſiores facti; ſed à Traumiſtorfio in primis concitati, qui ad tumultum venerat viribus, & numero ſuperiores accurrunt; ibi Balioneum reſiſtentem, & ſumma virtute vlterius conantem irrumpere extra ſepta propellunt. eam rerum obſcuritatem gregarij militis decus illuſtrauit egregiè. Hic per cæcas loci tenebras Germanos inſequutus in munitionem euaſerat; quò poſtquam nec agnitus, nec obſeruatus ab aliquo peruenit Traumiſtorfium ſublimem in E equo decurrentem, & ſuos ad defenſionem aggeris excitantem conſpicit, ex eo ducem eſſe ſuſpicatus, ferociter impetu facto contum in obuerſum impulit: equus Imperatorem à morte ſubtraxit; nam ad ictum pauens, dum in pedes erigitur, non ſuum vulnus excepit, miles ſtatim confoſſus, ideoque intercidit nomen; ſed præclarum facinus permanet, & Germani laudibus celebrant. Interim Triuiſanus

Veneti Liciniſium inuadunt.

Die 2. Maij.

ſupe-

A ſuperiorem partem pagi inuaſerat, ibi munimenta duo ſemiperfecta inter montem, & Liciniſium ſummo ardore oppugnata expugnauerat, cæſis, & fugatis Auſtriacis. alia parte Vimercatus, & Antoninus inferiorem aggerem infeſtabant, ille peditibus, hic equitibus ad ipſam propè foſſam perductis. quare nullo irrito intercedente ictu breui ſumma propugnaculorum defenſoribus nudantur; qui ideo poſt muros abditi, aut operibus tuti, Venetis trepidè miſſilibus reſiſte-
B bant: omnia timoris plena erant, & confuſionis, quando Traumiſtorfius vix ſui potens, & à periculo reſpirans, vt potuit melius ordinibus explicatis, furentibus hoſtibus occurrit; ſed nec reiecti, aut cæſi longius pelluntur, aut foſſam deſerunt: ſub ipſa munitione diù, multumq; pugnatum eſt, tanto animorum ardore, vt ſui periculi ſenſus vix milites tangeret. Siquidem in aperto poſiti, nec vallo, nec aggere ſepti facilè moſchetis oppetiebantur: rariores ex Germanis cadebant, quos locus, & machinæ defenſabant. Flexo in veſperam
C die receptui canit Barbadicus, & cum omnibus copijs extra tormenti iactum prægreſſus diù multum ſtetit in acie ad pugnam paratus, ſi Germanus prodijſſet. Sed vbi nemo aduerſus venit, per ocium conuerſis ordinibus Marianum ſigna reduxit, ſatis contentus tanti facinoris gloria; ſiue eam victis confeſſionem expreſſiſſe, ſiue ſuorum virtutem hoſtibus oſtentaſſe: Nec dubium, quin ea res Archiducalium animos fregerit plurimum, qui non per inſidias, aut nocturnis irruptionibus, ſed clarà luce vi, & ferro quæſiti, quanquam numero Ve-
D netis longè ſuperiores vix tamen intra munimenta ſua pauidi ſe tenuere. Inter eos qui ceciderunt caſus Lucij Richerij Portunaonenſis fortunatus, qui Patres laudatores, & teſtes habuit: ab his aureo torque Franciſcus ob fratris virtutem decoratus. Nec Vtinenſes honore fraudati; inter quos Ioſeph Petoellus in amiſſi brachij ſolatium equeſtris ordinis inſignia, & annua ſtipendia obtinuit.

Mors Lucij Richerij. Franciſcus eius frater à Senatu aureo torque decoratus. Ioſeph Petoellus equeſtris ordinis inſignia, & annua ſtipendia à Senatu pariter obtinet.

Cæterum Senatum maior cura iam ſuberat de bello Foro-Iulienſi, nouò inſuper accedente ſiue inimico, ſiue propugnatore Philippo
E Hiſpaniarum Rege. Delatus exercitus cis Sontium, & occupata Farra ſcrupulum iniecerat, non temerè hanc hoſtibus audaciam acceſſiſſe interpretantibus. Nec defuere, qui Germanias in Venetos coniuraſſe referrent. Ferdinandi Legatos liberas Ciuitates circumire, omnes arma, viros, ſtipendia promiſiſſe, quæ ex longinquo nunciata maiorem periculi ſpeciem faciebant. Viſum eſt igitur Patribus tanti mali molem non ſpernere: & quia de milite ſatis prouiderant,

iam tùm primùm extraordinario imperio Ducem deligendum cen- A
ſent. Is fuit Antonius Priolius vir in Rep. clariſſimus, cui expeditionis illius adminiſtratio, quod terreſtri bello vix ſuorum alicui ante tribuerant, imperatoria auctoritate decernitur. Nihil Iuſtiniano, nihil Barbadico imminuitur: vnus tantùm additur legationis collega Ioannes Baptiſta Foſcarenus. Sed Barbadicum iam laboribus feſſum, & militiæ vacationem flagitantem audiuere Patres: quare in eius locum Franciſcus Erizus Palmæ Præfectus ſubrogatus, miſſo ad eius B
D.18. Maij. arcis cuſtodiam Antonio Grimano. Nouo Imperatori plus ex domeſtica calamitate ſolicitudinis, quàm ex hoſtibus periculi acceſſit. Nam dum hi recenti facinoris ſtupore attoniti nihil præterea audent, morbus, qui de priori violentia aliquid remiſerat, paſſim in nouas copias, veluti pabulo furoris accepto, iterum ſæuiebat, mortua creduntur in exercitu poſt Gradiſcam tentatam vſque ad initia menſis Auguſti decem M. capita, & amplius. Statuit igitur Priolius non prius bellum attingere, quàm à tanta lue militem ſolueret, cui rei C
ſumma ſolicitudine operam dabat, Barbadici veſtigia inſequutus: illud quoque viſum eſt non minùs ad ſecuritatem Prouinciæ, quàm ad copiarum ſalutem pertinere, ſi diuiſi milites aſſiduis operibus corpora exercerent. Cormonum arcem habuit munitiſſimam, vt dicebamus. ea Aluiani virtute centum ante annos capta, & diruta fuiſſet ruinis ſepulta iacebat: vepres, & ſpinæ cuncta obduxerant; locum Arcis, non Arcem incolæ memorabant. Ibi igitur, quia editiori colle ſteterat, vnde ad Orientem Archiducalium pagi, & Oppi- D
da munita Goritiæ, & Gradiſcæ paruo aberant interuallo. ad meridiem verò, & occaſum Venetorum arua regionem implebant, antiquum inſtaurandum caſtellum duxit Priolius, militem ocio deſidem ad hoc delegat: dum rudera, & primæ materiæ aggeſtio deducitur, Arcis muri penè integri apparent; inde militares ſtationes ſolo obrutæ, & foſſæ necnon concameratæ cellæ in vſum annonæ affabrè conſtructæ; quin, & puteus intra mœnia inuentus: quæ omnia breui expurgata, antiqui decoris cultum recepere. His nouam foſſam, & E
aggerem extrinſecus addit Priolius, & ſumma diligentia locum munitum à lecta peditum manu iubet cuſtodiri. Ad hæc Medeæ inchoatam munitionem Barbadicam abſoluit, & ad ſubitos hoſtium incur-
Menſ. Iulio. ſus milite, & machinis replet. Nec ſegnius ſtudium de Montisfalconi populationibus hominem exercuit. Diuiditur is ager à ditione Gradiſcana perpetuo montis Carſi iugo, vt dicebamus, qui vltra ri-

pam

A pam Sontij contra Gradiſcam ſe extollens, vbi in dexteram partem
medio Sagræ, & Foiani ſpatio ad fluuij ripas paulùm deflexerit, re-
ctà inde orientem Solem petens perenni curſu in Iſtriam fertur, ab eo-
que latere Italiæ clauſtra egregio veluti oppoſito munimento tutatur.
Iapidum ſedem fuiſſe antiqui memorant, & vſque ad noſtra tempora
ſaxum habitationibus,& caſtellis frequens viſitur. Iuſtinianus à Prio-
lio iuſſus montem diligenter conſiderat. Tenebat hoſtis eam partem
B iugi, quæ oppido aduerſa exurgit, inſtructis ibi Imperatorio, & Fœ-
minarum munimentis inter Gradiſcam, & Vipauum; quare vniuer-
ſum illud ſpatium, quod ab Imperatorio ad Sagram decurrit nulla
adhuc cuſtodia tenebatur. & Iuſtiniano licuit propinquiora Gradiſcæ
cacumina ſubito præſidio occupare, quo Montisfalconi agrum com-
modè tutari, & à ſuperiori loco impetu facto Imperatorium ſimul
infeſtare,& commentum ab oppido potuiſſet auertere. Foro-Iulien-
ſes Duces cuncta locorum gnari pridem monſtrauerant. Nec à con-
C ſilio alienus occaſionem ille aſpernabatur; ſed præſenti rerum neceſ-
ſitati inſeruire coactus ſecuriorem locum opportuniori præferendum
exiſtimat. Siquidem in tam propinquo ſitu nec munitionem abſolui,
nec abſolutam ſine ingenti militum numero poſſe retineri intellige-
bat. Quod in ea copiarum ſuarum funeſta diſſipatione nullus ſanæ
mentis Imperator commiſiſſet. Igitur dextrum montis latus aggreſ-
ſus, quod fluuio coniungi paulò ante memorabamus, ibi præſidio
ædiculam munit. Hanc ex edita admodum rupe Foianus, & Sagra
D mediam proſpectabant. quo facto aliquem incurſiones in agrum
Montisfalconi finem habuere. Sed hoſtis inde expeditum Veneto ad
Gradiſcam aditum intelligens comparatum, atque ideò de reliquo
retinendo Carſo ſolicitus factus, montis iugum ab Iuſtiniano præ-
termiſſum, nocte, quæ ſequuta eſt, armis, & milite cingit. Poſt-
quam diluxit, & Veneti videre apicem inſeſſum, tunc loci commo-
ditas maximè apparuit; & miles nouo veluti pauore perculſus hoſtis
ingenium, ſolertiam laudare, ſe ipſos, & Duces ſuos increpare, quod
E primi locum non præripuerint. multi ſunt qui ſuadent, vt armis
arreptis, glorioſo aliquo facinoris auſu corrigant illam tarditatem;
facilè Germanos à monte poſſe pelli, dum nullo adhuc muni-
mento, nullo aggere tenentur; illos eſſe, qui paulò ante intra Licini-
ſium vix ſe tutati ſunt, nunc primos impetus, aut Italicæ virtutis ro-
bora minimè expectaturos. Porrò Iuſtinianus, qui neceſſario conſi-
lio rem omiſerat, ſenſim ardores illos extinguebat, virtutem laudare,
ſed

ſed ad maiores vſus impetus illos ſeponere. firment Germani locum, A
quem propediem iuſtis adductis copijs in poteſtatem adducturum promittebat. quæ ad ſedandum tumultum iactata magis militum animos irritauere. quærentibus multis, cur per otium deſerta, mox bello cogitet repetere? Igitur Veneti ad ædiculam collocato præſidio inde Marianum ſucceſſu mœſti reuertuntur. Auxit infortunium mors Antonij Triuiſani, Camilli fratris, impigri iuuenis, & ad militare decus nati, quem, ſi fata diutius ſeruaſſent ingentem familiæ gloriam B
factis potuiſſet antecellere. is tunc Mariani egregiam Reip. operam nauabat fraternarum curarum adiutor, & miniſter; quando inter turmas iurgium ex leuiſſima cauſa exortum ad illud ſedandum iuuenem ex tabernaculo elicit, aduentantem pila in incertum exonerata medium ferit, & miſerandum in modum extinguit. auctor multitudine latuit. Sed caſus multitudinem commouit vniuerſam, quæ non ſine lacrymis, & planctu infeliciſſimum funus eſt proſequuta.

Mors Antonij Triuiſani.

Interim Germani amplo iugum circumdant vallo, quod ad for- C
mam ſtellæ compoſitum inde nomen habuit, iamque machinas, & iuſtum præſidium acceperat, quando Priolium ad illud tentandum repens occaſio compellit. Fortè per eos dies milites, qui ædiculam Foiani tenebant, nonnullos à Stella longius progreſſos intercepere, ex quibus ad Imperatorem vnum, aut alterum adducunt. Hi munitionis eius formam exponere, tignis illam, & cratibus potius, quàm ſolida conſtare, opus tumultuariè abſolutum vltimam manum adhuc expectare: præſidium verò ab omni oppugnationis ſuſpicione alie- D
num nihil minùs, quàm arma cogitare; quare ſi illùc ducat copias, & paulùm adniti velint, feliciter rem ceſſuram oſtendunt. Accipit conditionem Priolius, & communicato conſilio cum reliquis Ducibus, vt rei periculum fiat, inter eos conuenit. adhoc Corſorum cohortes Iuſtiniano, & Epirotarum quot ſatis eſſe videbantur Balioneo traditæ. eques peditum veſtigia iuſſus legere. Vbi ad caſtellum peruenere, primam Corſi impreſſionem faciunt, quibus acriter exceptis in multam horam certamen trahitur. pro ſe quiſque id quod quiſque E
poteſt edit, ferro ferit; machinæ obſtrepunt, boat cælum fremitu virûm, & ſulphurei ſpiritus halitu nebula conſtat. cadunt vtrinque multi. tunc ſcalæ momento temporis vallo admotæ, & audaciores hoſti propinqui facti illum ab aggere nituntur propellere: obſiſtunt Præſidiarij, atque in ea altercatione Corſorum vexillifer, qui iam in munitionem pedem intulerat, caput glande transfixus in præceps de-

Fortilitium Stellæ Veneti oppugnāt.

tur-

A turbatur. quæ res Venetum animos infregit plurimum, atque ardorem propemodum extinxit. donec Ducum hortationibus, & exemplo ſolicitati iterum oppugnationem inſtaurant. Sed Germani cum ſe vndique Venetorum armis obſeſſos, atque penè obrutos animaduerterent, fumo diſcrimen ſuis ſignificant. quare cum ex vicino Imperatorio confeſtim mouerent illi, & ab Gradiſca electiſſima manus in auxilium properaret, ne ex hoſtium arbitrio belli aleam ſubire co-
B gerentur Veneti, paucis ſuorum deſideratis vno agmine, ad Foianum Sontio tranſmiſſo Farram rediere. in hunc modum Stella deſeritur, quæ deinceps Gradiſcanis rebus afflictis verè ſalutare ſydus effulſit: nam arcem è medijs Venetorum manibus extorſit, & gentis nomen in poſteros auxit.

Dum Veneti circà munitiones tempus terunt, fama repens aliò vertit bellum. Fuit Venetorum pagus inter Alpium extrema, qui Ponteba dicitur. Ibi ex Carnis Villacum verſus via patet: quæ im- Res geſtę ad Pontebam.
C portandis, & adducendis mercibus æquè à Germanis, & Venetis ad eam vſque diem frequentabatur; nihil ad loci habitatores pertinere arbitrantibus, ſi interim ſubiectum Fori-Iulij latus vniuerſum bello arderet; quæ inter vicinas gentes agitata partibus ſtudijs fouebantur; & ſolemni iuramento Veneti mutuo, & Germani ſe aſtrinxerant, neutros alteris iniuriam illaturos: quare ſolutiori cuſtodia agebant, & mercium precioſa (veluti prius in tranquilliſſima pace fuerant) per compita viarum diſperſa incolarum fidei demandabantur: vtros-
D que fefellit Ferdinandus, miſſo illuc Gulielmo Smeitio Anglo cum valido peditatum numero. Is primo impetu Ponteba capta mercibus incuſtoditis ſuos ditat: nulla ibi diſtinctio, Germanus, Venetusvè: cuncta in militum auaritiam ceſſere. Habitatores fuga dilapſi rumoribus, & querelis vniuerſum Forum-Iulium ſolicitant. Sed Smeitius præda, & loco contentus, quò facilius occupata tueretur, vtrumque aditum pagi munit, duabus ibi collocatis munitionibus; altera ad D. Rocchi Cluſiam verſus; altera in vlteriori parte, quæ Malbor- *Die 4. Augusti.*
E ghetum reſpicit. Ferunt, hanc mali procellam multis ante diebus præuiſam, & Mauroceno Rectori pridem nunciatam. Sed ille iam tum longa valetudine implicitus publica negotia miniſtris demandauerat, qui acceptis literis ſtulta diſſimulatione imminentem cladem aſpernati, dum remedia differunt, vniuerſam penè Prouinciam hoſtibus prodidere: quippe per eos non ſtetiſſe certum eſt, quò minùs cuncta Glemonam vſque hoſtes potirentur; qua ſubacta, haud diffi-

cul-

culter reliqua propemodum Fori-Iulij iugum acceptura videbantur: A
adeò vbique incustodita omnia sine milite, sine machinis. Sed Superi tunc pia Prouincialium vota audiuere, qui hostium animos ad obuallandam Pontebam adegerunt, alienissimo tempore: omissis interim militaris disciplinæ documentis, & Ferdinandi præceptis posthabitis, qui Clusiam super cuncta occupandam publico diplomate demandauerat. Est ea Arx non longè à Ponteba abruptis montium angustijs imminens, quas leui machinamento occludit, & ex B
eo Clusiæ nomen tenet: ex quo loco modica militum manu omnis à Germania vis in Carnos irrumpens nullo labore poterat cohiberi. Sed tunc imbelli custode asseruabatur, qui armis, & milite destitutus, nec primum Germanorum aspectum sustinuisset. Occupatio Pontebæ quantùm longè ab omnium suspicione aberat, tantò magis Venetorum animos perculit, & non leuis suberat indignatio, hostem ad suarum rerum defensionem propemodum imparatum subitò in tantum audaciæ creuisse, vt vltrò etiam alienis inhiaret. quod eos C
magis mouebat, erat Clusiæ Arcis periculum; quare quàm primùm illuc Foscarenum Legatum mittunt lecta peditum acie, & Antonini, Manzaniq; equitatu firmatum. Legatus in ipso itinere Franciscum Martinengum Vtini tunc fortè commorantem sibi adiungit. Ibi ad Foscareni copias pedites CD. accessere ex nouissimo paganorum delectu, quem Vtini fecerat per eos dies Nicolaus Gualdus rei militaris in ea Vrbe Præfectus. is ingentem agrestium multitudinem armis instruxerat, & ad omnes armorum vsus comparauerat; quorum deinde D
opera Veneti in hoc bello felicissimè vsi sunt. Cæterum operæ pretium erat videre, quo concursu, & hominum fauore eam expeditionem ageret Foscarenus. Non Vtini tantùm, sed ex agris, & vicis ordines effusi milites accipiebant; victui necessaria efferebant; nec laudibus, nec votis parcentes. Illi inter plausus populorum euntes vbi primos Alpium saltus attigere, ab eorum locorum gentibus omni charitatis officio cumulantur: nam præter hospicia ex publico data, & commeatus liberaliter præbitos, vbique ciues voluntate militiam E
amplexati reliquæ aciei se coniunxerunt. quod à Glemonensibus primò factum, reliqui deinceps Ventionenses, & Tulmetini studio inter se certantes imitati sunt. ita breui ex his numero, & viribus valida manus efficitur. His præsidijs auctus Foscarenus ad Clusiam properabat: quò vbi peruenit, intelligit Smeitium circa nouas munitiones
Die 13. Augusti. moram nectere. Ibi Martinengus suadet, vt tanquam militum animos

A mos nudaturus, suos ad flumen Legatus adducat: hoc inter Pontebam, & Clusiam decurrit. Corsi fuere, qui capiendi pontis Prouinciam suscipiunt; hos penè Foro-Iulienses insequebantur. strata erant, & aspera viarum saxis vndique obsepta: inter ea amnis torrenti similis præcipiti cursu voluitur: iungebantur ripæ maioribus tignis, quæ confestim disijciunt Germani, & circa vlteriorem oram effusi eam moschetis defensuri accurrebant. Igitur Corsi inter saxa, & crepi-

Fines Austriaci vltra Clusiam Veneti deuastant.

B dines dispositi ingenti glandium fragore hostes ad pugnam prouocant. Sed hi flumine, & naturali loci situ tuti, quo veluti aggere quodam tegebantur, placidè admodum primos illos furores excipiunt, plumbum tormentis, lapides manu intorquebantur, & paulatim crudescente pugna inter pilarum strepitus iurgia, & iniuriæ miscentur: sic vsque ad noctem hinc inde sedentes, atque in modum muliebrem altercantes certamen tractaturos apparebat, nî paucorum ardor eam ab Venetis ignominiam eluisset. Fuit hæc Glemonensium cohors,

C quam inter reliquam auxiliorum turbam Horatius Pramperus adduxerat. Hi propria virtute, sed Ducis in primis oratione accensi, atque etiam auctoritate impulsi, vbi pro ripa tempus terentes Corsos animaduertunt, facto impetu, & per semisupina sociorum corpora adnitentes, primi omnium ausi flumen traijcere in vlteriorem partem librociter obrepunt. Ibi perturbatos, & nouo facinoris stupore trepidantes inuadunt. tùm Corsi, ne ab nouo milite superarentur anxij, in apertum desiliunt, trabes disiectas iungunt, & ingenti clamore cum

D Glemonensibus procurrentes Germanos facilè loco propellunt: nec mora, reliquæ Ventionensium, & Tulmetiensium copiæ signa inferunt: & non ponte tantum, sed vado, & aquis hostis quæsitus. Legatus interim de suorum ardore certior factus Marcum Antonium Manzanum cum suæ gentis equitibus immittit, eo consilio, vt pediti vlterius progresso tutior esset recessus, neque enim eius diei lætiorem fortunam sperare ausus erat. Sed iam hostis prima Venetorum impressione fusus in proximam munitionem se receperat. eam ad Di-

E ui Rocchi extructam memorabamus. Ibi postquam ex fuga animum collegit; nouo, & frequentiori auctam milite aciem iterum in discrimen adduxit. Nec Venetus numero inferior pugnam declinat. Vbi res comminus agi cæpta est, tunc Italicæ virtutis splendor enituit, impar Germanus illicò concidere, aut terga vertere. Superuenit Manzanus, qui in labantes inuectus omnem illam aciem ociùs dicto dissipat: fit cædes, & fuga; munitio extemplò capitur, pereuntium

Munitio Diui Rocchi à Venetis capta.

H cla-

A clamore, tormentorum ſtrepitu omnia circumſonant. Illi qui inferius Caſtellum ad Malborghettum tenebant, audito tumultu, & ſuorum agmen diſſipatum conſpicati; priuſquam hoſtiles gladios iugulo admotos haurirent, ante cunctos fuga præcipitantur, & ſtationem Venetis diripiendam relinquunt. Inſtat acriter Manzanus, & eodem impetu vtrumque præſidium diſpergit: tanta pereuntium patientia, & vecordia, vt nullus aduerſis vulneribus conciderit, quodque mirum alicui videbitur minus XI. equitibus ſtragem illam accumulauit. B Neque ambigitur, ſi cum Manzano Antoniniani accurriſſent, nullum ex tanto numero elabi potuiſſe. Sed eam virtutem tanquam expertam in ſui cuſtodiam maluit retinere Foſcarenus; vnde Manzano decus auctum, & hoſti pernicies imminuta. Non paucos in ea trepidatione ſolertia iuuit, argenteis nummis de induſtria proiectis, quò perſequentium impetus veluti obice poſito intercideret.

Sic clariſſima parta victoria, occidente iam Sole Manzanus Pontebam repetit, vbi Legatum, & alias copias offendit: miſtæ gratulantium voces, & dexteræ. C Laudata Ducis, & militum virtus; nec Corſi, aut Glemonenſes merita gloria fraudantur. Præda omnis recuperatur; ferri, & argenti viui immenſa pondera publico ærario reſeruantur. viliora quilibet rapuit. Ponteba nono die, poſtquam ab Archiducalibus poſſeſſa eſt, Venetis iterum adiungitur Idibus Auguſti. inter prædam diploma Ferdinandi venit ad manus aureo ſigno, & Principis ſubſcriptione clarum, cuius verba hæc propemodum fuere.

Pōteba Venetis adiungitur.

D

Sereniſſimus Archidux Ferdin. Auſtriæ, &c. Gulielmo Smeitio Ductori.

Diploma Ferdinandi Archiducis Auſtriæ.

IVnctis conſilijs cum Adamo Traumiſtorſfio Croatiæ militum Duci, qua maxima poteris diligentia, Cluſiam Arcem, quæ Pontebæ adiacet, occupandam curabis: cui deinde Pontebam ipſam adiunges. His ex ſententia in poteſtatem adductis Traumiſtorſius copias è caſtris, & neceſſaria quæque ſubmittet, quibus Glemonam aggrediaris. E *Hæc te ſumma taciturnitate exequuturum ſperamus, vt noſtræ voluntati non modò, ſed opinioni etiam, quam de te concepimus, ſatisfacias.*

Gratij IX. *Kal. Iunij* M DC XVI.

Die 14. Auguſti.

Die ſequenti Antoninus cum equitatu in fines Auſtriacûm miſſus Malborghettum habitatoribus vacuum occupat, inde Treuiſam

vſque

A vſque diſcurrit. antiquum fuiſſe Tauriſcum aliqui memorant. Aderat præſidium ad cuſtodiam loci, quod maiora aliquot tormenta in Venetos exonerat: ſed vbi propius hi ſucceſſere, ſubitò Germani ſiue præſenti hoſtium aſpectu perculſi, ſiue heſternæ pugnæ memoria attoniti, tanto pauore conſternantur, vt muris, & propugnaculis diffiſi, raptim reſeratis poſtibus intentiori fuga in vicinum montem ſe receperint: qui pridem mulieres, atque pauidam omnis ætatis turbam

Malborghettum ab Antonino occupatum.

B acceperat. Antoninus loci munitionem ingreſſus machinas, quas non potuit aſportare, omnes corrupit. Habuit quidem Treuiſa præter turres, & loricam aggere obſeptam, maiora tormenta currulia duo, minora verò, quæ moſcheti vim excedunt, quamplurima: Spingiardas dicunt. ſupererat præter hæc ciborum ingens copia, ſuppellex pretioſa, & ædes omnium bonorum affluentia refertæ, quę patentibus ianuis auidas militum manus alliciebant. Sed Antoninus fraudem veritus, quia equites in præda occupatos facilè poſſe circumueniri

Ab eodem & Treuiſa.

C exiſtimaret, militari non minùs, quàm generoſo conſilio vſus, ab omni direptione ſuos prohibuit, & nihil de tot diuitijs præter tormenta bellica aſportari paſſus eſt. Sed hoſtes fuga dilapſi cuncta terroribus implebant, adeò vt Villacenſes deditionem pararent, vt poſtea compertum eſt.

Foſcarenus inter hæc cum reliquis copijs Antoninum inſecutus Malborghetti conſederat: ibi de Treuiſa edocetur, & in quo ſtatu ſint res Archiducalium accipit. Diù inter Duces certatum an Treuiſa re-

D tineretur; ea non procul abeſt à Villaco, quam loci commoditas in primis frequentem facit, vnde in Italiam expedita itinera duo porriguntur: alterum per mediam Pontebam Carnos montanos, alterum per ripas Natiſſæ Caporetum petit. hoc ſicuti priori volumine dicebamus, & militares copias, & commeatum omnem Gradiſcæ, & Goritiæ vſque ad id tempus dederat: quare ad præſens bellum videbatur maximè pertinere, ſi Veneti valido illùc ducto præſidio omnem cibariorum ſpem ex ea parte hoſtibus præriperent; quibus ideò vnica

Quæſtio, An Treuiſa ſit à Venetis retinenda.

E tantùm via relinquebatur inter montium anfractus, & perpetuos ſaltus Lubianam verſus, quamque oneribus importandis minùs commodam ſcirent. Accedebat, quod nouo circa Treuiſam exorto incendio, neceſſarium erat, vt Ferdinandus magnam partem copiarum illùc admoueret, Villacum, & vicina loca defenſurus; quod Gradiſcanis rebus opportunum nemo non videbat. Sed contra diſſerebat Martinengus, Treuiſam montibus, & præruptis torrentium alueis ab

Italia diuisam, his intumescentibus nec commeatus, nec militis eò traducendi, aut traductos diutius retinendi facultatem dari. Illos sub inimico cælo, & ab hostibus vndique septos posse ante deleri, quam fortunarum suarum statum suis significarent. Itinera sine his impedita relinqui exciso saxo, & fluminis ripa corrupta. Præterea regionem illam vniuersam ad Bambergensis Episcopi ditionem pertinere, qui licet Ferdinandi Imperio subditus, nulla tamen hostilis animi documenta in Venetos demonstrauerit; cuique in primis irruptionem illam in Pontebam displicuisse fama ferebatur. Incommodo igitur Reip. tempore Germaniæ Principes irritari, à quibus nullo damno afficiantur. Quo meliori argumento causam suam Venetos defensuros, quàm si sua repetisse contenti, ab omni prorsus se iniuria abstineant? Placuit igitur omnem curam de Treuisa relinquere, & iterum inter confines Pontebæ copias reducere; negotio de excidendis vijs commisso Nicolao Gualdo, cuius supra mentionem fecimus; & Antonino demandatur, vt iterum in propinqua excurrat, ne qua fraus hostilis in opere impeditos excipiat.

Incendium Pontebæ.

Dum Veneti Pontebam repetunt, incertum casu ne, an militum scelere, deserta domorum igni corripiuntur; trabes, & lignea materia, quo mercimonio locus ille refertus est, flammam altius recepere, quæ ab ipso principio valida, & vento diffusa, breui omnem eam partem pagi absumpsit, quæ flumine diuisa Pontebam versus extenditur. Ædificia plura ea lues solo æquauit, nulli parsura nisi aquæ propè manantes, & vacuum Cælum occurissent.

Pedem referentibus Venetis, Germanus animo, & viribus firmior Treuisam repetit. eò Carolus Techius ex Carinthia aduenerat, equitum cohorte secum adducta. Itaque incolæ circùm discurrere, excubias disponere, aditus viarum custodire, quando Antoninum appropinquare nunciatur. Obequitabat hic vicina loca, suos in demoliendis vijs tutaturus; & exploratores ante missi omnia pacata referebant. Illum vt vidit Techius, ratus hominem, facili negotio à reliquo exercitu posse intercludi, peditibus Sclopettarijs, quoscumque habuit, per compita viarum missis iubet, ab tergo vt Venetos adoriantur: ipse extra portam equestri acie educta conferendæ pugnæ speciem ostentabat. Non longè ab infortunio fuerat Antoninus, hinc ab equitibus, illinc à pedestri globo circumuentus, quando ad periculum animosior factus arma suis iubet expedire; in his spem omnem euadendi repositam. Igitur fit clamor, & vno impetu in Techium

irrum-

A irrumpentem feruntur. Sed is acie in se tendere animaduersa, incertum, qua subita territus re, illicò medio montis cliuo, quà venerat, cursum inhibuit; vbi extra teli iactum positus eam audaciam satius duxit admirari, quàm experiri: quo cognito Antoninus, ne, dum cum equite tempus terit, à peditatu interim interciperetur coacto repens in orbem agmine, eoque perpetuis, & latioribus recursionibus explicato, ante ad fauces viarum peruenit, quàm se loco mouisse ab B Techio crederetur. Ibi solo aspectu Sclopettarijs, qui propè aderant, perculsis, cunctos retrò trepidantes Treuisam adegit. In hunc modum ille singulari consilij, & fortitudinis exemplo ab imminenti cæde suos eripuit, quos ad vnum potuisse deleri nemo est qui nesciat, si Duci minus audaciæ, hosti plus virtutis adfuisset.

Inter hæc Nicolaus Gualdus bonam partem viæ præciderat, quæ ex Treuisa Caporetum ducit. Hæc ferè vniuersa ad alueum Natissæ viuo monte excisa antiquæ magnificentiæ decus referebat. Opus olim C magnis impensis, & summo labore absolutum, siue à Barbaris in Italiam irruentibus, siue à Romanis rerum dominis, qui notabili insuper addito munimento ea Prouinciæ claustra vsque ad nostram tempestatem firmauere. Fuit illud modicum Castellum inter viarum angustias non longè à Caporeto situm, in quo, vt cætera prætermittam, murorum ambitus, portæ, stationes militares ferè omnes ex vnico saxo spectantur, Clusiam Imperatoriam dixere Germani, quò à Veneta distinguerent; sed illa loci dignitate, & ædificij structura lon-D gè Venetam antecellit. Cæterum Imperatoria, Treuisana via corrupta, & paulo post Caporeto capto, vt referemus, nulli vsui hostibus fuit. Siquidem vbi primum de recuperatione Pontebæ nuntius in Venetorum castra perlatus est, decreuit Priolius, vt Caporetum extemplò tentaretur. Illùc missus Triuisanus, & Ioannes Martinengus Francisci Nepos cum magna copiarum parte: hostes ad omnes belli casus paratos offendunt. Sclaui inquilini munitionem tenebant, & Germani illùc miserant equites CL. pedites M. paulominus, qui loci E natura tuti Venetorum arma contemnebant. Sub horum aduentu mapalia, & pastorales casæ extra vallum positæ occupantur. inde fit impetus in aggerem: impigrè accepti à præsidio, & missilibus res agi cæpta, quando Martinengus igneas pilas in obiectos iaculatur. Harum vsum, & formam superiori libro docuimus; quæ latentem flammarum vim in apertum euomentes, repentè omnia militaria opera, & proxima tecta incendio depopulantur. Multi ibidem mortales absum-

sumpti: quare loco cedentes Germani facilè à Venetis propelluntur. A
Plena hostium iam cuncta erant, nihilominus victi resistunt, & intra aggerem pugnam restituunt maxima sanè animorum siue virtute, siue obstinatione: donec LXX. eorum cæsis, reliquos ingruens multitudo extra portam dimouit. tunc ab equitibus excipiuntur, à quibus fusi, profligatique per rupes illas, & montium anfractus effusissima fuga præcipitantur. Victores aggerem igne absumptum reficiunt, & duo noua Castella in vicino colle extruunt, ne qua per pontem, aut Clusiam Imperatoriam incommoda accederent. B Aberat is pons breui interuallo à Caporeto, quà Sontius per abrupta decurrens Goritiam adlabitur, vnico duntaxat fornice ex cocto latere ad pedes XXII. per quem ex Treuisa, atque adeò vniuersa Germania frequens excursus in Italiam. Sed Veneti paucos ante annos eam viam interdixerant de vectigalium suorum damno soliciti; quæ inde non parùm imminui sentiebant, quia merces liberiori mari permissæ, facilè vitata Vrbe, in reliqua Italiæ emporia dilabebantur; secus futurum rati, si eo aditu obstructo cuncti negotiatores in vnam Pontebam cogerentur; C quibus sic per medias Fori-Iulij planicies Portum Gruarium iter facientibus nulla in posterum effugia superessent. Qua diligentia Austriaci offensi parum abfuit, quin ab omni ferramento Vrbem prohiberent; siquidem nouo ab his inter saxa, & verticosos aquarum recursus itinere reserato, faciliori deinceps, quanquam longiori accessu Goritiam, moxque in Tergestinum sinum mercium pars melior adducebatur; atque ab eo loco Venetiarum pelagus emensas Rauenna assiduè, & vicinæ Ciuitates excipiebant. D Siue igitur veteri hac iniuria permotus Priolius, siue præsenti rerum vsui inseruiens, quò omnes hosti intercluderet aditus, pontem vniuersum diruit, & viam subuertit ad Imperatoriam Clusiam, quæ ideò inter duos belli terrores posita nec Austriacis opportuna, nec Venetis stetit incommoda.

Caporetum à Venetis captum.

Mens. Septemb.

Cæterum Traumistorfius hostium fortuna, & secundis eorum prælijs commotus in dies maiorem periculi sensum hauserat: vix militem pauidum, & laboribus, morbisq; consumptum *intra* munitiones continebat. E Visum est igitur Castellis, quæ antè tentatam Gradiscam Podigoræ, & nouissimè ad Farram posuerat, diligentiùs communitis, fluuium copias traijcere, antequam victrices cohortes illæ ex Ponteba, & Caporeto cum reliquo Venetorum exercitu coniungerentur. Itaque castra mouet ex Licinisio, sed tanta animorum trepidatione, vt à manifesta fuga vix suos retineret. Nec defuere, qui

affir-

A affirmarent, si Priolius cedentes insequutus fuisset, memorabili victoria illius diei memoriam potuisse insignire: sed Traumistorfius ad id animum adijciens periculum anteuerterat, dissipatis ante rumoribus, se cum vniuerso exercitu ad repetendum Caporetum properare, quod non modo à persequendo agmine Priolium retardauit, sed stimulum non mediocrem homini iniecit, ne quo detrimento sui nihil tale opinantes, & numero inferiores afficerentur: quare quàm pri-
B mùm cum vniuersis copijs illùc Erizum Legatum iubet pergere, paucis tantum ad tuenda castra secum retentis: ille ad prælium instructus, & de summa rerum confligere acie paratus iter carpit; nec ante Traumistorfij fallaciam deprehendit, quam à suis Caporeti exceptus eos longè ab omni periculo esse intelligit. Traumistorfius interim ligneum pontem (hunc contra Licinisium excitatum dicebamus) traiecerat; eoque post traductum exercitum dissoluto in aduersa ripa incolumis consederat. ibi loco inter fluuium, & mœnia Goritiæ ad fi-
C genda castra delecto, ea nullo prohibente enixè munienda curauit: ad hæc ripæ Sontij vsque ad Vipauum vallo, & continua militum custodia aduersus omnes Venetorum impetus firmantur. M. P. vltra Licinisium pons fuerat antiqui operis, cuius in prima Iustiniani expeditione mentionem fecimus: huic in citeriori ripa adiungebatur turris ex cocto lapide in mediocrem altitudinem assurgens. celebre illud antiquorum Prouinciæ Ducum monumentum. Eum pontem Traumistorfius, quia Podigoræ, & reliquis Germanorum munitionibus, sed
D S. Martino in primis opportunus apparebat, per quem cōmeatus continenter, & auxiliares manus in ea loca adducebantur, excitato circa turrim aggere suorum præsidio tuendum committit. At Priolius, Austriacûm discessu cognito, extemplò Licinisium inuadit, quò Triuisanum, quò Erizum post absoluta Caporeti opera, cum exercitu accersit; ibique deinceps veluti belli sedem figit.

Ita Venetorum armis Caporeto, & Licinisio occupatis, quatuor sola loca (si Gradiscam excipias) cis Sontium fuerant, quæ Germa- *Licinisiũ fit de iuribus Venetorum.*
E norum auspicijs adhuc tenebantur. Farra sub oculis Priolij, Podigora ceruicibus imposita, Vipulzanum, & inter montium iuga Sanctus Martinus. Hæc vt opprimerent Veneti priusquam Gradiscæ vim inferrent, præsens rerum conditio admonebat. Sed Podigora præcipuè Licinisio imminens non sine ingenti eorum damno, ne dixerim dedecore debuit vlterius ferri, igitur ad eam primò excindendam summo ardore copiæ educuntur. Quò vbi miles peruenit, certatim *Podigora obsessa.*

vnus-

vnusquisque vallum adoriri, alius ſcalas muro admouere, alius ſaxa, iacula incutere: moſchetarijs propè foſſam locus attributus, vnde glandes comminus intorquerent. ala equitum terga tuetur. Venetos fortuna, & parata toties victoria, Germanos deſperatio, & vltima rerum neceſſitas agebat. Vbi impetus illi primi fruſtra cecidere, res ad obſidionem vertitur; interclusæ viæ, & ſtationes die, noctuq; cuſtoditæ omnem euadendi ſpem hoſtibus præciderant. Balioneus huic negotio præficitur. A

Interea Maurocenus Patriæ Rector longa morbi violentia affictatus in Vrbem conceſſerat; in cuius locum Andreas Paruta ad paucos dies ſuffectus nouam Vtinenſium manum non aſpernandam in caſtra duxit. fuerunt equites C C. pedites D. qui voluntarij, & proprijs ſumptibus inſtructi ſuum erga Remp. ſtudium deſiderari non ſunt paſſi. Hos ad maiora deſtinatos immodicæ pluuiæ, & infelix Autumni tempeſtas, quæ ſubſecuta eſt, non multò poſt Vtinum reuocauit. B

Sed Germani, qui Podigoræ includebantur, vbi per imbres continuos laxatam obſidionem intelligunt, noctu per neglecta dilapſi ad ſuos rediere, paucis eorum intercurrentis fluuij vorticibus demerſis. Ferunt ſeruatum præſidium ab eius loci indigena, qui primus inter rariores cuſtodias euadens, poſt ſe filum itineris ducem ſubſequentibus militibus diſpoſuit, quale olim de Theſeo factum legimus. Balioneo vix poſt multum diei hoſtium fuga innotuit. C

Farræ Venetis deditio.

Podigoræ caſum ſequitur Farræ deditio, quæ non ſine labore, & ſanguine parta eſt. in hanc copias ducere pergit Iuſtinianus, & currulibus admotis per decem continuos dies caſtellum premit. Contra eam peſtem cum nec vires, nec animus hoſti ſufficeret, vltrò compoſitionis Venetos admonet. cautum fœdere, vt præſidium armatum Gradiſcam dimitteretur. Pedites D C C. dimiſſi. feminæ L X X. quatuor ibi tormenta muralibus minora, & annona ad multos dies inuenta. D

Vipulzanũ oppugnatũ dat Venetis nomen.

Ea moleſtia liber Iuſtinianus ſibi Vipulzanum depoſcit. Hunc locum primo belli tumultu ab eodem Iuſtiniano fruſtra tentatum memorabamus, ſed tunc maioribus copijs rem aggreſſus, non niſi expugnata munitione abiturus acceſſerat. Aciem omnem bifariam diuiſam vbi ſub vallo adduxit, ex duabus partibus oppugnationem inſtituit, conſtitutis vtrinque maioribus tormentis, quibus continua glandium rabie obſeſſos defatigabat: quare breui omnis murorum ambitus dehiſcens, per ſtratum ruinæ locum haud difficilem Veneto E

tran-

A transitum præparabat: sed Austriaci omisso muro; in interiorem domum se recipiunt, vbi maiori animorum, quàm virium conatu omnem illum oppugnationis apparatum diutiùs sustinuerunt. salutem protraxere rimæ multæ & meatus cæci ad hos vsus ante in parietibus dispositi, per quos omni sclopettorum genere discusso Venetos propius accedentes grauius vulnerabant: sic per plures horas illius, & sequentis diei certatum est; donec Corsi per patefactum ruina iter ir-
B rumpentes, desertam militibus arcem, quæ ante domum fuerat, obtinuere. Tunc Germanus in vltimum discrimen adductus de deditione verba fecit. permissi abire milites inermes, & locus à Iustiniano receptus est.

Vnum S. Martini castrum supererat, sed eius oppugnatio curam faciebat Priolio: siquidem præcipiti montium accessu positum, quò per continuos viarum flexus vix pediti peruium patebat iter, nec machinis peti, aut corona posse cingi satis apparebat. spes erat reliqua,
C si auxilia intercluderentur, quæ per pontem, de quo loquebamur, illùc adducebantur. Ad vias explorandas mittit Illyricorum alam Detrico parere assuetam. hæc non longè ab oppidulo subuecta in hostilem equitum globum impegit. Sed Illyrici impigrè in obiectos effusi facilè Germanos iam vinci solitos deturbant; plures abduxit fuga, quàm ferrum extinxit, pauci ab Venetis desiderati, inter quos Detrici Locumtenens, qui tunc manipulares suos ducebat. Ita Veneti multiplici victoriarum numero elati in dies meliora animo concipie-
D bant, & ne quid præsenti felicitati deesse videretur; ecce tibi nuncius, qui Matthæum Priolij filium Romæ agentem à Summo Pontifice Cardinalem renunciatum exponit; quæ res & Senem parentem, & vniuersum exercitum non mediocri lætitia cumulauit. Sed hæc breui, vt fluxa sunt humana, & varijs casibus obnoxia, sequens fortuna in luctum immutasse visa est. Namq; Priolius in dies magis de S. Martino solicitus, quò facilius Germanos à collibus deiectos inter ripas suas inclusos detineret, mandat Iustiniano, vt pontem in pote-
E statem redigat, aut saltem tormentis corrumpat. Ille locum inspecturus cum Triuisano, & Ludouico Estensi versus turrim ibat vno, aut altero pedite comitante, iamque eminenti colle steterant, vnde pontem subiectum, & munitionem ante Turrim positam oculis metiebantur; dùm sermone tempus fallunt, & singula speculantes vlterius pedem conferunt, ab hostili moschetorum manu repentè excipiuntur; hæc inter vepres, & flexus viarum delitescens non prius in-

Matthæus Priolius Cardinalis creatus.

Mēs. Octob.

I cau-

Mors Iuſtiniani.

cautos petijt, quàm ad certum ictum deſtinatos animaduertit. inter eos vnus Iuſtinianus glande traiectus proſternitur, quo vulnere non multò poſt mortem oppetijt: vir ingentis animi, & qui modicis fortunæ exordijs patientia ſola, & ingenio in ſummam militaris ſcientiæ opinionem peruenerat; gloriæ ſupra quàm dici poteſt auidiſſimus, ex quo fiebat, vt audacius, quàm dignitas eius expoſceret, ſe continuè periculis committeret. Multa antè hæc tempora inter Belgas paſſus, vbi ſiniſtro brachio amiſſo præclaram fortitudinis, & prudentiæ laudem obtinuit. Sub Gradiſca verò nulli gregario militi diſſimilis inter primos ordines, & ſtridentes pilas dies, noctesque obuerſans, ſuo exemplo rudes tyronum animos ab omni periculi ſenſu auertebat, vbique mortis contemptor, quam, dum minus credidit, infelici fato aſſequutus eſt. publico funere Venetijs cadauer traductum tumulatur: additus tumulo honos, ſtatua equeſtris, & vxori, & filijs annua ſtipendia aſſignata. Sed Priolius nihilo ſegnius pontem aggreſſus hunc extemplò parat ſubuertere. locus ſiſtendis tormentis eligitur, vbi Iuſtinianus eſt interfectus. Is fluuiò imminens Germanis latè vim intentabat: fruſtrà interim reclamante M. Antonio Manzano, qui proximum Plumæ iugum propè ſupra capita demonſtrabat, atque illud per ſummam ſecordiam hoſtibus relinqui querebatur. Namque ex eo loco & Venetos vexare, & S. Martino ſubuenire poterant Auſtriaci. Neglectum conſilium Manzani rerum euentus, & hoſtium diligentia comprobarunt. Vbi enim primùm Venetos ad ripam Sontij occupatos vident, valida peditum cohorte traducta, monſtratum cacumen præripiunt, & operibus cingunt. Hæc cum Venetis inſpectantibus fierent, & facili negotio adhuc prohiberi poſſent, aſpernabantur tamen, & fatali quadam obſtinatione munitio Plumæ augeri permittebatur; quæ viris poſtea, & tormentis inſtructa perennem vſque ad hanc diem Venetorum fortunam non retardauit modò, ſed fregit etiam aliquando feliciter.

Menſ. Nouemb.

Priolius inter hæc eo quo dicebamus tumulo tormenta ſteterat, & locum aggere circùm excitato muniebat; quem vbi ad iuſtam altitudinem perduxit, omnem illicò machinamentorum violentiam in pontem effudit. Hic tabulatione; & tignis conſtratus, pilis quadrati lapidis quatuor innitebatur. opus ad fluminis impetum ſiſtendum ſolido ædificio elaboratum, quod ingruentibus per tot ſæcula aquarum vorticibus obiectum eam firmitudinem habuit, vt fero-

cien-

A cientes glandium procellas tunc etiam facilè potuerit sustinere. Siquidem integris octo diebus sine intermissione horribili tormentorum fragore moles concussa nec loco cessit, nec dirupta corruit: trabes tantùm motæ, & tabulatum disiectum, quo per noctem reposito Germani in turri necessaria quæque subuectabant. A principio non mediocri terrore Austriacûm animos perculerat huiusmodi oppugnatio, & iam de nouo extruendo ponte consilia cęperant agitare. B Goritiani verò de suis rebus soliciti cariora pignora Lubianam destinabant: sed vbi conatus Venetorum irriti apparuere, & lætior spes inter tonitrua, & fulmina exanimatis refulsit, iam omni cura exuti vltrò ignauiam Priolio obiectabant: sed is postquàm incępta minùs procedere, suosque inani labore diutiùs defatigatos animaduertit, ne longius hosti ludibrio foret, aggerem iubet dirui, & tormenta Licinisium asportari; id timoris argumentum interpretatus Traumistorfius, plures immittit pedites, qui circa C machinas occupatos inuadant. Sensit Priolius audaciam, & illicò lectissimum suorum globum obijcit: peruenerant Germani sub iugum Plumæ, incertos quid rerum agerent inuadunt Veneti tanto ardore, vt nec primam impressionem sustinuerint: fuit fuga, non pugna, pauci cęsi, reliqui per auia montium, & syluas elapsi ad suos irrepsere. Sed nec toties victi adhuc se munimentis continent Austriaci. sæpius ripas erumpunt, & quia aperto marte non poterant, per insidias Venetis quotidiè pericula intentabant. D

Germanorum fuga sub iugum Plumæ.

Plura exinde damna illata, quibus vt aliquando modum imponeret Priolius, ad vadum fluminis, quod breui locorum interuallo à Farra distat, Castellum amplissimo vallo cinctum quatuor propugnaculis erigendum curat, Priolium ab Imperatore dictum; quo nihil sub id temporis excogitari potuit Venetorum rebus magis opportunum. quippe hostis ab ea planicie prohibitus, rariores in posterum incursiones faciebat, & commeatus, qui illùc ante E liberè intercurrebant, lintribus deinceps, & nauigijs impositi maiori difficultate Gradiscam importabantur.

Castellum Priolium.

Hic vltimus in Prouincia Priolio labor fuit; qui ætate grauis, & morbo tentatus vbi successorem à Senatu obtinuit, rerum gestarum fama, & propria virtute inclytus in non dubiam spem Principatus Venetias est reuersus.

Inter hos tumultus nouus Patriæ Rector Ioannes Basadonna in-

teruenit. Is Vtini iucundissimis animis exceptus, breui conceptam de se spem ingenti rerum tractandarum prudentia superauit. A
Siquidem turbulentissimis temporibus Prouinciam administrans pacis, & belli iura singulari quadam ingenij dexteritate ita coniunxit, vt in quo magis populis subditis consuluerit vix possis iudicare. Vrbem æquè, ac castra frequentauit, armatus non minus quàm togatus Patriæ vtilis; Prouinciæ verò etiam necessarius; quo præsente nec belli incommoda, nec pacis licentiam Foro-Iulienses B
agnouere.

Libri Tertij finis.

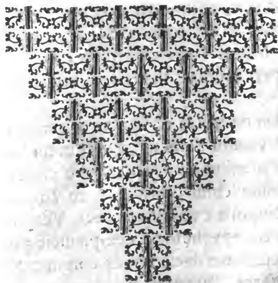

HEN-

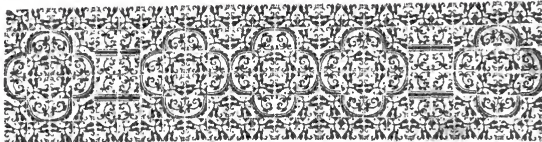

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

Liber Quartus.

A Riolio Antonius Landus suffectus est: vir morum facilitate, & rerum tractandarum dexteritate nulli secundus, grauis eloquio, & oris maiestate conspicuus; sed gratiorem faciebant clementia, & facilitas, & animus à cęde abhorrens, quæ inter armatas manus summa cum fide exculta mili-
B tares illos spiritus, & fortium virorum pectora arctius homini deuinxere. Tunc Ioannes Medicius magni Cosmi filius in castra vocari placuit. Is patrio, auitoq; splendore clarus Belgis pridem, & Germanis illustrem virtutis suæ memoriam fecerat, Veneti mox gloriæ, & noui decoris auidum ad stipendia traxerant, & in Vrbe retinuerant diutius: donec Iustiniano sublato, & bello circa Gradiscam recrudescente, eius viri operam necessariam duxere.
C Igitur Castrorum illi officio supremo demandato ad exercitum ire iubent, qui secundum Landum cũcta deinceps administrauit. Sed vterq; nouis occurrentibus negotijs Venetijs per multos dies detentus est.

In-

Interim exercitus per Legatos regebatur Franciſcum Erizum, & Ioan. Baptiſtam Foſcarenum acres viros. his acceſſerat Franciſcus Martinengus poſt interfectum Iuſtinianum ad id muneris à Priolio aduocatus. Inter eos vero ſic conuenerat, vt nihil ante Landi aduentum niſi ſumma vrgente neceſſitate aggrederentur; ſcilicet loca omnia, quibus inſederant, firmis tenebantur præſidijs, & nihil periculi à Traumiſtorſio apparebat, ſi ipſi ab inferenda iniuria ſe continuiſſent. Sed eam nimiam ſecuritatem inopina hoſtium audacia non parùm poſtea diſturbauit; quippe & hi per eos dies copias auxerant, accepto peditum, & equitum ſupplemento à Ferdinando; illud Henricus Dual Gallus Amperij Comes adduxerat. Impiger hic corpore, & animo ad militare decus elato, ſed patrio vitio in primis feruidus Traumiſtorſium continuè ſolicitabat, vt copias tandem ex aggeribus deduceret, longam hominis patientiam haud leuiter perſtringens: ſedendo, atque ſpectando vſque ad illam diem animum hoſti addidiſſe, ſuis animum, & vires fregiſſe; ſi ſolis munitionibus bello finis imponendus erit, ſibi ad eas ripas prius ſeneſcendum fore; non aleam vniuerſæ pugnæ ſuadere, ad quam ſe imparem cernit; ſubitas irruptiones, nocturnos terrores proponere, quibus tranquillum Venetorum otium diuexarent aliquando: & clades per ceſſationem acceptas inexpectatis cladibus vlciſcerentur.

Die 19. Nouemb.

Austriaci Caſtra Veneta in villa Romani inuadunt.

Ferocienti Amperio nocturni excurſus permittuntur. Primus Galli impetus in Romanum pagum; quo ante Luciniſium inſeſſum Venetus equitatus ferè omnis pernoctabat: quare locum vallo, & foſſa in eum vſum pridem cinxerat Iuſtinianus. Mox equeſtri acie abducta, quia impar miles ad munitionis vniuerſæ cuſtodiam relinquebatur, placuit ædes Bugarini loci eius domini propugnaculis cingere, quæ poſtium firmitudine, & murorum ambitu conſpicuæ medio vici attollebantur. eas Gabutius Centurio tunc tenebat cum agreſti iuuentute circa Vtinum collecta. Sed præter hos aderant Cataphracti quotquot ex morbis æſtatis prægreſſæ ſupererant; & Ferrati nonnulli hoſpitum menſis, & ſub tecto viuere aſſueti: qui adhuc intra primum vallum omni propemodum nudatum milite ſe continebant. Hæc ex incolis cognouerat Amperius. Igitur expedito equitum agmine extra portas Gradiſcæ noctis ſilentio educto, iuſſiſque poſt ſe ccc. peditibus ſubſequi, rectà pagum peruenit; ibi paucis inuentis cuſtodibus, quos primo impetu obtruncat, cum omnibus copijs munitionem primam penetrat. Secunda erat vigilia, quod tempus mortales

A tales profundiſſimo ſomno premit, & equites in lectulis iacebant, quà periculi, quà diſciplinæ militaris immemores. quare inopino perculſi terrore ad primos hoſtium ſtrepitus fugam capeſcunt; atque ideò pauciores trucidati; furor omnis in loci habitatores verſus eſt; nullo diſcrimine aut ſexus, aut ætatis. eam ſuis nouatæ proditionis mercedem referentibus Auſtriacis. quin etiam mapalibus ignis iniicitur, quo latè pagus deuaſtatur. haud dubium ſi milite Amperius
B locum cinxiſſet, cunctos potuiſſe intercipere. Sed dum turbatis ordinibus equites pediti intermiſti ad prædam diſperguntur, elabendi occaſionem Venetis præbuere, qui ſine armis, & nudi propè omnes, vt quoſque pauor egerat, Marianum ſe recipiunt; atque in hunc modum Cataphractorum nomen penitus deletum, qui nunquam in poſterum refecti ſunt. pauci tantùm fuere, qui firmioribus muris tuti, vbi in vltimum vitæ diſcrimen ſe adductos intelligunt defenſionem parant, quod in ſalutem ceſſit deducto in lucem certamine. Non ea-
C dem fortuna Amperio circa domum Bugarini. Gabutius ibi veteranus miles, qui vbi primus clamores hoſtium hauſit, ſine vlla trepidatione Foro-Iulienſes ſuos inſtructos in aggere collocat. ipſe inter primos decurrens Germanos ſubeuntes ſuſtinet, neutris cedentibus atrox oritur pugna. ab Auſtriacis plures cadunt, inter quos celebrioris nominis Polus anteſignanus. Interim dies illuxerat; quare Amperius veritus ne periculo ſuorum admoniti accurrerent Veneti, collecta equorum, & armorum ingenti præda Gradiſcam repetit. Mar-
D tinengus tunc fortè aderat Mariani, quem ſenem quamuis, & podagra laborantem tumultus non longè ab Amperij copijs traxit. ſuorum verò paucitate diffiſus ab omni certamine abſtinuit. Sed Triuiſanus iuuenta feruidus, & equitum robore fretus, quibus imperabat, illicò ſuos ad vindictam excitat; quos poſtquàm ad bene agendum inflammatos cognouit, eodem die in vlteriorem ripam traducit. Prima occurrit Vallonum ſtatio vallo, & foſſis cincta. hanc defenſores ſub primum impetum deſerentes, per auerſam portam Goritiam fe-
E runtur. pauci tantùm deprehenſi, qui armis ad ſe tuendum explicatis, dum in hoſtem dirigunt, ab Illyricis miſerè confoſſi ſunt. Sed rumor interea vicinum Germanorum exercitum, atque Amperium ipſum, & Marradam ad loci recuperationem ſolicitat. iamque extra vallum ſignum eruperant: quando Triuiſanus facinore contentus, qua venerat celeritate ad ſuos reuertitur, atque ibi ad vadum diſpoſito milite, accurrentes Germanos vltra fluuium cohibet.

Die 12. Decemb. Inter hæc Ioannes Mediceus venerat in caſtra: ſub cuius aduentū A Martinengus hominis præſentia offenſus, cum quo antiquas exercuerat ſimultates, Vtinum conceſſit; atque ibi fuit, donec diſcedendi facultate impetrata in patriam profectus eſt.

Sub id temporis etiam Ludouicus Eſtenſis miſſionem obtinuit, Cataphractis omnibus deletis, vt dictum eſt, quibus præerat, quamquam non defuere, qui crederent Eſtenſem ceſſiſſe ne Mediceo ſubderetur, quæ falſa eſſe ipſe non multò poſt demonſtrauit ad exercitum B cum Imperio reuerſus.

Hyems aderat, ſed qualem ſuperiori anno fuiſſe memorauimus, nullis ventorum, aut imbrium tempeſtatibus incommoda. quare nulla interim miles quiete fruebatur, ſed quotidie fermè hinc Veneti Mediceo impellente, illinc Germani Amperio ſolicitante, per eam planiciem, quæ vado contermina eſt, tumultuoſa, & leuiora magis prælia, quàm magna conſerebant. noctibus ad id Sontio à Germanis emenſo, ſub ipſa munitione Priolia, qui interdiù cædibus, & excur- C ſionibus omnia perturbabant.

An. Domini 1617. Principio ſequentis anni Nicolaus Contarenus, cuius viri ingenium, & virtutem abundè demonſtrauimus in locum Foſcareni Legatus ad exercitum mittitur. Hic iuſſu Senatus vices Imperatoris abſentis cumulatè poſteà perſoluit. quo tempore Ferdinandus Archidux conuentibus per Noricum agendis intentus, pecuniam, & ſupplementa in præſentes vſus expoſcebat. ipſe verò Lubianam aduentans bellum de propinquo loco adminiſtraturus videbatur. quod D non præſtitit alijs curis diſtrictus. Prima Contareno ingenij exercendi occaſio fuit Ferratorum turma à Germanis ſub his diebus oppreſſa. *Die 14. Ianuarij.* Hæc Hieronymo Todino Cremenſi Duce Craulijs in hybernis ſe continebat. qui pagus Gradiſcanæ ditioni ſubiectus longè ab Oppido P. III. M. aberat, & ideò leuiori, aut nulla cuſtodia aſſeruabatur, quæ loci habitatores Traumiſtorfio, vt pleraque alia ſubinde referebant. Is, Marrada cum lecta militum manu ad illas copias delendum E miſſo, incautos per tenebras facilè perdidit. equites capti viginti, Supprefectus, quia ſumptis armis ſe defenſabat glandibus abſumptus. Todinus cum reliquis beneficio noctis exempti per agros diſperguntur. Clara fuit ea expeditio vnius captiui miraculo, quod quò rarius per *Factum notabile cuiuſdã captiui.* noſtra tempora, eò magis illuſtre. Fuit is ignotæ ſortis homo equitum ſeruitijs aſſuetus, qui ex morbo in pueritia ſuborto mutus euaſerat. hic inter reliquam prædam Gradiſcam tractus diutius per ludibrium

A brium de Venetorum rebus percunctatur. Vbi nullum dari responsum vidit Amperius, siue illud oris contumaciam interpretatus, an quia sic reliquos captiuos ad redemptionem festinandam crederet posse solicitari, iubet homini caput præcidi. lictor aderat, & stricto ferro imminebat; quandò ille tanti periculi sensu exanimis subitò in vocem prorumpens, Maria fer opem, dixit: & hoc primùm effatus nunquam in posterum linguæ vitio laborauit. Ea nouitate attoniti B concaptiui, rem, vt erat, edocent: facta fides verbis, & miser dimittitur: qui postea ad proceres Venetos perductus ea, quæ gesta sunt, enarrauit. Quod siue ex occultiori naturæ impetu euenerit, quale de Cręsi filio accepimus, siue diuini numinis iussu factum fuerit, quod potius credendum, omnium certè animos stupore, & religione perfudit.

Cæterum animo angebatur Contarenus, quòd hosti audaciæ tantum accessisset, vt sub ipsis Venetorum oculis; atque inter septa ar-C mis vndique munimenta lectissimam cohortem adoriri, ac penè delere potuisset. stimulum addebat quòd horum facinorum culpam omnem ad Austriacos inquilinos pertinere animaduerteret: quare seuero non minùs, quàm necessario consilio vsus, omnem illam agrestium hominum multitudinem ante bellum Germano parere assuetam cum liberis, & vxoribus vltra fluenta Tiliauenti iubet asportari. nempè ea sola via eorum audaciæ, atque inexplebili in Venetos odio posse occurri. Frustra vsque ad id temporis facilitate, ac clementia D exceptos, quos hostes immites quotidiè, & actionum suarum exploratores cognoscerent. Illi ergo longè ab omni patrij soli charitate inter fidelissimas Venetorum clientelas ablegati discant iam tandem perfidiæ modum imponere, & quos proditionibus exercere non desierint, precibus deinceps, & lacrymis defatigent. Ductores omnes eadem fremere. Et vera dicebat Contarenus: nam ea fuit illorum hominum in Venetum nomen contumacia, siue dixeris erga Austriacos Principes fides, & obsequium, vt nunquam vllis minis, aut irrita-E mentis à Germanorum commercio potuerint coerceri. Gradiscam verò & continuè frequentabant, & commeatibus illùc importatis vsque ad extrema belli sustentarunt. ex quo fiebat, vt quotidiè Germani de hostium consilijs edocti facilius ad omnes casus se compararent. Lubet hoc loci facinus audax mirandum interponere; quod sub initijs huius belli admissum, quales indigenûm animi erga Rempub. forent satis declarauit.

Cum primùm Veneti copias Mariani colligerent Corſi, qui prius in Iſtria ſtipendia meruerant, ad id bellum deſtinati in ſinum Montis-falconi appulerant, inde ad exercitum tendentibus locorum, & itinerum prorſus ignaris, ruſticus Auſtriaco ſolo natus ducem ſe præbet, quem fortè in via deprehenderant; hic vbi homines prouinciæ inſuetos animaduertit, præclarè ſecum actum iri exiſtimans ſi illas primas belli victimas patriæ immolaret, de induſtria Mariano præterito, rectà Gradiſcam pergit, illìc miſeros facilè incluſurus. nec longè aberant à nece, quandò ſub ipſis propè Gradiſcæ mœnibus à Venetis intercurrentibus agniti non ſine ingenti vtrorumque admiratione ad ſuos reducuntur. Talibus igitur irritatus iniurijs Contarenus facilè in eorum perniciem accendebatur; quem in ſententia perſiſtentem Foro-Iulienſium primores circumſiſtunt. ſinguli orare, obteſtari, de ſua re agi. illos ſuorum agrorum eſſe colonos, quibus abductis prorſus de fortunis ſuis actum eſſe. ſat ex præſenti bello calamitatis, & infortunij hauſiſſe. illud eſſe vnius, aut alterius crimen, ſed multitudinem quid meruiſſe? quibus delinitus Contarenus ęgrè tandem paſſus eſt ſe exorari. illud ſubinde iactans indomitas illas belluas non noxæ eximere, quia Remp. prodidiſſent, ſed noxæ damnatas fideli Foro-Iulienſium obſequio donare; atque huiuſcemodi fuere tunc inter duos exercitus certamina latrocinijs potius, quàm pugnæ ſimilia: quæ aliquandò imitatus Thadeus Coleſicchius Croatorum peditum Ductor Sontium auſus ſuperare Sdrauſinam oppoſitum Gradiſcæ pagum ſubito impetu captum dirimit, & pedites, qui illìc aderant cuſtodiæ gratia omnes viuos capit; quin & ſpectatæ nobilitatis fœmina Goritienſis ibi deprehenſa, quæ ad Contarenum adducta ſtatim dimittitur. Auxit Germanorum damna Nicolaus Gualdus, qui iterum Caporetum miſſus ad reliquias viæ tollendas, ſi quæ ad ripas fluminis adhuc ſupererant, Tulminum vſque penetrauit, obuia cuncta hoſtiliter diripiens, euaſtans.

Die 26. Ianuarij.

Interim Mediceus vbi vnam Priolij munitionem ad hoſtes vltra flumen coercendos non ſufficere animaduertit, nouam aliam paulò ſupra inſtruxerat, quam à forma Teſtudinem dixere. inter hanc & Prioliam vadus erat Sontij. Sed eo poſito impedimento ira magis accenſa, quàm animus imminutus Germano. Nam veluti ex deſperatione atrocior factus, maiori quàm ante vnquam conatu eruptionem parat. lux erat dubia ante Solis exortum, & aer nubiloſus proſpectum omnem ademerat, quandò in citeriori ripa equites Ferrati

Munitio Teſtudo dicta.

Die 30. Ianuarij.

qua-

A quadringenti consedere, Ducibus Traumistorfio, & Marrada. pedites totidem equorum dorso subuecti, quos non longè à munitionibus paulò ante memoratis inter vepres, & salicta, quibus locus abundat, in insidijs collocant. Sed re feliciter ab equitibus confecta nulli propè vsui fuere. eques infestis signis Licinisium ire pergit. hos vbi aduentare cognouit Mediceus, indignum ratus insultante Germano, suos continere, vt potuit melius aciem explicat. Illyricorum ala B præmissa. Ferrati cc. sequi iussi, quos Camillus Triuisanus tunc ductauit. extrema agminis reliquæ Illyricorum turmæ claudebant. missis interim ex Corsico, & Italo peditatu ccc. qui vineta loco proxima ad omnes casus insiderent. Sed Germani nihil inde perterriti cuneo facto in erumpentes audacter feruntur. Eminus tormenta discussa prælium prouocant, acrius instare Germani, quos armorum pondera tutabantur. contra Illyricorum corpora glandibus aperta. quare vbi illas in se crepitare animaduertunt, illicò equis in orbem actis pri-C mos illos impetus de more nituntur eludere, quod dum incautè nimis exequuntur; in Triuisanum impingunt, qui cum Ferratis subsequebatur. inde cunctis ordinibus turbatis vsque ad vltimum agmen est trepidatum. Certamen nihilominus non intermittitur, multis hinc inde cadentibus. Traumistorfius, & Marrada vulnerantur, & Foliæ vexillifer cum signo capitur. attamen loco mouebantur Veneti, & Illyrici potissimùm tanto impetu impares signa in castra referebant: tunc pedes inter vineas dispositus comminus in apertum ausus D descendere, in non dubiè victores Germanos sclopettos exonerat. excepta ea pestis ab hostibus inclinatis capitibus, donec vniuersa in aere deferbuit. hinc armis, & loco superiores vniuersam illam multitudinem auertunt; pluribus saluti fuit Licinisij munitio: vnde machinis excussis tergo inhærentes depelluntur. ea glandium procella Io: Folia Vallonum ductor interficitur. Sed Germani vno signo capto, & pluribus abductis captiuis à nullo insequuti ad suos rediere. Ex Venetis supra L. sunt desiderati. in his qui viui in pòtestatem hostium E peruenere fuit Raphael Instiniani filius puer propemodum, & eo die pugnæ spectator cum pædagogo suo extra castra prægressus. Sed non multò post recipitur, Vilerio Iesuita in eius locum restituto, qui per eos dies Veronæ captus sub custodia tenebatur. Mouerat Ductores Venetos inexpectati illius certaminis euentus, qui imparatos & nihil tale suspicantes penè oppresserat. Sed Contarenus potissimùm, & Mediceus discruciabantur, quod victo toties, fusoque hosti tan-

Prælium inter Venetos, & Austriacos.

Ioan. Folia Vallonum ductor interficitur.

tum siue virium, siue audaciæ superesset, ad id remedia quæsita. Domus erat media planicie non longè à mœnibus Gradiscæ: hanc ad maiorem altitudinem excitatam in speculæ formam adornant: vallo etiam, & fossa ad munimentum additis. illic certi homines destinati, qui de hostium excursionibus determinatis ad campanam ictibus suos admonerent: quò, omnibus necessarijs prius ad pugnam comparatis, & ordinibus ex sententia instructis, minimo copiarum incommodo irruentes deinceps exciperent. Ea diligentia quies data militibus interdiù; sed nocte nihilominus traijciebant Germani, & quà copiæ Venetorum neglectim hybernantes intelligerent, raptim impetu facto adoriebantur. Pagus Chioprij ad hunc modum tentatur. Sed Manzanijs, qui locum tenebant, egregiè se defendentibus, audaciæ pœna in auctores versa est. A B

Die 2. Februarij.

Die 3. Februarij.

Inter hæc Contarenus consilio à Priolio, & Iustiniano pridem agitato animum adijcit; vt de S. Martino periculum faciat subita & inopina oppugnatione: delecti ad id de toto exercitu quicquid roboris erat, pedites M. paulò minus. equites additi Antoniniani, & quos M. Antonius Manzanus, Carolus Strasoldus, & Gualterius Spilimbergius ductabant, quingenti ferè omnes. His copijs ad secundam vigiliam Vipulzano egressus Mediceus ante lucem sub loci muro peruenit. quod supererat noctis in explicandis ordinibus insumptum. Antoninus, Manzanus, & Strasoldus iussi ad earum viarum aditus subsistere, quæ Goritiam ducunt. pedes fossæ admotus. Spilimbergio extrema agminis demandata. secum duxerat Mediceus tormenta duo (à forma mortaria passim vocant) quorum vsus est in portis referandis singularis. nam vbi nitrati pulueris copia eorum caua repleuerint, ore in portam obuerso clauis, & machinamentis tabulæ compingunt; funiculo subinde ad ignem paulatim hauriendum accommodato: quare vbi serpentes flammas machina exceperit, continuò ingenti cum sonitu erumpens latè compagines omnes, & claustrorum pondera demolitur. Atque his fretus Mediceus expugnationem tentaturus accesserat; sed scalas quoque plures militibus distribuerat, vt quo tempore mortaria postibus affixa strepitu, & ruina loci præsidium solicitarent, illi scalis admotis summa mœnium euaderent. quæ in eum modum disposita, vt melius à peritissimo duce disponi non potuerint, fortuna vt pleraque cætera frustrata est. Fuit casa non longè ab eo loco, vbi pedites restiterant in agrestis vsus extructa, & tunc fortè rusticus in ea somno demersus iacebat, qui non multò post C D E

Locũ S. Martini Veneti parant inuadere.

Die 5. Februarij.

Tormenta bellica Mortaria dicta.

Ve-

A Venetorum aduentum experrefactus, visa multitudine, per medios hostes nescius quò euaderet in fugam se coniecit. proximi quid rerum esset incerti protinus accurrunt. manu, verbo sistunt; quæ non sine aliquo armorum, & corporum motu fieri potuerunt. ex tàm leui causa, quod in bello sæpè contingit, omnis benè agendi occasio perijt. Nam Sclaui, qui locum custodiebant, rumore exciti, lumen ex propugnaculis proferunt, omnia certè præter id quod erat, suspicati. Sed Veneti inde se deprehensos existimantes, continuò circa primos ordines tumultum ciere, qui ab ijs, qui ponè sequebantur auctus, cuncta pauore, & formidine replet: donec omnes concitatiori fuga dissipati sunt. Auxere terrorem equi ad mortaria importanda præmissi, qui, trepidantibus magistris, ex eorum manibus elapsi, dum præcipiti decursu ex altiori loco per viros, per arma concitati feruntur, latè ingentem multitudinem prosternunt. Mediceus dum suos retinet, & inanem esse metum ostendit, à fugientium impetu humi obuolutus vix resurgendi spatium habuit. Soli equites, qui viarum angustias insederant, audito tumultu suis auxilio accurrunt. ibi Mediceum cum paucis offendunt. inde pedes reuocari cœptus; qui vbi primùm diluxit, errore simul cum tenebris discusso, tandem ad locum reuertitur. Sed Sclaui iam periculo commoti frequentes in muris aderant. Portam in primis firmant, & caudatis, quæ vocant, tormentis horrenti cum sonitu exclusis de præsenti discrimine suos admonent. Venetus contra, pauore deposito oppugnationem instaurat; & iam Colosicchius, qui semper Mediceo adhæserat, scalam muro admouebat, dignum suæ virtutis facinus tentaturus. tùm Barbari pinnis, & propugnaculis tuti omnem illam vim irridere, saxa, & glandes in subiectos intorquere. Sensit periculum Mediceus, & iniquiori illa conditione suos pugnare non est passus: quare receptui canere iusso, inde copias quàmprimùm Cossanum abducit. Fuerat is pagus S.Martino proximus; commodum substiterat quandò Amperium suis auxilio accurrisse intelligit. secum abducta equitum ala, & Aiduchis quadringentis. Iamque pedites Corsi, & Petrus Tritonius cum Antoninianorum parte, cui tunc ille præerat, extra pagum prouecti, primos illorum impetus impigrè excipiebant. occasionem amplexus Mediceus M. Antonium Manzanum cum Ciuidalensibus mittit, qui prælium sustentet, & Nicolaus Gualdus cum hastatis ad fauces pagi iussus properare. Erant arcta viarum, & Aiduchi ab equitatu longè progressi in locum iniquissimum peruenerant. vnde

nec

nec à suis subueniri poterant, nec pedem sine periculo licebat referre. Quare in ambiguo deprehensos superueniens Manzanus loco facilè mouet. c. qui primi agminis fuerant, interclusi; atque ad vnum omnes cæsi, & signum militare captum. cæteri per montium abrupta dispersi, ingenti accepta clade euaserunt. Quominus omnes interciderent locorum asperitas fecit, quæ Strasoldum cum equite ad terga præmissum propius accedere nunquam passa est. Amperius vbi pedites absumptos, fugatosque vidit, actutum cum equitatu se subduxit.

Quibus satis ex sententia gestis, alia subinde spes Mediceum excepit. Citatior Amperij aduentus hostium de S. Martino solicitudinem ostenderat, & non leui coniectura posse fieri apparebat, vt aggere circa flumen à solito præsidio denudato, copias omnes ad id locorum traducerent Germani; vbi tunc summa rerum esset. nec prouidum Ducem fefellit opinio. Nam Traumistorfius ratus Mediceum, quandò prima consiliorum malè verterant, loci expugnationem viribus omnibus tentaturum, properè post Amperium alias auxiliares copias transmittebat non aggere tantum, sed circa pontem etiam; quicquid erat virium detracto. Igitur Mediceus prima vigilia dato signo iubet suis, vt sarcinas colligant, & Cassani ad fallendum hostem ignibus relictis, ad Sontium copias ducit; flumen vbi prima lux opportunum transitum ostendisset, transiturus. Dum pro ripis Auroram opperitur, in vlteriori aggere signa cani exaudita; tùm sonitus armorum, & tormenta discussa curam acuunt; quæ ab hostibus ad terrorem excogitata ex longo interuallo multitudinis speciem faciebant. Et Mediceus antiquus Dux, & Germanorum artibus assuetus dolum non sensit; sed verè ripas præsidio valido custodiri suspicatus, conuerso agmine signa Marianum iubet inferri.

Noua electio Ductorum exerciti Veneti.

Sub his Lando Imperatore ad exercitum veniente, nouus illicò Ductorum ordo illuxit. namque Balioneus, qui vulnere ad Farram accepto per plures menses militia abstinuerat, tunc demùm recuperata valetudine, cunctis pedestribus copijs à Senatu præpositus est, quem locum nemo ante hac obtinuerat. Ad vices Rossij supplendas missus Io: Martinengus, qui tormentorum curam deinceps suscepit. Equites Ferrati Cæsari Pepoleo, Leues Ferdinando Scoto demandantur.

Franciscus Antoninus Vtini Præfectus creatus.

Firmis manentibus Illyricis Triuisano. Vtini quoque locum Gualdi Franciscus Antoninus eiusdem Ciuitatis Patritius obtinuit, qui singulari rei militaris prudentia, & fide in Principem clarus præfectu-

ram

A ram illam, quam diù bello Prouincia exarsit, in Ciuitate administrauit. Quibus sic à Senatu constitutis, illud adijcit Landus, vt donec tranquillior cæli status aperitur, & necessaria interim ad bellum comparantur, aliqua quies equiti daretur, quem assiduus labor, & expeditiones vsque ad eam diem nunquam intermissæ vniuersum penè confecerant. Huius rei cura Francisco Strasoldo committitur (Commissarium inde dicunt Veneti) qui ad id Castilionium pagum inter Venetos amplissimum militari disciplina munitum in hybernorum vsum vniuerso equitatui egregiè instruxit. (B)

Francifcus Strasoldus Veneti equitatus Cõmissarius.

Dum turmæ reficiuntur, Mediceus de irruptionibus ex Gradisca sollicitus aliud insuper munimentum ad Brumam pagum firmat, quod Landum nominauit, & præter hoc Sontio adhuc proximiora duo: hæc à præsidio illic imposito Græcorum, & Gallorum castella dicta sunt.

Sed nulla diligentia intercludi ab Oppido hostis poterat, nec quin C erumperet vbi vellet, prohiberi. Crebriores ergo pugnæ quotidiè oriebantur. Sed per insidias, vt plurimum vago milite, & furtim manum ferente. In hunc modum hyems traducta; quam vbi primùm vernum tempus excepit, antiqua extemplò consilia de cingenda Gradisca nouum Imperatorem, & Duces reliquos exercuere. Sed rem difficultatibus plenam non satis expediebant. quippe superiori oppugnatione edocti, conatus omnes in irritum euasuros cernebant, si rationem non inuenirent, qua auxilia per flumen continuè decurren- D tia auerterent. Hæc verò nusquam apparebat, tuente Germano ripas, & munitionibus vijs occlusis: illas nisi in potestatem redegissent, nunquam belli finem futurum.

In eam ergo sententiam veniunt, vt signis vltra Sontium motis, dextera, & virtute oppositos aggeres sibi aperiant. eo periculo ripas quidem Sontij oppugnaturos; sed in vna ripa facilè duarum arcium mœnia capturos. His Gradiscam, & Goritiam stare, quibus amissis, illas vltrò ruituras. Referebant speculatores ex aggere in flu- E men aditum patere, quem Germani aquandi gratia fecissent. ea prima spes rei gerendæ Mediceo oblata, qui ad hoc intentus, vbi equitatum omnem, & copias reliquas in vnum coegit, traijciendi rationem huiusmodi ferunt instituisse. Spataphoræ ex omni equitatu, quod roboris esset ala vna expleta: huic memoratas aggeris fauces se penetraturum iactanti prima signa committuntur. equitibus singulis pedes dorso additus, bipalio, & ligone instructus ad loca compla-

Oppositos aggeres vltra Sontium Veneti deuastant.

Die 1. Aprilis.

plananda. Veſtigia Spataphoræ inſequebantur Ferdinandus Scotus cum vtroque equitatu. Sed Triuiſanus cum Illyricis agmen claudebat. Interim ad hoſtem eludendum, quò diuerſis in locis diſtentus, vbi plurimum periculi foret, infirmioribus viribus obſiſteret, mittitur Paulus Ornanus Corſorum Ductor ad pontem tentandum, munitio Stellæ Coſimo de Monte demandatur, Caſtellum Plumæ Bonmatheus Italicæ cohortis præfectus oppugnandum depoſcit; Coliſicchius cum Nicola Gualdo Floreanum peruadunt, quem locum Germani inſtauratum milite ſeruabant. Mediceus quoque ſub Prioliam munitionem vineis ad fluenta Sontij inſtructis, VI. muralia locauerat tormenta, quæ ad perpendiculum librata aggerem vlteriorem impenſius infeſtabant. A B

His in vnum modum diſpoſitis, dirigit Landus in hoſtem, iamque machinarum tonitrua ingenti fragore aera elidebant, & multitudinis clamor, & armorum ſonitus admiſtus Germanum ſuſpenſum detinebant, quando à Spataphora vadus tentari cæptus eſt. Deſcenſus vtriuſque ripæ in alueum ad multos paſſus patebat. quare vbi Spataphoras traiecisſet, commodè in eo ſpacio, quod flumen excauarat, ſigna potuiſſet explicare; & Germanos pro ripa pugnantes miſſilibus arcere; dum interim pedites viam equitibus ad ſumma vadere nitentibus aperiunt. Sed fortuna ſub ipſis principijs hominem, & facinus deſtituit; nam pedes proximo attonitus periculo ad vadum ſubſtitit, nec ſe aſportari paſſus eſt; quo leui momento omnia perturbantur. Siquidem Spataphoras his deſtitutus, vbi nullum in vlteriori ripa aditum deprehendit, nihil minus cogitauit, quàm per ripam in munitionem impetum dirigere, aut reſiſtentibus vim inferre. Germanis ex alia parte tanto armorum motu confuſis, quam partem aggeris tuerentur vix apparebat. Ex quo factum eſt, vt dum ad omnia intenti nullibi vires integras opponunt, incautos penè oppreſſiſſet Spataphoras, ſi rectà ad proximam ſtationem ſigna intuliſſet: ſiquidem raro milite, & ad pugnam imparato cuſtodiebatur, qui vbi illam belli molem in ſe conuerſam animaduertit, nec primo tormentorum ſonitu expectato, ripam deſeruit vacuam. Saluti fuit Germanorum equitum ala, quæ fortè ſuperueniens fugientes ad vallum redire compellit: ibi de ſuperiori loco pugnantes acre prælium cum Spataphora inſtituunt. Traiecerant inter hæc reliquæ equitum turmæ, quas Scotus ducebat, & litore effuſæ Spataphoræ ſubſidio accurrebant; ſed ille tanto periculo impar; poſtquam aggerem defenſoribus plenum, C D E

&nul-

A & nullum sibi, nisi per septa armis vndique loca, iter relictum animaduertit, extemplò inflexo equo ad Mediceum se recepit. cedentem grauis equitatus subsequitur, soli Foro-Iulienses diutius pro ripis, modò pugnantes, modò intortis voluminibus hostium ictus eludentes bonam diei partem traxere certamini parati, si comminùs hostis congredi auderet, à quo vbi longè illum abesse cognoscunt, vno, aut altero ex suis desideratis, & ipsi ad exercitum deflectunt. Tri-
B uisanus quoque paulò supra Priolium opportunum transitum nactus, postquam omnia cautè custodiri animaduertit, nullo confecto negotio, suos abduxit. Nec alibi lętior sors, siue illa Germanorum fuerit virtus, seu Venetorum ad audendum socordia; adeò cuncta eius expeditionis infeliciter cecidere. Colosicchius vnus expugnato S. Floreano, & præda ingenti capta illius diei molestiam subleuauit.

Hac deiectus spe Landus nihil momenti sibi aggrediendum existimat, antequàm Batauorum copiæ, quæ ex vltima Frisia aduentare
C nunciabantur, in Prouinciam peruenissent. Nam sub id temporis nationes illæ à Legatis Venetis solicitatæ Reip. in subsidia bellorum legionem integram promiserant. Quam Ioanne Ernesto de Nansau Duce, nauibus impositam per tot dissita terrarum spatia Italiam petere rumor perferebat. Porrò non longè ab Ostijs Rheni ea classis profecta secundum Gallici litoris oram cursum instituerat, qua præterita, dum Pyrenęum superat, & Oceano Occidentali emenso, extrema Lusitaniæ promontoria lambit, ibi inopinato armorum turbi-
D ne excepta, ab regijs Hispanorum triremibus impetitur. Has eduxerat Philippus, & circa fretum Herculeum ad Batauorum manum intercipiendam disposuerat: ne scilicet noua hac accessione Venetus auctus de Austriacorum potentia conuellenda in posterum cogitaret. Sed Bataui vbi se in discrimen adductos intelligunt, repentè armis explicatis, & tormentis discussis non inanem eam esse gloriam ostendunt, quam in nauticis rebus hucusque sibi comparauerint. fugantur Hispani, & naues eorum suppressæ aliquot periere. Sic periculo
E exempti inimicum litus abradentes in Italiam perueniunt. & iam superioris maris portus omnes legerant, & tempestates euaserant; quandò Adriaticum sinum ingressi aduentus sui nuncium in Vrbem præmittunt.

Batauorum copiæ ad exercitum Venetũ destinatæ.

Landus igitur ad propinquum auxilium intentus continebat in officio Mediceum præclari aliquid quotidiè properantem, antequàm Bataui reliquo exercitui coniungerentur. nam si hæ copiæ opperiren-

tur, & ſecunda rerum fortuna accidiſſet, haud dubiè Erneſti omnem A gloriam fore præuidebat. Sed dum ſæpius ad aures Imperatoris obripit, & hoſtem impunè inſultantem obijcit, agrum depopulatum, militem interceptum, pellit tandem hominem, vt de Pluma ſaltem periculum faceret. Eam Prouinciam ſibi depopoſcerat Mediceus, in qua honoris plurimum, periculi minimum intelligebat: ad vniuerſam verò expeditionem neceſſaria in primis habebatur. Sed euentus, qui infelix ſubſecutus eſt, fortunam Mediceo iratam, & veluti de industria eius conatibus aduerſantem demonſtrauit. Ad eam oppugnationem ducti pedites M. & amplius, quibus per ſtationes diuiſis tumulum cingit, quo Caſtellum ſteterat, eo animo, vt à ſuis Germani interclusi non multò poſt ſine ſanguine in manus venirent. eius rei gratia pagum quoque proximum, qui inter munitionem, & pontem medius fuerat, equitatu firmat: leues CC. fuere ſub Leonoro Gualdo, quibus addita manus non inualida peditum. Interea imbribus continuis effuſis, Veneti ſub diu expoſiti vix loca tenebant. cui occaſioni C hoſtis intentus illinc ex ponte, hinc ex Pluma decurrens continuè ſtationes turbaturus aduolare. non diem, non noctem ab armorum ſtrepitu immunem concedere. quo tempore Traumiſtorfius duobus maioribus tormentis ad eam ripæ partem, quæ ponti coniungitur, diſpoſitis, non leui incommodo pagum afficiebat, ex quo loco etiam equitatum decurrentem ſæpius lacerabat. Vrgebatur nihilominus oppugnatio, & iam præſidium munitioni incluſum ex inopia alimenti manus dabat; quandò Traumiſtorfius Amperium cum valido pe- D dite immittit vltima tentaturum. CCC. fuere, quibus tunc res Germana ſtetit, qui non conſilio Amperij, quàm fiducia magis auſi in pagum irruere, omnia breui tumultu, & terrore complent. Repens inuaſio nec conſilio, nec cunctationi tempus dedit. Quare Veneti, qui loco tuti facilè in obiectos poterant miſſilia intorquere, & ſine vllo incommodo appropinquantes propulſare, ſubito metu perculſi in apertam fugam, ſe conijciunt; iam non ſub nocte, vt aliàs euenerat, aut inſidijs deprehenſi, ſed interdiù & aperto marte petiti. peditibus E immiſti equites per portam aduerſam in montem feruntur, quos fugientes vbi videre illi, qui ſub tumulo munitionem circumſedebant, de ſuis rebus actum ſuſpicati, protinus & ipſi, deſertis ſtationibus, quà cuique proximum erat dilapſi ſunt. Ita Germanorum virtute ex hoſtium manibus Pluma erepta militem, & commeatum abundè accepit.

Veneti Plumæ munitionem tentant expugnare.

Die 8. *Aprilis.*

Die 3 *Maij.*

Poſt

A Post ea fortitudinis decora Amperius ad suas artes conuersus equitum alam ad formam Illyricorum adornat. ipse Triuisano similis armis, & equo progressus per medias Venetorum stationes oram illam vniuersam penetrat, cuncta diligenter speculatur, intimorum hostium sensuum haud dubius interpres; otiosè Gradiscam reuertenti peditum Venetorum manus obijcitur, qui Illyricum equitatum rati vltrò etiam venientibus occurrunt: quare facilè circumuenti omnes ad vnum cæduntur. B Indè ferocia, & animus homini suoptè ingenio ferocienti mirum in modum creuit. hinc quotidie Venetis instare: quietos lacessere; sed illi proximis expeditionibus intentiores ad cauendum facti, nihil temerè deinceps aggrediuntur.

Sub extremo Maij Ernestus in Istriam appulerat; Vnde copias paruis impositas nauigijs ad litora Montisfalconi pergit exponere. Legio III. M. hominum explebat; qui statura proceri, colore candido, promissa cæsarie; sed armorum in primis, & militarium ornamentorum splendore conspicui, ingentem de se virtutis, & fortitudinis opinionem faciebant. In duas acies eos diuiserat Ernestus; quarum alteram ipse, alteram Petrus Raymundus Roquilaureus Gallus ducebant. Vbi igitur Landus de eorum aduentu certior factus est, duobus millibus peditum, & quingentis equitibus secum adductis sub Oppidum Montisfalconi obuiam procedit. Ibi consilijs communicatis de summa belli deliberant. Capita fuere, vt per vicina Carsi iuga ingressi oppositum Gradiscæ montem occuparent. eas verò munitiones, quas ibi Germani sub principio belli extruxerant, expugnarent omnes; sic commodum futurum, vt vltra, citraque flumen Gradisca obsessa, vel ab inferendo auxilio cessent Austriaci, vel totius fortunæ aleam subeant, de qua nihil Venetis erat dubitandum, & copiarum numero auctis, & loco opportuniori constitutis. [Bataui in Forum-Iulium perueniunt.] [C, D in margin]

Signis ergo moueri iussis, rectà per Carsum ad eum montis apicem perueniunt; ex quo Sontium arua rapidè secantem, & Gradiscam vltra flumen positam oculis deprehendunt. propè sub pedibus E Imperatorium Castellum fuerat. à læua munitio Stellæ. in dexterum latus fœminarum munimentum. Hoc primus bellorum labor Ernesto; nam subitò militibus admotis corona locum cingit, & tormento nec sanè iustæ magnitudinis collocato, aggerem, & portam conuellit. Sub primis ictibus præsidium deditionem facit. pedites XL. in fidem recepti, munitio, quia vsui non erat, diruta. Hinc ad Imperatorium fit concursus, quod validiori præsidio, & firmioribus pro- [Die 2. Iunij.] [Munitio Feminarũ Venetæ ditionis.]

Batavi Fortem Imperatoriũ cingunt, & capiunt.

pugnaculis munitum diutius Batauorum impetus sustinuit. In proximo ad radices montis erat Rubia, vt à nobis dictum est, arce, quamquam antiquæ structuræ, & Elignorum ædificijs, qui villam obtinebant, non aspernanda. Vipauus ad Septentrionem, Sontius ad occasum adlabuntur, reliqua murus firmat, qui ad vtriusque fluminis ripas per montem deductus sinuosis anfractibus recurrens consitum nemus propè arcem ingenti spatio amplectabatur. Locus olim ad ruris delicias, sed cicurum in primis, & agrestium ferarum pabulis accommodatus. quo si Veneti potirentur, iam nullo repugnante Vipauum traijcere, & sub mœnibus Goritiæ signa poterant collocare; quod Balioneum minimè latuit; qui Italico peditatui præfectus, vt dicebamus, bonam suorum partem, dum Bataui Imperatorium cingunt, ad murum paulò ante memoratum perduxit; ibi locum diligenter, & præsidium quod locum tuebatur speculatus, petit à Mediceo, vt vnum, aut alterum Batauorum manipulum ad se mittat, quibus se Rubiam expugnaturum pollicetur: quippè sub primo aduentu Venetorum, trepidantibus vndique Germanis, locus adhuc parua manu custodiebatur, quæ dum à Balioneo repetitis nuncijs frustra demonstrantur, Germani de discrimine anxij alam equitum lectissimam muro admouent, & pedites addunt præsidio, quo locus confirmatus nullis artibus postea potuit superari. Balioneus nec re quidem tentata, in superiorem partem montis regressus, ibi locum militi delegit ad ædem Michaelis, & tormentis muralibus adornat, quibus Rubiæ stationibus diutius in posterum negotium exhibuit.

Copijs in hunc modum in monte occupatis, Contarenus Farræ constiterat, vbi præter pedites satis multos, equites D. habuit sub imperio Strasoldi Commissarij. Huic se coniunxerat Ioannes Basadonna Prouinciæ Rector, qui ad eam expeditionem accitus, ingens voluntariorum Nobilium Vtinensium, atque adeò totius Prouinciæ agmen trahebat. Igitur vbi montem à suis insessum vidit Contarenus, & fœminarum propugnaculum excisum, omnes eas copias vltra Sontium mittit, quò Traumistorfius, *nouo* eo oblato negotio, Imperatorium Batauis expugnandum permitteret. Basadonna cum Foro-Iuliensibus suis flumen ingressus primus vlteriorem ripam tenuit, inani interim impetu tentantibus Germanis, ex Oppido machinis discussis, transitum prohibere. inde decursu, quà per planiciem, quà per montem euecti cuncta diuexabant; sed muro Rubiæ maximè infesti, à quo hostem erupturum crediderant.

Erne-

A Erneſtus interim murales machinas Imperatorio admouerat, & ingenti impetu munitionem quatiebat. Quare defenſores ab omni auxiliorum ſpe deſtituti poſt ſecundum diem, quo oppugnari cæpti ſunt (ducenti quinquaginta erant) Venetis fortunas ſuas, & corpora permittunt. Erneſtus, qui deditos acceperat, Goritiam dimittendos cenſet; contra Mediceus Gradiſcam deſtinabat, vt noua hac hominum acceſſione commeatus, qui exigui in arce erant, citius abſu- *Die 5. Iunij.*
B merentur. illum data fides & promiſſa: hunc Reip. vtilitas, & belli diſciplina mouebant. Altercantes dediti compoſuere, qui accepto ſtipendio in partes Venetorum vltrò conceſſerunt. Ex hoc paruo initio magna rerum momenta conſequuta ſunt; nam Duces inde offenſi haud leuia deinceps inter ſe odia exercuere; & Batauorum non pauci à Germanis corrupti, quos lingua, & mores ſociauerant, ad Auſtriacos tranſire in poſterum non dubitârunt.

Capto Imperatorio ad Stellam multitudinis animi inclinabant;
C ſed res inter proceres agitata varijs ſententijs diſtrahebatur. Mediceus eius oppugnationis periculum ſe facturum diſertè negabat; ſine quo Stellam non modò, ſed Gradiſcam etiam Venetis acceſſuras iactabat. ſat ferro, ſat labori datum, arte, & ingenio, quod erit reliquum tranſigendum; ſe pro comperto habere (quæ Traumiſtorfij fuerit in re tàm neceſſaria ſingularis ſegnities) vtriuſque loci præſidio ad non multos dies alimenta ſupereſſe. ea quotidie arctiora poſſe reddi, ſi Antonino cum valido milite poſt terga Stellæ collocato tranſi-
D tum hoſti ex ea parte prohibeant omnem; vnde nulla in poſterum impreſſione ad munitionem irrepat; niſi velit copias vniuerſas belli diſcrimini obijcere. Sic breui futurum, vt vtraque munitio commeatu, & auxiliorum ſpe deſtituta ſub Venetorum manibus concidat. Hæc certa. contra in oppugnatione omnia incerta; periculorum, laborum plena. Stellam propugnáculis propè iuſtis, & pleno terræ ambitu cinctam, quem nullus tormentorum furor, nulla militum manus ſubuertat. præſidium lectiſſimum, tercentorum numerum explere. nudum
E prætereà circa tumulum eſſe, & aſperi ſoli, nec ceſpiti faciundo, nec ducendæ foſſæ, alijvè vlli aptum operi, quò militi, aut machinis tutus pateat locus ad oppugnationem inſtituendam. Quæ ſi cum ſuperiori rerum facilitate conferantur, ſatis omnes intellecturos, non armis magis, & oppugnatione, quàm patientia, & obſidione munitiones illas poſſe expugnari. Ad hæc nominatim ab Imperatore Erneſtum interrogatum huiuſmodi orationem habuiſſe ferunt.

Si

Oratio Ioã. Erneſti de Nanſau.

Si ex quo Gradiſcæ oppugnationem cępiſtis, hanc ſententiam ſequuti, longa illam obſidione peruincere in animo fuiſſet, nulli dubium, quod voti compotes vſque ad hanc diem facti, ad maiora præſentem noſtram verteremus conſultationem. Sed quia tot menſium elapſa occaſione, illud nunc vltimò aggredimur, quod à principio faciendum erat, non video qua militaris artis peritia, ſiue etiam armorum veſtrorum opinione, expeditiori poſthabita, lentam modò viam, & vix poſt multum temporis finem habituram ineatis; in qua ſexcenta poſſunt occurrere, quæ inceptæ rationis pœnitentiam faciant: adeò multa ſunt, quæ dies aperit, quævè fortuna temporum momentis accommodata in occulto ſeponit. hoſtium audacia, temeritas, præſidij deſperatio; ex Germania copiæ auxiliares; adde etiam noſtrorum impatientiam, ſegnitiem, ſecuritatem, ab his inexpectata malorum ſemina; quibus victoria multo parta ſudore non raro ex manibus extorquetur. his omnibus obuiam iri crediderim, ſi præſentem rerum ſtatum contemplati ad eum animum, & vires adijciamus; & quandò reliqua benè ceſſerint, id quod ſupereſt fortiter peragamus; nam ſi aliæ munitiones, nec primum armatorum aſpectum pertulere, vnde vobis tot nunc difficultates circa vnam Stellam emergunt? quid eam veluti nouum è cælo elapſum ſydus admiramini, aut reformidatis? dum miles calet, victoria feruidus exultat, quò velis facilè impellas. At agger deficit. nempe corpora, & dexteras obijciemus, forti viro tutiſſima munimenta. his latebras hoſtium, & inſuperabiles illos receſſus tentabimus; qui quantumvis denſiſſimo opere cincti obſtinati animi impetum minimè ſuſtentabunt. cuius rei vobis argumento ſint Imperatorium, & Fœminarum ſtatio leuioribus ictibus, & facili negotio diſiecta. Illud idem de Stella licet ominari, & ſi quid præclari inter vos permittitur dicere etiam ſpondere auſim, qua capta nullus eſt, qui non videat vires continuò, & animum Oppidum deſertura. Scilicet eſt arx ſalutis, & ſpei attritæ Germanorum fortunæ. illa quamdiu hi potientur, Gradiſca conatus omnes inuicta deſpiciet, illinc milites, illinc commeatus quotidie acceptura. contra occupata Stella, illam ſuæ conditionis, & noſtræ virtutis admonebimus; nam ad hunc modum incluſæ, & nihil circa ſe fidum reſpicienti, expectatio non tantum externæ opis minuetur, ſed vltima intus deſperatio neceſſariò creſcet. Quæ, ſi Dijs placet, iniquiora in dies faciemus, incluſis illìc tercentis illis, qui nunc Stellam tuentur. quo facto non vires additas ad defenſionem, ſed commeatui partam vaſtitatem intelli-

gant

A gant Gradiſcani. Hoc compendio Antoninum ab omni labore exoluo, quem ſi cum equitatu inter aſpera montis, pediti vix peruia, nunc abdideris Imperator, næ tu præclarè ſine vllo Reip. commodo hominem, & copias perdis; quas à reliquo exercitu diuiſas veriſimile eſt intra paucos dies, vel à locorum duritia abſumi, vel ab hoſtili fraude poſſe diſſipari.

Talia perorantem Landus ſummoperè eſt admiratus, & non vulB gari laudum cumulo tantam virtutem proſequitur. Cæterum feruido iuuenis ingenio tutiora conſilia tunc præferre non dubitauit. Nam ſi copiæ illæ ad Stellam aliquo afficiantur infortunio, non ita facilè poſſe reſtitui ſatis intelligebat. Et præter hæc multa erant, quæ ſecretioribus agitata ſermonibus hominem ab ea expeditione retardabant. hęc cum in vulgus non manauerint, ſatius omittenda duximus, quàm inutili curioſitate abditas Principum mentes inueſtigare.

Igitur extemplò Imperator CCC. equitibus, & L. peditibus AnC tonino traditis, iubet vt Dobardò poſt Stellam poſitum occupet. vnde hoſtem, ſi qua per vallem ſubiectam in Stellam cum modica manu niteretur, commodè prohiberet. Reliquæ copiæ per loca Rubiæ viciniora diſtributæ. Balioneo ad ædem Michaelis cum ea manu, quam Landus adduxit, ſtatiua ceſſere. Corſorum cohortes temporarijs nauigijs per flumen traiectæ propè Rubiam tectis ibi fortè oblatis collocantur. Bataui extra Imperatorium vni ſub diu poſiti tecta militaria ſibi more patrio extruxerunt. Erant trium pedum altitudine, deD nis longitudine, lata tribus: pleraque ex cratibus facta, alia arundine tecta, ſtramento, ſtoriaq; intecta; quibus omnis cæli inclementia arcebatur. Citra Sontium erat Contarenus, qui vndique contractis militibus multitudinem omnem Farræ coegerat.

Libri Quarti finis.

HEN-

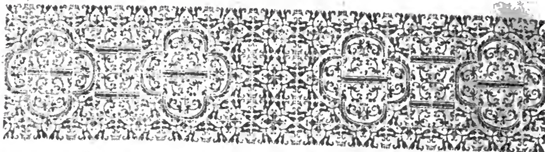

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

Liber Quintus.

Veneti nemus Rubiæ expugnandū proponunt.

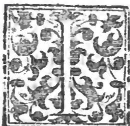

N hunc modum dispositis copijs, Landus, veluti si iam de Gradisca debellatum foret, per summum otium aggressus murum, quo nemus Rubiæ cingi dictum est, illum ante cuncta Mediceo expugnandum proponit; nescius qualem laborum, & difficultatum plenam prouinciam aggrederetur. Prima aduersæ fortunæ omina fuere tempestates, & pluuiæ ingentes, quibus per mensem, & amplius milites afflictati vix arma retinebant; quæ res non admiratione tantùm, sed superstitione etiam animos multitudinis imbuit, à qua illud pro certo habebatur, veneficarum fęminarum scelere (quibus regio abundat) cęlum quotidiè turbari, quò minùs ipsi voto potirentur. Ad hæc accessit hostis solertia, qui inopportuna illa Venetorum cunctatione animàduersa, in dies meliora sperare ausus, copias omnes, veteri castrorum loco relicto propter Vipauum ad mœnia Rubiæ stiterat, ibi de viciniori loco murum,

A

B

C

rum,

A rum, & nemus defensurus. tormenta quoque maiora locis opportu-
nis disposuerat; quorum duo ad ripam Sontij transitum arcebant; bi-
na etiam ab ea planitie, quæ vltra Vipauum est, statiua Balionei soli-
citabant; nec non intra murum par alterum in Corsos obuersa eorum
capita assiduè pertentabant. Sed Landus nihil his commotus in in-
cępto persistit. Iamque ex Imperatorio; iam ex Michaele tormen-
torum fulmina adacta nemori, & muro infesta volitabant; & arbo-
B res euulsæ, & rami collisi maiorem stragem, quàm ferrum candens
faciebant, quandò Bataui moræ impatientes viciniorem locum de-
poscunt. tecta fuere ante Corsorum stationes hosti ferè subiecta; ea
Bataui inuadunt; vnde curruli admoto murum pergunt acriter per-
stringere; qui vndique & sine intermissione tactus, ex ea parte vni-
uersus ingenti cum fragore tandem præcipitat. Capta ea ruina Ru-
bia videbatur, quandò Germana acies, quam murus hucusque texe-
rat, ad pugnam conferendam instructa inter arbores apparuit; nulli-
C bi pauoris, nullibi trepidationis signa; in fronte locati pedites; cor-
nibus, & tergori effusus eques. Inde ad manus ventum, non alio mo-
do, quàm si patenti campo ordines hinc inde epxlicassent; par vtris-
que ardor; Germano, quia de summa rerum agebatur, desperatio;
Batauo, quia vicisse crediderat, indignatio animos acuebant. Pu-
gna fuit atrox, qualis inter consertas acies fieri solet. Corpora cor-
poribus, signa signis collata: nec vllus pedem referebat, ne locum
vacuum hostis occuparet: quare eò plures vulnerabantur. multi ca-
D dunt nullo irrito intercedente ictu. Interim Balioneus de loco supe-
riori machinis stragem ingentem occęperat. sub oculis erat armo-
rum strepitus, & hostium equites latè siluam implebant. Igitur ve-
luti in aperto deprehensi fœdè lacerantur. plures arborum frusta,
quàm pilæ sustulere; sed nihil inde certamen remittitur: pedites lo-
co, & virtute pares in multam horam pugnam ducunt; quæ cum diù
fuisset anceps, Germanus, quia non pellebatur, animo subinde cre-
scere; Batauus, quia non vicerat, animo, & viribus concidere; &
E iam paulatim mouebatur; quandò hostis repentè clamore sublato in
cedentes inuectus ruinis implicitos propellit, & trepidantes longè de-
turbat. Multo sanguine ea dimicatio stetit. Sed Germanorum equi-
tum clade in primis clara. Bataui etiam plures ex suis amisere, &
fortissimos quosque multi vulnerati. Inter cæteros Roquelaureus
dum audacius per ruinam obrepit, aduersum femur glande percussus
cecidit. quod vulnus longa diligentia posteà curatum est. Infelix

illius diei euentus dissidia inter Mediceum, & Ernestum iam pridem A
exorta mirum in modum auxit. Hinc indignato Mediceo, quòd Batavi eo inconsulto murum subijssent; inde querente Ernesto, suos acriter dimicantes fuisse desertos, & propè, quantum in Mediceo fuit, per proditionem hostibus deditos; quos in ardore pugnæ debuerat subleuare, aliquo saltem armorum strepitu circumlato, quo hostis territus, aut certè diuisus minori animo, & infirmioribus viribus pugnantibus Batauis obstitisset. B

His inter se altercantibus affectos animos subleuauit Traumistorfij casus, qui ponè sequutus est. Is superiori certamine commotus, in quo vniuersam belli aleam paruo rerum momento stetisse satis videat, ne iterum per patentes ruinas inuectus hostis tale aliquid auderet, aggerem in parte interna molitur, qui per vacua spatia deductus transitum omnem oppugnantibus intercluderet. dum operi munitores intenti Ducis imperium exequuntur, Balioneus ex superiori loco quid rerum illìc ageretur gnarus, extemplò conuersis machinis cun- C
Mors Traumistorfij sũmi Ducis Austriaci.
cta terrore, & fuga complet. Traumistorfius suis accurrens dum vanum timorem arguit, & præsentia pauidos confirmat, vnus inter cæteros siue à pila, siue ab arborum fragmine laceratus infelici fato functus est. Eius interitus iniquissimis animis à Germanis est acceptus; qui vndique ab hostibus pressi ex eo vno capite tanquam ex certa salutis arce omnium fortunas pendere quàm verissimè existimabant. Porrò siue illud à natura hauserit Traumistorfius, siue præsenti rerum necessitati ingenium potuerit accommodare, illud certum est ingenti eius viri patientia potius, quàm armorum solertia Venetorum im- D
petus vsque ad eam diem fuisse sustentatos, quibus per annum, & amplius circa eas ripas callidè frustratis, collapsam Germanorum auctoritatem sola eius opera reuixisse, nemo est, qui non intelligat: vt non iniuria cautioris Ducis potius, quàm promptioris laudem vel inimicorum consensu obtinuerit.

Imperatore amisso, Marradas, & Amperius in posterum curas belli suscepere. Quæ concordibus consilijs haud infeliciter pertractatæ E
præclaram vtriusque virtuti gloriam peperere. Prima consiliorum fuere Gradiscam commeatu instruere, quam iam sciebant non leuiter inopia laborare. nondum primus ab infesso monte mensis; & iam alimentis omnibus consumptis, ad repugnantia naturæ manus admouebant. Adeò etiam prudentissimum Ducem inopina Venetorum traiectio fefellerat. quippe longè ab omnium hominum, ne dicam

Ger-

A Germanorum opinione ſemper fuit, Venetos toties à flumine reiectos, quoſque diutiùs apud ea litora ſedentes illuſerant, nunc ſubitò mutatis conſilijs ex Montefalcone in Carſum præcipitaturos. cuius rei nullum ab indigenis, nullum ab exploratoribus indicium prius habuiſſent. quod factum fuit, ſiue quia inter paucos arcana illius expeditionis ſteterant, ſiue quia aduenientis Erneſti occaſioni animum tunc primum Veneti accommodauerint. nec deſunt, qui referant B omnes illos circa pontem, circa aggerem conatus, tùm Plumæ, & S. Martini oppugnationes ea gratia à Venetorum Ducibus oſtentata, quò Germanus ad cuſtodiendum Carſum incautior, & inſtruendæ Gradiſcæ obſidioni neceſſarijs ſegnior redderetur. quod euentus probauit.

Vt igitur noua diligentia priorem ignauiam corrigerent Duces Auſtriaci ſuper cuncta ad commeatus Oppido inferendos animum vertunt. Placet rem per fluuium tentare, vel quia eam viam magis C compendioſam crederent, vel quia hoc minimo copiarum detrimento fiebat, ſed naues per ſecordiam corruptæ perierant. ergo coniunctis arboribus rates informes raptim fecere, de nullo alio ſoliciti, niſi vt aquæ innare, & pondera ſuſtinere poſſent. harum quatuor farina, & recocti panis copia oneratas ſecundo fluminis curſu permittunt, addito cuſtode, & rectore Marino impigro viro, qui Oppidi præfectus deſignatus ad ſui Prouinciam ſic profectus eſt. Is nocte à ponte ſoluens, fortunæ potius beneficio, quàm nauigandi ingenio D vſus, cum duobus lintribus ad portam, quæ ſub arce eſt, incolumis appulit. reliquæ duæ aquarum vorticibus in alteram ripam actæ apud Foianum terræ illidunt; quæ, vbi illuxit, à præſidio eius loci deprehenſæ breui diripiuntur. Marinus in arce exceptus ſpe potius, quàm ciborum apparatu militum famem expleuit. Paucis ab his diebus huius generis nauiculas duas in ſimilem vſum paratas, inſtructaſque commeatu Veneti intercipiunt. hoc ſcrupulum iniecit Lando, ne plures ſubinde obſeſſis tranſmitterentur, quæ ſuorum diligentiam E ſubterfugerent. Viſum eſt igitur ad præſens funibus flumen intercludere; quo rates vinculo exceptæ in manus inciderent. mox tignis ad fluminis altitudinem comparatis, ea inter vtramque ripam, quà vadum proximè apparuerat, duplici ordine collocata machinationibus defixit, & feſtucis adegit; non quidem directè ad perpendiculum, ſed prona, & inter ſe contraria: quorum ordo ſuperior fluminis naturam inſequebatur, inferior obuerſis capitibus aquarum impetum

excipiebant. his non multò poſt trabes ſuperimmiſſæ, vt dicemus, A
pontem effecere. Hac contignatione fluuius hoſti prohibitus. Ad eius cuſtodiam nauigijs duobus Epirotarum manum præfecit Landus; vt gens naualibus pugnis aſſueta, vbi vſus expoſceret, virtutem oſtentaret.

Sed nec ea cura Rubiæ obſidio intermiſſa iacuerat: murus quotidie oppugnatur, non à Balioneo tantùm, & à Corſis, & à Batauis; ſed à Mediceo in primis, qui tormenta olim ſub prima traiectione ad B
fluminis alueum collocata, tunc non multo labore in partem muro proximiorem detorſerat; vnde & muro, & hoſti terribilis inſtabat: à quo non minori ferocia inuicem exercebatur; ſed præcipuè fluminis opera infeſtabantur, in quæ ab eo angulo, quem Sontius, & Vipauus faciunt, continenter pilas præcipitabant Germani; idque per totam eam obſidionem nunquam omiſerunt ſtudio magis nocendi, quàm quia incommodum afferrent aliquod ſingulare.

Veneti Vipauum aggrediuntur.

Quæ cum hinc inde pari ardore adminiſtrarentur, Landus maio- C
ribus intentus Vipauum aggreditur. diuidit is Carſum à Goritienſi ditione profundiori alueo magis, quàm latiori. & vado ad Mernam incuſtodito commodè poſse ſuperari ſpeculatores renunciabant. Fuerat hic pagus vltra amniculum; huic proxima in citeriori ripa vallis amne, & monte incluſa; cui Antoninus à meridie, Balioneus ab occaſu imminebant. Stella inter hos propè Balioneum. Quare ſi hoſtis ab Merna ad munitionem mouebat, per vallem iter ingreſſo ſtationes Antonini à læua primæ occurrebant; inde ad Stellam ad- D
uentanti Balioneus ad dexteram aderat; vt nullibi, niſi per Venetorum arma aditus illi relictus videretur; quem adhuc vt vniuerſum præcluderet, tentabat Landus; Vipauo ad fauces vallis, vbi vadum fuerat, in poteſtatem adducto, locoque operibus, & milite munito. Accitis igitur ab Farra equitibus octingentis, eos cum peditum parte, quos ad ædem Michaelis habebat, intempeſta nocte ad vadum occupandum mittit; ſed is fluuio fortè ex imbribus aucto, ſui proſpectum omnem ademerat; quod vbi ſenſere Veneti vado omiſſo, E
confeſtim ad pontem, qui Mernæ proximus erat, citato agmine feruntur, locum cuſtodibus vacuum facilè poſſe opprimi ſuſpicati; ſed aderat paucorum militum præſidium, qui in citeriori ripa ſtationes ſeruabant. Dudum illuxerat, & equites campo inuecti ſonitum faciebant, eo cuſtodes exciti aduentantem procellam fuga per pontem arrepta in alteram partem euaſere. Ibi tabulatione omni de induſtria

A ſtria corrupta flumine, & ripa tuti aduerſus venientes miſſilibus certant. Alexander de Monte primam Thoracatorum turmam ducebat. huic impigrè vſque ad pontem decurrenti equus ſclopetis confoditur. Sed nihilò ſegnius pedes pugnam inſtituit, & ſolus propè in ipſa pontis crepidine hoſtibus reſiſtebat. interim Germanorum equitatus ſuis auxilio accurrit, & Veneti de Alexandro ſoliciti propius accedunt: quare acre pro vtraque ripa certamen initur, quo B plures vtrinque cecidere. Sub his Landus, quo longius hoſtem à ſenſu periculi auerſum detineret, pluribus ſimul locis arma intulerat. Præcipuè murus Rubiæ crebriori tormentorum rabie perculſus non modò ab æde Michaelis; ſed ab inferiori parte etiam conuellebatur. Nec non Triuiſanus cum Illyricis ad ripas Sontij circumuectus ſpeciem traijciendi in aggerem hoſtilem faciebat. Sed Marradas, & Amperius iam periculis aſſueti, diſpertitis inter ſe muneribus, vbi circa ea loca plus timoris, quàm periculi adeſſe cognouerunt, omnes C vires in vnam Mernam traducunt. Ibi tumulum fortè nacti, editiorem eius partem tormento murali onerant; quo Venetorum copiæ repetitis ictibus fœdè afflictatæ ſunt. Eo ſucceſſu animo eriguntur Germani, & flumen auſi traijcere, equites in ſiniſtrum Venetorum cornu dirigunt. Tuebatur eum locum Petrus Tritonius cum equitum Vtinenſium ala; hic ad periculum acri in hoſtem conuerſus impetu, primis interfectis, cæteros pedem cogit referre. Sub ancipiti ea dimicatione Balioneus ripam præſidio muniendam cenſet iam tùm D animo ab eo aditu atrociora præſagiens. aliter viſum Mediceo, qui de militum ſalute ſatis, ſuperque ſolicitus ſine ſanguine bellum tranſigendum exiſtimabat: nec Landus in clementiam effuſus ab illa miſericordia abhorrebat. Quare omiſſa loci munitione pugnæ receptui canit; quod cum ab equitibus celeriter nimis, & incompoſitè factum eſſet, parum abfuit, quin pedites omnes hoſti trucidandos relinquerent: vna virtus Antonini imminentem illam peſtem auertit, qui ſuis aciem inſequi iuſſis, ipſe in extremo agmine ſubſiſtens non amplius, E quàm x. equitibus ruentem ex ripa Germanum equitatum feliciter compreſſit, & intra fluuium omnem adegit.

Hæc tunc ad Mernam geſta ſunt. Ad eum rerum euentum Germanus alacris iam certam victoriam animo concipiebat. Addunt ferociam lætiora de Ferdinando nunciata. Hic per eos dies accepto in Boemos Imperio à Matthia Cæſ. patruele eorum Rex Pragæ declaratur. quæ res hominem innumeris deinceps periculis immiſcuit; obijcien-

Ferdinādus Arcidux Auſtriæ Rex Boemiæ factus.

cientibus Boemis creationem vitio factam; cui proceres de more A
conſenſum non præbuiſſent vniuerſi; quamvè irritam poſtea fecerit Ferdinandus, exercitu in Prouinciam introducto, antequam Matthias fatis conceſſiſſet. quo facto, & Prouinciæ leges violari, & publicam lædi libertatem frementes, illum Bohemi ſumptis armis regno ſpoliare non dubitarunt: quare ciuilibus quàm longiſſimè bellis agitatus ac plenè obruptus non niſi per ſummum diſcrimen ſolio reſtituitur. Sed hæc longè poſtea acciderunt. B

Landus inter hæc conuiuijs, & feſtis intentis hoſtibus, trabes ad eum vſum aduectas tignorum ordinibus affixit, quos ad vadum fluminis collocaſſe ſupra dicebamus, easque ſublicijs validis firmatas cratibus, & longurijs conſternebat; ſic pontem abſoluens ſummo totius exercitus commodo, ſed eorum in primis, qui Farræ conſiderant; vnde in poſterum quantumvis ſæpius hinc ab hoſtium caſtris, inde ab arce Gradiſcana infeſtati, neque diem, neque noctem traijcere intermittunt. C

Duces Auſtriaci ad tētandos Venetos ſuos hortantur.

Cæterum Auſtriaci Duces iam magis, magisque de Gradiſca anxij, vbi omnes tranſitus occluſos, nec terra, aquavè Oppidum poſſe penetrari cognouerunt, nullum inſidijs, nullum tecnis locum relictum; ad vim demum conuerſi, in ea, tanquam vnico deſperatis rebus remedio, ſpes omnes poſuere. Igitur vndique coactis auxilijs, quo maiori conatu poſſunt, copias ſupplent; diligentius inſtruunt; enixius admonent. Iam non de S. Martino, aut de Pluma fore certamen; tumultus illos, non bella fuiſſe. nunc aut victoriam, aut exci- D
dium Oppidi imminere. nihil deinceps aggerem, aut munitiones proficere. dextera, & corporibus viam faciendam. virtute difficultates tollendas. in hac vna ſalutem, gloriam collocatas. ſe quidem audax facinus parare, quòd numero impares, laceſſiti, incluſi, vltrò arma velint inferre; ſed ſi præſentis temporis inſpexerint conditionem, inquiunt, nihil hoc vno conſilio magis neceſſarium: quodvè ſi à vobis impigrè exequetur, vt cætera conſueuiſtis, celerius, aut tutius etiam arcem illam ab imminenti periculo vindicet, & fortunas E
veſtras in poſterum confirmet. Sedendo, & conſultando illud certum eſt, quòd Gradiſca excindetur. aliquid faciendo moram inijciemus. interim vel Deus aliquis, vel virtus veſtra illam ab inimicorum manibus extorquebit. modò viros vos exhibite; cætera peragent fata; nos quidem à vobis nihil ſupra vires expoſcimus. non nouum aliquod, atque inauditum requirimus. qua audacia hoſtem à mœnibus pri-

A pridem repulistis, eius munitiones oppugnastis sæpius; ea nunc enitendum aduersus milites nihil tale suspicantes, ocio languidos; Duces verò non imparatos tantùm, aut sententijs dessidentes omninò; sed quod ad rem facit, in primis ab omni militari disciplina alienos. cuius rei documenta plura cum habueritis in superiori obsidione, illud nunc non prætermittendum, quod insesso monte, & vndique cincta Gradisca, quando vel leui saltem oppugnationis experimento
B mœnia Oppidi tentare debuerant, aut certè Stellam demoliri, quæ sola ad leuandam obsidionem opportuna superest, vni muro Rubiæ intenti omnem vim tormentorum, & copiarum in arbores, & folia inani non minus, quàm ridendo impetu absumunt. Hoccinè bellum gerere? hoc obsidionis incæptæ ratio exposcebat? Quid illis auxiliarij Bataui? aut in quos vsus armatorum tot millia vndique conquisita? quæ satius fuerat certo periculo exponere, quàm indulgendo omnis rei gerendæ occasionem corrumpere. Cum his Ducibus vobis
C res erit gerenda, qui nec victores sustinere, nec victoria vti sciunt. quique nunc extructo ponte, nulla ratione possunt adduci, vt de Gradisca quicquam amplius velint dubitare. Sed si cælum intercludant etiam, viam ferro, & virtute aperiemus. Videant modò signa nostra, & tormentorum sonitus auribus hauriant; credite, omissa pugna, consultationibus solùm, & verbis rem peragent. Sed quid? fingamus etiam paratos. cum parte copiarum vobis erit periculum subeundum, quæ à maioribus castris diuisa, vix ad munitiones tuen-
D das, nedum ad vim inferendam est instructa. ad hanc vos quarta vigilia, traiecto Sontio, ducemus, quid virium, quid animi in vobis supersit probaturi. Si prima feliciter cadent, vt auguramur, atque etiam promittimus, nihil erit, quod de retinenda Gradisca dubitetis. per eas acies, quas semel ferro vicerimus, commeatus, & arma in posterum tutò licebit importare. Et quod nunc inermis hostis nunquam potuit credere, armatus facilè etiam permittet. Curate interim diligenter corpora, vt eodem animo in torpentes irrumpatis,
E quo vestra hucusque tutati estis.

Talibus Amperius, & Marradas suos hortati ad tentandos Venetos educunt, & iam vado ad Priolium superato munitionem proximam à nullo obseruati præterierant; quandò propè Farram Corsorum excubias obuias habuere, hi extemplò sublato clamore Legatos, qui tunc aderant, de periculo admonent. Quisque ad arma concurrere; sed nihil amplius, quàm tumultum rati equitum turmas aliquot Acies inter Venetos, & Austriacos.

extra

extra vallum emittunt; dum interim reliqui milites arma capiunt. A
Lux erat adhuc dubia, & nebula denſior campos vndique intexerat; quamobrem Veneti, qui fuerant egreſſi, prius in hoſtem incidêre, quàm aliquis periculum intelligeret. Duplex Germano acies, quarum ſingula quadringentos grauis armaturæ equites explebat. pedites expediti mille ſequebantur ad prælium capeſcendum ordinati. Hac manu in paucos, nec benè paratos dirigens Amperius leui negotio trepidationem intulit, ſed qui primi agminis fuere, quandò illùc ventum erat, vt non ſine dedecore liceret pedem referre, vt fortiter ſaltem vitam ponerent, enituntur. B Igitur ſtricto ferro vltrò etiam hoſtem incurſant. ibi Germanis immiſti non ſine eorum pernicie ſupremo functi ſunt labore. par propè vtrinque occumbentium numerus: quàquam non pari incommodo cecidere. Nam ab Germanis gregarij tantùm, & viles militum animæ. ab Venetis Duces egregij ibi ſunt deſiderati, Leonardus Gualdus Thoracatorum, & Petrus Auogadrus Leuium alæ Præfecti: & cum his M. Antonius Manzanus, qui fortè C collapſo equo, dum ne viuus in hoſtium manus veniret acriter obſiſtit, glandium procella abſumptus perijt. atque hoc vno damno omnes ſpes ſuas ſuperaſſe Germanus viſus eſt, cui Manzani virtus per tot clades illuſtrata iam terribilis nimium eſſe cœperat. Omnes publico funere proſequuti: ſed Manzani ſepulchrum equeſtri ſtatua exornandum iuſſit Senatus; alterum illud poſt Antonini decus, fidei, & fortitudinis Foro-Iulienſibus monumentum.

Mors Leonardi Gualdi, Petri Auogadri, & M. Antonij Manzani.

Copiæ Venetorum, quæ anteſignanos ſuos ſequebantur, vbi propius ad arcendam vim ſe impares, cognouere, medio curſu ſubſiſtunt, & campum liberum Amperio relinquunt; D qui hoc primo conatu contentus, ne, dum tempus terit, maiori ab caſtris effuſa multitudine circumueniretur, ſuos ad vadum reducit, quod non ſimili fortuna factum eſt; nam interim de Amperij audacia per Venetorum præſidia rumor increbruerat: & munitio Priolia vado proxima tormenta ad prohibendam traiectionem inſtruxerat vniuerſa. Triuiſanus verò, qui Liciniſium tenebat impigrè ad auxilium ferendum aduolauerat; quare inter flumen, & E munitionem intercepti Germani vltimum propè ſubiere infortunium, vna celeritas res meliores fecit; qua vſi per media tormentorum fulgura, quæ ab Priolia ſine intermiſſione excutiebantur, ad flumen perueniunt; multis ſuorum amiſſis; ordinibus verò ita turbatis, vt non minus aquis, quàm ſolo ſit trepidatum; nam dum alius alium nititur antecellere, & pedites equitibus miſti vndarum impetum negligunt,

A gunt, multò plures vortices perdidere, quàm ferrum absumpserit. Amperius nihilo secius ac si omnia ex voto cessissent, postquam suos in castra reduxit, facinus omni laudum genere pergit extollere, militum virtutem, fortitudinem commendare, victoriam illam, non pugnam dicere; qua sibi vsque ad muros Gradiscæ iter aperuerint, quavè non Venetorum corpora tantum; sed etiam animos subegissent. Nectent modò moras circa munitiones suas. Gradiscam aggere cin-
B gant, operibus intercludant: si solido ferro ea constabunt munimenta, vestra virtus facilè irrumpet.

Exinde paratis, quæ ad commeatus importandos erant necessaria, equites quietem iubet agere, peditem verò per noctis silentium eductum (medium Iulius tenebat) in hostem denuò educit, non minoris spei facinus tentaturus. Statiuis Balionei ad ædem Michaelis *Die 13. Iulij.* Landus, & Mediceus tunc se continebant. Maiora illic tormenta extra vallum steterant, quibus Rubia oppugnabatur, & Rhetorum ma- *Nouum certamen inter Arma Veneta, & Austriaca.*
C nus circumfusa iacebat; quidam somno etiam strati. Hos inuadit Amperius tanta celeritate, vt nullum ad arma expedienda spatium habuerint. Igitur custodibus partim trucidatis, partim fugatis, tormenta aggressus, eorum duo clauis osculo infixis penitus corrumpit: tertium in cliuum montis deiectum Rubiam trahebant milites, quandò in castris ad arma est conclamatum. Balioneus, & Mediceus rapidi aduolant, pugna vt in re subita anceps, & atrox initur, donec Venetorum equitum turma, quæ fortè aderat, iussa in Amperium
D impingere. impetu omnem aciem disiecit. horum XL. à suis interclusos Veneti capiunt. reliqui monte deiecti intra murum Rubiæ compelluntur. Mediceus eo discrimine primis ordinibus immistus, & vbi plurimus labor erat se offerens dignum suæ virtutis facinus exhibuit; nam hostium interfecit aliquot, & signum militare sua manu captum, & ab vexillifero reuulsum memorant. Nihil minus eo prælio frangitur Amperij animus; sed quia tormenta corruperat, victoriam pro se interpretatus ad maiora confestim vires, & ingenium conuertit.

E Stat sententia Gradiscam commeatu leuare, quod si absolutum non reddat, nihil se vsque ad eam die fecisse intelligit. Veneti contra hostium audacia excitati diligentiore studio res suas circumspectabant: illas artes, illos impetus non temerè circumferri. nisi prospiciant aliquò in perniciem casura. Igitur Landus dubijs bellorum euentibus intentus continuò à stationibus Farræ, qua pridie accesserat Amperius, vsque ad speculæ munitionem viam intercludit; in-

gentis latitudinis fossa, & aggere inchoato: additis militibus, qui no- A
ćte, & interdiù opera custodirent. Quibus in Germanorum castra perlatis, omnia sibi vel cum periculo tentanda existimat Amperius antequam aggerem hostis absoluat. Igitur homo impiger, noćte iterum eandem viam, quam prius fecerat, ingressus commeatum Grarum eandem viam, quam prius fecerat, ingressus commeatum Gradiscanis importaturus accurrit. Ad nuncium equitatus omnis ex Farra effunditur: sed dum turmæ in ordinem rediguntur, & acies ad pugnam instruitur, ille superato aggere; quem haud leui negotio custo- B
dibus amotis, lixarum opera celeriter complanauerat; inter Farram, & Landi munimentum Gradiscam peruenit, à nullo vel subsequutus, vel lacessitus: maiori nescio an Germanorum admiratione, siue Venetorum patientia dixerim. quos vel proxima eiusdem loci pugna horrore perfuderat, vel certè de industria ducum imperia in hostium reditum paratos detinebant. Sed Austriaci vbi Oppidum milite, & commeatu suppleuere vanam illam, si qua fuit, expećtationem facientes, flumen propter Gradiscam traiećti vno agmine ad Stellam per- C
uadunt. ibique necessarijs ad obsidionem relićtis, per vallem, quam dicebamus inter Carsum, & Vipauum fuisse, in castra rediere. Sed Mediceus rei malè gestæ culpam omnem in Ernestum intorquens, qui oćtingentos Batauos ad aggeris incępti custodiam iussus mittere, solos CI. dederat, omnem ignauiæ suspicionem à se disertissimis verbis eluebat. Nec Ernesto deerant, quibus inuidia æmulum oneraret. In ea altercatione vix manibus temperatum; adeò eius expeditionis infelix euaserat conditio, vt quò minus ab hoste periculi ades- D
set, illud à suis Veneti expećtarent. Nec Legatorum admonitis, aut Imperatoris castigatione videbantur cedere; hinc Mediceo auctoritatem sibi in Batauos vindicante: illinc Ernesto imperium detrećtante; vt nil mirum iam esse debeat; si hac occasione hostis feliciter vsus inuićta illa armorum robora non sine ludibrio etiam despexerit, quod magis patebit ex his, quæ dićturi sumus.

Mediceus dum hæc fiunt, de Rubia intentissima cura solicitus, ab æde Michaelis per cliuum montis vsque ad radices eiusdem aggerem E
deduxerat: quo muri meliorem partem claudebat, & castella addiderat duo non tantùm sub oculis, sed etiam sub manibus fermè Germanorum: sed Amperius indignè ferens ab ijs circumuallari, quos paulò ante penè palantes egerat; noćte impetu faćto ad ea diripienda pedites Aiducos mittit. Hi tanto animorum ardore in vtramque munitionem irruunt, vt nullo periculo ab incępto potuerint reuocari.

Per

A Per æqua, per iniqua pro se quisque inniti; & licet glandes vndique immitterentur, armaque, & corpora Veneti obijcerent, perrumpunt nihilominus malè accepti, & vulnerati, & quos sanguis, & vires deserant, vt saltem intra hostium munimenta caderent, summoperè contendebant. Ea obstinatio castella expugnat tandem, quod multo sanguine, & summo vtrinque periculo factum est. Eò Germanus superior quòd milites valetudinarios plures sub tabernaculis deprehen-
B sos fędo, crudelique spectaculo ad vnum gladijs absumpsit.

Sed res Gradiscanæ nihil inde meliores fiebant. Omnia erant in arcto, & commeatus importati paucos post dies defecerant. Nec Marinus tumultuantes milites imperio poterat coercere. Quæ vbi Amperius didicit, nouo penu comparato suos educit. Equites DC. & pedites D. sub signa fuere. His quo magis hostem falleret, iter à tergo ingressus, ex Mernæ ponte omnibus traductis per vallem ad Stellam pergit. Antoninus primus hosti obijciebatur. Hic intra montis saxa,
C & difficiles, inuiasq; rupes à Mediceo positus, breui, quod vnum prædixerat Ernestus, equorum cruribus corruptis, vix ad sessores ferendos de modo trecentis, quinquaginta idoneos retinebat; cum ea tamen manu vias custodiebat, & suæ diligentiæ fructum desiderari non patiebatur. Igitur de aduentu Amperij certior factus cum eo equitatu, qui supererat, à statione procurrit. Lixis, & calonibus aliquot primo impetu captis, (cum sarcinis Amperij agmen insequebantur) ab his hostium numerum, & consilium didicit. Nam referebant bonam par-
D tem ad Raspam pagum restitisse: cæteros vno agmine Stellam petere. Quare citatiori cursu prægressos assequutus circumfuso equitatu impigrè extrema agminis conuellebat; eo consilio, vt ab æde Michaelis tumultus auditus Balioneum cum copijs ad subsidium ferendum exciret. In multam horam certamen deducitur, hinc Antonino comminus congredi non audente, inde Amperio, ne ab itinere euocaretur, intento. Sed nemine ex Venetorum castris se mouente, Germani paucis amissis in Stellam commeatum secundò inferunt in multos dies
E suffecturum; inde Mernam regrediuntur. quos Antoninus non est insequutus non tam, quia vires ad vltimos carpendos non sufficerent, quàm ne in insidias Raspæ collocatas imprudens incideret. Stella munita leui negotio Gradiscam instruxit.

Die 30. Iulij.

Hoc modò iterum obsidionis incommoda leuauit Amperius; quæ quanto ab omni Venetorum expectatione longius aberant, tanto maiori stimulo singulos diuexabant. Vulgus, vt solet, in Duces inui-

diam facti reijcere. illi inter se verbis, & opinionibus digladiari, & dum alius alium carpit, nec suam, nec Reip. dignitatem tutantur. Sed Medicco præ cæteris grauissima fuere: qui inde sua studia frustrari vniuersa, & de Gradisca expugnanda spem illam ingentem corrumpi non obscurè conijciebat. Quare quotidie cæteris ambitionem, contumaciam obijcere; sua imperia aspernata, publicam causam desertam conqueri. Et nisi Landi obstaret Maiestas, vix finem tumultus habuisset. Sed ille non auctoritate magis, quàm dexteritate vsus incredibili, cunctis modum non tantum, sed silentium in præsens posuit. Quo facto ferrum quoq; toga posse demulceri, suo exemplo reliquis imperatoribus egregiè demonstrasse visus est. Quod dum ille gnauiter præstat, visum est Patribus hominem ætate inualidum, & assiduis penè confectum negotijs subleuare. A B

Inde de nouo sufficiendo Imperatore mentio illata. Ad id muneris iterum Barbadicus deposcitur, cuius viri prudentiam inter bellorum initia expertam, aduersa plura, quæ subsequuta sunt illustriorem, præsens verò rerum status etiam necessariam faciebant. Is igitur VI. Idus Augusti eo imperio, quo superiores bellicis rebus in Prouincia præponitur; sed nouis subinde accedentibus curis sub extremo tantum Septembri illam est ingressus. C

Die 8. Augusti.

Interim in vnum murum Rubiæ curæ omnes Venetorum coguntur, ac veluti si eo capto, Gradisca, & Goritia vltrò essent accessura, nihil sibi prætermittendum existimant, quo minus potiantur. Quare vbi ocium ab Amperio habuere, qui subleuata in præsens Gradisca paululum quiescebat, nouo munimento rem intermissam aggrediuntur: id non longè ab eo loco, quem Corsi insederant propè à flumine pergunt excitare. Sed Germanus felicioribus assuetus, vltrò ad illud delendum erigitur. Præsidiarij milites Rubiæ fuere, qui nec Amperij, nec Marradæ iussis expectatis primis tenebris statione relicta, impigrè aggerem aggrediuntur. Fama tenet eos inter epulas facinus per iocum primò agitasse: mox datis dexteris Iureiurando etiam confirmasse, se nisi expugnatis munitionibus pedem nõ relaturos. Quare verbis, & vino feruidi irruunt, Corsorum receptacula, & nouum Castellum tentaturi, cui nondum vltimam manum imposuerant Veneti: nihilominus à Transpadanis hominibus diligentissimè custodiebatur. Vbique ingens, & non pro viribus aut oppugnantium, aut impetum sustinentium fit certamen. Venetus non pro veteri fama tantum, & imperio, sed pro salute, & capite dimicare. Germanus si non vicisset nolle D E

Die XI. Augusti.

Alia prælia ad Fortem Rubiæ.

cladi

A cladi sua temeritate contractæ superesse. Igitur obstinatissimis animis res geritur,& pauci à multis circumuenti acriter se tuentur. Corsi, quos murus, & agger primum munitus satis defensabant, facilius hostem repulere; sed Transpadani semiperfecto operi inclusi, vbi in multam noctem pugnam deduxere, numero obruti vitam, & vires prius quàm locum deseruere. Omnes pugnantes eadem clades oppressit, sed non inulti cadunt, qui magna hostium parte prius absum-
B pta super eorum cumulata armaque, & corpora suo pariter, & hostium sanguine perfusi gloriosè occubuerunt. Solus Albanius eorum Centurio saucius, & semianimis in potestatem venit. Bernardinus Suppinius alter Centurio brachio truncatus euasit. Ad fortissimorum virorum infortunium illud insuper accessit, quod eam virtutem clarissima luce dignam tenebræ, & silentium contexêre.

His illatis,acceptisq; iniurijs, ab armis per decem, & amplius dies, veluti ex composito ab vtraque parte cessatum est. Quo tempore Me-
C diceus Vtinum se contulerat quieti dies aliquot ibi daturus, qua vires sustinere,& opportunè etiam recreare posset. Huic occasioni intentus Amperius, quia rursus arcem inopia incesserat, ad opem ferendam se comparat. Igitur necessario instructus frumento per vallem ad Stellam mouet. Illi pedites M. D. equites D C C. fuerant. Paucis ante diebus Antonino à Carso euocato, tenebat eius locum Illyricorum ala, additis peditibus C C C. qui vbi Amperium appropinquantem sensere,illicò obuiam egressi leui prælio implicatum immorantur. Ba- *Die 20. Augusti.*
D lioneus vbi ab æde Michaelis tumultum oculis hausit, id quod erat suspicatus contra Germanos militem expedit. Pedites D. tunc habuit in armis; quibus Bernardus Scieualeschius Bohemus, & Franciscus Ornanus Corsus præerant. His copijs ad nobilitandam clade sua vallem aduersus Amperium proficiscitur; exemplum futuris ducibus,ne ita pedestri militiæ credant, vt ab omni equitatus robore nudati pugnas capessant; nevè, quod magis refert, hostem ita contemnant; vt eius virium ignari incertam belli fortunam incautè prouocent. Am-
E perius vbi Balioneum comminus signa inferentem despexit, in cornua omnem equitatum deducit, mediam aciem pedite implet. Ibi summo ardore ab vtrisque prælium cęptum,& quanquam Veneti numero vincerentur, virtute tamen Ducis, & militum audacia numeri damnum facilè rependebant. Donec inter pedites certamen stetit, æquo marte pugnatum est. Sed vbi eques in latera iussus incurrere terrorem intulit, continuo Veneti loco mouentur. ibi Balioneo suos ad-

hortanti, & vbi plurimum erat periculi se obijcienti latus traijcitur. A
Labentem Germani oculis notauere; quare sublato clamore, & iam haud dubiam victoriam interpretati, resistentes impigrè gladijs, & missilibus absumunt. Virginium Vrsinum Romanum Duci sanguine, & studio coniunctum idem impetus oppressit. Ornanus sólus prælium adhuc sustentabat, qui vbi aciem omnem inclinatam cognouit, iubet Centurioni, qui fortè aderat, vt dum ipse irruentes sustinet, fuga cum reliquis copijs arrepta, extremum afflictis rebus subsidium quærat. B
Sed ille generosi animi ausu viliora mandata aspernatus, quin hoc agamus, inquit, vt inulti saltem, aut pecudum more ne trucidemur. Hoc vnum reliquum fortuna fecit, vt honestè moriamur; Inde in hostes impetum facit, Ornanus subsequitur, & pauci, quos Ducum exempla excitauerant. Ibi iterum restituitur pugna, quæ maiori animorum ardore, quàm viribus aliquandiù deducitur. Sed vndique ab equitibus circumuenti tandem glandibus transfiguntur. Tùm fuga in omnes partes fieri cepta. Plures locorum iniquitas iuuit, quæ equiti ad excurrendum minus commoda leuem peditem, & timore velocem inter saxa, rupesq; euadentem facilè excepit, & abdidit. C C C. fama est hac clade absumptos; pauci capiuntur; inter quos Scivalischius Bohemus commercio linguæ agnitus, & conseruatus. Eandem fortunam habuere Centuriones duo Fantasia, & Marianus. Legati sub prima Balionei irruptione ad ædem Michaelis conuenerant; quibus visum est, vt cum copijs, quas maximè posset colligere, illicò Ludouicus Estensis Farra auocaretur. Hic acie iam in fugam lapsa, & dissipata, superueniens; D
equites D. & M. ferè pedites raptim armatos trahebat; ea manu ferox iuuenis illius diei ignominiam luendam censet. Sed Legati, quibus rerum experientia sensum induerat maturiorem, non temerè inconditam illam multitudinem victricibus hostium copijs volunt obijcere. Satis eius infortunij exemplum demonstrasse, quod nihil per iram, aut per libidinem contra illum hostem sit aggrediendum; qui desperatione melius, quàm audacia regitur. Nunc illud superesse, ne victoriæ illius fructum Amperius capiat: quod fiet, dicebat Erizus, si contractis E
vndique copijs, quas per tot circum præsidia dissipauimus, & numero aucti, & viribus firmati eludentem hostem aliquandò assequamur. Interim omissis terriculamentis istis aduersus Rubiam, omnes neruos in vnam Gradiscam conferamus. Hanc si vallo, si fossa, si milite cinxerimus, quodnam ex hac clade commodi Amperio relinquetur? eo vidente, & frustrà incursante, cadet tandem; modò, vt de Bellorophonte fe-

Virginij Vrsini mors.

A ferunt, alatis equis instructus in subsidium non aduolet. Hæc memoranti cæteri assensere, Quare & Estensis detentus, & ad firmiora consilia omnibus conuersis, de Gradisca obsidenda intentius inde cogitari cęptum est. Amperius suis a cęde reuocatis, Stellam peruenit; ibique tertiò commeatu tradito, alacris, & triumphantis in modum, Mernam copias reducit. Ex Stella, vt pridem factum fuerat, necessaria in Gradiscam ociosè importabantur; ex quo munitionis illius opportunita-
B tem satis quis intelliget, quam si Veneti potuissent occupare, nullum nisi per arma semper, & per hostium corpora in Oppidum iter Germanis superfuisset, quod adhuc sequentia demonstrabunt.

Ea Mediceo Vtino reuertenti nunciata hominem, vt par erat, summopere affecere. Sed præter cætera curam faciebant consilia de deserenda Rubia agitata, quam si omittant Veneti, certam inde veluti victoriæ desperationem hostes interpretaturos: quare illud ab Imperatore nititur obtinere, vt saltem castella, quæ circa murum fecerat, in-
C custodita non relinqueret: nam sic & res intermissa non videbitur, & Amperius ad vim inferendam tardior fiet. Quæ cum Landus probaret, non ea tantùm, quæ circa Rubiam fecerant Veneti, sed quæcunq; in Carso habuerant munimenta ad præsens milite instruit, reliquam multitudinem omnem Farram abduxit. Ibi totius belli gerendi, atque adeò arcis expugnandæ ratione inter Duces inita, sententiarum capita fuere, vt auxilia à Stella in Oppidum decurrentia operibus prohiberentur: ea verò planicies, per quam à principio Amperius irrupe-
D rat, nouis fossis, & munimentis vniuersa custodiretur. Quæ accuratiori diligentia incępta breui perficiuntur; ad id & Ducibus, & militibus impigrè se exhibentibus, vnde laborum suorum finem adesse non ambiguè quisque intelligebat.

Porrò ea vna fuit via, qua Gradisca caderet, modo pax inter armorum strepitus veluti de improuiso interfulgens parti Oppidi decus ex Venetorum manibus improba non extorsisset. Igitur in citeriori parte pontis inter obnata ripis salicta, & saxa, quæ voluit amnis, fossa conti-
E nua ducitur vsque ad Farram, ex quo loco aggerem in speculam tendentem (hunc Amperium complanasse memorabamus) iterum restitutum Landus absoluit. reliqua circum altioribus fossis corrumpit, & palis intersepta ferreis aculeis replet, quò non sine eius pernicie hostium equitatus accederet: aut saltem loca superantem diutius implicitum morarentur.

His intento operibus Lando, quibus Gradiscæ omnia in dies iniquiora

quiora fiebant; Germani ex Merna,quod tutò facere poterant, aciem A
mouentes Stellam quartò ad libitum instruunt. Inde nullo prohiben-
te frumentum in aliquot dies Gradiscam infertur. Sed res summi la-
boris,& periculorum plena apparebat, si Carsum obtinentibus Vene-
tis per media hostium arma in arcem diutius Germani adniterentur.
Pons, & munimenta vltra fluuium defensa, & milites hinc inde traij-
cientes suspicionem faciebant: quare de vniuerso occupando præsi-
dio,quod ibi reliquerat Landus, rationem ineunt: eius rei vnam pate- B
re viam, si ponte sublato, illud à reliquo exercitu interclusum aggre-
derentur. Ad id,quia vires non sufficiebant,placet rem ingenio tracta-
ri.Nauem igitur compingunt iustæ magnitudinis:hanc viuacis pulue-
ris copia abundè instructam mortarijs, & id genus machinationibus
replent; ingentibus ferri, & silicum ponderibus additis; quibus, vbi
nauis ad ignem conceptum disrumperetur,tignorum ordines, & pon-
tis tabulationem omnem posse dissipari crediderant. quo sublato, re-
liquos, qui vltra fluuium Venetorum opera custodiebant,nullo nego- C
tio in potestatem futuros confidebant. Nauiculam in hunc modum
adornatam secundo flumine permittunt. recta in pontem ferebatur,
& periculum haud leue Venetis imminebat; namq; horum plures ad
riparum custodiam destinati curiosè machinam contemplaturi pro-
pius accesserant. Sed Mediceus accurrens vbi ratem sine remige,
sine rectore fluitantem deprehendit, ob id dolum suspicatus, iubet il-
licò vndis submergi; quod factum est antequam incendium erum-
peret. D

Exinde operibus suis intenti Veneti, posteaquam circa Gradiscam
agrum muniere impensius, curas omnes ad vlteriorem ripam con-
uertunt. Sdrauscina pagus erat ad oram, quæ proxima Gradiscæ
obijcitur. Ibi vallo nouo in semicirculi formam deducto, & castellis
tribus per interualla factis, vniuersum illud spatium conantur inclu-
dere, quod contra Oppidum aperitur. ex quo illud consequi necessa-
rium erat, vt ipsis flumini, & vado imminentibus nullus in posterum
traijciendi locus hosti relinqueretur. Hæc si absoluere permittet Am- E
Die 23. Septemb. perius, sciat de suis rebus actum esse. Igitur dum operi tùm primum
manus admouerent Veneti, supremum ille suis daturus auxilium
cum vniuersis copijs adest. Ad Stellam de more accesserat. ibi misso
præcone Gradiscanis edicit, vt ab Stella quàm primum frumentum
petāt. Videres militum & mulierum turbam Oppido effusam raptim,
lintribus,& vado flumine traiecto,per eam partem,quæ adhuc vallum
non

A non acceperat, inter abrupta montis in munitionem irrepere; inde frumento grauem ad flumen recurrere; omnia clamore, & probris permiscere. Opus in multas horas deducitur. Amperius interim ad crepidines viarum cum milite restiterat, quò tutiorem suis faceret transitum. Sed Mediceus ea indignitate accensus equitum, & peditum iusta acie adducta in vlteriorem ripam inuehitur. Vbi leui contracto certamine ludibrio tandem modum imposuit.

B Postridie eius diei Barbadicus in Castra peruenit, & cum eo Laurentius Iustinianus Legatus pridem in locum Erizi suffectus. Sub eius aduentum vertit Fortuna, & omnia in melius Venetis sunt mutata. Germanus tunc aliquando verum hostem fassus in vltimam rerum desperationem se adductum intelligit: quare cum nullum amplius rebus suis effugium superesset, ad extrema auxilia conuersus pepulit tandem Philippi Præfectos, vt belli facem à tergo Venetis ostenderent. Fuit hæc eruptio subita in agrum Cremæ à Petro Toleto sub ijsdem die- *Die 27. Septemb.*

C bus facta, qui iussu Philippi Insubres tunc regebat. Is igitur à Marrada de iniqua Archiducalium conditione certior factus, ad Hispanum imperium maximè pertinere arbitratus, si labentem Ferdinandi dignitatem aliquo modo subleuaret, copias omnes, quæ post bellum tunc primum cum Allobroge confectum in armis habebat, in proximam Venetorum ditionem educit, & impetu Farram exiguum illud, & incustoditum rusticorum receptaculum cędibus, & incendio corrumpit. Quæ Venetijs nunciata non parum multitudinem perculere.

D Sed Barbadicus nihil ex eo territus ad futuram obsidionem omnes intendebat neruos. Porrò munitionibus diligenter consideratis, eam sibi rationem cingendæ arcis retinendam existimat, quam proximè Landus instituerat. Sed vallum vnicè probare, qui vltra fluuium inchoatus oppositam Gradiscæ ripam mirificè muniebat. Inde operi die, nocteq; insistens breui omnia perfecit, quibus etiam alia non minoris momenti adiunxit. Inter vallum, de quo dictum est, & Sagram, qua latè fluminis ripæ patent, præsidium electorum militum esse vo-

E luit, qui oram defenderent. Barbadicum dixit Imperator. *Barbadicum propugnaculum.*

Sed in parte quoque citeriori rem nouis munimentis gerit. In his Scotum fuit, ante portas Oppidi, haud procul ab eo loco, vbi tertium castellum ad oppugnandum murum adornauerat Iustinianus. Huic duo proxima, quæ meridionali muro opponebantur, Iustinianum, & Ludouiceum. His non tantum auxilia obsessis intercipiebat; sed murum eminens, machinas in Oppidum facilè poterat conuertere; quod bre-

breui facturus fuerat. Illud sæpius vsurpans, vel sibi, vel Gradiscæ cadendum fore; nullum inter hæc medium. Porrò quatenus in illo fuit, nullam diligentiam prætermisit, quo minus voti compos existeret. Et Amperius in omnes formas alioquin se conuertere solitus, vt de Protheo fabulantur Poetæ, quid insuper tentaret non habebat. adeò singularis Ducis vigilantia etiam promptissimum Galli ingenium mirabiliter eluserat. A

Sub hæc literæ à Senatu acceptæ; quibus Ceruignanum, & Porpetum solo æquari iubebatur. Est Ceruignanum ad ripam Alsæ, vbi nauigia Venetorum sub eo bello continenter appulsa commeatus omnes, & copiarum supplementa exponebant; quæ plaustris Palmam inuecta, ab eo loco exercitus quotidie excipiebat. Huic proximat Porpetum, quod Frangipani tenebant; lorica, & turribus in antiquum vsum bellorum munitum: quæ Archiducalium ditioni subiecta; siue quia itineri officiebant; an quia Palmæ minus opportunè steterant? tunc placuit demoliri. Porpetum, & pars Ceruignani disijcitur; quod supererat, breui intercedente pace, firmum remansit. Quippe iam tandem eo incendio motæ sociæ nationes de mutua Reip. & Austriacûm reconciliatione agere pridem inceperant. & Oratores summorum Principum Lutetiæ primum, mox Madridlij conuenerant. Tandem iterum apud Gallorum Regem transegere, vt mox dicemus. B C

Porpetum, & pars Ceruignani disijcitur.

Quo tempore in vltimam rerum necessitatem adducti Gradiscani; sibi simul & cum fame omnium malorum pessimo, & cum hoste erat decertandum. Sed tamen & victi resistunt, & ab omnibus deserti se non deserunt. Siquidem eadem virtute, qua per duos fermè annos bellum passi sunt, tunc illa extrema obsidionis additamenta perferebant: quin impetu facto, dum Ludouiceum vrgent Veneti, ab eis singulari fortitudinis exemplo captum est. Ibi militare signum ab Venetis amissum, & milites plures trucidati; nec prius Germani à statione depulsi sunt, quàm Manfridus Portus, & Roquelaureus (hic Ernesto paulò ante Vtini apud Antoninos alui fluxu sublato Batauis solus imperabat) cum multitudine accurrentes terrorem attulerint. Hoc vltimum Germanis, & Venetis virtutis experimentum, ac veluti totius fabulæ plausus; qua continuis laboribus à VII. Kal. Decembris superioris anni vsque in eam diem, quæ fuit Kal. Nouembris miserè sunt afflictati. D E

Mors Ioan. Ernesti de Nansau.

Nam interim pacis conditiones in vtraque castra sunt allatæ, & Marradas cum Barbadico ad ripas Sontij colloquutus obtinuit, vt ob-

fessis,

A sessis, donec hinc inde pacta absoluerent obstricti, necessaria præberentur ad vitam sustinendam. Atque ex eo die ab omni armorum strepitu cessatum est. Duces tamen retenti, & copiæ in hybernis habitæ, & Venetus castella, quæ fecerat non omisit; nec præsidia ab Oppidis deduxit Germanus. Sed vt prius in bello fecerant vtrinque parta diligenti cura custodiebant. Quo ancipiti rerum euentu, vsque ad sequentem Augustum exercitus distenti sunt.

B Tunc de rebus ad Seniam compositis certiores facti Veneti, loco cedunt: & cuncta, quæ ante bellum Germani obtinuerant, his permisere. Porrò fęderis summa hæc fuit.

Ferdinandus Rex, & Venetorum Respublica, innouato inter eos fędere, quod ante hæc extiterat vicinitatis, & amicitiæ iura in posterum edunto; Pacis conditiones.

Iniuriæ omnes tam publicè, quàm priuatim illatæ ex animis absterguntor.

C Bello capti abire permittunto.

Senia belli causa præsidijs Ferdinandi deinceps asseruanto.

Vscocchij prædatores, piratæ, exules illic conuenire assueti in alienum solum deportanto.

Liburnicæ, Acatia, & id genus nauigia omnia piraticæ opportuna ignibus absumunto.

Nulla post hæc intra loci mœnia perditis hominibus receptacula sunto.

D Quæ vbi perfecerint Austriaci, occupata per bellum pace prioribus dominis restituunto.

Hæc vt fiant intra duos menses curanto.

Ad id igitur bini ex vtraque gente delecti viri (Commissarios dixere.) Ab Rege Carolus Arachius, & Iacobus Elingher Seniam mittuntur. Sed Resp. Antonium Priolium, & Hieronymum Iustinianum Vegiam destinat. Quibus per nuncios in tam breui distantia re propius discuti cępta, Elingher improuiso morbo correptus fato concessit; E cuius locum postea impleuit solus Arachius. Sed Priolium, Bembo quoque sub id temporis è viuis sublato, Principem à Senatu dictum Legati superuenientes Venetias reduxere. Eius vices Nicolao Contareno datæ, atque hæc negotium distulere aliquandiù. Commissarij ad exequenda conuenta.

Sed denuò in vnum coeuntibus Commissarijs, res tandem ex vtriusque Principis sententia peracta est. Iuuit eum euentum Thomas Candidus I.C. Vtinensis, Ioannis Historici progenies. Hic literis Senatus

Vtino

Vtino auocatus, ingenti, qua vigebat rerum prudentia, Reip. dignitatem fatis tunc fuftentaffe vifus eft. Ab eo tempore Ferdinandus, miffo tercentorum peditum præfidio Seniam tenuit, & habitatores ab omni facinore auocauit. A

Atque hic Gradifcanæ obfidionis exitus, qualem à principio multi animo conceperant, quibus pridem profpectum erat Venetos longa pace, & diuitijs florentes ad arma inuitiffimos rapi; eosvè non vt incautos opprimerent (quod facilè fieri poterat) fed hoc confilio hoftiles fines irrupiffe, vt infolito armorum ftrepitu, & primis bellorum irritamentis excitus Ferdinandus iuftiffimam eorum querelam de Vfcocchijs diligentius introfpectaret; ærumnas verò, & per tot annorum fpatia fubditis fuis illata damna honefta aliqua fatisfactione rependenda curaret. Quod cum facere differret ille, ad ea etiam, à quibus longè aberant, animum poftea adieciffe: vt iam non cunctanter, vti occęperant, aut fpectabundi, quò rerum moles verteret; fed ftudijs propemodum inimicis bellum adminiftrantes, plura exulceratæ mentis documenta Auftriacis relinquere fint coacti. Quibus tunc modus eft impofitus, quando ad optimam Ferdinandi in Venetos voluntatem facta non diffimilia acceffere. Sic cuncta, quæ prius necquicquam pace quæfierant, bello tandem affequuti, ad priorem iterum tranquillitatem non inuiti conuerfi funt. B C

Libri Quinti, & vltimi finis.

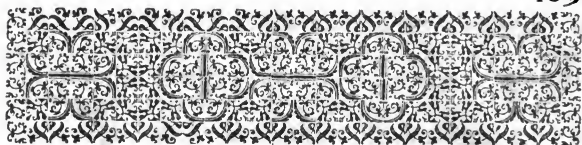

SEPTEM VIRORVM VTINENSIVM Teſtimonium IN QVINQVE LIBROS HENRICI PALLADII De Oppugnatione Gradiſcana.

NOs Septem Viri Deputati Ciuitatis Vtini libentiſſimis animis perlegimus Hiſtoriam proximi Foro-Iulienſis Belli, quam tu, Henrice Palladi Vir doctiſſime, & excellentiſsime, quinque Libris complexus noſtro iudicio (quæ tua fuit animi moderatio) & cenſuræ ſuperioribus diebus ſubieciſti. Proinde rerum geſtarum veritate in primis delectati cum ſententiarum grauitate, & ſtyli ſplendore coniuncta; atque iſtam charitatis in Patriam tuam, & in nos haud dubiam obſeruantiæ ſignificationem non minoris facientes, quàm eximium, & excellens ante hac nobis ſæpe cognitum, & proſpectum tanti Viri ingenium reguſtantes, ſtatuimus ex omnium ſententia, ac decreuimus, priuſquam volumen de manibus exiret noſtris, hoc animi grati publicum, atque optimæ in te noſtræ voluntatis teſtimonium virtutibus tuis maximè debitum præfigere, vel potius rependere. Quo præſertim tibi, & om-

nibus quibuſcumque certiorem fidem faceremus, probatiſſimam Nobis fuiſſe induſtriam tuam in hac conſcribenda Hiſtoria, in qua breui, & perfacili methodo, ſeruatis Hiſtoriæ legibus, ſine fuco, ſine fallacia, ſine liuore, vt quæquæ geſta ſunt, fideliſſimè, & ornatiſſimè narras vniuerſa. Neque propterea dubitamus, quin tàm præclari operis monumentum nomini tuo ſplendorem, Ciuibus gloriam, Prouincialibus amplitudinem; adde etiam Sereniſſimæ Venetorum Reipublicæ ſempiternam (ſi tantum dicere fas eſt) dignitatem ſit allaturum. Tu enim tuis ſcriptis Reginæ Noſtræ Maieſtatem æquè commendas poſteritati, vt ipſa præclariſſimis rebus geſtis ſe ſe toti ſpectandam Orbi, omnibuſque populis ſuſpiciendam præbuit. Hinc Nos igitur gratulari debemus non modò Tibi, ſed Nobis, ſed Patriæ: tibi, qui tantam indolem perpetuis ſtudiorum laboribus excoluiſti: Nobis, quibus omnium primis contigit de viciniori quaſi loco ſuccreſcentes laudes tuas cernere: Patriæ demùm Fori-Iulij, de cuius perenni gloria non ſecus laborare videris, quàm quotidianis curis de corporum noſtrorum ſalute, & incolumitate. Vale dulce decus noſtrum, & te maiora interim molientem, quamdiù per Deum immortalem licuerit, & gloriæ tuæ, & Nobis, & Patriæ ſerua.

Dat. Vtini die Lunæ ſexto nonas Martias MDCXXV.

Vincentius de Iuſtis Canc. exemplauit.

INDEX

INDEX
RERVM MEMORABILIVM IN QVINQVE LIBROS
De Oppugnatione Gradiſcana.

A

B

INDEX.

INDEX.

L

M

Scla-

ne

Errata sic corrigito.

Pag.5.lin.16.quantam-quantum pag.16.lin.16.17.alium de-aliundè. 18.17 sub-ob.30.10. Septemviris-Septemviros 17.57.*ad marg.*Fines Austriaci-Fines Austriacos 64.9.affictatus-afflictatus 77.1.experrefactus-expergefactus 78.*ad marg.* exerciti Veneti-exercitus Veneti 79.*ad marg.* oppositos aggeres vltra Sontium Veneti deuastant-Veneti signa vltra Sontium mouent, sed re infecta reuertuntur 94.7 plene obruptus-Penè obrutus 96.6.capescendum-capessendum

REGESTVM

In Libros vndecim Rerum Foro-Iulienſium.

a b A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V
X Y Z Aa Bb Cc Dd Ee Ff.

Omnes ſunt Duerniones, exceptis b Bb Ff, qui ſunt Terniones.

REGESTVM
IN QVINQVE LIBROS

De Oppugnatione Gradiſcana.

A B C D E F G H I K L M N O.

Omnes ſunt Duerniones, præter N O Terniones.

VTINI, MDCLIX.

Apud Nicolaum Schiratti.

DE SVPERIORVM LICENTIA.